

**Język prawny
w świetle analizy językoznawczej**

Romana Łapa

**Język prawny
w świetle analizy językoznawczej**

Wybrane zagadnienia składniowe

Poznań 2015

Projekt okładki:
Wydawnictwo Rys

Recenzent:
Dr hab. Małgorzata Gębka-Wolak

Copyright by:
Romana Łapa and Wydawnictwo Rys

Wydanie I, Poznań 2015

ISBN 978-83-63664-82-4

Wydanie:

Wydawnictwo Rys
Dąbrowka, ul. Kolejowa 41
62-070 Dopiewo
tel. 600 44 55 80
e-mail: rysstudio@o2.pl
www.wydawnictworys.com

Spis treści

Objaśnienie skrótów.....	9
Wstęp	11
1. Przedmiot rozważań	11
2. Założenia metodologiczne, siatka pojęciowa.....	20
3. Źródła	25
4. Układ pracy	27
I. Stan badań nad językiem prawnym	29
1. Wprowadzenie	29
2. Stan badań nad językiem prawnym.....	30
2.1. Prawoznawstwo.....	30
2.2. Językoznawstwo	35
3. Status języka prawnego.....	45
3.1. Prawoznawstwo.....	45
3.2. Językoznawstwo	51
4. Podsumowanie	57
II. Modalność w języku prawnym	59
1. Modalność w językoznawstwie i prawoznawstwie.....	59
1.1. Definicje modalności.....	59
1.2. Typy wykładników modalnych	62
1.3. Pochodna sytuacja prawna, złożona kwalifikacja normatywna ...	65
1.4. Kategoria modalna w ustawach prawnych – założenia badawcze.....	67
2. Prawa uczestnika sytuacji prawnej.....	71
2.1. Uczestnik sytuacji prawnej w pozycji podmiotu	71
2.2. Uczestnik sytuacji prawnej w pozycji dopełnienia	83
3. Obowiązki uczestnika sytuacji prawnej.....	84
3.1. Uczestnik sytuacji prawnej w pozycji podmiotu	84
3.2. Nieujawnienie uczestnika sytuacji prawnej	92
4. Podsumowanie	93
III. Konwersywne znaczenia gramatyczne. ‘Dominujący’ i ‘podporządkowany’	101
1. Wprowadzenie.....	101
2. Powierzchniowa realizacja konwersu. Znaczenie gramatyczne ‘dominujący’.....	104

2.1.	'Dominujący' w zdaniu normatywnym.....	104
2.1.1.	'Dominujący' w pozycji podmiotu	104
2.1.2.	'Dominujący' w pozycji dopełnienia lub przydawki	130
2.1.3.	Implikacja znaczenia 'podporządkowany'. Nieujawnienie znaczenia 'podporządkowany'	136
2.2.	'Dominujący' w grupie imiennej.....	143
2.2.1.	'Dominujący' w członie konstytutywnym.....	143
2.2.2.	'Dominujący' w określeniu imiesłowu biernego	147
2.2.3.	Nieujawnienie znaczenia 'podporządkowany'	151
3.	Powierzchniowa realizacja konwersu. Znaczenie gramatyczne 'podporządkowany'	152
3.1.	'Podporządkowany' w zdaniu normatywnym.....	153
3.1.1.	'Podporządkowany' w pozycji podmiotu	153
3.1.2.	'Podporządkowany' w pozycji dopełnienia.....	159
3.1.3.	Implikacja znaczenia 'dominujący'. Nieujawnienie znaczenia 'dominujący'	180
3.2.	'Podporządkowany' w grupie imiennej.....	185
3.2.1.	'Podporządkowany' w członie konstytutywnym	185
3.2.2.	'Podporządkowany' w określeniu imiesłowu lub składniku zdania względnego	189
3.2.3.	Implikacja lub nieujawnienie znaczenia 'dominujący'.....	193
4.	Podsumowanie	199
IV. Konwersywne znaczenia gramatyczne. 'Dawca' i 'biorca'.....		207
1.	Wprowadzenie.....	207
2.	Powierzchniowa realizacja konwersu. Znaczenie gramatyczne 'dawca' ..	208
2.1.	'Dawca' w zdaniu normatywnym	209
2.1.1.	'Dawca' w pozycji podmiotu	209
2.1.2.	'Dawca' w pozycji dopełnienia lub przydawki.....	230
2.1.3.	Implikacja znaczenia 'dawca'. Nieujawnienie znaczenia 'biorca'	234
2.2.	'Dawca' w grupie imiennej	240
2.2.1.	'Dawca' w członie konstytutywnym.....	240
2.2.2.	'Dawca' w składniku zdania względnego.....	241
2.2.3.	Nieujawnienie znaczenia 'biorca'. Implikacja znaczenia 'dawca'	243
3.	Powierzchniowa realizacja konwersu. Znaczenie gramatyczne 'biorca' ..	248
3.1.	'Biorca' w zdaniu normatywnym.....	249
3.1.1.	'Biorca' w pozycji podmiotu	249
3.1.2.	'Biorca' w pozycji dopełnienia lub przydawki.....	254

3.1.3. Nieujawnienie znaczenia 'dawca'.....	270
3. 2. 'Biorca' w grupie imiennej.....	273
3.2.1. 'Biorca' w członie konstytutywnym.....	273
3.2.2. 'Biorca' w składniku zdania względnego.....	275
3.2.3. Implikacja lub nieujawnienie znaczenia 'dawca'.....	275
4. Podsumowanie.....	280
Zakończenie.....	287
Wykaz aktów normatywnych.....	303
Bibliografia.....	305
Summary.....	325

Objaśnienie skrótów

M	–	wyrażenie w formie mianownika
D	–	wyrażenie w formie dopełniacza
C	–	wyrażenie w formie celownika
B	–	wyrażenie w formie biernika
N	–	wyrażenie w formie narzędnika
Ms	–	wyrażenie w formie miejscownika
OM	–	operator modalny
BZOK	–	bezokolicznik
ZDRZ	–	rzeczownik zdarzeniowy
IMŁ	–	forma imiesłowu czynnego lub biernego
SPŁ	–	słowo posiłkowe <i>być</i>
AWN	–	analizyzm werbo-nominalny
KN	–	człon konstytutywny grupy imiennej (konstytutywne <i>nomen</i>)
WP	–	wypowiedzenie pojedyncze
WZ	–	wypowiedzenie złożone
ZP	–	zdanie podrzędne WZ
CW	–	ciąg wypowiedzeń
PDM	–	podmiot
ORZ	–	orzeczenie
DPE	–	dopełnienie
<i>coś</i>	–	miejsce dla wykładnika aktanta 'zdarzenie' albo 'obiekt'
<i>czymś</i>	–	miejsce dla wykładnika aktanta 'zdarzenie' albo 'obiekt'
(os)	–	określona forma będąca wykładnikiem aktanta osobowego
(inst)	–	określona forma stanowiąca wykładnik aktanta instytucjonalnego
(M(os))	–	wyzerowanie w zdaniu normatywnym składnika w pozycji podmiotu
(o + Ms)	–	fakultatywna obecność w zdaniu normatywnym konstrukcji z przyimkiem
{po to, ażeby}	–	składnik zapowiadający i wprowadzający zdanie podrzędne WZ
MA PRAWO I [(OBOWIĄZEK)]	–	wyeksponowanie treści modalnej wpisanej w składnik PRAWO
MA OBOWIĄZEK I [(PRAWO)]	–	wyeksponowanie treści modalnej wpisanej w składnik OBOWIĄZEK

Wstęp

1. Przedmiot rozważań

Praca dotyczy języka prawnego – jednej ze specjalistycznych odmian współczesnej polszczyzny. Przedstawiciele różnych nauk, m.in. prawnicy i językoznawcy, wskazują na specyfikę tego języka, omawiają cechy łączące go z innymi odmianami polszczyzny, badają jego status (piszę o tym dokładniej w 1. rozdziale).

Analizowanymi tekstami są akty normatywne¹ w postaci ustaw. Ustawa – jak podaje Sławomira Wronkowska – to „akt uchwalany przez parlament (a nie przez jakiś inny organ państwowy) w specjalnej procedurze (w tzw. trybie ustawodawczym), którego elementy określa konstytucja, zajmujący pozycję bezpośrednio po konstytucji, mający nieograniczony przedmiotowo zakres normowania, co znaczy, że wszystkie dziedziny spraw mogą być regulowane ustawą, wszakże pod warunkiem zgodności tego uregulowania z konstytucją”². Stanowi ona zapisany tekst prawny „który ma postać przepisów prawnych, ustrukturyzowanych w formie przyjętej przez daną kulturę prawną”³. Z perspektywy genologicznej ustawa jest realizacją określonego wzorca gatunkowego, który odznacza się swoistymi cechami: stylistycznymi, strukturalnymi, pragmatycznymi i poznawczymi⁴.

Jerzy Bartmiński i Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, rozważając teoretyczne podstawy opisu stylu⁵, podkreślają: „Styl coś znaczy,

¹ Akt normatywny jest rozumiany jako „zbiór przepisów prawnych odpowiednio uporządkowanych, wydanych przez upoważniony podmiot (np. przez parlament, prezydenta miasta), wyrażających normy w zasadzie generalne i abstrakcyjne, przy czym zbiór opatrzony nazwą (np. «ustawa», «dekret», «rozporządzenie», «zarządzenie»); S. Wronkowska, *Podstawowe pojęcia prawa i prawoznawstwa*, Poznań 2005, s. 32.

² Ibidem, s. 41.

³ M. T. Lizisowa, *Polska tradycja stylistyki tekstów prawnych*, [w:] *Język – prawo – społeczeństwo*, pod red. E. Malinowskiej, Opole 2004, s. 115.

⁴ Wyróżnione cechy jako komponenty wzorca gatunkowego analizuje Maria Wojtak; zob. m.in.: *Gatunki prasowe*, Lublin 2004, s. 16; *W kręgu stylistycznych paradoksów – uwagi o stylu tekstów użytkowych* (<http://www.rastko.rs/cms/files/books/49c94bcd185c> [dostęp: 10.04.2015 r.]).

⁵ J. Bartmiński, S. Niebrzegowska-Bartmińska, *Tekst a wewnętrzne zróżnicowanie języka*, [w:] *Tekstologia*, Warszawa 2009, s. 112-113. Badacze dostrzegają wartość

czyli przekazuje określone informacje za pomocą pewnych środków, czemuś służy. Możemy więc pytać o «wartości» stylu, ich tekstowe **eksponenty** i zakresy **zastosowania** w komunikacji społecznej⁶. Za sygnalizowane przez styl wartości autorzy uznają: ontologię przedstawianego świata (sposób istnienia opisywanej rzeczywistości; świat realny, świat fikcyjny), przyjęty punkt widzenia i powiązany z nim określony obraz świata, typ racjonalności (efekt użycia danego stylu) oraz podstawowe intencje komunikacyjne. Piszą, że w funkcji eksponentów wartości stylu występują rozmaite środki językowe: morfologiczne, składniowe, leksykalne, semantyczne czy tekstowe⁷.

Wyszczególniając eksponenty wartości stylu, badacze wyjaśniają: „w tej szerokiej formule mieszczą się dwa funkcjonalnie różne rodzaje cech: jedne tylko ogólnie sygnalizują przynależność tekstu do pewnego stylu językowego, np. rozczłonkowanie na wersy i strofy sygnalizuje styl poetycki, a rozczłonkowanie na rozdziały, paragrafy i akapity – tekst prawniczy; drugie – pozostają w głębszym związku z kreowanym w tekście obrazem świata, służą jego ukonstytuowaniu i profilowaniu. Pierwsze określamy jako **sygnały** stylu (mogą one mieć charakter zarówno językowy, jak i pozajęzykowy); drugie – jako **wykładniki** stylu, mające charakter językowy i służące realizacji przyjętych w danym stylu zasad («kategorii stylowych»)⁸.

Użycie w języku prawnym określonych form, głównie morfologicznych, składniowych, leksykalnych i semantycznych, służy kreowaniu

teorii stylu opracowanej w *Poetyce teoretycznej* przez Marię Renatę Mayenową. Mówią o dwóch sposobach rozumienia stylu: ekspresywnym i strukturalnym (jego kontynuacją jest koncepcja semiotyczna). Bartmiński, sięgając do koncepcji semiotycznej, w oparciu o dorobek praskiej szkoły strukturalnej i teorię słowackiego badacza, Františka Miko, zaproponował antropologiczno-kulturowe ujęcie stylu w publikacji: *Derywacja stylu*, [w:] *Pojęcie derywacji w stylistyce*, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin 1981, s. 31-54 [przedruk: *Współczesna polszczyzna. Wybór opracowań*, t. 2: *Warianty języka*, pod red. J. Bartmińskiego i J. Szadury, Lublin 2003, s. 59-70]. Autor nawiązywał do tego ujęcia w wybranych artykułach o stylach językowych (teksty w tomie: *Współczesny język polski*, pod red. J. Bartmińskiego, Warszawa 1993).

⁶ J. Bartmiński, S. Niebrzegowska-Bartmińska, *Tekstologia*, op. cit., s. 112.

⁷ Ibidem. W podobny sposób Bartmiński ujmuje styl, a także komunikowane przez niego „wartości” w innych publikacjach; zob. m.in.: *Derywacja stylu*, op. cit., a także: *Odmiany a style języka*, [w:] *Wariacja w języku*, pod red. S. Gajdy, Opole 1991, s. 11-16 [przedruk: *Współczesna polszczyzna...*, op. cit., s. 53-58].

⁸ Ibidem, s. 112-113.

wizji świata⁹, którą stanowią przestrzeń administracyjno-prawna, osoby i instytucje, a także rozmaite zależności, jakie łączą poszczególnych członków funkcjonujących w omawianej przestrzeni. Rekonstrukcja fragmentu rzeczywistości, polegająca na rozpoznaniu wartości semantycznej form, prowadzi tym samym do wychwycenia i nazwania właściwych dla opisywanego języka kategorii semantycznych.

W niniejszej pracy zasadniczy przedmiot rozważań stanowią kategorie semantyczne najsilniej związane z konstytuowaną przestrzenią administracyjno-prawną. Cele badawcze są następujące: a) analiza współdecydującej o normatywnym nacechowaniu tekstów prawnych kategorii modalnej, która służy charakterystyce uczestników danej regulacji prawnej jako podmiotów z przysługującym im prawem bądź nałożonym na nich obowiązkiem; b) opis znaczenia form gramatycznych, którymi ujmuje się uczestników regulacji prawnych, uświadamiający niejednolitość ról semantycznych przypisywanych osobowym i/lub instytucjonalnym aktantom oraz bogactwo i różnorodność powierzchniowych odpowiedników poszczególnych ról; c) wskazanie osobliwych cech omawianych tekstów, pozwalających na przeciwstawienie języka prawnego urzędowej odmianie współczesnej polszczyzny.

Oprócz założeń językoznawczych w badaniach zostały wykorzystane ustalenia polskiego prawoznawstwa. Są to przede wszystkim kwestie terminologiczne, dotyczące ujmowania *przepisu prawnego* i jego odniesienia do *normy postępowania* oraz *normy prawnej*, a także definiowania *zdania normatywnego*, które „orzeka o tym, jak człowiek powinien, ma prawo względnie może postępować; wyraża zatem twierdzenia, które podają reguły postępowania człowieka albo reguły wytwarzania przez niego różnych dzieł”¹⁰. Uwzględniono również obowiązujące w teorii prawa definicje modalności i jej wewnętrzne klasyfikacje.

W analizie językoznawczej punkt wyjścia stanowi artykułowana część ustaw – przepis prawny. Jego definicja, sformułowana przez

⁹ O stylach językowych: potocznym, artystycznym, urzędowym i naukowym, oraz charakterystycznych dla nich obrazach rzeczywistości Bartmiński pisze w kolejnym paragrafie (s. 113-121).

¹⁰ M. T. Lizisowa, *Polska tradycja stylistyki...*, op. cit., s. 115. U Lizisowej czytamy także: „Teorię zdań normatywnych opracowali logicy, nawiązując do Arystotelesowskiej, a następnie łacińskiej klasyfikacji zdań ze względu na wartość logiczną prawdy, fałszu lub pośrednią między prawdą a fałszem”.

Macieja Zielińskiego, jest następująca: „zdanie w sensie gramatycznym (a więc zawierające co najmniej jeden czasownik w formie osobowej jako funkktor zdaniotwórczy) zamieszczone w tekście prawnym oraz zaopatrzone w ramach tekstu danego aktu prawnego w nazwę indywidualną złożoną ze znaku «art.» (jako skrótu słowa «artykuł») czy znaku «ust.» (jako skrótu zwrotu «ustęp») albo znaku «§» (symbolizującego paragraf) oraz jakiegoś kolejnego numeru (pisanego cyfrą arabską lub niekiedy wyjątkowo rzymską), albo też po prostu z odpowiedniego numeru (w przypadku ustępów)”¹¹.

W procesie wykładni z przepisów prawnych na podstawie odpowiednich reguł (dyrektyw) interpretacyjnych odtwarzane są normy postępowania. Zygmunt Ziemiński pisał, że normy postępowania „[...] to wypowiedzi, które określonym podmiotom nakazują czy zakazują postąpić czy postępować w określony sposób w określonych okolicznościach”¹². Z podaną definicją korespondują ujęcia innych prawników. Tak na przykład Zieliński postrzega normy postępowania „[...] jako wyrażenia, które określone podmiotowi (adresatowi), w określonych okolicznościach nakazują bądź zakazują określone zachowanie się”¹³. Zdaniem Andrzeja Malinowskiego normy postępowania są „wypowiedziami sądu, że w danych okolicznościach ktoś powinien postąpić jednorazowo, wielokrotnie albo zawsze w określony sposób, lub że ktoś w danych okolicznościach może postępować w określony sposób”¹⁴. W publikacji z 2008 roku, traktującej o zasadach redagowania tekstów prawnych, tenże autor zaznacza, że norma postępowania to synonim pojęcia „dyrektywa powinna postępowania”¹⁵. Podkreśla:

¹¹ M. Zieliński, *Wypowiedzi dyrektywne w praktyce językowej*, [w:] Z. Ziemiński, M. Ziemiński, *Dyrektywy i sposób ich wypowiedziania*, Warszawa 1992, s. 104-105.

¹² Z. Ziemiński, *Ujęcia modelowe*, [w:] *Dyrektywy i sposób...*, op. cit., s. 20. Patrz też: idem, *Logika praktyczna*, Warszawa 2011, s. 106.

¹³ M. Zieliński, *Wykładnia prawa. Zasady, reguły, wskazówki*, Warszawa 2008, s. 19. Podobnie ujmuje normę postępowania Wronkowska: „Norma postępowania jest wypowiedzią, która określonym podmiotom jako jej adresatom nakazuje albo zakazuje, aby w określonych okolicznościach postąpiły albo postępowywały w określony sposób” – *Podstawowe pojęcia...*, op. cit., s. 13-14.

¹⁴ A. Malinowski, *Polski język prawny. Wybrane zagadnienia*, Warszawa 2006, s. 114.

¹⁵ A. Malinowski, *Redagowanie tekstu prawnego. Wybrane wskazania logiczno-językowe*, Warszawa 2008, s. 7.

„Normę postępowania rozumiemy równocześnie jako znaczenie wypowiedzi (przepisu) wchodzącej w skład tekstu prawnego. Wypowiedź, w której ujęto normę postępowania, wyraża skierowane do określonej osoby lub osób żądanie sprecyzowanego zachowania, zawsze lub tylko w wymienionych okolicznościach”¹⁶.

Szczególną normą postępowania, niejednolicie rozumianą na gruncie nauk prawnych¹⁷, jest norma prawna. Zieliński mówi: „jest ona [norma prawna – R. Ł.] w y p o w i e d z i ą (a nie np. znaczeniem wypowiedzi). Jest ona ponadto wypowiedzią, która b e z p o ś r e d n i o (a więc przez deskrypcję dającą się wskazać w samej wypowiedzi), w y z n a c z a z a c h o w a n i e s i ę określonym podmiotom, w j a k i c h s o k o l i c z n o ś c i a c h . Wyznaczenie owo sprowadza się do nakazania bądź zakazania jakiegoś zachowania się”¹⁸. Zgodnie z powyższym wypowiedzi o charakterze zezwalającym nie są normami prawnymi¹⁹. Podobną definicję normy prawnej można znaleźć we wspólnej pracy Zielińskiego i Wronkowskiej z 1993 roku: „wypowiedź, która bezpośrednio nakazuje (zakazuje) określonym podmiotom (adresatom), by w określonych okolicznościach w określony sposób się zachowały (zachowywały)”²⁰. W literaturze przedmiotu uwypukla się również inną cechę normy prawnej, mianowicie jej ustanowienie albo uznanie przez upoważniony organ państwa²¹.

W ujęciu językoznawczym norma prawna jest charakteryzowana jako wypowiedź normatywna²². Maria Teresa Lizisowa, bazując na

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ryszard Sarkowicz wyjaśnia, że niejednolitość w postrzeganiu normy prawnej wypływa z różnych założeń, odmiennej filozofii języka, a także innej wizji interpretacji tekstu prawnego – *Poziomowa interpretacja tekstu prawnego*, Kraków 1995, s. 113-118 (podają za: E. Malinowska, *Konstytucja jako gatunek tekstu prawnego*, Opole 2012, s. 32).

¹⁸ M. Zieliński, *Wypowiedzi dyrektywne...*, op. cit., s. 105.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ S. Wronkowska, M. Zieliński, *Problemy i zasady redagowania tekstów prawnych*, Warszawa 1993, s. 20. O tym, że norma prawna nic nie opisuje, lecz jedynie nakazuje lub zakazuje patrz też: R. Sarkowicz, *Poziomowa interpretacja...*, op. cit., s. 123.

²¹ Zob. np.: S. Wronkowska, *Podstawowe pojęcia...*, op. cit., s. 18; M. Zieliński, *Wykładnia prawa...*, op. cit., s. 26.

²² M. T. Lizisowa, *Tekst – kontekst – interpretacja. W poszukiwaniu semiotyczno-dyskursywnych wzorców konkretyzacji języka*, Kraków 2006, s. 38-43. Zob. także

postulatach różnych szkół metodologicznych, m.in. semantyki i pragmatyki językowej, podkreśla: „Norma prawna jest wypowiedzią, która wyraża powinność określonego postępowania i wpływa na takie postępowanie”²³. Badaczka pisze równocześnie: „Przez normę prawną można rozumieć także regułę postępowania, która nie musi się pokrywać z wypowiedzią scharakteryzowaną pod względem semantycznym i pragmatycznym jako norma”²⁴. W innym miejscu stwierdza: „normę prawną jako wypowiedź performatywną, nakazującą określone postępowanie, możemy redagować w języku prawnym; natomiast normę jako regułę postępowania możemy wyinterpretować z przepisów prawnych według określonych modeli logicznych w języku prawniczym”²⁵.

Mówiąc o normie prawnej jako wypowiedzi, Lizisowa sygnalizuje jej niejednolity kształt formalny: „Ponieważ pojęcie wypowiedzi plasuje się w piętrowej strukturze języka między zdaniem a tekstem, na płaszczyźnie języka wypowiedź normatywna może być jednym zdaniem, prostym lub złożonym, werbalnym lub niewerbalnym, albo może składać się z kilku zdań. Przyjmuje się, że norma jako wypowiedź składa się z jednostek syntaktycznych (zdań), które na płaszczyźnie pragmatycznej stanowią akt mowy, a na płaszczyźnie semantycznej są całościami o charakterze znakowym o określonej referencji, czyli wypowiedziami”²⁶.

Nawiązując do wniosków wypracowanych przez prawoznawców²⁷, autorka wyjaśnia, że właściwa norma prawna (innymi słowy zdanie normatywne „Powinno być P”) jest wbudowana w inną wypowiedź.

inne prace autorki: *Podstawowe terminy prawne w statutach staropolskich na tle słowiańskim. Studium semantyczne*, Kraków 1995, s. 39-43; *Norma prawna jako wypowiedź ograniczona w tekście prawnym (na przykładzie materiału językowego staropolskiego)*, [w:] *Tekst. Analizy i interpretacje*, pod red. J. Bartmińskiego i B. Bonieckiej, Lublin 1998, s. 267-281. O normie prawnej jako wypowiedzi Lizisowa mówi też w artykule: *Polska tradycja stylistyki...*, op. cit., s. 113-130.

²³ M. T. Lizisowa, *Polska tradycja stylistyki...*, op. cit., s. 114-115.

²⁴ Ibidem, s. 114.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem, s. 115.

²⁷ Autorka przywołuje następujące prace: S. Grzybowski, *Wypowiedź normatywna oraz jej struktura formalna*, Kraków 1961; A. Redelbach, S. Wronkowska, Z. Ziemiński, *Zarys teorii państwa i prawa*, Warszawa 1993. O strukturze normy prawnej patrz również: S. Wronkowska, *Podstawowe pojęcia...*, op. cit., s. 18-20. Zob. też: M. T. Lizisowa, *Podstawowe terminy prawne...*, op. cit.; eadem, *Język Kodeksu*

Chodzi o wypowiedź normatywną, która realizuje schemat: *Jeżeli p, to q*. Na normę prawną jako wypowiedź składają się trzy elementy: dyspozycja (normy postępowania), hipoteza (okoliczności, w których adresat normy powinien podjąć określone działanie) i sankcja (zwrot nakazujący skutki normatywne nieziszczenia się dyspozycji). Lizisowa oprócz dyspozycji, hipotezy i sankcji wyszczególnia inne składniki normy, funkcjonujące jako środki komunikacji między ustawodawcą a czytelnikiem. Podkreśla też, że zdanie warunkowe w konkretnym użyciu zależnie od rodzaju normy może być modyfikowane²⁸.

Odtworzenie zawartych w przepisach prawnych norm prawnych jest zadaniem prawników. Jak była mowa, ma ono miejsce w procesie wykładni²⁹, która sprowadza się do szeregu intelektualnych, nierzadko polemicznych czynności. Przy wyinterpretowywaniu norm prawnych zważa się na różnej rangi przepisy prawne, istniejącą w danej kulturze prawnej doktrynę prawniczą, dogmatykę prawa, a także konkretną sytuację proceduralną w praktyce stosowania prawa³⁰.

W tej pracy analiza ustaw prawnych jest prowadzona pod kątem składniowym. W obrębie przepisu prawnego za podstawową jednostkę opisu uznaje zdanie normatywne, które w przepisach prawnych może mieć postać rozwiniętego wypowiedzenia pojedynczego (WP) albo zdania składowego, współtworzącego wypowiedzenie złożone (WZ)³¹.

Skupienie uwagi na zdaniu normatywnym jest uzasadnione tym, że stanowi ono najistotniejszą, treściowo najbogatszą część przepisu prawnego. Informuje nie tylko o określonym działaniu, lecz także o jego

olszewskiego (1550). Z recepcji staropolskiego języka prawnego-sądowego w Wielkim Księstwie Litewskim w szesnastym wieku, Kraków 2000, s. 60-65.

²⁸ M. T. Lizisowa, *Tekst – kontekst – interpretacja...*, op. cit., s. 40. Zob. też: eadem, *Podstawowe terminy prawne...*, op. cit., s. 39-43.

²⁹ W sprawie ujmowania wykładni (interpretacji) tekstu prawnego, jej zadań i faz, a także typów dyrektyw interpretacyjnych (reguł wykładni) zob. m.in.: Z. Ziemiński, *Logika praktyczna*, op. cit., s. 229-254; S. Wronkowska, *Podstawowe pojęcia...*, op. cit., s. 76-91. Szczegółowe omówienie różnych typów dyrektyw interpretacyjnych opracował Jerzy Wróblewski – *Zagadnienia teorii wykładni prawa ludowego*, Warszawa 1959, s. 211-420.

³⁰ Podaję za: M. T. Lizisowa, *Tekst – kontekst – interpretacja...*, op. cit., s. 39-40. Patrz również: eadem, *Polska tradycja stylistyki...*, op. cit., s. 114.

³¹ W dalszych częściach pracy operuję wprowadzonymi skrótami. Oprócz WP i WZ stosuję także skrót CW na oznaczenie ciągu wypowiedzeń.

normatywnej kwalifikacji oraz osobowych i/lub instytucjonalnych aktantach, uczestniczących w zdarzeniu.

W rozważaniach nad istotą modalności w ustawach prawnych konieczna jest charakterystyka konstrukcji zdaniowych z wpisaną w nie tzw. pochodną sytuacją prawną, przez którą należy rozumieć sytuację, w jakiej działanie jednego aktanta (adresata normy) odnosi się do innego aktanta (recypienta)³². Jako powierzchniowy wykładnik modalnej kwalifikacji działania funkcjonuje – co prawda nieobligatoryjnie – operator normatywny. Przy czym aby można było ustalić jego znaczenie, niezbędne jest objęcie analizą predykatywnego wykładnika normatywnego działania oraz językowych reprezentacji osobowych i/lub instytucjonalnych uczestników danej regulacji prawnej. Odniesienia do wniosków wypływających z opisu modalności w tekstach polszczyzny ogólnej pozwalają wyeksponować specyfikę modalną ustaw.

Szczegółowy ogląd zdania normatywnego prowadzi również do rozpoznania ról semantycznych (inne nazwy: znaczeń gramatycznych, znaczeń kategoryalnych), jakie można przypisać osobowym i instytucjonalnym aktantom, współtworzącym rozmaite sytuacje prawne. Każda rola semantyczna ma w planie wyrażania swój formalny odpowiednik³³. Opis osobowych i instytucjonalnych ról semantycznych jest charakterystyczny, stwarza bowiem możliwość przyporządkowania jednemu znaczeniu kilku powierzchniowych reprezentacji, zróżnicowanych pod względem leksykalnym i formalnym³⁴.

Współistnienie w sytuacji prawnej dwóch osobowych lub instytucjonalnych aktantów pozwala upatrywać w zdaniu normatywnym znaczeń gramatycznych, które układają się w pary konwersywne. Jeden konwers ma postać ‘dominujący’ – ‘podporządkowany’, drugi to ‘dawca’ – ‘biorca’. Podstawę wyróżnienia konwersywnych ról semantycznych stanowi założenie mówiące o tym, iż aby w pozycji podmiotu mógł się ujawnić jeden człon konwersu, w innym miejscu struktury zdaniowej musi dojść do odtworzenia drugiego członu konwersu³⁵.

³² Patrz np.: S. Wronkowska, *Podstawowe pojęcia...*, op. cit., s. 163.

³³ Z. Krążyńska, *Znaczenia gramatyczne staropolskich wyrażań przyimkowych z osobowym członem imiennym*, [w:] *Rozprawy o historii języka polskiego*, pod red. S. Borawskiego, Zielona Góra 2006, s. 348.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Ibidem, s. 359.

Ponieważ określenie ról semantycznych, podobnie jak odczytanie relacji modalnej, odbywa się w odpowiednim kontekście, analizie poddaje się pozostałe składniki konstrukcji normatywnej, które oprócz wyrażen osobowych i instytucjonalnych, obecnych najczęściej w pozycji podmiotu i dopełnienia, przyczyniają się do zaistnienia konwersywnej zależności. W szczególności chodzi o predykatywny wykładnik konwersu, który zazwyczaj jest bezpośrednio przyłączany przez operator modalny w postaci bezokolicznika lub analityzmu werbo-nominalnego³⁶, bądź też jako tzw. *verbum finitum* lub połączenie werbo-nominalne samodzielnie konstytuuje zdanie normatywne. Jeżeli treść niesiona przez wyrażenie predykatywne jest niewystarczająca do pełnej charakterystyki ról semantycznych, kontekst poszerza się o wyrażenia z niższych poziomów składniowych grupy werbalnej.

Ze względu na to, że wśród badanych zdań pokażą grupę tworzą struktury, w których relacja łącząca osobowe i/lub instytucjonalne akanty staje się mało czytelna albo całkowicie zanika, opisuje się ograniczenia w formalizacji znaczeń gramatycznych, ich przyczyny i następstwa.

Dwie relacje konwersywne odtwarza się nie tylko w konstrukcji zdaniowej, lecz także w grupie składniowej, stąd też do analizy są włączone frazy imienne stanowiące produkty adiektywizacji morfologicznej lub syntaktycznej. To grupy po nominalizacji, funkcjonujące w zdaniu normatywnym i zdaniach składowych współwystępujących w WZ z konstrukcją normatywną.

Ukazanie specyfiki konwersu w grupie imiennej pozwala wyjaśnić, jak dochodzi do ujawnienia się jego osobowych i instytucjonalnych członów, pod jakim względem powierzchniowa realizacja relacji konwersywnej przystaje do sposobu jej odtwarzania w zdaniu normatywnym, a czym od niego odbiega.

³⁶ Analityzmy werbo-nominalne stanowią przedmiot rozważań m.in. Ewy Jędrzejko, zob: *Słownictwo tzw. analityczne w opisie leksykalnym (propozycja opisu i klasyfikacji)*, [w:] *Opisać słowa*, pod red. A. Markowskiego, Warszawa 1992, s. 50-61; *Problemy predykcji peryfrastycznej. Konstrukcje, znaki, pojęcia*, Katowice 2002, s. 75-95. Analizuje je również Piotr Żmigrodzki, np.: *Właściwości składniowe analitycznych konstrukcji werbo-nominalnych w języku polskim*, Katowice 2000.

2. Założenia metodologiczne, siatka pojęciowa

Praca jest oparta na modelu składniowym mającym podstawy semantyczne. Nawiązując do osiągnięć różnych badaczy³⁷, którzy ten model rozwijali i udoskonalali: George'a Lakoffa, Charlesa Fillmore'a, Jamesa McCawley'a, Jerrolda Katza, Jerry'ego Fodora i innych.

Jego powstanie przypada na drugą połowę XX wieku, kiedy Noam Chomsky w 1965 roku w odpowiedzi na krytykę teorii przedstawionej w *Syntactic Structures* przedstawił nową, poprawioną wersję gramatyki generatywnej z podporządkowanym jej komponentem semantycznym³⁸.

Druga wersja gramatyki – podobnie jak wcześniejsza koncepcja Chomskiego – okazała się nie do końca spójna i jednoznaczna. Pojawiły się zarzuty dotyczące przede wszystkim syntaktycznego pojmowania struktury głębszej oraz kolejności generowania struktur: najpierw składniowych, a dopiero później semantycznych. Wśród krytyków znaleźli się m.in. Lakoff i Fillmore.

Prace Lakoffa i Fillmore'a z zakwestionowaną bazą syntaktyczną jako komponentem generującym służyły promowaniu semantyki generatywnej – modelu badawczego z wyjściowym komponentem semantycznym. Wśród zwolenników semantyki generatywnej jest również McCawley, który podkreślał semantyczne uwarunkowania składni i bazę opisu w postaci zapisu myśli.

Uznaną przez twórców semantyki generatywnej za podstawę generowania zdań reprezentację semantyczną zaczęto przedstawiać z wykorzystaniem logicznego rachunku predykatów³⁹. W skład semantycznej (logicznej) struktury zdania weszły następujące elementy: 1) struktura

³⁷ Najważniejsze ustalenia podają za: R. Grzegorzczkova, *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*, Warszawa 2001, s. 63-71

³⁸ Pierwsza wersja gramatyki generatywnej z 1957 roku uchodzi za punkt zwrotny w dziejach językoznawstwa. Chomski uznał język za system generatywny, tzn. model pozwalający na budowanie ze skończonego słownika i określonego zbioru reguł nieskończonego zbioru zdań. Według Chomskiego język (gramatyka) odzwierciedla kompetencję mówiących, którą należy rozumieć jako ich zdolność do tworzenia na podstawie odpowiednich reguł nieskończonej liczby nigdy wcześniej nie wypowiedzianych i nie słyszanych zdań.

³⁹ Grzegorzczkova pisze: „Aparat logiki nie powinien być, ich [twórców semantyki generatywnej – R. Ł.] zdaniem, traktowany jedynie jako «ozdobnik», sposób pre-

predykatowo-argumentowa (SPA), obejmująca odsyłające do zjawisk świata zewnętrznego predykaty semantyczne, które dają się rozłożyć na prostsze komponenty semantyczne, oraz wyrażenia odnoszące się do zjawisk stanowiących obiekty predykacji, czyli argumenty; 2) temat-remat, czyli układ treści: informacja znana i informacja nowa; 3) presupozycje; oraz 4) kwantyfikatory i predykaty logiczne: negacja, predykaty modalne.

Do szczególnie cennych należą prace Fillmore'a, dotyczące głębokich przypadków, struktury znaczeniowej jednostek leksykalnych i analizy semantycznej czasowników osądu, bazującej na pojęciu roli semantycznej. Postulaty formułowane przez wymienionego autora oprócz wpływu na teoretyczne podstawy semantyki generatywnej przyczyniły się do powstania określonych zasad opisu semantycznego. Z jego prac przeniknęło do językoznawstwa i upowszechniło się w badaniach składniowych pojęcie roli semantycznej argumentu (np.: agens, obiekt, rezultat, instrument). Założenia Fillmore'a rzutowały ponadto na rozwój semantyki składnikowej, której celem jest rozkład znaczenia leksemów na komponenty semantyczne (*semy*).

Semantyka składnikowa wywodzi się z koncepcji Louisa Hjelm-sleva, mówiącej o wydzielaniu dystynktywnych cech semantycznych. Do tej koncepcji nawiązali m.in. Katz i Fodor, pisząc o znacznikach semantycznych. Wzbogacenie semantyki składnikowej nastąpiło w wyniku odniesień do tez semantyki generatywnej, dotyczących stosowania w analizach logicznego aparatu pojęciowego. Autor rozprawy o semantyce składnikowej i typach składników semantycznych – Manfred Bierwisch, czerpiąc z założeń Fillmore'a, ujął cechy semantyczne jako predykaty odnoszone do argumentów o określonych rolach. Tezy semantyki składnikowej były rozwijane przez kolejnych, również polskich, badaczy, m.in.: Algirdasa Greimasa, Jurija Apresjana, Johna Lyonsa, Ryszarda Tokarskiego.

W polskim językoznawstwie potrzebę uwzględniania w analizach, nie tylko składniowych, semantyki języka naturalnego dostrzegali liczni specjaliści. Na upowszechnienie się modelu składniowego opartego na założeniach semantycznych wpłynęło wydanie w 1984 roku

zentacji treści, ale jako najlepszy sposób przedstawiania sensów zdań, zapis myśli ludzkiej?” – *Wprowadzenie do semantyki...*, op. cit., s. 70.

akademickiej pracy pt. *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*⁴⁰. Zależności między semantyką a składnią, nierzadko omawiane z zastosowaniem odmiennych metod badawczych, stały się przedmiotem rozważań takich autorów jak np.: Stanisław Karolak⁴¹, Zuzanna Topolińska⁴², Andrzej Bogusławski⁴³, Maciej Grochowski⁴⁴, Renata Grzegorzczak⁴⁵ czy Ewa Jędrzejko⁴⁶.

W niniejszej pracy opis kategorii semantycznych uzasadnia uwzględnienie w nim dwóch poziomów języka: treści i wyrażania. Wyróżnienie tych poziomów jest niezbędne dla rozpoznania współtworzących sytuację prawną relacji modalnych. Aby określić daną relację – prowadzi to do ustalenia znaczenia operatora normatywnego – trzeba bowiem wydobyć komponenty struktury semantycznej wyrażenia modalnego,

⁴⁰ *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, pod red. Z. Topolińskiej, Warszawa 1984.

⁴¹ Podaję główne prace badacza: *Zagadnienia składni ogólnej*, Warszawa 1972; *Składnia wyrażen predykatywnych*, [w:] *Gramatyka współczesnego języka...*, op. cit., s. 11-211; *Podstawowe struktury składniowe języka polskiego*, Warszawa 2002.

⁴² Zob. m.in.: *Mechanizmy nominalizacji w języku polskim*, „Studia Gramatyczne” 1977, t. 1, s. 175-220; *Składnia grupy imiennej*, [w:] *Gramatyka współczesnego języka...*, op. cit., s. 301-389.

⁴³ Patrz np.: *O analizie semantycznej*, „Studia Semiotyczne” 1973, z. 4, s. 47-70; *Preliminaries for Semantic-Syntactic Description of Basic Predicative Expression with Special Reference to Polish Verbs*, [w:] *O predykcji*, Wrocław 1974, s. 39-57; *O negacji*, [w:] *Słownik i semantyka. Definicje semantyczne*, pod red. E. Janus, Wrocław 1975, s. 137-143.

⁴⁴ Wśród prac autora są: *Środek czynności w strukturze zdania. Narzędzie, substancja, materiał*, Wrocław 1975; *Pojęcie celu. Studia semantyczne*, Wrocław 1980; *Składnia wyrażen polipredykatywnych*, [w:] *Gramatyka współczesnego języka...*, op. cit., s. 213-293; *Konwencje semantyczne a definiowanie wyrażen językowych*, Warszawa 1993; *Wyrażenia funkcyjne. Studium leksykograficzne*, Kraków 1997.

⁴⁵ Zob. m.in.: *Czasowniki modalne jako wykładniki różnych postaw nadawcy*, [w:] *Otázky slovanské syntaxe III*, Brno 1973, s. 201-205; *Funkcje semantyczne i składniowe polskich przysłówków*, Wrocław 1975; *Wykłady z polskiej składni*, Warszawa 1996; *Wprowadzenie do semantyki...*, op. cit.

⁴⁶ Z prac Jędrzejko patrz np.: *Składnikowa analiza semantyczna podstawowych jednostek deontycznych musieć, móc, powinien*, „Polonica” 1985, IX, s. 51-63; *Semantyka i składnia polskich czasowników deontycznych*, Wrocław 1987; *O tzw. wewnętrznej i zewnętrznej konieczności i jej podstawowych wykładnikach leksykalnych*, „Polonica” 1988, XIII, s. 17-27; *Nominalizacje w systemie i w tekstach współczesnej polszczyzny*, Katowice 1993; *Problemy predykcji peryfrastycznej...*, op. cit.

a także przyjrzeć się rozmaitym sposobom ich powierzchniowej realizacji.

Również charakterystyka znaczeń gramatycznych wiąże się ze zbadaniem przyległości między płaszczyznami semantyczną i formalną. Takie postępowanie pozwala na wyodrębnienie elementów warunkujących odtworzenie poszczególnych znaczeń. Umożliwia też wskazanie ich zróżnicowanych formalnie wykładników. Porównanie dwóch płaszczyzn nierzadko uświadamia brak odpowiedniości między nimi, które biorą się z niemożności odtworzenia na powierzchni określonego znaczenia gramatycznego.

Opisując powierzchniowe wykładniki elementów bazy semantycznej, nawiązuję do składni tradycyjnej i formalno-logicznej, zwłaszcza założeń dotyczących wydzielenia w wypowiedzeniu grup składniowych: imiennej i werbalnej, oraz wyodrębniania pozycji składniowych zajmowanych przez jego poszczególne składniki.

W omówieniu korzystam z niejednolitej siatki terminologicznej. Obejmuje ona głównie pojęcia językoznawcze. Część z nich jest charakterystyczna dla składni tradycyjnej i logiczno-formalnej, druga część wywodzi się z nurtu składniowego o podstawach semantycznych. Operuję również kilkoma terminami prawoznawczymi. Całość przedstawia się następująco:

- a) pojęcia składni tradycyjnej i logiczno-formalnej:
 - konstrukcja składniowa – zdanie, a także grupa składniowa;
 - zdanie normatywne – konstrukcja składniowa konstytuowana głównie przez *verbum finitum* (w pozycji orzeczenia czasownikowego lub składnika orzeczenia złożonego), w której jest wyrażone normatywne działanie, inne określenia: konstrukcja normatywna, struktura normatywna, wypowiedzenie normatywne;
 - grupa imienna – konstrukcja składniowa konstytuowana przez składnik imienny (najczęściej jest nim rzeczownik, rzadziej forma imiesłowowa albo przymiotnik); inne określenie: fraza imienna;
 - konstytutywne *nomen* – człon konstytutywny grupy imiennej;
 - grupa werbalna – konstrukcja składniowa tworzona przez osobową, rzadko nieosobową, formę czasownika;
 - analizm werbo-nominalny – konstrukcja współtworzona przez czasownik w formie osobowej i znominalizowany wykładnik treści predykatywnej, występujący w formie gramatycznej narzuconej

przez *verbum* (np.: *sprawować kierownictwo, udzielać informacji*);

konstrukcja werbalna – kilkuskładnikowe połączenie, dla którego charakterystyczny jest operator normatywny przyłączający: a) formę bezokolicznika (np.: *móc powierzyć, obowiązany być wizytować*);

b) tzw. słowo posiłkowe z imiesłowem biernym (np.: *móc być zobowiązany, móc być usunięty*); c) analityzm werbo-nominalny (np.: *móc wydać polecenie, być obowiązany występować w obronie*);

orzeczenie – pozycja składniowa zajmowana przez konstytuujące wypowiedzenie wyrażenie predykatywne (czasownik w formie osobowej, analityzm werbo-nominalny bądź konstrukcja werbalna), razem z podmiotem tworzy w zdaniu związek główny;

podmiot – pozycja składniowa zajmowana przez wyrażenie w formie mianownika, wraz z orzeczeniem tworzy w zdaniu związek główny;

przydawka, dopełnienie, okolicznik – pozycje składniowe zajmowane przez pozostałe wyrażenia rozbudowujące zdanie;

b) pojęcia składni o podstawach semantycznych:

rola semantyczna – ‘informacja, kim albo czym może być osobowy lub instytucjonalny członek przestrzeni administracyjno-prawnej ujęty określonym składnikiem zdania bądź grupy imiennej po nominalizacji’, inne określenia: znaczenie gramatyczne, znaczenie kategoriale;

aktant – ‘osobowy lub instytucjonalny uczestnik sytuacji (regulacji) prawnej’, inne określenia: partycypant, uczestnik sytuacji prawnej, uczestnik regulacji prawnej;

‘agens’ – ‘ten, kto wykonuje czynność’, inne określenie: ‘sprawca akcji’;

‘dominujący’ – ‘osobowy lub instytucjonalny aktant o nadrzędnym statusie’;

‘podporządkowany’ – ‘osobowy lub instytucjonalny aktant o podrzędnym statusie’;

‘dawca’ – ‘osobowy lub instytucjonalny aktant, który komuś coś daje’;

‘biorca’ – ‘osobowy lub instytucjonalny aktant, który od kogoś coś bierze’;

‘nadawca’ – ‘osobowy lub instytucjonalny aktant, który informuje kogoś o czymś’;

‘odbiorca’ – ‘osobowy lub instytucjonalny aktant, który przyjmuje od kogoś informację o czymś’;

‘obiekt czynności’ – ‘to, co jest dawane/odbierane przez kogoś’;
inne określenia: ‘obiekt dawania’, ‘obiekt brania’, ‘obiekt dawania/brania’, ‘obiekt’;

‘inicjator’ – ‘osobowy lub instytucjonalny aktant, który wpływa na działanie innego aktanta, inicjuje to działanie’;

‘opiekun’ – ‘osobowy lub instytucjonalny aktant, który wspiera w działaniach innego aktanta’;

‘miejsce’ – ‘określona przestrzeń – głównie instytucjonalna – bądź jej fragment’;

c) pojęcia przejęte z prawoznawstwa:

operator normatywny (modalny) – tzw. podstawowa jednostka modalna lub inne wyrażenie pełniące funkcję zdaniotwórczą, formalny wykładnik określonej treści normatywnej (modalnej), np.: kompetencji, uprawnienia, prawa do czegoś, obowiązku;

sytuacja prawna – kwalifikowane normatywnie zdarzenie, w którym biorą udział osobowi i/lub instytucjonalni uczestnicy, inne określenia: regulacja prawna, regulacja;

adresat normy – ujęty w pozycji podmiotu, choć nie zawsze, uczestnik sytuacji (regulacji) prawnej, do którego odnosi się normatywne działanie;

recypient – drugi oprócz adresata normy uczestnik sytuacji (regulacji) prawnej, objęty działaniem podjętym przez adresata.

3. Źródła

O doborze źródeł przesądziło to, aby badane ustawy reprezentowały rozmaite gałęzie prawa, różniły się między sobą ze względu na przedmiot regulacji i zakres normowania. Niejednorodny korpus badawczy jest bowiem o tyle charakterystyczny, że z jednej strony pozwala na wychwycenie podobieństw związanych z wyrażaniem relacji modalnych i powierzchniową realizacją znaczeń gramatycznych, zaś z drugiej daje

możliwość dostrzeżenia odrębności między ustawami we wskazanym zakresie.

Źródło ekscerpcji stanowią trzydzieści cztery akty normatywne powstałe po 1950 roku. Oprócz *Kodeksu Prawa Kanonicznego* wszystkie dokumenty są świeckie. Wyróżnia się podstawowy akt normatywny prawa konstytucyjnego, który ma najwyższą moc prawną i szczególnie zakres regulacji – *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej* z 1997 roku. Pozostałe ustawy to teksty reprezentujące przede wszystkim prawo karne, prawo administracyjne, prawo cywilne i prawo finansowe.

Pierwszy, liczny typ tworzą akty w postaci kodeksu⁴⁷: *Kodeks cywilny*, *Kodeks karny*, *Kodeks karny skarbowy*, *Kodeks morski*, *Kodeks postępowania administracyjnego*, *Kodeks postępowania karnego*, *Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia*, *Kodeks pracy*, *Kodeks Prawa Kanonicznego*, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy*, *Kodeks spółek handlowych* i *Kodeks wykroczeń*.

Równie dużą klasę reprezentują ustawy, w których tytule występuje prawo: *Prawo bankowe*, *Prawo budowlane*, *Prawo celne*, *Prawo dewizowe*, *Prawo o aktach stanu cywilnego*, *Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi*, *Prawo o ruchu drogowym*, *Prawo prasowe*, *Prawo upadłościowe i naprawcze*, *Prawo zamówień publicznych*.

Do ostatniej grupy należą: *Karta Nauczyciela*, *Ustawa Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo celne*, *Ustawa o Narodowym Banku Polskim*, *Ustawa o Policji*, *Ustawa o prawie autorskim i prawach pokrewnych*, *Ustawa o rachunkowości*, *Ustawa o systemie oświaty*, *Przepisy wprowadzające [Kodeks rodzinny i opiekuńczy – R. Ł.]*, *Ustawa o podatku dochodowym od osób fizycznych*, *Ustawa o podatku dochodowym od osób prawnych*, *Ustawa o zryczałtowanym podatku dochodowym od niektórych przychodów osiąganych przez osoby fizyczne*.

⁴⁷ Wronkowska pisze: „kodeks to ustawa, która w sposób wyczerpujący, oparty na spójnym zespole zasad, normuje jakąś rozległą, wyodrębnioną dziedzinę stosunków społecznych. Kodeksy są zazwyczaj ustawami stabilniejszymi od innych ustaw, a zadanie skodyfikowania jakiejś dziedziny (przygotowanie projektu kodeksu) powierza się zazwyczaj specjalnym komisjom, zwanym kodyfikacyjnymi, składającym się z wybitnych znawców prawa” – *Podstawowe pojęcia...*, op. cit., s. 117.

4. Układ pracy

Praca składa się z czterech rozdziałów. Pierwszy, poprzedzający części o charakterze analitycznym, zawiera uwagi na temat statusu badanego języka na gruncie prawa i jego miejsca wśród innych odmian współczesnej polszczyzny. Jest w nim przedstawiony dorobek badawczy we wskazanym zakresie, powstały z jednej strony w prawoznawstwie, z drugiej zaś – w polskim językoznawstwie. Rozdział drugi dotyczy problematyki modalnej. Ponieważ modalność to kategoria rozpatrywana nie tylko w językoznawstwie, lecz także w teorii prawa, omówienie relacji modalnych, które współtworzą pochodne sytuacje prawne, poprzedza zestawienie najważniejszych tez i wniosków, jakie wypływają z dotychczasowych analiz, prowadzonych przez przedstawicieli wymienionych dyscyplin. Rozdział trzeci traktuje o dwóch rolach semantycznych: 'dominujący' i 'podporządkowany', które tworzą zależność konwersywną, mającą największą liczbę poświadczeń w omawianych ustawach prawnych. W ostatniej części są opisane role semantyczne 'dawca' i 'biorca', będące członami zależności konwersywnej drugiej pod względem częstości ujawniania się w aktach normatywnych. Całość zamyka *Zakończenie*. Po nim następują wykaz źródeł oraz literatura przedmiotu.

* * *

W szczególny sposób dziękuję Pani Profesor Zdzisławie Krążyńskiej za nieocenione wsparcie, dzielenie się swoją wiedzą i doświadczeniem oraz inspirację do wnikliwych analiz, uświadamiających istotę zależności między formą a znaczeniem w języku.

Podziękowania kieruję do Doktor Habilitowanej Małgorzaty Gębki-Wolak za zrecenzowanie książki oraz wszystkie wskazówki i sugestie poprawek, które wpłynęły na jej ostateczny kształt.

Wyrażam wdzięczność Doktor Habilitowanej Marzenie Kordeli z Katedry Teorii i Filozofii Prawa Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu za to, że poświęciła czas, by zapoznać mnie ze specyfiką opisu kategorii modalnej w prawoznawstwie. Dziękuję za techniczne uwagi związane z oznaczaniem aktów normatywnych.

I. Stan badań nad językiem prawnym

1. Wprowadzenie

Język prawny stanowi przedmiot opisu różnych dyscyplin nauki, m.in.: filozofii, logiki, historii, socjologii, psychologii. Wśród nich ważne miejsce zajmują prawoznawstwo i językoznawstwo. Skupiając uwagę na języku jako tym samym obiekcie badań, każda z dwóch dyscyplin postrzega go na swój sposób. Dla jurystów o istocie języka decyduje przede wszystkim to, że jest on nośnikiem norm prawnych, kształtujących i regulujących życie społeczne. Dla językoznawców, zazwyczaj obejmujących analizą język w wymiarze pragmatycznym, jest on głównie narzędziem komunikacji. Komunikacji, która rzutuje na jego formę, decyduje o zachodzących w nim przeobrażeniach.

Dość długo prawoznawcze i językoznawcze opisy języka prawnego miały charakter równoległy i niezależny. Każdy z nurtów wypracował sobie właściwe założenia badawcze, sięgnął po inne modele opisu i powiązane z nimi metody oglądu języka prawnego. Wyrazny przełom, przejawiający się w integracji środowisk prawoznawców i językoznawców, zaznacza się w ciągu ostatnich kilkunastu lat⁴⁸. Stanisław Gajda podkreśla: „Nie ulega wątpliwości, że dalszy postęp w badaniach nad komunikacją językową w sferze administracyjno-prawnej, a zwłaszcza w podsferze prawnej, zależy od interdyscyplinarnej współpracy językoznawców i prawoznawców. Ich dialog wymaga w pierwszej fazie przede wszystkim wzajemnego poznania swoich propozycji teoretyczno-metodologicznych i uzyskanych już wyników badawczych. Sądzę, że z takiej konfrontacji mogą wynikać konstruktywne rewizje i wspólne projekty badawcze”⁴⁹. Autor dopowiada: „Dialog nie musi oznaczać konieczności podporządkowania się strukturalizacji proble-

⁴⁸ Za przełom uznano organizację interdyscyplinarnej konferencji poświęconej językowi prawa, która odbyła się w październiku 2003 r. w Kamieniu Śląskim. Zorganizowana została przez Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu Opolskiego i Komisję Języka Prawnego Rady Języka Polskiego przy Prezydium PAN. Jej zwieńczenie stanowi tom pokonferencyjny *Język – prawo – społeczeństwo*, op. cit.

⁴⁹ S. Gajda, *Język administracyjno-prawny w perspektywie językoznawczej i prawoznawczej*, [w:] *Język – prawo – społeczeństwo*, op. cit., s. 20.

matyki badawczej jednej ze stron. Sądzę, że – mimo różnic między obiema dyscyplinami – istnieje wiele miejsc wspólnych⁵⁰.

Niżej przedstawiam dotychczasowy stan badań nad językiem prawnym na gruncie prawoznawstwa i językoznawstwa. Referuję ustalenia teoretyków prawa i językoznawców, dotyczące miejsca tego języka wśród innych odmian polszczyzny. Dokonania prawoznawców i językoznawców omawiam osobno⁵¹.

2. Stan badań nad językiem prawnym

2.1. Prawoznawstwo

Prawnicy dostrzegają ważność i przydatność analiz językowych. Wypowiadają się w sprawie zróżnicowania języka związanego z prawem. Wskazują na status tego języka i czynniki powodujące jego wewnętrzne rozwarstwienie. Przedmiotem oglądu czynią teksty normatywne, ich strukturę i kształt językowy. Przy czym, jak odnotowuje Irena Szczepankowska, teoretycy prawa w znikomym zakresie korzystają z dorobku językoznawczego⁵². W takim kontekście równie znamienne jest spostrzeżenie poczynione przez Tomasza Gizberta-Studnickiego: „Jest rzeczą zastanawiającą, że prawoznawstwo od zawsze doceniające rolę badań nad językiem tekstów prawnych i prawniczych, a niekiedy nawet badania takie traktujące jako swe pierwszoplanowe zadanie, zaniedbuje prawie całkowicie osiągnięcia lingwistyki⁵³”.

Opisujący język prawoznawcy nawiązują nie tyle do językoznawstwa, ile do semiotyki logicznej i filozofii języka. Wpływ tych dyscyplin jest widoczny w pracach licznych autorów, m.in.: Ziemińskiego⁵⁴,

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Uwzględniam opracowania powstałe przed 2015 r. (wydane do końca 2014 r.).

⁵² I. Szczepankowska, *Perspektywy badań lingwistycznych nad językiem prawnym*, „Poradnik Językowy” 1999, nr 5-6, s. 12.

⁵³ T. Gizbert-Studnicki, *Język prawny z perspektywy socjolingwistycznej*, Warszawa–Kraków 1986, s. 27.

⁵⁴ Zob. publikacje Ziemińskiego, np.: *Logika praktyczna*, op. cit.; *Ujęcia modelowe*, op. cit., s. 11-66.

Zielińskiego⁵⁵, Jerzego Kalinowskiego⁵⁶, Zdzisława Ziemby⁵⁷, Wojciecha Patryasa⁵⁸, Leszka Nowaka⁵⁹, Tomasza Gizberta-Studnickiego⁶⁰ czy też Ryszarda Sarkowicza⁶¹. Są w nich poruszane znaczące kwestie, np.: interpretacja przepisów związana z wieloznacznością wypowiedzi językowych, dyrektywność, modalność i logika deontyczna, definiowanie pojęć prawnych, performatywność wypowiedzi prawnych, teoria tekstu prawnego i jego wielopoziomowa interpretacja⁶².

Jednym z istotnych dokonań na polu prawoznawstwa jest opis rozmaitych języków specyficznych dla dziedziny prawa. Powszechnie przywoływane, klasyczne dziś rozróżnienie sprowadza się do dichotomicznego układu: *język prawny* – *język prawniczy*. Jego twórcą jest Bronisław Wróblewski, autor pochodzącej z 1948 r. publikacji *Język prawny i prawniczy*⁶³. Badacz wyjaśnia, że *język prawny* to język przepisów prawnych, z kolei *język prawniczy* jest językiem stosowanym przez prawników w odniesieniu do prawa; to język doktryny prawniczej⁶⁴. Wróblewski pisze: „Język prawniczy [...] wypowiada się w zasadzie o tym, co jest zawarte w przepisach prawnych. To, co mieszczą przepisy prawne, jest wyrażone w języku prawnym. Z tego wynika, że język prawniczy stanowi mowę, w której prawnicy wypowiadają się o języku prawnym bądź nawiązując do ustawodawcy bądź

⁵⁵ Patrz prace Zielińskiego, np.: *Interpretacja jako proces dekodowania tekstu prawnego*, Poznań 1974; *Wypowiedzi dyrektywne...*, op. cit., s. 69-129; *Wykładnia prawa...*, op. cit.

⁵⁶ J. Kalinowski, *Logika norm*, Lublin 1993.

⁵⁷ Z. Ziemia, *Logika deontyczna jako formalizacja rozumowań normatywnych*, Warszawa 1969; *O paradoksach logiki deontycznej*, „Państwo i Prawo” 1968, nr 1, s. 45-56.

⁵⁸ W. Patryas, *Definiowanie pojęć prawnych*, Poznań 1997.

⁵⁹ L. Nowak, *Performatywy a język prawny i etyczny*, „Etyka” 1968, t. 3, s. 147-158; *Interpretacja prawnicza*, Warszawa 1973.

⁶⁰ T. Gizbert-Studnicki, *Wieloznaczność leksykalna w interpretacji prawniczej*, Kraków 1978.

⁶¹ R. Sarkowicz, *Poziomowa interpretacja...*, op. cit.

⁶² Wymienione zagadnienia wyszczególnia Szczepankowska: *Perspektywy badań...*, op. cit., s. 12-13; patrz także: *Język prawny I Rzeczypospolitej w „Zbiorze praw sądowych” Andrzeja Zamojskiego*, cz. I: *Pojęcia prawne*, Białystok 2004, s. 38.

⁶³ B. Wróblewski, *Język prawny i język prawniczy*, Kraków 1948.

⁶⁴ Ibidem, s. 54.

do samych norm. [...] stosunek języka prawniczego do prawnego jest odtwarzający i przetwarzający”⁶⁵.

Język prawny ujmowany jako język, w którym jest formułowane prawo, określa się również mianem *języka prawa*. W taki sposób pisze o nim Wronkowska⁶⁶. Z kolei Agnieszka Choduń wskazuje na nadrzędność języka prawa względem występujących w jego obrębie języków prawnego i prawniczego⁶⁷.

Dychotomiczny układ *język prawny – język prawniczy* stanowi podstawę kolejnych podziałów, zaproponowanych przez Ziemińskiego⁶⁸ i Zielińskiego⁶⁹. Omawiam je szczegółowo w 3. części, traktującej o statusie języka prawnego.

Innym osiągnięciem teorii prawa, które uwzględnia się w dociekaniach językoznawczych, jest rozpoznanie typów wypowiedzi komunikujących normę prawną rozumianą jako reguła zachowania⁷⁰. W szczególności idzie o strukturę tych wypowiedzi i jej elementy, niezbędne do wyinterpretowania normy. Struktura normy prawnej zależy od przyjętej koncepcji normy⁷¹.

W badaniach skoncentrowanych na tekście prawnym teoretycy prawa akcentują nie tyle aspekt deskryptywny, ile dyrektywny. Mówią, iż tekst prawny powinien być tak zredagowany, aby można było go odczytać jako przekaz normatywny. Zieliński podkreśla: „[...] nie

⁶⁵ Ibidem, s. 140.

⁶⁶ S. Wronkowska, *Podstawowe pojęcia...*, op. cit., s. 62.

⁶⁷ A. Choduń, *Słownictwo tekstów ustaw prawnych w zasobie leksykalnym współczesnej polszczyzny*, Warszawa 2007, s. 49. O nadrzędności języka prawa względem języków prawnego i prawniczego piszą też językoznawcy, zob. np.: B. Hałas, *Terminologia języka prawnego*, Zielona Góra 1995, s. 7 i 21.

⁶⁸ Z. Ziemiński, *Przepis prawny a norma prawna*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1960, z. 1, s. 105 i nast.; a także: idem, *Le langage du droit et le langage juridique: les critères de leur discernement*, „Archives de Philosophie du Droit” 1974, 19, s. 25-31.

⁶⁹ M. Zieliński, *Języki prawne i prawnicze*, [w:] *Polszczyzna 2000. Orędzie o stanie języka na przełomie tysiącleci*, pod red. W. Pisarka, Kraków 1999, s. 50-74; *Język prawny, język administracyjny, język urzędowy*, [w:] *Język – prawo – społeczeństwo*, op. cit., s. 9-17.

⁷⁰ Patrz np.: Z. Ziemiński, *Logika praktyczna*, op. cit., s. 121-127; M. Zieliński, *Wypowiedzi dyrektywne...*, op. cit., s. 79-101.

⁷¹ W sprawie różnych koncepcji normy prawnej patrz: S. Grzybowski, *Wypowiedź normatywna...*, op. cit.

można doskonalic tekstów prawnych bez priorytetowego uwzględnienia dyrektywalnego, a nie deskryptywnego charakteru tych tekstów. Płynie stąd przestroga dla wszystkich językoznawców zajmujących się tekstami prawnymi, by nie traktowali tych tekstów na poziomie deskryptywnym, lecz by deskryptywną działalność widzieli przez pryzmat priorytetowy ich dyrektywnych właściwości, by dostosowali poziom deskryptywny do dyrektywnego, a nie kształtowali poziomu deskryptywnego niezależnie od dyrektywnego⁷².

Biorąc pod uwagę logiczny wymiar tekstu prawnego – chodzi o jednoznaczność, jasność i ścisłość – juryści za pożądane cechy tekstów prawnych uznają: adekwatność, precyzję i komunikatywność⁷³. Reguły konstruowania tekstu prawnego i rejestr środków służących zachowaniu wyszczególnionych wyżej cech zawierają m.in. opracowania Wronkowskiej i Zielińskiego⁷⁴, Malinowskiego⁷⁵ oraz Michała Błachuta, Włodzimierza Gromskiego i Jacka Kaczora⁷⁶. Wymienione zagadnienia są poruszane w pracach innych badaczy⁷⁷.

Odrębną płaszczyznę rozważań stanowi charakterystyczne dla prawa słownictwo specjalistyczne. Tworzy ono rozbudowaną i wewnętrznie

⁷² M. Zieliński, *Wykładnia prawa...*, op. cit., s. 166.

⁷³ Zob. np.: S. Wronkowska, M. Zieliński, *Problemy i zasady redagowania...*, op. cit.; S. Wronkowska, *Podstawowe pojęcia...*, op. cit., s. 64-73. Zob. także rozważania Choduń i Zielińskiego o języku urzędowym i języku urzędników – *Język urzędowy a język urzędników. Precyzja, adekwatność, komunikatywność*, [w:] *I Kongres Języka Urzędowego*, Warszawa 2013, s. 66-74.

⁷⁴ Zob. następujące prace autorów: *Problemy i zasady redagowania...*, op. cit.; *Komentarz do zasad techniki prawodawczej*, Warszawa 2004. Patrz też: S. Wronkowska, *O cechach języka tekstów prawnych*, [w:] *Język polskiej legislacji, czyli zrozumiałość przekazu a stosowanie prawa*. Materiały z konferencji zorganizowanej przez Komisję Kultury i Środków Przekazu oraz Komisję Ustawodawczą Senatu RP, Warszawa 2007, s. 15-25; M. Zieliński, *Wiedza o tekstach prawnych jako warunek ich rozumienia*, [w:] *Język polskiej legislacji...*, op. cit., s. 26-30.

⁷⁵ A. Malinowski, *Redagowanie tekstu prawnego...*, op. cit.

⁷⁶ M. Błachut, W. Gromski, J. Kaczor, *Technika prawodawcza*, Warszawa 2008. Inna publikacja ze wskazanego zakresu to praca T. Bąkowskiego, P. Bielskiego, K. Kaszubowskiego, M. Kokoszczyńskiego, J. Steliny, J. Warylewskiego i G. Wierczyńskiego: *Zasady techniki prawodawczej. Komentarz do rozporządzenia*, Warszawa 2003.

⁷⁷ Patrz m.in.: J. Wróblewski, *Pragmatyczna jasność prawa*, „Państwo i Prawo” 1988, nr 4, s. 3-13; M. Pruszyński, *Jasność, zrozumiałość i językowa poprawność prawa jako warunek jego zgodności*, [w:] *Język polskiej legislacji...*, op. cit., s. 32-38.

rozwarstwowaną siatkę terminologiczną. Specjalistyczna warstwa leksykalna i znaczenie poszczególnych wyrażen, możliwe do odczytania na podstawie określonych reguł sensu, to cechy decydujące o odrębności języka prawa względem innych odmian polszczyzny⁷⁸.

Pierwsze prace dotyczące terminologii sięgają XVIII wieku⁷⁹. Przyнося opis instytucji prawnych, rozpoznają odniesienie terminów i tworzą ich systematyzacje. Ich autorami są: Teodor Ostrowski, Wincenty Skrzetuski i Antoni Trębicki. Z XIX i XX wieku pochodzą publikacje Wacława Aleksandra Maciejowskiego, Oswalda Balzera i Przemysława Dąbkowskiego. Oprócz charakterystyki instytucji prawnych zawierają one historyczno-etymologiczne opracowania terminów prawnych. W badaniach historyków prawa jest również obecny wątek dotyczący zwyczajów nazewniczych.

Współczesna terminologia prawna omawiana jest m.in. w pracach Malinowskiego i Choduń. Malinowski w *Polskim języku prawnym*⁸⁰ sporządził listę rangową dwóch tysięcy najczęstszych słów w języku prawnym. Odwołując się do *Słownika frekwencyjnego współczesnej polszczyzny*, porównał frekwencję słownictwa prawnego ze słownictwem języka ogólnego. Opisał też terminologię prawną pod kątem statystycznym.

Badania Choduń, obejmujące słownictwo współczesnych aktów prawnych, służą zweryfikowaniu przyjętej w środowisku prawniczym tezy, iż język prawny jest odmianą języka potocznego. Według autorki przyczyna nieporozumienia, które wiąże się z uznawaniem przez prawników języka prawnego jako odmiany potocznej, to niewłaściwe odczytanie sensu określenia *język potoczny*, przypisanego mu przez B. Wróblewskiego. Jeden z końcowych wniosków sformułowanych przez Choduń jest na-

⁷⁸ Na temat specyfiki właściwej dla języka prawnego siatki terminologicznej patrz m.in.: M. Zieliński, *Interpretacja jako proces...*, op. cit.; idem, *Wykładnia prawa...*, op. cit.; S. Wronkowska, *Analiza pojęcia...*, op. cit.; J. Wróblewski, *Zagadnienia teorii wykładni...*, op. cit.

⁷⁹ Historyczny dorobek prawoznawczy w zakresie słownictwa terminologicznego podają za Szczepankowską: *Język prawny I Rzeczypospolitej...*, op. cit., s. 35. Nawiązują również do uwag zawartych w monografii M. T. Lizisowej: *Podstawowe terminy prawne...*, op. cit., s. 48-50.

⁸⁰ A. Malinowski, *Polski język prawny...*, op. cit.; patrz też: idem, *Właściwości statystyczne języka prawnego na tle własności języka potocznego (Próba analizy na przykładzie tekstów prawnych dotyczących ochrony środowiska)*, „Państwo i Prawo” 1980, nr 9, s. 67-75.

stepujący: „Język tekstów aktów prawnych nie jest językiem potocznym nie tylko dlatego, że nie jest to język, którym się mówi na co dzień, ale także dlatego, że nie występują w jego zasobie słownym jednostki leksykalne, które określane są w słowniku języka polskiego jako potoczne (swoiste dla potocznej odmiany leksykalnej)”⁸¹. Konkluzja autorki brzmi: „Analiza słownictwa tekstów aktów prawnych wskazuje na to, że w skład zasobu słownego tychże tekstów wchodzi jednostki leksykalne należące do słownictwa określanego jako staranne, opracowane, nacechowane oficjalnością (książkowe, urzędowe, zawodowe, naukowe)”⁸².

Z innych zagadnień poruszanych przez jurystów zwraca uwagę problematyka aksjologiczna. Teoretycy prawa mówią np. o wartościach społecznych zawartych w normach prawnych⁸³. Wypowiadają się na temat ocen moralnych wpisanych w znaczenia pojęć i wypowiedzi prawnych⁸⁴. Na gruncie prawa podejmuje się również kwestie związane z perswazyjnym wymiarem tekstu, podporządkowanymi mu środkami językowymi i mechanizmami tekstotwórczymi⁸⁵.

2.2. Językoznawstwo

Badania językoznawcze – była już o tym mowa – długo były nieskorelowane z poczynaniami teoretyków prawa. Czyniąc przedmiotem oglądu starsze teksty sfery administracyjno-prawnej, językoznawcy przede wszystkim rekonstruują system języka dawnej polszczyzny i wskazują na jej funkcjonalne zróżnicowanie. W takim duchu zostały opracowane m.in. rotys przysięg sądowych, księgi miejskie, wójtowskie i czeladnicze⁸⁶.

⁸¹ A. Choduń, *Słownictwo tekstów aktów...*, op. cit., s. 162.

⁸² Ibidem, s. 162.

⁸³ Patrz np.: Z. Ziemiński, *Logika praktyczna*, op. cit., s. 102- 120; idem, *Ujęcia modelowe...*, op. cit., s. 64-66.

⁸⁴ M. Zirk-Sadowski, *Rozumienie ocen w języku prawnym*, Łódź 1984. Zob. też rozważania Marzeny Kordeli dotyczące ujmowania zasad prawa w odniesieniu do określonego porządku aksjologicznego: *Zasady prawa. Studium teoretyczno-prawne*, Poznań 2012, s. 101-149.

⁸⁵ M. Zieliński, *Perswazja w języku prawnym i prawniczym*, [w:] *Język w perswazji publicznej*, pod red. K. Mosiołek-Kłosińskiej i T. Zgótki, Poznań 2003, s. 182-189 (współautor: Tadeusz Zgółka).

⁸⁶ Podaję za: S. Gajda, *Język administracyjno-prawny...*, op. cit., s. 19.

Liczne prace zawierają omówienia szeroko rozumianego stylu urzędowego czy też kancelaryjnego z perspektywy właściwości językowych znamiennej dla epoki, regionu czy środowiska społecznego⁸⁷.

Wśród opracowań, które przynoszą całościowy, aczkolwiek nie zawsze szczegółowy czy kompletny ogląd języka sfery administracyjno-prawnej, są m.in.: *Historia języka polskiego*⁸⁸ Zenona Klemensiewicza, *Stylistyka polska. Zarys*⁸⁹ Haliny Kurkowskiej i Stanisława Skorupki, *Historyczna stylistyka języka polskiego*⁹⁰ Teresy Skubalanki, a także *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny* Aleksandra Wilkoń⁹¹. Ważne miejsce zajmują przekrojowe analizy stylu urzędowego autorstwa Marii Wojtak⁹² i Ewy Malinowskiej⁹³.

Gajda uznaje publikację Malinowskiej, poświęconą strukturze i pragmatyce wypowiedzi administracyjnych⁹⁴, za świadectwo językoznawczego przełomu w traktowaniu języka sfery administracyjno-prawnej⁹⁵. Na ów przełom w dużej mierze rzutuje intensywnie rozwijający się od lat siedemdziesiątych XX wieku paradygmat komunikacyjno-

⁸⁷ Wskazując przykładowe publikacje, odwołuję się do wykazu sporządzonego przez Szczepankowską: M. T. Michalewska, *Język polskich protokołów woźnickich XVII wieku*, cz. I, Warszawa–Kraków 1977; W. Taszycki, *Język Kodeksów Świętosława z Wojcieszyna (1449) i Macieja z Różana (1450)*, „Lingua Posnaniensia” 1972, 16, s. 7-23; S. Dubisz, *Komentarz stylistyczny do tekstu „Ustawy Rządowej z dnia Trzeciego Maja 1791 r.”*, [w:] *Epoka Konstytucji 3 Maja*. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej w UW w dniu 3 maja 1983, Warszawa 1983, s. 74-82; B. Wyderka, *O składni kilku śląskich zabytków piśmiennictwa kancelaryjnego z XVIII wieku*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 1990, XXVI, 1990, s. 83-98; idem, *Język polski w śląskich dokumentach kancelaryjnych z XVIII wieku. Elementy struktury i pragmatyki tekstu*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 1991, XXVII, s. 89-100; J. Sierociuk, *Regionalizmy tekstów prawnych XVII wieku*, [w:] *Poliszczyna regionalna w okresie renesansu i baroku*, pod red. H. Wiśniewskiej i Cz. Kosyła, Wrocław–Łódź 1984, s. 83-90; M. Wojtak, *Elementy stylu urzędowego w Ortylach magdeburskich*, „Język Polski” 1988, nr 4-5, s. 221-230.

⁸⁸ Z. Klemensiewicz, *Historia języka polskiego*, Warszawa 1974.

⁸⁹ H. Kurkowska, S. Skorupka, *Stylistyka polska. Zarys*, Warszawa 1959, s. 261-270.

⁹⁰ T. Skubalanka, *Historyczna stylistyka języka polskiego*, Wrocław 1984, s. 181-187.

⁹¹ A. Wilkoń, *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*, Katowice 2000, s. 55-63.

⁹² M. Wojtak, *Styl urzędowy*, [w:] *Współczesny język polski*, op. cit., s. 147-172.

⁹³ E. Malinowska, *Styl urzędowy*, [w:] *Przewodnik po stylistyce polskiej*, pod red. S. Gajdy, Opole 1995, s. 441-449.

⁹⁴ E. Malinowska, *Wypowiedzi administracyjne – struktura i pragmatyka*, Opole 2001.

⁹⁵ S. Gajda, *Język administracyjno-prawny...*, op. cit., s. 19.

-pragmatyczny. W analizach sytuacji językowych i tekstów rozumianych jako ich wytwory uwypuklają się dwa aspekty: pragmatyczny i semantyczny. Jest tak np. w opisach modelu komunikacji językowej w dyskursywnej przestrzeni prawnej w pracach Lizisowej⁹⁶ czy też Joanny Grzelak⁹⁷ i Anny Jopek⁹⁸.

Dość liczne są opracowania, które oprócz założeń komunikacyjno-pragmatycznych uwzględniają tezy sformułowane na gruncie tekstologii i genologii lingwistycznej. W rozpoznawaniu gatunkowych wzorców tekstów administracyjno-prawnych znaczące i szczególnie przydatne są propozycje badawcze Anny Duszak, Bożeny Witosz, Marii Renaty Mayenowej, a także Wojtak i Gajdy⁹⁹.

Z omówień gatunkowych wzorców tekstów administracyjnych i prawnych wyróżniają się dwie prace o charakterze monograficznym autorstwa Malinowskiej. Pierwsza to *Wypowiedzi administracyjne – struktura i pragmatyka*. Nawiązując do teorii aktów mowy, badaczka uczyniła w niej przedmiotem oglądu kilka wzorców gatunkowych: rozporządzenie, decyzję administracyjną, umowę, podanie, życiorys i list motywacyjny. Mówiąc o administracyjnych aktach mowy, wyeksponowała ich wewnętrzną niejednorodność. Przyjęła, że są to makroakty mowy tworzone przez mikroakty: wykonawczy, dyrektywny, a niekiedy perswazyjny.

Druga monografia Malinowskiej, wydana w 2012 roku, traktuje o konstytucji jako gatunku tekstu prawnego¹⁰⁰. Główny cel badawczy to porównawczy opis wszystkich ustaw zasadniczych (*Konstytucji 3 maja, Konstytucji Księstwa Warszawskiego, Konstytucji Królestwa Polskiego, Konstytucji marcowej, Konstytucji kwietniowej, Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*).

⁹⁶ Zob. np. rozważania autorki, dotyczące konstytucji Rzeczypospolitej: *Tekst – kontekst – interpretacja...*, op. cit. (tu zwłaszcza str. 173-211); a także: *Model komunikacji językowej w konstytucjach Rzeczypospolitej (relacja nadawca – odbiorca)*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 2002, LXVIII, s. 75-92.

⁹⁷ J. Grzelak, *Komunikacja prawna – na przykładzie polskich konstytucji*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” 2006, XIII (XXXIII), s. 39-58.

⁹⁸ A. Jopek, *Relacja nadawca – odbiorca w polskim dyskursie prawnym i prawniczym w świetle pragmatyki komunikacyjnej*, [w:] *Język w komunikacji*, pod red. G. Habrajskiej, t. 3, Łódź 2001, s. 82-97.

⁹⁹ Publikacje wymienionych badaczy zostały zamieszczone w bibliografii.

¹⁰⁰ E. Malinowska, *Konstytucja jako gatunek...*, op. cit.

Malinowska konstruuje na podstawie aktualizacji tekstowych model gatunku, uwzględniający wszystkie wymiary tekstu: pragmatyczny, strukturalny, poznawczy, aksjologiczny i stylistyczny. Uświadamia, jak bardzo na ewolucję gatunku oraz zmiany obrazów świata i całego porządku prawnego wpływają czynniki pozajęzykowe. Porównuje styl preambuł ze stylem tekstu zasadniczego konstytucji, przedstawia wyróżniki stylistyczne konstytucji i ich językowe wykładniki.

Postulaty tekstologii i genologii lingwistycznej, wsparte tezami kognitywizmu, przyświecają przedsięwzięciom naukowym Lizisowej. Analizując wybrane dyskursy prawne – nie tylko konstytucje, lecz także statuty, ortyły i rotacje sądowych – autorka rozpoznaje schematy wypowiedzi, które są właściwe dla danego gatunku. Omawia strategie ich wykorzystania w procesie komunikacji językowej, uwzględniając trzy różne płaszczyzny: gramatyczną, semantyczną i pragmatyczną¹⁰¹. Prace badawcze, dotyczące zwłaszcza historycznych tekstów prawnych, są cenne poznawczo również dlatego, że dostarczają uwag o normie prawnej¹⁰².

W nurt genologiczny wpisują się ponadto publikacje Wojtak¹⁰³, Grzelak¹⁰⁴, Beaty Żmigrodzkiej¹⁰⁵, Stanisława Dubisza¹⁰⁶, Katarzyny Wyrwas¹⁰⁷, Ewy Szkudlarek¹⁰⁸, Barbary Bonieckiej i Jolanty Panasiuk¹⁰⁹ oraz innych autorów¹¹⁰.

¹⁰¹ M. T. Lizisowa, *Tekst – kontekst – interpretacja...*, op. cit., s. 13-209.

¹⁰² Ujęcie normy prawnej przez Lizisową zostało przedstawione we *Wstępie*.

¹⁰³ M. Wojtak, *Elementy stylu...*, op. cit., a także: *Gatunkowe zróżnicowanie korespondencji biurowej*, [w:] *Teksty kultury. Oblicza komunikacji XXI wieku*, t. 2, pod red. J. Mazura i M. Rzeszutko-Iwan, Lublin 2006, s. 93-105.

¹⁰⁴ J. Grzelak, *Konstytucja jako gatunek prawny*, „Prace Filologiczne” 2008, LXIV, s. 153-166.

¹⁰⁵ B. Żmigrodzka, *Testament jako gatunek tekstu*, Katowice 1997.

¹⁰⁶ S. Dubisz, *Komentarz stylistyczny...*, op. cit.

¹⁰⁷ K. Wyrwas, *Skarga jako gatunek mowy*, Katowice 2002; a także: *Wzorzec gatunkowy skargi i jego realizacja (na przykładzie tekstów literackich oraz skarg do instytucji)*, [w:] *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. 1: *Mowy piękno wielorakie*, pod red. D. Ostaszewskiej, Katowice 2000, s. 119-135.

¹⁰⁸ E. Szkudlarek, *Tekst wzorcowy podania a jego realizacje*, [w:] *Regulacyjna funkcja tekstów*, pod red. K. Michalewskiego, Łódź 2000, s. 111-119.

¹⁰⁹ B. Boniecka, J. Panasiuk, *Przelamywanie paradygmatu gatunkowo-stylistycznego tekstu życiorysu*, [w:] *Gatunki mowy i ich ewolucja*, op. cit., s. 47-73.

¹¹⁰ Zob. inne teksty, oprócz artykułu Szkudlarek, zamieszczone w tomie *Regulacyjna funkcja tekstów*: A. Krupska-Perek, A. Pawlak, *O pewnym typie druku urzędowego*,

Odrębną płaszczyznę rozważań stanowi specjalistyczne słownictwo, charakteryzowane w aspekcie diachronicznym i synchronicznym. Szczepankowska, zestawiając dorobek językoznawców z osiągnięciami jurystów, zauważa, że nie jest on zbyt imponujący. Pisze o nielicznych studiach wyrazowych, m.in.: Witolda Doroszewskiego, Witolda Taszyckiego, Kazimierza Nitscha, Stanisława Urbańczyka, które nie zaowocowały systematycznymi badaniami. Autorka podkreśla, że dla poznania terminologii prawnej XVI wieku szczególną wartość ma słowniczek wyrażań prawniczych Jana Cervusa z Tucholi, opracowany przez Marię Karpluk¹¹¹.

Z innych opracowań poświęconych staropolskiej terminologii na uwagę zasługują rozprawy Lizisowej i Szczepankowskiej. Monografia Lizisowej traktuje o podstawowych terminach prawnych w statutach staropolskich na tle słowiańskim. Sięgając do metodologii prawoznawczych i językoznawczych, autorka wnikliwie i wszechstronnie analizuje znaczenie wyrażań typu *prawo, wina, sąd czy obyczaj*. We *Wstępie* pisze: „Główne problemy badawcze w niniejszej pracy skupiają się wokół odczytania znaczenia kluczowych słów-terminów w języku prawnym historycznym, interpretacji tekstu zawierającego terminy oraz wokół sformułowania wniosków dotyczących wpływu pragmatyki, semantyki, składni, morfologii i etymologii na leksykę profesjonalną”¹¹².

Przedmiotem książki Szczepankowskiej jest język prawny I Rzeczypospolitej, udokumentowany w wydany w 1778 roku *Zbiorze praw sądowych* Andrzeja Zamoyskiego. W pierwszej części badaczka odtwarza system pojęć prawnych, które odzwierciedla język autorów tekstu. Skupia uwagę na semantycznej i tekstotwórczej funkcji terminów desygnujących te pojęcia.

Rozważania terminologiczne znajdują się również w publikacjach Aleksandra Zajdy oraz Bożeny Hałas. W pracach Zajdy została opisana struktura pól semantyczno-leksykalnych terminów prawniczych. Autor bada ich genezę i mechanizmy wzbogacania zasobu prasłowiańskiego¹¹³. Hałas poddaje analizie bardzo rozbudowany i zróżnicowany materiał

s. 84-91; A. Libura, *Struktura i właściwości perswazyjne tekstów wzywających do zapłaty*, s. 92-103.

¹¹¹ I. Szczepankowska, *Język prawny I Rzeczypospolitej...*, op. cit., s. 36.

¹¹² M. T. Lizisowa, *Podstawowe terminy prawne...*, op. cit., s. 6.

¹¹³ A. Zajda, *Studia z historii polskiego słownictwa prawniczego i frazeologii*, Kraków 2001; zob. też: *Staropolska terminologia prawnicza (do 1500 r.)*, Kraków 1990.

współczesny, m.in.: akty normatywne, orzeczenia sądowe, decyzje administracyjne, literaturę prawniczą, słowniki specjalistyczne. Charakteryzuje przeszło pięć tysięcy terminów (5118), które porządkuje ze względu na sposób tworzenia (derywacja morfologiczna, derywacja syntaktyczna, derywacja semantyczna, zapożyczenia)¹¹⁴.

W ostatnich latach wzrasta zainteresowanie aksjologią w języku prawnym. Zagadnienia związane z porządkiem aksjologicznym, sposobami jego wyrażania, a także pozajęzykowymi czynnikami decydującymi o modyfikacji tego porządku omawia – przypomnę – na przykładzie tekstów polskich konstytucji Malinowska¹¹⁵. Istnieje również publikacje na temat perswazji w badanej odmianie języka¹¹⁶.

Problematyka składniowa pojawia się w tekstach, dla których charakterystyczny jest rozległy i wieloaspektowy ogląd języka prawa. Są to zwłaszcza publikacje Lizisowej, w których autorka szczegółowo opisuje strukturę zdania normatywnego, tworzące ją składniki, a także specyfikę semantyczną systemowo wieloznacznych predykatów modalnych w roli funkcyjów zdaniotwórczych¹¹⁷. Kwestie składniowe porusza w przywołanej wcześniej rozprawie Szczepankowska¹¹⁸. Celem, jaki sobie stawia, jest prześledzenie w wypowiedziach językowych ze *Zbioru praw sądowych* ewolucji i zróżnicowania predykatów, które zawierają w strukturze semantycznej element konieczności deontycznej. Mówi o semantyce modalnych wyrażań deontycznych oraz rozpoznaje ich leksykalno-składniową łączliwość. W artykule o modalności i negacji w wypowiedziach dyrektywnych badaczka rozważa logiczne i pragmatyczne konsekwencje użycia negatywnych predykatów deontycznych

¹¹⁴ B. Hałas, *Terminologia języka...*, op. cit.

¹¹⁵ Autorka pisze na ten temat nie tylko w książce (*Konstytucja jako gatunek...*, op. cit.), lecz także w artykule: *Semantyka nazw wartości konstytucyjnych*, [w:] *Styl a semantyka*, pod red. I. Szczepankowskiej, Białystok 2008, s. 401-410.

¹¹⁶ T. Zgółka, *Perswazja w języku...*, op. cit. (współautor: M. Zieliński); I. Szczepankowska, *Wpływ intencji perswazyjnej nadawcy na styl dawnej i współczesnej wypowiedzi prawodawczej w języku polskim*, [w:] *Styl a semantyka*, op. cit., s. 411-426.

¹¹⁷ Są to monografie autorki: *Podstawowe terminy prawne...*, op. cit.; *Tekst – kontekst – interpretacja...*, op. cit., a także artykuły: *Semantyka a struktura tekstu prawnego*, [w:] *Styl a semantyka*, op. cit., s. 381-400; *Czyn i osoba w akcie normatywnym, czyli co znaczy zwrot ma prawo w Konstytucji III Rzeczypospolitej*, „Investigationes Linguisticae” 2009, 17, s. 141-151, http://www.staff.amu.edu.pl/~inveling/pdf/Lizisowa_17.pdf [dostęp: 11.10.2014 r.].

¹¹⁸ Chodzi o drugą część monografii, zatytułowaną *Wypowiedzi normatywne*.

oraz uświadamia trudności w odczytywaniu ich znaczenia. Wskazuje na ogólne problemy dotyczące korelacji modalności i negacji, a także kontekstualnej determinacji znaczenia interakcji werbalnych¹¹⁹.

O modalności deontycznej w tekstach prawnych pisze Joanna Nowak. W dysertacji¹²⁰ na uwagę zasługuje interdyscyplinarność wywodu i obcojęzyczne tło porównawcze. Autorka analizuje polski i hiszpański kodeks cywilny. Zdania o znaczeniu deontycznym omawia, uwzględniając osiem wymiarów, np.: typ znaczenia deontycznego, kategorię semantyczną podmiotu, sposób signifikacji modalności i czas orzeczenia. Romana Łapa w *Kodeksie Prawa Kanonicznego*¹²¹ opisuje funkcje wyrażen modalnych, natomiast w ustawach świeckich – sposoby wyrażania relacji modalnych, które współtworzą różne sytuacje prawne¹²². W liczniejszych artykułach autorka zajmuje się znaczeniami gramatycznymi w aktach normatywnych¹²³.

¹¹⁹ I. Szczepankowska, *O modalności i negacji w wypowiedziach dyrektywnych – logiczne i pragmatyczne aspekty analizy semantycznej*, [w:] *Język w urzędach i sądach II*, pod red. M. T. Lizisowej, Kraków 2008, s. 19-29.

¹²⁰ J. Nowak, *Modalność deontyczna w języku prawa na przykładzie polskiego i hiszpańskiego kodeksu cywilnego*, Poznań 2011, (<https://repozytorium.amu.edu.pl/jspui/bitstream/10593/1002/1/Joanna%20Nowak.Praca%20doktorska.%20Modalno%C5%9B%C4%87%20deontyczna%20w%20j%C4%99zyku%20prawa...pdf> [dostęp: 10.11.2014 r.]). Z innych prac autorki, poświęconych problematyce modalnej, zob.: *Modalność deontyczna w konstytucjach hiszpańskojęzycznych oraz w konstytucji Polski*, [w:] *Prawo i język*, pod red. A. Mróz, A. Niewiadomskiego i M. Pawelec, Warszawa 2009, s. 171-187.

¹²¹ R. Łapa, *Modalność w Kodeksie Prawa Kanonicznego*, [w:] *Język religijny dawniej i dziś (w kontekście teologicznym i kulturowym)* (w druku).

¹²² R. Łapa, *Relacje modalne we współczesnych aktach normatywnych*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” 2014, XXI (XLI), z. 2, s. 41-51.

¹²³ Są to następujące artykuły: *Przymyki wtórne w tekstach prawnych*, „Język Polski” 2006, LXXXVI, s. 358-366; *Znaczenia gramatyczne znominalizowanych grup imiennych we współczesnych tekstach prawnych*, „Język Polski” 2008, LXXXVIII, s. 280-288; *Relacja 'dominujący' – 'podporządkowany' we współczesnych tekstach prawnych*, [w:] *Kształtowanie się wzorów i wzorców językowych*, pod red. A. Piotrowicz, K. Skibskiego i M. Szczyszka, Poznań 2009, s. 247-254; *'Dominujący' i 'podporządkowany' w Kodeksie Prawa Kanonicznego*, [w:] *Język religijny dawniej i dziś (w kontekście teologicznym i kulturowym)*, t. 4, Materiały z konferencji Gniezno 22-24.09.2008 r., pod red. ks. P. Bortkiewicza, S. Mikołajczaka i M. Rybki, Poznań 2009, s. 337-345; *'Dawca' i 'biorca' we współczesnych tekstach prawnych*, „Białostockie Archiwum Językowe” 2009, nr 9, s. 171-185; *'Podporządkowany' w Kodeksie karnym*, „Kwartalnik Językoznawczy” 2010, 1, s. 1-15, (<http://www>.

W badaniach znaczeń modalnych (chodzi o sygnalizowanie nakazu) poruszane są kwestie natury translacyjnej. Autorzy – Karolina Kaczmarek, Agnieszka Matulewska i Przemysław Wiatrowski – charakteryzują polskie, angielskie i węgierskie akty normatywne¹²⁴. W dobie nasilonej internacjonalizacji instytucji i norm prawnych wszelkie przedsięwzięcia przekładowe są postrzegane jako cenne i niezwykle przydatne¹²⁵. Aspekt translacyjny jest obecny w innych pracach Matulewskiej¹²⁶. Uwidacznia się także w rozważaniach Jopek-Bosiackiej¹²⁷.

Zwracają uwagę omówienia nawiązujące do tradycyjnych koncepcji składniowych. Stanisław Mikołajczak, czyniąc podstawą opisu kilkadziesiąt ustaw z I kadencji Sejmu RP, wskazuje na specyficzne dla nich cechy stylowe w zakresie składni. Jako punkt odniesienia do formułowanych ustaleń traktuje scharakteryzowane przez siebie teksty naukowe i literackie¹²⁸. Na klasycznych założeniach składniowych bazuje Romana Orłowska w artykule o składni i stylu *Kodeksu karnego*¹²⁹.

kwartjez.amu.edu.pl); *Hierarchiczne układy w tekstach prawnych*, „Studia Językoznawcze” 2011, t. 10, s. 135 - 143; *Konstrukcje z przyinkami w ustawach prawnych. Znaczenia gramatyczne*, „Roczniki Humanistyczne” 20013, LXI, z. 6: Językoznawstwo, s. 77-91; *Grupa imienna w ustawach prawnych. Adresat normy; [w:] „Cum reverentia, gratia, amicitia”... Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Bogdanowi Walczakowi*, pod red. J. Międał i A. Piotrowskiej-Wojaczyk, Poznań 2013, t. 2, s. 309-317.

¹²⁴ K. Kaczmarek, A. Matulewska, P. Wiatrowski, *Translacyjne aspekty wyrażania nakazu w polskich, angielskich i węgierskich aktach normatywnych*, „Scripta Neophilologica Posnaniensia” 2008, IX, s. 163-184.

¹²⁵ Patrz np.: J. Pieńkoś, *Podstawy juryslingwistyki. Język w prawie – prawo w języku*, Warszawa 1999.

¹²⁶ Zob. publikacje autorki: *Lingua legis in translation*, Frankfurt am Main 2007; *Methods of expressing deontic modality in English and Polish statutory instruments*, *Comparative Legilinguistics* 2009, 1, s. 133-146; *Deontic modality and modals in the language of contracts*, *Comparative Legilinguistics* 2010, 2, s. 75-92.

¹²⁷ A. Jopek-Bosiacka, *Modalność deontyczna w polskich i angielskich tekstach prawnych. Implikacje translacyjne*, [w:] *Prawo, język, logika. Księga jubileuszowa Profesora Andrzeja Malinowskiego*, pod red. S. Lewandowskiego, H. Machińskiej i J. Petzla, Warszawa 2013, s. 93-108. Zagadnieniom translacyjnym jest również poświęcona praca badaczki: *Przeład prawny i sądowy*, Warszawa 2006.

¹²⁸ S. Mikołajczak, *Składnia współczesnych ustaw sejmowych*, [w:] *Język a współczesne społeczeństwo polskie*, pod red. Z. Zagórskiego, Poznań 1994, s. 37-47.

¹²⁹ R. Orłowska, *O składni i stylu Kodeksu karnego (Ustawy z dnia 6 czerwca 1997)*, „Poznańskie Spotkania Językoznawcze” t. IX, pod red. Z. Krążyńskiej i Z. Zagórskiego, Poznań 2002, s. 111-123.

Kulturze języka prawa poświęcone są prace Hanny Jadackiej: cykl artykułów *Język naszych ustaw*¹³⁰, które ukazały się w „Biuletynie Rady Legislacyjnej”, oraz książka *Poradnik językowy dla prawników*¹³¹. Należą tu także artykuły Radosława Pawelca¹³². O kulturze komunikacji urzędowej i tekstów urzędowych pisze Malinowska¹³³. Bogdan Walczak analizuje w świetle współczesnej normy językowej i stylistycznej tekst Konstytucji Trzeciej Rzeczypospolitej¹³⁴. Kazimierz Michalewski opisuje pod kątem normatywnym dokument prawniczy – *Uzasadnienie postanowienia sądu*¹³⁵. Eliza Czerwińska mówi o poprawności dokumentów Mazowieckiego Urzędu Wojewódzkiego i Biura Rzecznika Praw Obywatelskich¹³⁶, z kolei Ewa Kołodziejek ocenia poprawność stron internetowych wybranych ministerstw i innych urzędów centralnych¹³⁷.

¹³⁰ Objęłam uwagą następujące teksty: *Kultura języka w pracy legislatora*, „Biuletyn Rady Legislacyjnej” 1995, nr 3, s. 204-214; *O związkach gramatycznych między wyrazami w zdaniu*, „Biuletyn Rady Legislacyjnej” 1995, nr 4, s. 191-198; *O kolejności wyrazów w zdaniu polskim*, „Biuletyn Rady Legislacyjnej” 1995, nr 5, s. 157-169; *Od czego zależy zrozumiałość tekstu*, „Biuletyn Rady Legislacyjnej” 1995, nr 6, s. 190-196; *O zdaniach za długich i za krótkich*, „Biuletyn Rady Legislacyjnej” 1996, nr 2, s. 166-175.

¹³¹ H. Jadacka, *Poradnik językowy dla prawników*, Warszawa 2002.

¹³² Są to: *Zrozumiałość i poprawność składniowa tekstów prawnych a problem nominalizacji*, [w:] *Współczesny język prawny i prawniczy*, pod red. A. Niewiadomskiego, Warszawa 2007, s. 67-75; *O poprawności językowej i zrozumiałości tekstów prawnych i prawniczych*, [w:] *Język polskiej legislacji...*, op. cit., s. 65-70; *Poprawność w związkach zgody, rządu i przynależności; Szyk wyrazów i skróty składniowe; Budowa zdania złożonego i problemy stylistyki*, [w:] *Zarys metodyki pracy legislatora*, pod red. A. Malinowskiego, Warszawa 2009, s. 371-425. Patrz również artykuł badacza: *Jaki powinien być język urzędowy*, [w:] *I Kongres Języka...*, op. cit., s. 34-48.

¹³³ Zob. m.in.: *O poprawności tekstów urzędowych*, „Poradnik Językowy” 1989, nr 8-9; *Wypowiedzi administracyjne i ich poprawność*, „Prace Filologiczne” 1999, LVI, s. 363-372; *O zmianach modelu komunikacji urzędowej*, [w:] *I Kongres Języka...*, op. cit. s. 75-83.

¹³⁴ B. Walczak, *Tekst Konstytucji Trzeciej Rzeczypospolitej w świetle współczesnej normy językowej i stylistycznej*, „Prace Filologiczne” 2001, LXVI, s. 629-636.

¹³⁵ K. Michalewski, *Analiza językowa tekstu prawniczego*, [w:] *Kultura komunikacji językowej 3. Kultura języka w komunikacji zawodowej*, pod red. A. Piotrowicz, M. Witaszek-Samborskiej, K. Skibskiego, Poznań 2014, s. 67-80.

¹³⁶ E. Czerwińska, *Kultura języka urzędowego*, [w:] *I Kongres Języka...*, op. cit., s. 146-158.

¹³⁷ E. Kołodziejek, *Kultura komunikacji urzędowej*, [w:] *Kultura komunikacji językowej...*, op. cit., s. 59-66; eadem, *E-urząd – język komunikacji internetowej*, op. cit., s. 67-75.

Andrzej Moroz, zważając na prowadzoną w środowisku językoznawców i prawników dyskusję o dostosowywaniu przepisów prawa do wymogów norm językowych, pyta o granice błędu językowego¹³⁸. Małgorzata Gębka-Wolak pisze o normie składniowej aktów prawnych¹³⁹. Podkreśla: „norma ta nie jest wiernym odbiciem normy składniowej języka ogólnego niespecjalistycznego, lecz jest kształtowana na jej podstawie w wyniku działań kodyfikacyjnych”¹⁴⁰.

Z rozważaniami na temat kultury języka prawa korespondują omówienia traktujące o barierach i utrudnieniach komunikacyjnych w sferze administracyjno-prawnej. Wymienionych kwestii dotyczą publikacje Jadackiej i Pawelca. Zajmują się nimi, biorąc pod uwagę pożądaną cechę tekstów administracyjno-prawnych, Lizisowa¹⁴¹ i Agata Kłopotowska¹⁴². W badaniach nad komunikatywnością tekstów prawnych wpisuje się artykuł Gębki-Wolak¹⁴³. Autorka, odwołując się do koncepcji kulturowego kontekstu komunikacyjnego, omawia przykłady nadużyć interpretacyjnych. Moroz, sięgając do *Kodeksu karnego* i *Kodeksu cywilnego*, pokazuje językowe wykładniki kształtowania kulturowego dystansu władzy¹⁴⁴.

Język prawny jest również analizowany w ujęciu glottodydaktycznym. Do czynników, które pozwalają rozpatrywać go w takim wymiarze, należą: zintensyfikowane badania nad nauczaniem języka polskiego jako obcego, postulaty objęcia opisem języków specjalistycznych, powołanie Państwowej Komisji Poświadczenia

towej wybranych instytucji państwowych, [w:] *I Kongres Języka...*, op. cit., s. 159-168.

¹³⁸ A. Moroz, *Granice błędu – norma językowa a teksty prawne*, [w:] *Kultura komunikacji językowej...*, op. cit., s. 93-107.

¹³⁹ M. Gębka-Wolak, *Wstępne uwagi o normie składniowej aktów prawnych*, [w:] *Kultura komunikacji językowej...*, op. cit., s. 25-37.

¹⁴⁰ Ibidem, s. 25.

¹⁴¹ M. T. Lizisowa, *Lingwistyczne aspekty konkretyzacji języka w pismach urzędowych*, [w:] *I Kongres Języka...*, op. cit., s. 49-65.

¹⁴² A. Kłopotowska, *Meandry pracy unijnego tłumacza. Jak powstają polskie wersje tekstów urzędowych Unii Europejskiej?*, [w:] *I Kongres Języka...*, op. cit., s. 124-145.

¹⁴³ M. Gębka-Wolak, *O interpretacji tekstu prawnego (z uwzględnieniem koncepcji kontekstu kulturowego)*, [w:] *Kulturowe konteksty języka*, pod red. B. Afeltowicz i J. Ignatowicz-Skowrońskiej, Szczecin 2014, s. 93-106.

¹⁴⁴ A. Moroz, *Lingwistyczne sposoby kształtowania kulturowego dystansu władzy na przykładzie tekstów prawnych*, [w:] *Kulturowe konteksty...*, op. cit., s. 211-221.

Znajomości Języka Polskiego jako Obcego i przygotowanie systemu certyfikатовego języka polskiego¹⁴⁵.

3. Status języka prawnego

3.1. Prawoznawstwo

W rozważaniach na temat statusu języka prawnego i jego miejsca wśród innych odmian współczesnej polszczyzny ważne miejsce zajmuje koncepcja B. Wróblewskiego. Przypomnę, że w myśl ustaleń tego badacza język prawny stanowi element dychotomicznego układu *język prawny – język prawniczy*. Wróblewski ujmuje go jako język przepisów prawnych, z kolei język prawniczy postrzega jako język stosowany przez prawników w odniesieniu do prawa, język doktryny prawniczej. Dychotomiczny układ jest podstawą kolejnych podziałów. W mniejszym lub większym stopniu nawiązują do niego inni teoretycy prawa.

Języki różnicujące język prawny wywodzą się z wprowadzonego przez Ziemińskiego rozróżnienia, które obejmuje przepis prawny i normę prawną¹⁴⁶. Są to: język prawny przepisów i język prawny norm¹⁴⁷. Język prawny przepisów jest językiem tekstów prawnych, język prawny norm to język, w którym byłyby sformułowane normy. Istotę języka norm oddaje następujące sformułowanie: „Najważniejszym jednak walorem języka prawnego norm jest to, że służyć ma do rozumienia przepisów i to zarówno przed ich sformułowaniem, jak i w wyniku ich interpretacji (!). Prawnicy mają w języku norm jako języku wzorcowo precyzyjnym przede wszystkim myśleć. Mają w nim myśleć redaktorzy tekstów prawnych w trakcie rozstrzygnięcia merytorycznych treści danych norm, zanim następnie ubiorą je w formy standardowo konstruowanych przepisów. Myśleć mają w języku norm i interpretatorzy tekstów prawnych, zwłaszcza zanim na tej podstawie podejmą konkretne decyzje w indywidualnych sprawach. I wcale nie

¹⁴⁵ J. Grzelak, *Polski język prawa – w perspektywie glottodydaktycznej*, Poznań 2010, (<https://repozytorium.amu.edu.pl/jspui/bitstream/10593/352/1/Grzelak.pdf> [dostęp: 10.11.2014 r.]).

¹⁴⁶ Z. Ziemiński, *Przepis prawny...*, op. cit.

¹⁴⁷ Z. Ziemiński, *Le langage du droit...*, op. cit.

jest konieczne, by rzeczywiście derywować wypowiedzi sformułowane w języku przepisów w wypowiedzi sformułowane w języku norm, lecz by tak rozumieć dany przepis, iżby dało się rozumienie przepisu wyrazić w języku normy wskazującej: kto, kiedy i co ma zrobić¹⁴⁸.

Wśród publikacji nawiązujących do koncepcji B. Wróblewskiego¹⁴⁹ są prace Zielińskiego, w których autor skupia uwagę na rozwarstwieniu w obrębie języka prawniczego. W artykule *Języki prawne i prawnicze* pisze: „Język prawny nie jest zawieszony w próżni, lecz otaczają go języki, w których różne podmioty formułują wypowiedzi o tekstach prawnych lub o sprawach z nimi związanych. Języki te można nazwać okołoprawnymi. Dadzą się one pogrupować w krąg najbliższy temu językowi oraz w kręgi coraz bardziej od niego odległe¹⁵⁰”.

Ponieważ język prawniczy przybiera różne formy, badacz operuje w swoich rozważaniach pojęciem *języki prawnicze*. Wyróżnia spośród nich język prawniczy praktyki prawniczej wraz z jego dwoma odmianami: językiem prawniczym praktyki orzeczniczej i językiem praktyki pozaorzeczniczej. W obrębie języka prawniczego praktyki orzeczniczej Zieliński wydziela język postępowań sądowych i quasi-sądowych oraz język, w którym formułuje się rezultaty tych postępowań lub ich uzasadnienia. Autor zauważa, iż w polskiej kulturze prawnej oprócz języka prawniczego praktyki prawniczej ważną rolę odgrywa język prawniczy nauki. Włącza do niego języki: praktyczno-naukowy, popularnonaukowy, nauk historyczno-prawnych, dydaktyki. Klasę języków okołoprawnych zdaniem badacza tworzą: język urzędników, języki poszczególnych dyscyplin pomocniczych prawa lub prawoznawstwa (logiki prawniczej, kryminologii, wiktymologii, kryminalistyki, medycyny sądowej, psychiatrii sądowej), języki mówiące o prawie polityków i dziennikarzy, język obywateli¹⁵¹.

W artykule pt. *Język prawny, język administracyjny, język urzędowy* Zieliński podkreśla: „Grupa wypowiedzi należących do języków

¹⁴⁸ M. Zieliński, *Języki prawne i prawnicze*, op. cit., s. 63-64.

¹⁴⁹ Zob. prace Zielińskiego: *Interpretacja jako proces...*, op. cit., s. 7-8; *Wypowiedzi dyrektywne...*, op. cit., s. 102; *Języki prawne i prawnicze*, op. cit., s. 64 -72; *Język prawny, język administracyjny...*, op. cit., s. 9-17. Patrz też: publikacje Wronkowskiej – *Analiza pojęcia...*, op. cit., s. 40; *Podstawowe pojęcia...*, op. cit., s. 62-63.

¹⁵⁰ M. Zieliński, *Języki prawne i prawnicze*, op. cit., s. 64.

¹⁵¹ Ibidem, s. 64-72.

okołoprawnych jest socjolektalnie ogromnie zróżnicowana. Należą do niej wypowiedzi nawiązujące do prawa, a formułowane przez różne podmioty: obywateli, dziennikarzy, prawników, prawników stosujących prawo, inne podmioty stosujące prawo, dyrektorów szkół, prezesów zarządów spółek, podmioty orzekające w postępowaniu sądowym, podmioty orzekające w postępowaniu administracyjnym, wójtów, wojewodów, ministrów (w takim zakresie, w jakim ministrowie nie stanowią prawa, lecz je stosują) itp. Spośród wszystkich tych typów wypowiedzi należałoby niewątpliwie wyróżnić wypowiedzi należące do kilku szczególnie doniosłych języków okołoprawnych¹⁵².

Autor włącza do wymienionych języków: język sądowy (wypowiedzi organów sądowych związane ze stosowaniem prawa), język okołosądowy (wypowiedzi formułowane przez inne podmioty uczestniczące w postępowaniu w danej sprawie), język administracyjny (wypowiedzi podmiotów zarządzających instytucjami), język okołoadministracyjny (wypowiedzi innych podmiotów uczestniczących w procesie zarządzania). Wskazuje też na szczególną odmianę języka administracyjnego – język urzędowy. Píše, iż jest to język „obejmujący te wypowiedzi, które występują w procesie zarządzania instytucjami państwowymi (z uwzględnieniem instytucji samorządu terytorialnego) – oczywiście z tymi ewentualnymi wersjami, które odpowiadałyby wąskiemu i szerokiemu pojmowaniu języka administracyjnego, a także z analogicznym rozróżnieniem języka urzędowego i języka urzędników”¹⁵³.

Język prawny jest też sytuowany względem innych odmian współczesnej polszczyzny. Z takiej perspektywy jest on: a) odmianą języka potocznego; b) odmianą języka ogólnego (powszechnego); c) językiem rodzajowym (specjalnym, specjalistycznym).

Tezę o języku prawnym stanowiącym odmianę języka potocznego wysuwa B. Wróblewski. Twierdzi on, iż jest to język pozwalający porozumiewać się prawnodawcy „z szeroką masą laików, wyjątkowo mając na uwadze specjalistów w dziedzinie prawa lub innej wiedzy”¹⁵⁴. Badacz przypisuje temu językowi cechy zrozumiałości i przystępności, przy czym chodzi o zrozumiałość i przystępność nie „dla szerokich mas, ale dla ludzi

¹⁵² M. Zieliński, *Język prawny, język administracyjny...*, op. cit., s. 13-14.

¹⁵³ Ibidem, s. 15.

¹⁵⁴ B. Wróblewski, *Język prawny...*, op. cit., s. 54.

wykształconych i garnących się do kultury¹⁵⁵. Zdaniem B. Wróblewskiego język prawny to język mówiony warstw wykształconych.

Za wydzieleniem języka prawnego jako specjalistycznej odmiany, powstałej na gruncie praktyki społecznej, opowiada się także J. Wróblewski: „Takie wyodrębnienie lepiej służy wyodrębnieniu zwrotów używanych w normach prawnych spośród innych zwrotów języka potocznego niż wyodrębnienie jedynie terminologii prawnej¹⁵⁶”.

Pogląd o języku prawnym jako odmianie języka potocznego odrzuca Choduń, twierdząc, że nie jest uprawnione operowanie terminem *język potoczny* bez uwzględnienia sposobów jego rozumienia¹⁵⁷. Przypomnę, że zamykając rozważania o słownictwie aktów prawnych, autorka wyjaśnia, iż podstawą nieporozumienia związanego z tezą, że język prawny to odmiana języka potocznego, jest niewłaściwe odczytanie przez prawników piszących o języku prawnym sensu użytego przez B. Wróblewskiego określenia *język potoczny*. Choduń tłumaczy: „Autor ten terminu «język potoczny» użył na określenie języka mówionego warstw ludzi wykształconych. W okresie, w którym powstała jego książka *Język prawny i prawniczy*, język potoczny tak rozumiany odnosił się do dość wąskiego grona użytkowników języka polskiego. Chodzi tu oczywiście o język używany w sytuacjach nieoficjalnych, ale tylko przez osoby wykształcone¹⁵⁸”. Badaczka podkreśla, że nawiązywanie przez późniejszych autorów do tezy B. Wróblewskiego jest mylące, ponieważ nie obejmuje zmian w opisie odmian polszczyzny¹⁵⁹.

Zważywszy na rozmaite ujęcia języka potocznego, Choduń dostrzega różnice między językami prawnym i potocznym: „Język potoczny bowiem sam stanowi odmianę współczesnej polszczyzny, i to odmianę oficjalną, która realizuje się głównie w formie mówionej, podczas gdy ponad wszelką wątpliwość język prawny należy do odmiany oficjalnej i występuje tylko w wersji pisanej, w tekstach aktów prawnych¹⁶⁰”. Dalej – ponownie wracam do tego spostrzeżenia – dodaje: „Język tekstów aktów prawnych nie jest językiem potocznym nie tylko dlatego,

¹⁵⁵ Ibidem, s. 134.

¹⁵⁶ J. Wróblewski, *Zagadnienia teorii wykładni...*, op. cit., s. 237.

¹⁵⁷ A. Choduń, *Słownictwo tekstów aktów...*, op. cit., s. 51.

¹⁵⁸ Ibidem, s. 161.

¹⁵⁹ Ibidem.

¹⁶⁰ Ibidem, s. 162.

że nie jest to język, którym się mówi na co dzień, ale także dlatego, że nie występują w jego zasobie słownym jednostki leksykalne, które określane są w słowniku języka polskiego jako potoczne (swoiste dla potocznej odmiany leksykalnej)¹⁶¹.

Wśród teoretyków prawa upatrujących związków języka prawnego z językiem ogólnym jest Zieliński. Koncentrując uwagę na słownictwie języka prawnego, badacz podkreśla, że bazę leksyki prawnej stanowi słownictwo języka ogólnego¹⁶². Śledząc przyległości między językiem prawnym i odmianą ogólną, Zieliński kwestionuje rozpowszechniony w środowisku prawniczym pogląd o tym, że język prawny to odmiana języka potocznego.

O tym, że właściwości językowe tekstów prawnych, tj. leksyka i gramatyka, wskazują na ich przynależność do języka ogólnego (standardowego, ponadregionalnego) mówi przedstawiciel krakowskiej szkoły teorii prawa – Gizbert-Studnicki. Ujmuje on język prawny jako wyznaczony sytuacyjnie rejestr języka etnicznego¹⁶³. W jego opisie uwzględnia następujące czynniki: uczestników aktu komunikacji językowej, kanał komunikacyjny, pole tematyczne i kontekst społeczny. Badacz podkreśla: „Język prawny można uznać za odrębny rejestr języka jedynie przy liberalnym pojmowaniu rejestru. W szczególności charakterystyka sytuacyjnego uwarunkowania tekstów prawnych odwołać się musi do wszystkich składników sytuacji socjolingwistycznej, w której teksty prawne funkcjonują. Żadna z właściwości językowych tekstów prawnych, wzięta z osobna, nie jest dla nich swoista. Swoisty dla tekstów prawnych jest natomiast cały zespół tych właściwości”¹⁶⁴.

Jacek Petzel, odwołując się do wyników przeprowadzonych badań statystycznych nad polskim językiem prawnym, postrzega go jako rejestr języka¹⁶⁵. Pyta o to, czy język prawny jest językiem w ujęciu

¹⁶¹ Ibidem.

¹⁶² Zob. następujące teksty autora: *Języki prawne i prawnicze*, op. cit., s. 57-58; *Wykładnia prawa...*, op. cit., s. 149.

¹⁶³ T. Gizbert-Studnicki, *Sytuacyjne uwarunkowania językowych właściwości tekstów prawnych*, [w:] *Język – prawo – społeczeństwo*, op. cit., s. 38, 39 i nast. Patrz też inne prace autora: *Język prawny z perspektywy...*, op. cit.; *Czy istnieje język prawny*, „Państwo i Prawo” 1979, nr 3, s. 49-60.

¹⁶⁴ T. Gizbert-Studnicki, *Sytuacyjne uwarunkowania...*, op. cit, s. 48.

¹⁶⁵ J. Petzel, *Język prawny w świetle lingwistycznej teorii rejestru językowego*, „Studia Iuridica” 2006, t. 45, s. 162.

lingwistycznym. Wysnuwa następujący wniosek: „Jak się wydaje, na pytanie: czy język prawny jest językiem w rozumieniu lingwistycznym? ciągle jeszcze nie da się udzielić jednoznacznej odpowiedzi. Jest rzeczą bezsporną, że stanowi on rejestr języka, będący czymś odrębnym w stosunku do języka powszechnego ze względu na swoje właściwości leksykalne. Wypowiedzi języka prawnego są jednak oparte na strukturach wchodzących w skład ogólnej kompetencji językowej i nie da się, jak się wydaje, stwierdzić, że w języku prawnym występują struktury o odmiennym, specyficznym charakterze. Uznanie więc języka prawnego za język w rozumieniu lingwistycznym musiałoby być oparte na założeniu, że elementem wystarczającym do takiego jego ukonstytuowania są jego odmienne od języka powszechnego właściwości semantyczne”¹⁶⁶.

W prawoznawstwie język prawny będący odmianą języka ogólnego przyjęło się również określać jako *język powszechny*. Chodzi o język „którego słownictwo jest zbiorem elementów danego języka etnicznego, powszechnie dostępnych dla przeciętnego członka danej grupy etnicznej i w związku z tym nadających się do powszechnego użycia”¹⁶⁷. Wronkowska pisze: „teksty prawne są formułowane w językach etnicznych: polskim, francuskim, niemieckim. Jest to przy tym język, którym posługują się ludzie wykształceni. Prawodawca formułujący tekst prawny korzysta ze słownictwa języka etnicznego powszechnego, a wyrażenia złożone buduje zgodnie z regułami składni tego języka”¹⁶⁸.

W literaturze przedmiotu z zakresu prawoznawstwa mówi się o języku prawnym jako języku rodzajowym, specjalnym, specjalistycznym. Zieliński w przywoływanej kilkakrotnie publikacji *Interpretacja jako proces dekodowania tekstu prawnego* podkreśla, że prawoznawstwo skupia uwagę na dwóch językach rodzajowych polskiego języka etnicznego: prawnym i prawniczym¹⁶⁹. Wcześniej autor wydobywa różnice między językami rodzajowymi a językiem powszechnym. Włącza do nich: 1) istnienie w tych językach substratów materialnych wyrażeń prostych, niespotykanych w języku powszechnym; lub 2) istnienie

¹⁶⁶ Ibidem, s. 162-163.

¹⁶⁷ M. Zieliński, *Interpretacja jako proces...*, op. cit., s. 6-7.

¹⁶⁸ S. Wronkowska, *Podstawowe pojęcia...*, op. cit., s. 63.

¹⁶⁹ M. Zieliński, *Interpretacja jako proces...*, op. cit., s. 7.

w tych językach tych samych substratów materialnych, lecz co najmniej niektórych z nich używa się w innych znaczeniach niż w języku powszechnym; lub 3) stosowanie w odniesieniu do obecnych w nich wyrażen złożonych nieco innych reguł składniowych niż w języku powszechnym; lub 4) idiomatyczność wyrażen złożonych w opozycji do ich nieidiomatyczności w języku powszechnym¹⁷⁰.

O języku prawnym jako języku rodzajowym mówi Jan Woleński. Podkreśla on, iż specyfikę tej odmiany warunkują swoiste reguły użycia, tzw. reguły sensu¹⁷¹.

3.2. Językoznawstwo

To, co mówi językoznawstwo o miejscu języka prawnego wśród innych odmian współczesnej polszczyzny, w różnym stopniu koresponduje z założeniami wypracowanymi w prawoznawstwie.

Dla ujęć językoznawczych, w przeciwieństwie do prawoznawstwa, charakterystyczna jest bardziej rozbudowana i niejednolita siatka terminologiczna. Tworzą ją wyrażenia o rozmaitej treści i różnym zakresie odniesienia: *język, odmiana, styl, podstyl, rejestr, dyskurs*. Używając wymienionych pojęć, określa się status języka prawnego.

Relacje między językiem prawnym i językiem prawniczym, zwłaszcza ich współzależność, uwypukla przekładoznawca, Jerzy Pieńkoś¹⁷². Zwraca on uwagę na istnienie kilku języków prawnych: „Należy bowiem wyróżnić język ustawy jako język normatywny i język ustawodawcy i sędziego, które są językami performatywnymi, różniącymi się między sobą, chociaż podobnymi, gdyż oba jako dwa metajęzyki mają za przedmiot język prawa”¹⁷³. Dopowiada: „Te dwa języki performatywne, tj. język ustawodawcy i język sądu, rozróżnia się w obrębie języka prawników w najszerszym tego słowa znaczeniu jako język prawniczy”¹⁷⁴.

¹⁷⁰ Ibidem.

¹⁷¹ Podaję za: B. Hałas, *Terminologia języka...*, op. cit., s. 15 (praca J. Woleńskiego: *Język prawny w świetle współczesnych metod analizy semantycznej*, „Zeszyty Naukowe UJ. Prace Prawnicze” 31, Kraków 1967, s. 141-156).

¹⁷² J. Pieńkoś, *Podstawy juryslingwistyki...*, op. cit., s. 32-33.

¹⁷³ Ibidem, s. 33.

¹⁷⁴ Ibidem.

W innym miejscu publikacji zamiast określenia *język prawny* Pieńkoś używa pojęcia *dyskurs prawny*¹⁷⁵. Wcześniej wyjaśnia: „Dyskursem nazywamy zatem akt mowny na oznaczenie różnego typu tekstu pisanego lub mówionego”¹⁷⁶. W dyskursie prawnym autor wyszczególnia: dyskurs ustawodawczy (legislacyjny), tzn. tekst ustawy; dyskurs sądowy (jurysdykcyjny), tzn. orzeczenie sądowe; dyskurs zwyczajowy (*adagia*, paremie prawnicze)¹⁷⁷.

Do przyjętej w prawoznawstwie definicji języka prawnego najbardziej przystają ujęcia, które dotyczą języka tekstów prawnych¹⁷⁸, języka przepisów prawa¹⁷⁹, języka służącego wyrażaniu tekstów prawa obowiązującego¹⁸⁰, języka normodawców¹⁸¹, stylu aktów prawnych¹⁸² czy też stylu pism dyrektywnych (ustaw i rozporządzeń)¹⁸³.

Językoznawcy, wskazując na przedmiot swoich badań, zwykle używają pojęcia *język*. Jadacka tłumaczy: „Z całą pewnością określenie

¹⁷⁵ Ibidem, s. 40-50.

¹⁷⁶ Ibidem, s. 41. Pojęciami *dyskurs prawny* i *dyskurs prawniczy* operuje Lizisowa. Autorka wyjaśnia: „Dyskurs prawny obejmuje wypowiedzi pozaopisowe, w szczególności wypowiedzi dyrektywne ustawodawcy, rozpatrywane z punktu widzenia spełnianych przez nie funkcji pragmatycznych. Wypowiedzi takie są aktami mowy dokonywanymi w języku prawnym i mają wpływać, nakazująco lub zakazująco, na postępowanie adresata wypowiedzi. W praktyce języka prawnego dyskurs obejmuje wypowiedzi o pragmatycznej funkcji wpływającej, które wyrażają powinność określonego postępowania i wpływają na postępowanie osób, do których są skierowane. Kiedy mamy do czynienia z interpretacją tekstów prawnych oraz z odnoszeniem tekstów prawnych do określonych osób podlegających danemu ustawodawstwu, należy mówić o dyskursie prawniczym”; M. T. Lizisowa, *Tekst – kontekst – interpretacja...*, op. cit., s. 29-30. Pojęcie *dyskurs* przyjęło się także na gruncie prawoznawstwa. Choduń, charakteryzując język urzędowy, podkreśla, iż jest to język realizowany w sytuacji dyskursu urzędowego. Przez dyskurs urzędowy rozumie akt komunikacji odbywający się między określonymi podmiotami, z których co najmniej jeden jest podmiotem zinstytucjonalizowanym; A. Choduń, *Prawo a język urzędowy*, [w:] *Język w prawie, administracji i gospodarce*, pod red. K. Michalewskiego, Łódź 2010, s. 10.

¹⁷⁷ J. Pieńkos, *Podstawy juryslingwistyki...*, op. cit., s. 44 i 45-50.

¹⁷⁸ Ibidem, s. 55.

¹⁷⁹ Ibidem.

¹⁸⁰ B. Hałas, *Terminologia języka...*, op. cit., s. 35.

¹⁸¹ A. Tomecka-Mirek, *O języku ustaw prawnych. Las w ujęciu ustawowym, słownikowym i potocznym*, [w:] *Regulacyjna funkcja...*, op. cit., s. 120-126.

¹⁸² M. Wojtak, *Styl urzędowy*, op. cit., s. 147.

¹⁸³ J. Walczyńska, *O stylistyce tekstów normatywnych (na podstawie ustawy o zasadach ewidencji i identyfikacji podatków)*, [w:] *Regulacyjna funkcja...*, op. cit., s. 127-130.

język prawny jest często używane i powszechnie zrozumiałe. Nie można jednak umieszczać go – jako równoprawnego składnika serii – w ciągu wyrażeń nazywających języki etniczne: *język francuski, język polski,* język prawny, język rosyjski*, bo wyraz *język* w połączeniu *język prawny* ma inne znaczenie niż w określeniu *język polski*. Znaczenie to można oddać słowami ‘zespół środków [tu: języka polskiego] charakterystyczny dla tekstów prawnych (z dziedziny prawa), najczęściej używanych w tych tekstach, co wskazuje na podrzędność, nie zaś – autonomiczność zakresową analizowanego określenia w stosunku do wyrażenia *język polski*’¹⁸⁴.

Dla nurtu językoznawczego charakterystyczne są ujęcia języka prawnego jako: a) odmiany języka naturalnego (narodowego); b) odmiany języka ogólnego; c) języka specjalistycznego; d) odmiany stylu (podstylu) administracyjno-urzędowego albo urzędowego.

Język prawny nie może być niezależny od języka naturalnego, ukształtowanego w procesie historycznego rozwoju, zróżnicowanego geograficznie, społecznie i funkcjonalnie, nieprzerwanie ewoluującego, służącego komunikowaniu się członków określonej wspólnoty (narodu). Nie jest on, z punktu widzenia lingwistycznego, oddzielnym językiem. Na to, że stanowi odmianę narodowego języka naturalnego wskazuje m.in.: Anna Tomecka-Mirek¹⁸⁵. O języku prawa jako szczególnej odmianie języka narodowego w każdym kraju pisze Pieńkoś¹⁸⁶.

Klaudiusz Brodziak, który omawia język prawny z uwzględnieniem ustaleń Gizberta-Studnickiego, opowiada się za postrzeganiem języka prawnego jako rejestru języka etnicznego. Włączając do zakresu pojęcia *język* kompetencję pragmatyczną, badacz wychodzi z propozycją ujmowania języka prawnego jako specyficznej kompetencji w zakresie tworzenia i rozumienia (interpretowania) tekstów prawnych¹⁸⁷.

Do specjalistów, którzy punktem odniesienia swoich rozważań czynią ogólną odmianę języka, należy Hałas. Autorka ustosunkowuje względem wyróżnionej odmiany albo nadrzędny w stosunku do języków prawnego i prawniczego język prawa, albo sam język prawny.

¹⁸⁴ H. Jadacka, *Poradnik językowy...*, op. cit., s. 10-11.

¹⁸⁵ A. Tomecka-Mirek, *O języku ustaw...*, op. cit., s. 120.

¹⁸⁶ J. Pieńkoś, *Podstawy juryslingwistyki...*, op. cit., s. 28.

¹⁸⁷ K. Brodziak, *O lingwistycznym statusie języka prawnego*, [w:] *Język – prawo – społeczeństwo*, op. cit., s. 73.

Język prawa ujmuje następująco: „[...] język prawa wyróżniający się swoistym zasobem słów-terminów i swoistymi dyrektywami sensu oraz wyodrębnioną w praktyce komunikacyjnej grupą użytkowników można traktować jako odmianę stylową języka ogólnego”¹⁸⁸.

O języku prawnym jako odmianie języka ogólnego piszą Beata Grochala i Paweł Łabieniec: „[...] język prawny jest odmianą polszczyzny ogólnej, o czym świadczy zbieżność reguł syntaktycznych, słowotwórczych, fleksyjnych, a także semantycznych. Różnice semantyczne występujące między językiem ogólnym a językiem prawnym nie są zaś, naszym zdaniem, wynikiem posługiwania się odmiennym słownikiem, ale wynikają z dążności do precyzji w języku prawnym”¹⁸⁹. Zdaniem Jadackiej nie tyle język prawny, ile styl prawny należy do odmian szeroko rozumianej polszczyzny ogólnej¹⁹⁰.

Hałas, postrzegając język prawa jako odmianę języka ogólnego, jednocześnie akcentuje jego wymiar specjalistyczny. W *Terminologii języka prawnego* pisze, że podstawą wyodrębnienia i odróżnienia języków specjalnych – autorka zamiennie operuje pojęciem *języki rodzajowe* – są dwa kryteria: grupy społecznej i struktury języka. Opowiada się za kryterium grupy społecznej, wyjaśniając, że podstawowy użytkownik języka prawa to wyspecjalizowana grupa środowiskowa prawników o określonym statusie społecznym¹⁹¹. W dalszej kolejności badaczka przywołuje cechy języków rodzajowych (specjalnych), wyszczególnione przez prawników¹⁹².

Specjalistyczny charakter tekstów prawnych dostrzegają również inni językoznawcy. Jadacka, wyróżniając *styl prawny* i/lub *prawniczy*, sytuuje go wśród odmian specjalnych¹⁹³. Gajda, który omawia nie język prawny, lecz język administracyjno-prawny¹⁹⁴, pojmuje go jako „[...]

¹⁸⁸ B. Hałas, *Terminologia języka...*, op. cit., s. 26. W innych miejscach autorka mówi o języku prawa jako odmianie stylowej języka etnicznego – zob. np.: s. 7 i 21.

¹⁸⁹ B. Grochala, P. Łabieniec, *Charakterystyka języka prawnego na tle polszczyzny ogólnej*, [w:] *Język w prawie...*, op.cit., s. 36.

¹⁹⁰ H. Jadacka, *Poradnik językowy...*, op. cit., s. 11.

¹⁹¹ B. Hałas, *Terminologia języka...*, op. cit., s. 22.

¹⁹² Ibidem, s. 22-23.

¹⁹³ H. Jadacka, *Poradnik językowy...*, op. cit., s. 11.

¹⁹⁴ Mówiąc o języku administracyjno-prawnym, Gajda ma na myśli zróżnicowaną rodzinę języków sfery administracyjno-prawnej. Nawiązuje do podziału języków, opracowanego przez Zielińskiego (*Języki prawne i prawnicze*, op. cit.); S. Gajda, *Język administracyjno-prawny...*, op.cit., s. 19-31.

wyspecjalizowaną odmianę polskiego języka etnicznego. Jego specjalistyczność przejawia się – chyba podobnie jak w języku naukowym [...] – nie tyle odrębnością, ile wybiórczością środków z ogólnego systemu polszczyzny i ich przystosowaniem do warunków komunikacyjnych sfery (i podsfer) administracyjno-prawnej. To przystosowanie widać nie tylko w specyficznej łączliwości i częstości użycia, ale także w semantyce i w pragmatycznej wartości środków ze wszystkich poziomów języka – od fonetyczno-fonologicznego (i graficznego) poprzez morfologiczny, leksykalny i składniowy po tekstowy¹⁹⁵.

Specjalistyczny wymiar języka prawnego, a także prawniczego, podkreśla Pieńkos¹⁹⁶. Wskazując na właściwości języków specjalistycznych, badacz przeciwstawia je odmianie ogólnej. Wiele uwagi poświęca cechom leksykalnym i terminologizacji widocznej w językach specjalistycznych. Swoje przemyślenia zamyka konkluzją: „Nie ulega wątpliwości, że ze wszystkich języków specjalistycznych język prawny jest *par excellence* językiem specjalistycznym”¹⁹⁷.

W nurt rozważań o statusie języka prawnego wpisują się publikacje Malinowskiej¹⁹⁸. Są one szczególnie, bowiem autorka proponuje ujęcie tego języka odbiegające od ujęć dotychczas omówionych. Koresponduje z nim jedynie zaprezentowana wcześniej koncepcja Gajdy. Malinowska obejmuje analizą język (styl) administracyjny, związany z administracyjno-prawną sferą komunikacyjną. Język prawny – badaczka używa określeń *odmiana* albo *podstyl prawny* – uznaje za jedną z odmian tego języka (stylu). Drugą jest odmiana (podstyl) kancelaryjny. Przez odmianę prawną rozumie styl aktów prawnych (pochodzących od naczelných organów władzy i administracji państwowej oraz terenowych organów administracji)¹⁹⁹.

Z poczynionych przez autorkę spostrzeżeń wyróżniają się te, które dotyczą nadawcy wypowiedzi administracyjnych. Jest nim organ admi-

¹⁹⁵ S. Gajda, *Język administracyjno-prawny...*, op. cit., s. 27.

¹⁹⁶ J. Pieńkos, *Podstawy juryslingwistyki...*, op. cit., s. 64-77.

¹⁹⁷ Ibidem, s. 77.

¹⁹⁸ Zob. prace autorki, m.in.: *Styl urzędowy*, [w:] *Przewodnik po stylistyce polskiej*, pod red. S. Gajdy, Opole 1995, s. 441-449; *Wypowiedzi administracyjne...*, op. cit.; *Język administracyjny*, [w:] *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Język polski*, pod red. S. Gajdy, Opole 2001, s. 351-368.

¹⁹⁹ E. Malinowska, *Styl urzędowy*, op. cit., s. 438.

nistracji państwowej, a więc nie każdy organ państwa. Takie postrzeganie nadawcy wypowiedzi administracyjnych sprawia, że język tekstów prawnych jest pojęciem odnoszącym się wyłącznie do aktów, które pochodzą od organów administracji państwowej. Nie obejmują natomiast ustaw czy też innych dokumentów prawnych prezydenta²⁰⁰.

Wojtak teksty aktów prawnych włącza do jednego ze stylów współtworzących styl urzędowy. Chodzi o styl aktów prawnych (prawno-urzędowy). Drugi styl występujący w obrębie stylu urzędowego badaczka określa mianem stylu wypowiedzi kancelaryjnych (kancelaryjno-urzędowy)²⁰¹. Dorota Zdunkiewicz-Jedynak wydzieliła dwie pododmiany języka urzędowego: styl urzędowo-kancelaryjny i styl urzędowo-prawny. Styl urzędowo-kancelaryjny uznaje za typowy dla pism, dokumentów, z kolei styl urzędowo-prawny za realizujący się w aktach normatywnych²⁰².

Starsi autorzy różnie nazywanej omawianej odmianie przypisują bardzo szeroki zakres. Akty normatywne, ujmowane też jako kodeksy czy zbiory przepisów, umieszczają obok innego typu tekstów. Podstawę takiej klasyfikacji stanowią wspólne cechy tych tekstów: oficjalność, dyrektywność, bezosobowość, standaryzacja czy szablonowość. Dla ilustracji, Klemensiewicz wydzieliła styl normatywno-dydaktyczny. Twierdzi, że reprezentują go: teksty wymowy politycznej, propagandowej, kościelnej, okolicznościowej, utwory charakteru publicystycznego, a także zarządzenia, obwieszczenia administracyjne, regulaminy, statuty organizacyjne, kodeksy i postanowienia ustawowe²⁰³. Kurkowska i Skorupka operują pojęciem stylu urzędowo-kancelaryjnego. Wyodrębniają

²⁰⁰ Podaję za: A. Choduń, *Słownictwo tekstów aktów...*, op. cit., s. 41. W innej publikacji Choduń, nawiązując do wprowadzonego przez Wróblewskiego rozróżnienia *język prawny – język prawniczy*, sygnalizuje, że język prawny jest językiem tekstów aktów normatywnych, będących wytworem czynności stanowienia prawa przez organy, które mają do tego kompetencję prawodawczą (są to organy władzy publicznej wskazane w konstytucji RP). Chodzi zatem o język konstytucji, ustaw, rozporządzeń z mocą ustawy, rozporządzeń, ratyfikowanych umów międzynarodowych i aktów prawa miejscowego; A. Choduń, *Prawo a język...*, op. cit., s. 9.

²⁰¹ M. Wojtak, *Styl urzędowy*, op. cit., s. 147-161.

²⁰² D. Zdunkiewicz-Jedynak, *Styl urzędowy i jego gatunki*, [w:] *Wykłady ze stylistyki*, Warszawa 2008, s. 162.

²⁰³ Z. Klemensiewicz, *O różnych odmianach współczesnej polszczyzny*, Warszawa 1953, s. 32-33.

w nim: instrukcje, zarządzenia, które zawierają przepisy określające prawa i obowiązki obywateli, nakazują im pewne sposoby postępowania i zakazują innych²⁰⁴. Buttler zalicza do języka urzędowego oprócz aktów normatywnych sprawozdania i instrukcje, itp.²⁰⁵. Wilkoń wśród odmian oficjalnej polszczyzny wyszczególnia język kancelaryjny. Píše, że język ten reprezentują np.: ogłoszenia, zawiadomienia, wezwania, oficjalna korespondencja, podania, ankiety, instrukcje, zbiory przepisów²⁰⁶.

4. Podsumowanie

Opracowania poświęcone językowi prawnemu, autorstwa teoretyków prawa i językoznawców, ukazują bogactwo poruszanej problematyki, wielość nurtów badawczych oraz przyjętych koncepcji metodologicznych. Mimo że przez długie lata rozważania nad językiem prawnym, prowadzone przez przedstawicieli dwóch środowisk naukowych, były niezależne, można mówić o korelacji łączącej dorobek jurystów i osiągnięcia językoznawców. Korelację tę w dużej mierze warunkują wspólny przedmiot opisu oraz związana z nim podobna tematyka badań. Jest ona dostrzegalna w omówieniach rozmaitych kwestii, np.: struktury wypowiedzi normatywnej i jej składników, kategorii modalności i dyrektywności, zbioru nacechowanych normatywnie wykładników językowych, terminologii w języku prawa, typów pojęć prawnych i ich definiowania, barier komunikacyjnych w działalności administracyjno-prawnej.

Od kilkunastu lat, jak podkreślono wcześniej, daje się zaobserwować ożywiona współpraca prawników i językoznawców. U podstaw wspólnych działań tkwią założenia służące wyeksponowaniu dotychczasowych osiągnięć każdej ze szkół, a także obopólnej korzyści wypływającej z ich dalszych kontaktów. Integracji środowisk została podporządkowana działalność Komisji Języka Prawnego, funkcjonującej w ramach Rady Języka Polskiego przy Prezydium Polskiej Akademii Nauk.

²⁰⁴ H. Kurkowska, S. Skorupka, *Stylistyka polska...*, op. cit., s. 261.

²⁰⁵ D. Buttler, *Uwagi o poprawności stylu urzędowego*, „Poradnik Językowy” 1968, nr 10, s. 470.

²⁰⁶ A. Wilkoń, *Typologia odmian...*, op. cit., s. 68.

Efektym współpracy prawników i językoznawców są powstające publikacje, zarówno opracowania monograficzne, jak i artykuły. Jej rezultatem to także wspólne dyskusje, debaty i konferencje, odbywające się nie tylko w głównych ośrodkach naukowych i akademickich w Polsce, lecz także w centralnych instytucjach państwowych. Zwieńczenie spotkań stanowią liczne przemyślenia i postulaty, które ukierunkowują dalsze badania nad językiem przestrzeni administracyjno-prawnej.

II. Modalność w języku prawnym

1. Modalność w językoznawstwie i prawoznawstwie

1.1. Definicje modalności

Modalność wpisuje się w nurt badań językoznawczych i prawoznawczych. Omówienia kategorii modalnej na gruncie dwóch odmiennych dziedzin nauki zdają sprawę m.in. z jej niejednolitego postrzegania. Uświadamiają różny stopień wyzyskania w szczegółowych analizach założeń i postulatów związanych z modalnością. Oddają też specyfikę aparatury pojęciowej, służącej jej wyrażaniu.

Dla językoznawstwa obfitującego w szereg dyskusyjnych kwestii i kontrowersyjnych rozwiązań dotyczących modalności²⁰⁷ charakterystyczne są dwa typy definicji. Pierwszy stanowią starsze ujęcia; modalność jest w nich rozumiana jako stosunek treści wypowiedzenia do rzeczywistości²⁰⁸. Drugi typ definicji to ujęcia powszechniejsze, znamienne dla współczesnych dociekań badawczych. Kategorię modalną opisuje się w nich najogólniej jako stosunek nadawcy do treści komunikatu²⁰⁹.

²⁰⁷ Na temat dyskusyjnych kwestii w sprawie modalności zob. np.: R. Grzegorzczkowska, *Wprowadzenie do semantyki...*, op. cit., s. 121-122; B. Boniecka: *O pojęciu modalności (przegląd problemów badawczych)*, „Język Polski” 1976, LVI, s. 99-110.

²⁰⁸ Wskazane ujęcie jest widoczne m.in. w następujących pracach: A. Mirowicz, *Pojęcie modalności gramatycznej a kwestia partykuł*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 1956, XV, s. 81-82; T. Milewski, *Językoznawstwo*, Warszawa 1969, s. 96 i 99; K. Svoboda, *Modálnost a souvetí*, [w:] *Sesja Naukowa Międzynarodowej Komisji Budowy Gramatycznej Języków Słowiańskich w Krakowie w dniach 3-5 XII 1969*, Wrocław 1971, s. 129.

²⁰⁹ Ch. Bally, *Syntaxe de la modalité explicite*, Cahiers F. de Saussure II, 1942, s. 3 (od czasu ukazania się pracy Bally’ego literatura o modalności zaczęła narastać w szybkim tempie); S. Jodłowski, *Istota, granice i formy językowe modalności*, [w:] *Studia nad częściami mowy*, Warszawa 1971, s. 135, 143 i in.; R. Grzegorzczkowska, *Wprowadzenie do semantyki...*, op. cit., s. 121; I. Bellert, *Niektóre postawy modalne w interpretacji semantycznej wypowiedzeń*, [w:] *Sesja Naukowa...*, op. cit., s. 155; A. Wierzbicka, *Kategoria semantyczna „ramy modalnej”*, [w:] *Sesja Naukowa...*, op. cit., s. 179; *Encyklopedia języka polskiego*, pod red. S. Urbańczyka i M. Kucali, Wrocław 1999, s. 228 (autorem hasła *modalność* jest K. Polański); *Encyklopedia*

W analizach modalności uwypukla się jej złożoność, która wynika z tego, iż jest to kategoria pozwalająca systemowo wyrażać intencjonalną postawę mówiącego, który pozostaje w różnych zależnościach w triadzie: człowiek – wypowiedź (język) – rzeczywistość²¹⁰. Konsekwencją złożoności są nie tylko rozmaite ujęcia modalności, lecz także jej rozliczne klasyfikacje²¹¹.

Będąc wypadkową, stanowiącą rezultat oddziaływania trzech płaszczyzn: semantycznej, gramatycznej i pragmatycznej, modalność nabiera wymiaru ponadzdaniowego – ujawnia się jako kategoria tekstowa²¹². Jest jednym z wyznaczników językowego zróżnicowania tekstów odmian współczesnej polszczyzny. Przypisuje się jej również charakter metatekstowy²¹³: może ona współdecydować o specyfice ideowej i artystycznej utworu, intencjach poznawczo-etycznych i impresywnych, cechach gatunkowych, stylu autora, sposobie oddziaływania na odbiorcę²¹⁴.

W prawoznawstwie modalność bada się z wykorzystaniem fundamentalnych dla tej kategorii tez logicznych Georga Henrika von Wrighta²¹⁵. Takie podejście uwypukla się w licznych pracach, m.in. autorstwa Kalinowskiego²¹⁶.

językoznawstwa ogólnego, pod red. S. Karolaka, Wrocław 1999, s. 371 (autorem hasła *modalność* jest S. Karolak); *Słownik terminologii językoznawczej*, pod red. Z. Gołąba, A. Heinza, K. Polańskiego, Warszawa 1970, s. 351-352.

²¹⁰ E. Jędrzejko, *Modalność – w języku i w tekstach: od gramatyki do semantyki*, [w:] *Kategorie pragmatyczne w tekście literackim. Wstęp do stylistyki pragmatycznej*, pod red. E. Sławkowej, Cieszyn 2000, s. 114; B. Boniecka, *Wykład o modalności*, „Annales UMCS”, Sectio FF, Vol. XVII, Lublin 1999, s. 11.

²¹¹ Dyskusyjne jest np. wyróżnianie modalności obiektywnej. Wiele wątpliwości budzi też zaliczanie do modalności postawy emocjonalnej.

²¹² W tej sprawie patrz: E. Jędrzejko, *Modalność – w języku...*, op. cit., s. 114; B. Boniecka, *Wykład o modalności*, op. cit., s. 12; A. Wilkoń, *Kategoria modalności*, [w:] *Spójność i struktura tekstu. Wstęp do lingwistyki tekstu*, Kraków 2002, s. 46; R. Łapa, *Predykatywne wyrażenia modalne z bezokolicznikiem we współczesnej polskiej prasie*, Poznań 2003, s. 29.

²¹³ Tę cechę uwypukla E. Jędrzejko, *Modalność – w języku...*, op. cit., s. 132 i nast. Inaczej zależność modalność – metatekst postrzega Wilkoń: *Kategoria modalności*, op. cit., s. 45-46.

²¹⁴ E. Jędrzejko, *Modalność – w języku...*, op. cit., s. 122.

²¹⁵ G. H. von Wright, *Deontic logic*, *Mind* 60, 1951, s. 1-15; idem, *Norm and action. A logical enquiry*, London 1963.

²¹⁶ Zob.: J. Kalinowski, *Logika prawnicza a logika deontyczna*, [w:] S. Wronkowska, Z. Ziemiński, *Szkice z teorii prawa i szczegółowych nauk prawnych*, Poznań 1990, s. 345-357; idem, *Logika norm*, op. cit.

Zwraca uwagę wykorzystanie pojęcia *modalność* do opisu sytuacji prawnych, które ze względu na normy prawne powstają dla określonych podmiotów, tzn. dotyczą adresata normy i tych podmiotów, do których odnosi się jego zachowanie²¹⁷. Pojęcie *modalność prawna* służy nazwaniu kwalifikacji prawnej pewnych zachowań jakichś podmiotów ze względu na określoną normę bądź też spójny wewnętrznie system norm prawnych²¹⁸.

W obrębie modalności prawnej wydziela się *modalności podstawowe* i *modalności pochodne*. Ich rozróżnienie pozostaje w związku – aczkolwiek nie końca – z wydzieleniem podstawowych i pochodnych sytuacji prawnych²¹⁹. Przez *modalności podstawowe* daje się scharakteryzować podstawowa sytuacja prawna podmiotu, którym jest adresat normy. Wronkowska i Ziemiński piszą, iż modalności podstawowe to kwalifikacje odnoszące się do adresata normy zachowania, które może być nakazane, zakazane, dozwolone, fakultatywne, indyferentne czy też stanowiące przedmiot czyjś obowiązków²²⁰.

W opisie pochodnych sytuacji prawnych, które powstają dla jakiegoś podmiotu z uwagi na obowiązki zachowania się adresata normy względem tego podmiotu, oprócz modalności podstawowych uwzględnia się *modalności pochodne*²²¹. W pracy Wronkowskiej i Ziemińskiego czytamy, że stanowią one kwalifikacje zachowań będących przedmiotem uprawnienia, kompetencji, wolności prawnie chronionej z pozycji innej osoby niż adresat normy²²².

²¹⁷ O pojęciu sytuacji prawnej zob. prace Wronkowskiej: *Podstawowe pojęcia...*, op. cit., s. 163; *Analiza pojęcia...*, op. cit., s. 17-21.

²¹⁸ S. Wronkowska, Z. Ziemiński, *Zarys teorii prawa*, Poznań 2001, s. 100.

²¹⁹ W tej sprawie patrz: S. Wronkowska, *Analiza pojęcia...*, op. cit., s. 19-20.

²²⁰ S. Wronkowska, Z. Ziemiński, *Zarys teorii...*, op. cit., s. 100-121.

²²¹ Wronkowska przez pochodną sytuację prawną jakiegoś podmiotu A rozumie tylko takie sytuacje prawne tego podmiotu, które dadzą się scharakteryzować przez pochodne modalności normatywne zachowań się jakichś podmiotów oraz (co nie stanowi warunku koniecznego) przez podstawowe modalności normatywne zachowań się samego podmiotu A; *Analiza pojęcia...*, op. cit., s. 20.

²²² Ibidem, s. 100-121.

1.2. Typy wykładników modalnych

Kategorię modalną wyróżnia rozbudowany i niejednorodny rejestr formalnych wykładników. Tworzą go jednostki leksykalne, głównie czasowniki, predykatywy, przysłówki i partykuły, oraz środki gramatyczne: formy trybu oznajmującego, rozkazującego i przypuszczającego. Do wskazanego rejestru należy także element prozodyczny, mianowicie intonacja.

Wielość i różnorodność wykładników modalności to kolejny czynnik, pozwalający postrzegać ją jako kategorię złożoną, niejednorodną. Stanisław Jodłowski mówi o tym następująco: „modalność nie przedstawia się jako jednolita kategoria gramatyczna o ściśle określonych wykładnikach, wyznaczających jedną klasę form językowych; nie łączy się z nią również jakiś jednolity typ budowy morfologicznej znaków modalności; budowa ta jest różnorodna; od samej intonacji, przez morfemy, modulanty, inne części mowy i wyrażenia, aż do pełnych zdań”²²³.

Ze zbioru wykładników modalnych wyodrębniają się czasowniki i predykatywy, m.in.: *móc, musieć, powinien, należy*, a także wyrażenia *być obowiązany* i *mieć obowiązek*. Występują one w tekstach różnych odmian współczesnej polszczyzny, także w aktach normatywnych. Niektóre z nich, tj.: *móc* i *być obowiązany*, odznaczają się w tekstach prawnych wysoką frekwencją. Użyte po to, by oddać sytuację prawną, a ściślej kwalifikować określone działanie, są wyznacznikami przypisanej badanym dokumentom dyrektywności²²⁴.

Wyrażenia modalne występują w roli operatorów normatywnych, pełnią funkcję zdaniotwórczą. Pisze o nich Lizisowa, badając językowe wykładniki staropolskich pojęć prawnych. Autorka wyjaśnia, że charakteryzują one pod względem normatywnym sytuację prawną osób lub rzeczy, albo postępowanie osób²²⁵. Ujmując wykładniki normatywne jako znaki językowe, Lizisowa podkreśla, że są to znaki funkcji prag-

²²³ S. Jodłowski, *Istota, granice...*, op. cit., s. 140. Niejednolity wymiar kategorii modalnej, również w związku z opisem jej wykładników, sygnalizuje Boniecka: *Wykład o modalności*, op. cit., s. 28.

²²⁴ O wyrażeniach modalnych jako wyznacznikach dyrektywności patrz np.: M. Wojtak, *Styl urzędowy*, op. cit., s. 149.

²²⁵ M. T. Lizisowa, *Podstawowe terminy prawne...*, op. cit., s. 222.

matycznej innych pojęć. Służą one ponadto informowaniu o postawie nadawcy²²⁶. W wykazie, który obejmuje słownictwo specjalne, do słów w funkcji normatywnej badaczka zalicza następujące wyrażenia: *praw, winien, powinien, wolen, mocen, władny, rządzny*²²⁷.

Dodatkową cechą predykatywnych wyrażeń modalnych stanowi wieloznaczność. Akcentuje się ją w licznych pracach: publikacjach mówiących o ich występowaniu w polszczyźnie ogólnej²²⁸, a także opracowaniach na temat ich użycia w języku prawnym²²⁹. Warto w tym miejscu podkreślić, że wieloznaczność czasowników i predykatywów obecnych w odmianie ogólnej sprowadza się – dzięki uwzględnieniu kontekstu językowego i sytuacyjnego²³⁰ – do rozpoznania niesionych przez nie modalnych znaczeń intradyktalnych: epistemicznych, deontycznych i aletycznych.

Na gruncie prawa polisemiczne wyrażenia modalne poddaje się rozmaitym interpretacjom (m.in.: logicznej, dynamicznej, aksjologicznej, psychologicznej, normatywnej), które wymagają w każdym przypadku właściwego odniesienia, relatywizacji²³¹. Odpowiednia interpretacja

²²⁶ Ibidem, s. 224-225.

²²⁷ Ibidem, s. 228.

²²⁸ Zob. m.in.: R. Grzegorzczkowska, *Czasowniki modalne jako...*, op. cit.; E. Jędrzejko, *Semantyka i składnia...*, op. cit.; eadem, *O tzw. wewnętrznej i zewnętrznej konieczności...*, op. cit.; B. Boniecka, *O pojęciu modalności...*, op. cit.; R. Roszko, *Wykładniki modalności imperceptywnej w języku polskim i litewskim*, Warszawa 1993; R. Łapa, *Predykatywne wyrażenia modalne...*, op. cit.; eadem, *O deontycznym znaczeniu konstrukcji z czasownikiem musieć i z predykatywem należy*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” 2001, VIII (XXVIII), s. 73-85; eadem, *Predykatywne wyrażenie modalne mieć w prasie polskiej*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” 1998, V (XXV), s. 83-92.

²²⁹ Z. Ziemiński, *Logika praktyczna*, op. cit., s. 121-127; M. Zieliński, *Wykładnia prawa...*, op. cit., s. 167-175; idem, *Wypowiedzi dyrektywne...*, op. cit., s. 82-86; S. Wronkowska, *Podstawowe pojęcia...*, op. cit., s. 170.

²³⁰ Przez *kontekst językowy* rozumiem językowe otoczenie badanego wyrażenia (zdanie, w którym ono występuje, a także zdania sąsiadujące z tym zdaniem). *Kontekst sytuacyjny* ma wymiar pragmatyczny, tzn. tekst, w którym występują jednostki modalne, stanowi jeden z elementów sytuacji komunikacyjnej. Wraz z nim sytuację tę tworzą: nadawca, odbiorca, określona intencja i inne czynniki sytuacyjne.

²³¹ O typach odniesień dla poszczególnych interpretacji patrz: Z. Ziemiński, *Logika praktyczna*, op. cit., s. 122-123.

służy ustaleniu niesionych przez nie sensów. Zieliński, włączając do wykładników nad wyraz wieloznacznych wyrażenie *powinien*, w oparciu o wskazane wyżej interpretacje przypisuje mu podstawowe znaczenia: normatywne, dyrektywne, celowościowe, ocenne (aksjologiczne), prognostyczne i opisowe. Sygnalizuje, iż w ujęciu opisowym *powinien* może mieć trzy dodatkowe znaczenia²³². Mówiąc o czasowniku *musieć*, autor wymienia cztery znaczenia opisowe (logiczne, dynamiczne, aksjologiczne, psychologiczne) i jedno normatywne²³³. Pięć podstawowych znaczeń (logiczne, dynamiczne, aksjologiczne, tetyczne i psychologiczne) przyporządkowuje Zieliński słowu *móc*²³⁴.

Rozpoznanie znaczeń modalnych ma miejsce w procesie wykładni. Następuje wraz z wyinterpretowywaniem norm z przepisów prawnych. Odczytaniu norm służy trojakiemu typu kontekst: językowy, systemowy i społeczno-polityczny²³⁵. W literaturze przedmiotu sygnalizuje się, iż na ujawnienie się określonego znaczenia wyrażenia modalnego szczególnie wpływ wywiera otoczenie językowe tego wyrażenia. Na ten temat wypowiada się J. Wróblewski: „tak więc ostateczna decyzja co do znaczenia interpretowanej normy może być rezultatem nie tylko rozważań natury językowej, ale może być związana z rozważaniem kontekstu systemowego lub funkcjonalnego. Jednak wynik uwzględniania tych kontekstów również wyraża się w postaci językowej, na przykład w postaci odstąpienia od potocznego rozumienia terminu i przyznania mu znaczenia technicznego (tj. znaczenia właściwego językowi prawnemu lub terminologii pewnego działu prawa – patrz o tym dalej. Cały więc proces wykładni ma **charakter językowy** [pogrubienie moje – R. Ł.] w tym sensie, że kończy się stwierdzeniem (czy przypisaniem) znaczenia zwrotom i normom”²³⁶.

Istotę kontekstu językowego, a ściślej wewnętrznojęzykowego, przeciwstawianego konsytuacji, mocno podkreśla Zieliński, który wydziela:

²³² M. Zieliński, *Wypowiedzi dyrektywne...*, op. cit., s. 82-84; także: idem, *Wykładnia prawa...*, op. cit., s. 167-170.

²³³ M. Zieliński, *Wypowiedzi dyrektywne...*, op. cit., s. 85-86; zob. też: Z. Ziemiński, *Logika praktyczna*, op. cit., s. 121-122.

²³⁴ M. Zieliński, *Wykładnia prawa...*, op. cit., s. 171-172; patrz też: Z. Ziemiński, *Logika praktyczna*, op. cit., s. 122-125.

²³⁵ Szczegółowy opis dyrektyw interpretacyjnych związanych z trzema typami kontekstów zawiera praca J. Wróblewskiego: *Zagadnienia wykładni teorii...*, op. cit.

²³⁶ Ibidem, s. 220.

minikonktext, midikonktext i makrokonktext²³⁷. Konktext językowy, mimo że w pewnym sensie podstawowy dla każdego procesu wykładni²³⁸, nie zawsze wystarcza, aby ustalić znaczenie modalne. Wówczas uwzględnia się kontekst systemowy rozumiany jako odwołania do innych norm, należących do systemu prawa²³⁹.

1.3. Pochodna sytuacja prawna, złożona kwalifikacja normatywna

Osiągnięciem badawczym na gruncie prawoznawstwa, przypomnę, jest opis normy prawnej, którą ujmuje się w nie do końca jednolitym wymiarze²⁴⁰. Istotne jest postrzeganie jej z jednej strony jako typu wypowiedzi dyrektywnej, zaś z drugiej jako reguły postępowania²⁴¹. Do równie znaczących dokonań należą: ustalenie elementów wpisanych w wypowiedź normatywną²⁴² i wyodrębnienie kilku rodzajów

²³⁷ Badacz pisze: „[...] wyróżnić można co najmniej trzy rodzaje kontekstów: 1) minikonktext – obejmujący sąsiedztwo wyrazów: (a) dopełniający go do zwrotu, np. «trudna dyscyplina» czy «dyscyplina nauki»), b) zdanie, w którym wyraz interesujący nas znajduje się, c) najbliższe sąsiadujące zdania powiązane ze zdaniem, w którym jest dany wyraz, na zasadzie tematyczno-rematycznej, (tj. tak powiązanych, że to, co jest nowością w zdaniu pierwszym, stanowi jednocześnie punkt wyjścia nowości w zdaniu drugim [...]), 2) midikonktext – ujmujący wyraz w obrębie całej wyższej jednostki systematyzacyjnej (np. rozdziału – wraz z jego tytułem), 3) makrokonktext – ujmujący wyraz w obrębie całego aktu prawnego (wraz z jego tytułem)”; M. Zieliński, *Wykładnia prawa...*, op. cit., s. 157.

²³⁸ Nawiązuję w tym miejscu do przywołanych już spostrzeżeń J. Wróblewskiego.

²³⁹ System prawa, czyli zbiór obowiązujących norm prawnych, oparty na wspólnych zasadach, z częściami, które są powiązane szeregiem zależności – J. Wróblewski, *Zagadnienia wykładni teorii...*, op. cit., s. 253.

²⁴⁰ Zob.: A. G. Conte, *Pentasemia terminu 'norma'*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2010, LXXI, z. 1, s. 5-11. Autor wyróżnia co najmniej pięć bytów deontycznych, oznaczanych zależnie od kontekstu terminem ‘norma’: 1) zdanie deontyczne; 2) sąd deontyczny; 3) wypowiedź deontyczna; 4) stan rzeczy deontyczny; 5) noemat deontyczny.

²⁴¹ W sprawie dwojakiego rozumienia terminu *norma prawna* patrz uwagi zamieszczone we *Wstępie*. Zob. np.: M. T. Liziova, *Polska tradycja stylistyki...*, op. cit., s. 114-115; eadem, *Podstawowe terminy prawne...*, op. cit., s. 37.

²⁴² Zob. np.: Z. Ziemiński, *Logika praktyczna*, op. cit., s. 106-120; idem, *Ujęcia modelowe*, op. cit., s. 22-46; M. Zieliński, *Wypowiedzi dyrektywne...*, op. cit., s. 69-89; S. Wronkowska, *Podstawowe pojęcia...*, op. cit., s. 13-20.

dyrektyw (reguł) wykładni, z których wyinterpretowuje się zawarte w przepisach normy²⁴³.

Wyinterpretowywanie określonej normy jest równoznaczne z odtworzeniem sytuacji prawnych, które – jak już zostało powiedziane – powstają dla podmiotów osobowych i/lub instytucjonalnych ze względu na tę normę lub istniejący system norm. Przy odtwarzaniu sytuacji prawnych uwzględnia się nie tylko podmioty tworzące te sytuacje, lecz także ich zachowania i kwalifikację tych zachowań.

Na podkreślenie zasługują pochodne sytuacje prawne, odznaczające się z uwagi na adresata normy i odbiorcę jego działania (recypienta) podwójną kwalifikacją²⁴⁴. Wiąże się ona z przyporządkowaniem analizowanej sytuacji prawnej więcej niż jednej modalności. Dokładniej mówiąc, chodzi o określenie łączących uczestników regulacji różnych relacji, które mają zazwyczaj inne ukierunkowanie.

Warto w tym miejscu odnotować spostrzeżenia Joanny Nowak, które dotyczą modalności deontycznej w językoznawstwie i logice prawniczej. Twierdzi ona: „O zdaniach dających się rozpatrywać ze względu na modalność deontyczną, które występują w tekstach prawnych, można powiedzieć, że rządzą się swoimi prawami. Różnią się one bowiem od zdań p.z.d. [przenoszących znaczenia deontyczne – R. Ł.] języka ogólnego zarówno pod względem formy, jak i pod względem treści”²⁴⁵.

²⁴³ Zob. m.in.: M. Zieliński, *Wykładnia prawa...*, op. cit., s. 47-97; Z. Ziemiński, *Logika praktyczna*, op. cit., s. 229-254; S. Wronkowska, *Podstawowe pojęcia...*, op. cit., s. 76-91.

²⁴⁴ U Wronkowskiej czytamy, że wydziela się podstawowe i pochodne sytuacje prawne: „**Podstawową sytuacją prawną** jakiegoś podmiotu jest sytuacja polegająca na tym, że jakieś jego zachowanie jest mu nakazane, zakazane (jest dla niego przedmiotem obowiązku) czy też jest dla niego dozwolone, fakultatywne czy indyferentne. **Pochodne sytuacje prawne** to takie, które powstają dla jakiegoś podmiotu ze względu na obowiązki adresata normy zachowania się skierowanego właśnie ku sprawom tego podmiotu. Do sytuacji pochodnych zalicza się uprawnienia oraz kompetencje jakiegoś podmiotu”; S. Wronkowska, *Podstawowe pojęcia...*, op. cit., s. 163. Autorka pisze również o złożonych sytuacjach prawnych: „Sytuacje prawne wyznaczone jakimś podmiotom przez obowiązujące normy prawne są zazwyczaj znacznie bardziej skomplikowane od wcześniej wyróżnionych. Powstają mianowicie z połączenia sytuacji pochodnej i prostej lub połączenia kilku sytuacji pochodnych i prostych. Sytuacje takie nazywa się złożonymi sytuacjami prawnymi” – s. 168.

²⁴⁵ J. Nowak, *Modalność deontyczna w języku...*, op. cit., s. 64

Dalej pisze: „Bardziej złożona różnica między ujęciem w logice prawniczej a ujęciem językoznawczym polega na tym, że w tym pierwszym niektóre modalności deontyczne mogą współwystępować w jednym zdaniu. Na przykład czyn nakazany jest jednocześnie dozwolony i jest przedmiotem obowiązku. Natomiast językoznawcy nie poświęcają szczególnej uwagi faktowi, że jeżeli jakiś czyn jest komuś nakazany (Obligatywność), to jest mu również dozwolony (Permisywność). Tak więc zdania obligatywnego *Musisz przyjść jutro* lub *Koniecznie przyjdź jutro* językoznawcy nie będą rozpatrywać jako permisywnego (mówiącego o dozwoleniu przyjścia jutro)”²⁴⁶.

Współwystępujące w obrębie sytuacji prawnej rozmaite zależności omawia Lizisowa. Jest to postępowanie służące zbadaniu semantyki zwrotu *mieć prawo* w zdaniach normatywnych, zaczerpniętych z *Konstytucji III Rzeczypospolitej*²⁴⁷. Akcentując podmiotowy wymiar prawa, autorka nawiązuje do przemyśleń Mieczysława Alberta Krąpca. Podkreśla, że prawo postrzegane jako możliwość czynienia czegoś w przyporządkowaniu do osoby drugiej jawi się jako korelat powinności. W projektowane sytuacje prawne wpisuje się układ należność – powinność. Gwarantuje on ład społeczny, ale pod warunkiem, że to, co się jednej osobie należy, druga osoba powinna uczynić²⁴⁸.

1.4. Kategoria modalna w ustawach prawnych – założenia badawcze

Dla tworzących daną sytuację prawną relacji, łączących osobowych i/lub instytucjonalnych uczestników, jest charakterystyczne, że każda z nich daje się bliżej określić od strony modalnej. To sprawia, że w wypadku licznych zdań normatywnych można mówić o przekazywanych przez nie dwóch znaczeniach modalnych, a nierzadko większej liczbie tych znaczeń.

Więcej niż jedno znaczenie deontyczne, komunikowane w konstrukcji normatywnej, jest cechą – sięgam do przytoczonych uwag Nowak – pozwalającą przeciwstawić teksty reprezentujące prawną odmianę

²⁴⁶ Ibidem, s. 65.

²⁴⁷ M. T. Lizisowa, *Czyn i osoba...*, op. cit.

²⁴⁸ Ibidem, s. 142.

języka szczegółowej opisanym przez językoznawców tekstom polszczyzny ogólnej. Z dotyczących tekstów odmiany ogólnej rozważań składniowych nad modalnością²⁴⁹, głównie modalnością deontyczną, wynika, że komunikowane zdarzenie stanowi zawsze wypadkową działania różnych aktantów, przy czym ostatecznie o modalnym wymiarze zdarzenia decyduje tylko jeden uczestnik akcji, tzw. 'sprawca modalności'. Przyjmuje on określoną postawę względem aktanta 'odbiorca modalności', tzn.: może go zobowiązać do realizacji działania ujętego bezokolicznikiem, może mu pozwolić na podjęcie tego działania albo go zakazać. Zależnie od postawy, jaką zajmuje 'sprawca modalności' w stosunku do aktanta 'odbiorca modalności', w strukturach z modalnością deontyczną pokazuje się wyłącznie jedno z trzech znaczeń: 'obowiązek', 'pozwolenie' bądź 'zakaz'.

Akty normatywne dają sposobność przyjrzenia się różnym regulacjom z perspektywy praw przysługujących jednym uczestnikom tych regulacji, i obowiązków, jakie są nałożone na drugich uczestników regulacji²⁵⁰. Możliwe jest w tych tekstach rozpoznanie aktantów charakteryzowanych przez prawa bądź obowiązki. Ich wykładniki odsyłają do osobowych i instytucjonalnych członków przestrzeni administracyjno-prawnej, zróżnicowanych m.in. ze względu na pełnione funkcje publiczne, pozycję zawodową czy też majątkową. Są wśród nich ustawodawcy (prawodawcy, normodawcy), którzy jako twórcy prawa stoją na jego straży. Ważne miejsce zajmują również obywatele. Podlegają oni z jednej strony licznym zobowiązaniom, z drugiej zaś mają swoje prawa. Prawidłowość charakteryzowanej przestrzeni polega bowiem na przyporządkowaniu praw nie tylko organom instytucjonalnym czy osobom, które wyróżniają się nadrzędnym statusem, lecz także członkom wspólnoty zajmującym niższą pozycję w określonej hierarchii. Podobnie rzecz wygląda z obowiązkami: mają je instytucje i osoby tak o podrzędnym statusie, jak i wyższej randze.

²⁴⁹ Zob.: E. Jędrzejko, *Semantyka i składnia...*, op. cit. Do spostrzeżeń i wniosków autorki sięgam w swoich wcześniejszych publikacjach dotyczących kategorii modalnej.

²⁵⁰ Warto w tym miejscu odnotować, że Lizisowa, mówiąc o normie prawnej jako wypowiedzi, podkreśla, iż jest ona szczególnym rodzajem norm postępowania, imperatywno-atrybutywnych. Chodzi o normy dwustronne, tzn. obejmujące skorelowane uprawnienia i obowiązki adresata normy i recipienta działania nakazanego przez normę – *Polska tradycja stylistyki...*, op. cit., s. 115.

Strukturę zdania normatywnego, w którym komunikuje się prawa i/lub obowiązki, szczegółowo omawia Lizisowa. Badaczka twierdzi, że wyrażanie treści wpisanych w wypowiedź normatywną ma prostą formę struktury predykatowo-argumentowej polskiego zdania, w której słowa znaczą stosownie do okoliczności i sposobu ich użycia. Przedstawia tabelę z elementami zdania normatywnego. Włącza do nich: pierwszy argument (ten), wykładnik modalny (powinien, ma prawo), czynność (zrobić), drugi argument (to), trzeci argument (temu), okoliczności (kiedy, gdzie, jak). Autorka rozważa strukturę logiczną i semantyczno-syntaktyczną zdań, prezentuje również schemat komunikacyjny zdania normatywnego²⁵¹.

Czyniąc przedmiotem oglądu zdanie normatywne, skupiam uwagę na ujawniających się w nim kilku składnikach sytuacji prawnej (zamiennie używam określenia *regulacja prawna*, *regulacja*). Są to: osobowe i/lub instytucjonalne aktanty, określone zdarzenie i modalna kwalifikacja tego zdarzenia. Wszystkie objęte opisem konstrukcje normatywne funkcjonują w dwojakiej postaci: a) jako samodzielne WP, stanowiące odrębny przepis prawny; b) jako jedno ze zdań składowych WZ.

Rozważania służą prześledzeniu modalnego wymiaru relacji, tworzących sytuacje prawne, oraz opisowi powiązanych tymi relacjami aktantów²⁵². Ustalenie jakości danej relacji jest równoznaczne z odczytaniem znaczeń modalnych, które mogą współwystępować w jednym zdaniu²⁵³.

Charakterystyka składników sytuacji prawnej wiąże się z analizą formalnego ukształtowania zdań normatywnych. Pozwoli to na wyodrębnienie elementów i mechanizmów językowych, które powodują, że jedno ze znaczeń modalnych jest wyeksponowane i dzięki temu wyraziste, a inne znaczenie pozostaje niejako w tle. Innymi słowy,

²⁵¹ M. T. Lizisowa, *Semantyka a struktura tekstu prawnego*, [w:] *Styl a semantyka*, op. cit., s. 391-394. Patrz też: *Tekst – kontekst – interpretacja...*, op. cit., s. 38-43.

²⁵² Problematyce modalnej w aktach prawnych – mówiłam o tym we wcześniejszym rozdziale – poświęciłam dwa artykuły: *Relacje modalne...*, op. cit.; *Modalność w Kodeksie...*, op. cit.

²⁵³ Wszystkie ustalenia na temat typów modalności (kwalifikacji normatywnej zdarzenia), jakie można wyinterpretować z analizowanych w tym rozdziale przykładów, były konsultowane z Dr hab. Marzeną Kordelą z Katedry Teorii i Filozofii Prawa UAM.

chodzi o przegląd wyrażzeń, którym przypisuje się funkcję zdaniotwórczą i określa jako *operatory modalne*. Wymienione wyrażzenia są zróżnicowane. Należą do nich czasowniki i predykatywy, które razem z bezokolicznikiem tworzą konstrukcję werbalną. Licznie występują charakterystyczne dla tekstów prawnych wyrażenia typu *móc, mieć prawo czy być obowiązany*.

Oprócz analizy operatorów modalnych równie ważne jest prześledzenie powierzchniowej realizacji osobowych i instytucjonalnych aktantów, uczestniczących w poszczególnych regulacjach, a także linearne usytuowanie ich językowych reprezentacji w wypowiedzeniu.

Całość składa się z dwóch części, wydzielonych ze względu na charakter relacji ukierunkowanej na uczestnika sytuacji prawnej, który jest najczęściej ujęty w pozycji podmiotu²⁵⁴, rzadziej zaś – w pozycji dopełnienia. Pierwsza część przynosi opis zdań normatywnych, w których za sprawą różnych operatorów modalnych w funkcji zdaniotwórczej na powierzchni uwidacznia się to, co się należy uczestnikowi regulacji prawnej. Mówiąc o tym, co się należy uczestnikowi regulacji, mam na myśli przysługujące mu, szeroko rozumiane prawa: prawo do czegoś, uprawnienie, roszczenie, kompetencję, a także wolność prawnie chronioną. Druga część zawiera analizę zebranych struktur, w których dzięki wybranym operatorom normatywnym uwypuklają się obowiązki nałożone na uczestnika regulacji prawnej.

Poza strukturami z operatorami modalnymi przedmiotem opisu czynię zdania z osobową formą czasownika w czasie teraźniejszym, które na gruncie prawoznawstwa są postrzegane jako normatywnie nacechowane²⁵⁵. Oglądem obejmują również wypowiedzenia z analitycznymi formami trybu rozkazującego.

Każdą część otwiera wykaz badanych struktur. Za jednostkę hasłową uznano w nim predykatywne wyrażenie modalne w funkcji operatora

²⁵⁴ Podmiot rozumiem formalnie, tzn. jako pozycję dla składnika w formie mianownika, która pozostaje w związku akomodacji z formą osobową czasownika (zaznaczyłam to wcześniej we *Wstępie*, prezentując stosowaną siatkę pojęciową).

²⁵⁵ Wronkowska, pisząc o różnych rodzajach dyrektyw wykładni, wskazuje na ważność dyrektyw językowych. Sygnalizuje ich rolę m.in. w odniesieniu do zdań o charakterze stwierdzającym; *Podstawowe pojęcia...*, op. cit., s. 83-85. O znaczeniach niesionych przez teksty prawne w przeciwieństwie do znaczeń wyrażzeń języka etnicznego patrz również: s. 63-64.

normatywnego. Po zdaniach zawierających operatory normatywne zostały podane wypowiedzenia normatywne, pozbawione wyrażenia modalnego.

Wyekscerpowane struktury pozwalają na wyróżnienie w nich składników, które ze względu na przekazywaną treść są niezbędne przy określeniu danej regulacji prawnej i jej normatywnego nacechowania. W przedstawianych konstrukcjach składniowych w centrum uwagi znajdują się wyrażenia, pełniące funkcję podmiotu, orzeczenia i dopełnienia. Składniki imienne są reprezentowane przez formę przypadka, natomiast wyrażenia predykatywne przez formę werbalną²⁵⁶.

Wyszczególnienie w jednym haśle zróżnicowanych formalnie struktur jest wynikiem wprowadzenia do zdania dodatkowego wyrażenia, wyzerowania któregoś z wyrażen bądź zmiany jego formy gramatycznej.

Prezentując poszczególne wypowiedzenia, przyjąłam istnienie jednego porządku linearnego: PDM – ORZ – DPL. Ponieważ nie wszystkie zdania stanowią odwzorowanie tego porządku, jeżeli to jest istotne, formułuję uwagi na temat szyku objętych oglądem wyrażen.

2. Prawa uczestnika sytuacji prawnej

2.1. Uczestnik sytuacji prawnej w pozycji podmiotu

Do konstrukcji, w których uczestnika regulacji prawnej przywołuje się składnikiem w pozycji podmiotu należą zdania z operatorami modalnymi: *mieć prawo*, *móc*, *być uprawnionym*, *mieć prawo i obowiązki* oraz *mieć obowiązek i prawo*. Poniżej zamieszczam wszystkie analizowane struktury:

MIEĆ PRAWO

- a) **M(os)** MA PRAWO + do + D: *Odwołanie jest równoznaczne z wypowiedzeniem umowy o pracę. W okresie wypowiedzenia **pracownik ma prawo do wynagrodzenia** w wysokości przysługującej przed odwołaniem (art. 70 § 2 k.p.); Jeżeli dobowy wymiar czasu pracy*

²⁵⁶ Objasnienie wszystkich wprowadzonych skrótów, użytych zarówno w tym rozdziale, jak i w dwóch kolejnych częściach, jest zamieszczone na początku.

*pracownika wynosi co najmniej 6 godzin, **pracownik ma prawo do przerwy** w pracy trwającej co najmniej 15 minut, wliczanej do czasu pracy (art. 134 k.p.);*

- b) **M(os) MA PRAWO + do + D przez + B(inst): *Każdy ma prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki przez właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd*** (art. 47 Konstytucji RP); *Wszyscy wobec prawa są równi. Wszyscy mają prawo do równego traktowania przez władze publiczne* (art. 32 pkt 1 Konstytucji RP);
- c) **M(os) MA PRAWO + do + D ze strony + D(inst): *Podczas pobytu za granicą obywatel polski ma prawo do opieki ze strony Rzeczypospolitej Polskiej*** (art. 36 Konstytucji RP);
- d) **M(os) MA PRAWO + do + D D(inst): *Dziecko pozbawione opieki rodzicielskiej ma prawo do opieki i pomocy władz publicznych*** (art. 72 pkt 2 Konstytucji RP);
- e) **M(os) MA PRAWO + BZOK od + D(os) D: *Pracownik, który wskutek mobbingu rozwiązał umowę o pracę, ma prawo dochodzić od pracodawcy odszkodowania w wysokości nie niższej niż minimalne wynagrodzenie za pracę, ustalane na podstawie odrębnych przepisów*** (art. 94 § 4 k.p.).

MÓC

- a) **M(os) MOŻE + BZOK od + D(os) D: *Prezes Urzędu może żądać od kierownika zamawiającego niezwłocznego przekazania kopii dokumentów związanych z postępowaniem o udzielenie zamówienia potwierdzonych za zgodność z oryginałem przez kierownika zamawiającego*** (art. 164 pkt 1 p.z.p); ***Pracownik, u którego mobbing wywołał rozstrój zdrowia, może dochodzić od pracodawcy odpowiedniej sumy tytułem zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę*** (art. 94 § 3 k.p.);
- b) **M(inst) MOŻE + BZOK B do + D C(inst): *Organ właściwy do rozpatrzenia skargi może ją przekazać do załatwienia organowi niższego stopnia, o ile skarga nie zawiera zarzutów dotyczących działalności tego organu*** (art. 232 § 1 k.p.a.);
- c) **M(os) MOŻE + AWN do + D(inst): *Pracownik może wnieść odwołanie od wypowiedzenia umowy o pracę do sądu pracy, o którym mowa w dziale dwunastym*** (art. 44 k.p.);

- d) **M(os) MOŻE + SPŁ + IMŁ: *Młodociany może być zatrudniony na podstawie umowy o pracę przy wykonywaniu lekkich prac*** (art. 200 § 1 k.p.);
- e) **M(os) MOŻE + SPŁ + IMŁ przez + B(inst): *Pracownik zatrudniony na podstawie powołania może być w każdym czasie – niezwłocznie lub w określonym terminie – odwołany ze stanowiska przez organ, który go powołał*** (art. 70 § 1 k.p.);
- f) **M(inst/os) MOŻE + BZOK B na żądanie + D(os)/na wniosek + D(os): *Przed rozpatrzeniem prośby o przywrócenie terminu do wniesienia odwołania lub zażalenia organ administracji publicznej na żądanie strony może wstrzymać wykonanie decyzji lub postanowienia*** (art. 60 k.p.a.); ***Na pisemny wniosek pracownika pracodawca może ustalić indywidualny rozkład jego czasu pracy w ramach systemu czasu pracy, którym pracownik jest objęty*** (art. 142 k.p.).

BYĆ UPRAWNIONYM

- a) **M(os) JEST UPRAWNIONY + do + D D(os): *Policjant, w związku z wykonywaniem czynności określonych w ust. 1, jest uprawniony do: 1) legitymowania uczestnika ruchu i wydawania mu wiążących poleceń co do sposobu korzystania z drogi lub używania pojazdu; 2) sprawdzania dokumentów wymaganych w związku z kierowaniem pojazdem i jego używaniem, zaświadczenia, o którym mowa w art. 95 ust. 1 pkt 2, a także dokumentu stwierdzającego zawarcie umowy obowiązkowego ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej posiadacza pojazdu lub stwierdzającego opłacenie składki tego ubezpieczenia [...]*** (art. 129 pkt 2 p.r.d.);
- b) **M(os) SAŃ UPRAWNIONE + do + D: *Małżonek i inne osoby bliskie spadkodawcy, które mieszkały z nim do dnia jego śmierci, są uprawnione do korzystania w ciągu trzech miesięcy od otwarcia spadku z mieszkania i urządzenia domowego w zakresie dotychczasowym*** (art. 923 k.c.).

MIEĆ PRAWO I OBOWIĄZEK

- a) **M(os) MAJĄ PRAWO I [(OBOWIĄZEK)] + D: *Wszyscy i tylko biskupi, którzy są członkami kolegium Biskupów, mają prawo i obowiązek uczestniczenia w soborze powszechnym z głosem decydującym*** (k. 338 § 1 CIC);

- b) **M(inst) MA PRAWO I [(OBOWIĄZEK)] + D D(inst):** *Wszystkie stowarzyszenia wiernych podlegają nadzorowi kompetentnej władzy kościelnej, która ma troszczyć się o to, by zachowały one nienaruszoną wiarę i obyczaje, jak również nadzorować, by nie wkradły się nadużycia do dyscypliny kościelnej. **Ma ona prawo i obowiązki wizytowania ich** zgodnie z przepisami prawa oraz statutów [...] (k. 305 § 1 CIC).*

MIEĆ OBOWIĄZEK I PRAWO

M(inst/os) MAJĄ OBOWIĄZEK I [(PRAWO)] + BZOK {nad tym, by} ZP: **Konferencje Episkopatu oraz zainteresowani biskupi diecezjalni mają obowiązek i prawo czuwać nad tym, by na katolickich uniwersytetach wiernie były przestrzegane zasady doktryny katolickiej** (k. 810 § 2 CIC).

ZDANIA Z OSOBOWĄ FORMĄ CZASOWNIKA W CZASIE TERAŹNIEJSZYM

Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej jest najwyższym przedstawicielem Rzeczypospolitej i gwarantem ciągłości władzy państwowej (art. 126 pkt 1 Konstytucji RP);

Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji stoi na straży wolności słowa, prawa do informacji oraz interesu publicznego w radiofonii i telewizji (art. 213 pkt 1 Konstytucji RP).

Uczestnikiem sytuacji prawnej, któremu przysługuje określone prawo, może być – jak podkreślono wcześniej – osoba albo instytucja. Jeśli jest to osoba, to przeważnie ujmuje się ją rzeczownikowym derywatem morfologicznym (np.: *policjant, pracownik, pracodawca*), który niekiedy podlega rozbudowywaniu wyrażeniem imiesłowowym bądź zdaniem względnym (np.: *pracownik zatrudniony na podstawie powołania; pracownik, u którego mobbing wywołał rozstrój zdrowia*). Rzadziej pojawiają się nazwy piastowanych godności: *Prezes Urzędu, Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej*. W ustawie zasadniczej do osobowego uczestnika sytuacji prawnej odsyłają wyrażenia zaimkowe: *każdy* i *wszyscy*.

Struktury mówiące o prawie przypisanym instytucjonalnemu uczestnikowi regulacji występują sporadycznie. Wskazanego uczestnika przywołuje się wyrażeniami: *organ administracji publicznej, organ właściwy do rozpatrzenia skargi* czy *Konferencje Episkopatu*.

Czyjeś prawo do czegoś, uprawnienie, roszczenie, kompetencja i wolność prawnie chroniona to terminy, które oznaczając pochodne

modalności prawne, są niezbędne dla rozpoznania sytuacji prawnych. Jednocześnie odgrywają one ważną rolę w opisie znaczenia deontycznych wyrażen modalnych, które uznaje się za środki szczególnie wieloznaczne. Wronkowska, analizując pojęcie prawa podmiotowego, pisze: „W świetle dotychczasowych badań nad aparaturą pojęciową prawoznawstwa niesporne wydaje się twierdzenie, że zwrot «A ma prawo», a także inne zwroty zbliżone znaczeniowo, takie jak np. «A służy prawo», «A ma możliwość działania», «A przysługuje uprawnienie» są szczególnie wieloznaczne. Mimo owej wieloznaczności zwrotami tymi posługują się prawodawcy, formułując teksty prawne. Są to więc zwroty językowe, za pomocą których dokonuje się wysłowienia norm postępowania w przepisach prawnych. Prawnik przystępujący do interpretacji tekstu prawnego, w którym posłużono się wymienionymi wyżej wyrażeniami, musi zatem ustalić, jaki sens tym wyrażeniom przypisać. Tymi samymi zwrotami językowymi posługują się prawnicy (zarówno w nauce prawa, jak i praktyce prawniczej), kiedy opisują treść i konsekwencje określonych norm prawnych. Ponadto różne pojęcia praw przysługujących określonym podmiotom należą, ze względu na swą historyczną genezę, do tych pojęć, z którymi bez względu na odmienne treści opisowe łączy się często określone, dodatnie zabarwienie emocjonalne, mianowicie element określający to, co się słusznie jednostce należy. Zajmując się problematyką prawa w sensie podmiotowym napotykamy więc trudności szczególnego rodzaju: mamy do czynienia z terminem wieloznacznym (i to wieloznacznym na gruncie różnych języków – języka tekstów prawnych oraz prawniczego), zabarwionym przez różne odmienne od siebie ideologie, którego zakres ukształtowany jest pod wpływem wielu odmiennych od siebie czynników²⁵⁷.

Polisemiczność jednostek modalnych daje o sobie znać zwłaszcza wtedy, gdy interpretator z rozmaitych przepisów odczytuje typy norm. Wronkowska, biorąc pod uwagę różne dziedziny prawa, mówi o złożoności, niejednorodności, a także zawilości działań interpretacyjnych²⁵⁸. W innym miejscu publikacji, przed przejściem do analizy i opisu znaczeń zwrotu *ma prawo*, wskazuje na rodzaje i niektóre przyczyny

²⁵⁷ S. Wronkowska, *Analiza pojęcia...*, op. cit., s. 8-9.

²⁵⁸ Ibidem, s. 28-29.

sporów o prawo w sensie podmiotowym. Autorka wyjaśnia m.in.: „Tożsame się w prawoznawstwie spory o prawo w sensie podmiotowym przybierały jednak często (a także przybierają współcześnie) charakter sporów werbalnych, a więc sporów opartych na nieporozumieniach słownych. Spory te spowodowane są przede wszystkim szczególną wieloznacznością zwrotu «ma prawo» i zwrotów podobnych, a traktowanych jako zwroty, za pomocą których objaśnia się znaczenie wyrażenia «prawo podmiotowe» [...] zarówno w języku tekstów prawnych, jak i w języku prawniczym nader często, choć z dużą dowolnością, prawnicy posługują się takimi zwrotami językowymi, jak: «A ma prawo», «A ma uprawnienie», «A ma możliwość działania», «podmiotowi A gwarantuje się wolność», «podmiotowi A poręcza się prawo», a także takimi terminami, jak «prawa jednostki», «prawo podmiotowe» etc. (a) Wszystkie wymienione powyżej przykładowo wyrażenia są wieloznaczne i zarazem różnoznaczne, a w prawoznawstwie nie ma zgodności co do posługiwania się nimi”²⁵⁹.

Zdania normatywne z wyrażeniem *mieć prawo* dostarczają informacji o tym, że ujawniony na powierzchni uczestnik regulacji ma prawo do czegoś. Lizisowa, rozważając semantykę *mieć prawo*, podkreśla, że przedmiot relacji między podmiotami to wywieranie wpływu²⁶⁰. Pisze: „Mieć prawo do czynienia czegoś przez inną osobę jest więc należnością – korelatem powinności, gwarantuje dobro interpersonalne – gwarantuje, że dobro pierwszego agensa będzie uwzględnione w czynie drugiego agensa”²⁶¹.

Do struktur, w których operator normatywny *mieć prawo* wyraża prawo do czegoś, należą: *W okresie wypowiedzenia **pracownik ma prawo do wynagrodzenia** w wysokości przysługującej przed odwołaniem; Jeżeli dobowy wymiar czasu pracy pracownika wynosi co najmniej 6 godzin, **pracownik ma prawo do przerwy** w pracy trwającej co najmniej 15 minut.*

Do uczestnika regulacji odsyła nazwa wykonawcy czynności (*pracownik*). Z przysługującym uczestnikowi prawem koreluje nakaz podjęcia na jego rzecz czynności. Odnosi się on do drugiego, niesformalizowanego uczestnika sytuacji prawnej. W składnik

²⁵⁹ Ibidem, s. 11.

²⁶⁰ M. T. Lizisowa, *Czyn i osoba...*, op. cit., s. 146.

²⁶¹ Ibidem.

imienny, współtworzący konstrukcję *do + D*, wpisane jest, co się należy temu uczestnikowi (*ma prawo do wynagrodzenia, ma prawo do przerwy*).

W drugim rozdziale *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, zatytułowanym *Wolności, prawa i obowiązki człowieka i obywatela*, opisywany operator jest nie tyle wykładnikiem prawa do czegoś, ile wyrażeniem, które oznacza kompetencję²⁶²: ***Każdy ma prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki przez właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd.***

W kompetencję jest wyposażony uczestnik regulacji, przywoływany w inicjalnej pozycji podmiotu. Jego powierzchniowy odpowiednik to *każdy* – uogólniający zaimek, który sygnalizuje kompletność zbioru dystrybutywnie (poprzez wyodrębnienie elementów zbioru)²⁶³. Zieliński podkreśla, że w *ustawie zasadniczej* występuje on nie jako kwantyfikator, lecz nazwa oznaczająca człowieka²⁶⁴.

Kompetencja może być sprzężona z wolnością prawnie chronioną: (*Wszyscy wobec prawa są równi*) ***Wszyscy mają prawo do równego traktowania przez władze publiczne.*** Operator *mieć prawo* wyraża treść normatywną, przypisaną partycypantowi, który został ujęty w pozycji podmiotu zaimkiem upowszechniającym *wszyscy*, wskazującym na kompletność zbioru w sposób kolektywny (idzie o ujmowanie tego zbioru jako całości)²⁶⁵.

W przedstawionych wypowiedzeniach *mieć prawo* przyłącza konstrukcję z przyimkiem *do + D* (*ma prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy; ma prawo do równego traktowania*). Współtworzące tę konstrukcję człony podrzędne w postaci rzeczownika zdarzeniowego (*rozpatrzenie, traktowanie*) wskazują na czynność, której realizacja stanowi powinność drugiego uczestnika regulacji. Jego językową reprezentacją jest kolejna konstrukcja z przyimkiem, mianowicie *przez + B*. W obu zdaniach występuje ona na niższym poziomie strukturalnym (*ma prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy przez właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd; ma prawo do równego traktowania przez władze publiczne*).

²⁶² Podaję za Lizisową: *ibidem*, s. 146.

²⁶³ *Ibidem*, s. 145.

²⁶⁴ M. Zieliński, *Wykładnia prawa...*, *op. cit.*, s. 160.

²⁶⁵ *Ibidem*, s. 145.

Kompetencję skorelowaną z obowiązkiem wyrażają także inne struktury: *Podczas pobytu za granicą obywatel polski ma prawo do opieki ze strony Rzeczypospolitej Polskiej; Dziecko pozbawione opieki rodzicielskiej ma prawo do opieki i pomocy władz publicznych.*

Instytucjonalny uczestnik regulacji, na którym spoczywa obowiązek – w przeciwieństwie do odtworzonego w pozycji podmiotu osobowego aktanta z kompetencją (*obywatel polski, dziecko pozbawione opieki rodzicielskiej*) – został ujęty metonimicznie. W pierwszym zdaniu odsyła do niego składnik podrzędny konstrukcji z przyimkiem *ze strony* + *D* (*ma prawo do opieki ze strony Rzeczypospolitej Polskiej*). W drugim przykładzie jego powierzchniowym odpowiednikiem jest określenie rzeczowników zdarzeniowych w formie dopełniacza (*ma prawo do opieki i pomocy władz publicznych*).

Kompetencję współwystępującą z prawem do czegoś wyinterpretowuje się z kolejnych wypowiedzeń, które zawierają wyrażenie *mieć prawo* albo czasownik *móc*: ***Pracownik, który wskutek mobbingu rozwiązał umowę o pracę, ma prawo dochodzić od pracodawcy odszkodowania w wysokości nie niższej niż minimalne wynagrodzenie za pracę; Pracownik, u którego mobbing wywołał rozstrój zdrowia, może dochodzić od pracodawcy odpowiedniej sumy tytułem zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę.***

Zarówno w pierwszym, jak i w drugim zdaniu uczestnik regulacji wyposażony w kompetencję uwidacznia się w porządku linearnym w pierwszej pozycji. Jest przywoływany członem konstytutywnym grupy imiennej z konstrukcją względną: *pracownik, który wskutek mobbingu rozwiązał umowę o pracę; pracownik, u którego mobbing wywołał rozstrój zdrowia*. Wymieniony uczestnik ma także prawo żądać od drugiego partycypanta odpowiedniego świadczenia, co oznacza, że partycypant ten jest zobligowany do realizacji świadczenia. Jego powierzchniowy wykładnik to konstrukcja *od* + *D* (*ma prawo dochodzić od pracodawcy odszkodowania; może dochodzić od pracodawcy odpowiedniej sumy*).

W roli operatora modalnego występuje wyrażenie *być uprawnionym*. W zależności od kontekstu językowego i systemowego, a także charakteru wyinterpretowanej normy niesie ono inny sens. Funkcjonuje m.in. jako wykładnik kompetencji, w jaką jest wyposażony osobowy aktant w inicjalnej pozycji podmiotu: ***Policjant, w związku z wykonywaniem***

czynności określonych w ust. 1, jest uprawniony do: 1) legitymowania uczestnika ruchu i wydawania mu wiążących poleceń co do sposobu korzystania z drogi lub używania pojazdu; 2) sprawdzania dokumentów wymaganych w związku z kierowaniem pojazdem i jego używaniem, zaświadczenia, o którym mowa w art. 95 a ust. 1 pkt 2, a także dokumentu stwierdzającego zawarcie umowy.

Być uprawnionym może też informować o przysługującym uczestnikom regulacji uprawnieniu: **Małżonek i inne osoby bliskie spadkodawcy, które mieszkały z nim do dnia jego śmierci, są uprawnione do korzystania w ciągu trzech miesięcy od otwarcia spadku z mieszkania i urządzenia domowego.**

W grupie polisemicznych operatorów normatywnych mieści się wyodrębnione wcześniej wyrażenie *móc*. Wronkowska, rozważając specyfikę sytuacji wyznaczanych przez normy prawne, podkreśla: „Dodajmy jeszcze, że poza bardzo wieloznacznym słowem «prawo» w prawoznawstwie używa się też równie wieloznacznego słowa «może». Mówi się więc, że ktoś może czynić C, mając na myśli np. że czynność nie jest mu zakazana, że jest dla niego indyferentna, że ma uprawnienie (pracownik, który przepracował czas w zakładzie pracy może otrzymać urlop, a niespełniający tego warunku nie może), że ma kompetencję (senat uniwersytetu może zmienić statut uniwersytetu, a rektor nie może). Posługując się słowami «może» i «ma prawo», trzeba więc bardzo uważać, jakie dokładnie nadaje się im znaczenie”²⁶⁶.

Zieliński uznaje czasownik *móc*, podobnie jak operatory *powinien* i *jest obowiązany*, za wyrażenie nad wyraz wieloznaczne²⁶⁷. Badacz mówi: „Podstawowym znaczeniem słowa «może» w tekstach prawnych jest jednak to znaczenie, w którym słowo to służy do wyrażania kompetencji (upoważnień). O użyciu tego słowa w tej właśnie roli przesądza składnia i kontekst danego przepisu, w którym słowo to występuje”²⁶⁸.

Czasownik *móc* to wykładnik kompetencji w następujących konstrukcjach zdaniowych: **Prezes Urzędu może żądać od kierownika zamawiającego niezwłocznego przekazania kopii dokumentów związanych z postępowaniem o udzielenie zamówienia; Organ właściwy**

²⁶⁶ S. Wronkowska, *Podstawowe pojęcia...*, op. cit., s. 170.

²⁶⁷ M. Zieliński, *Wykładnia prawa...*, op. cit., s. 167.

²⁶⁸ Ibidem, s. 173.

do rozpatrzenia skargi może ją przekazać do załatwienia organowi niższego stopnia.

Tym, co zasługuje w nich na uwagę, jest powierzchniowa realizacja wszystkich elementów sytuacji prawnej: ujawnionego w linearnie pierwszej pozycji aktanta, który ma kompetencję (*Prezes Urzędu; organ właściwy do rozpatrzenia skargi*), przyporządkowanej mu czynności (*może żądać; może przekazać*), drugiego uczestnika sytuacji prawnej – tzw. recypienta (*może żądać od kierownika zamawiającego; może przekazać organowi niższego stopnia*) oraz nakazanego recypientowi działania (*może żądać niezwłocznego przekazania kopii dokumentów; może ją [skargę – R. Ł.] przekazać do załatwienia*).

Aktant wyposażony w kompetencję odznacza się zwykle nadrzędnym statusem, jakkolwiek może ona także przysługiwać partycypantowi o niższej randze: ***Pracownik może wnieść odwołanie od wypowiedzenia umowy o pracę do sądu pracy, o którym mowa w dziale dwunastym; Młodociany może być zatrudniony na podstawie umowy o pracę.***

Sytuację prawną opartą na opozycji kompetencja – obowiązek widać w zdaniu normatywnym, w którym wyrażenie *móc* otwiera miejsce dla biernej formy czasownika: ***Pracownik zatrudniony na podstawie powołania może być w każdym czasie – niezwłocznie lub w określonym terminie – odwołany ze stanowiska przez organ, który go powołał.***

Wypowiedzenie jest o tyle szczególne, że doszło w nim do innego ujęcia uczestników regulacji aniżeli w dotychczas omówionych strukturach. Aktanta wyposażonego w kompetencję wyraża nie składnik w pozycji podmiotu, lecz człon podrzędny konstrukcji *przez + B*, która należy do niższego poziomu strukturalnego grupy werbalnej (*może być odwołany przez organ, który go [pracownika – R. Ł.] powołał*). Wyszczególnioną wcześniej pozycję podmiotu zajmuje wykładnik partycypanta, na którym ciąży obowiązek reakcji na konwencjonalną czynność (*pracownik zatrudniony na podstawie powołania*).

Dla zdań, w których występują wyrażenia przyimkowe *na żądanie* i *na wniosek*, charakterystyczna jest większa liczba powiązań między osobowymi i instytucjonalnymi uczestnikami sytuacji prawnej: ***Przed rozpatrzeniem prośby o przywrócenie terminu do wniesienia odwołania lub zażalenia organ administracji publicznej na żądanie strony może wstrzymać wykonanie decyzji lub postanowienia; Na pisemny***

wniosek pracownika pracodawca może ustalić indywidualny rozkład jego czasu pracy w ramach systemu czasu pracy.

Ujęty formą mianownika aktant (*organ administracji publicznej; pracodawca*) ma kompetencję do podjęcia akcji, którą wyraża bezokolicznik, ale nie musi z niej skorzystać. Innymi słowy, nie ma takiego obowiązku. Drugi uczestnik regulacji, przywołany podrzędną względem wyrażen przyimkowych formą dopełniacza (*na żądanie strony; na pisemny wniosek pracownika*) jest zobowiązany do reakcji na konwencjonalną czynność, jeśli ten, który ma kompetencję, z niej skorzysta. Pod wpływem treści przekazywanych przez rzeczownikowe komponenty wyrażen przyimkowych – *żądanie* i *wniosek* – uczestnik regulacji zobowiązany do reakcji na konwencjonalną czynność równocześnie ma prawo inicjować działanie aktanta wyposażonego w kompetencję²⁶⁹.

Wyodrębniają się konstrukcje normatywne z wyrażeniem *mieć prawo i obowiązki*, które występują w *Kodeksie Prawa Kanonicznego*. *Mieć prawo i obowiązki* to operator służący charakterystyce wybranych urzędów w instytucji kościelnej, wskazujący na ich szczególną rangę. Specyfika zdań polega na tym, że za sprawą tego operatora jednocześnie uwydatniają się dwie cechy przywołanego w pozycji podmiotu uczestnika sytuacji prawnej. Pierwszą cechą, jeden z przejawów posiadanych praw, stanowi kompetencja. Drugą cechą, skorelowaną z pierwszą, jest obowiązek czynienia użytku z przysługującej kompetencji: ***Wszyscy i tylko biskupi, którzy są członkami kolegium Biskupów, mają prawo i obowiązek uczestniczenia w soborze powszechnym z głosem decydującym.***

Strukturalizacja uczestników regulacji może się wiązać z operowaniem anaforą, co widać w bardziej rozbudowanym przykładzie: *Wszystkie stowarzyszenia wiernych podlegają nadzorowi kompetentnej władzy kościelnej, która ma troszczyć się o to, by zachowały one nienaruszoną wiarę i obyczaje, jak również nadzorować, by nie wkradły się nadużycia do dyscypliny kościelnej. **Ma ona prawo i obowiązek wzywania ich.***

Zaimek osobowy *ona*, pełniący funkcję podmiotu, odsyła do wyrażenia w pozycji dopełnienia w zdaniu nadrzędnym linearnie wcze-

²⁶⁹ O roli semantycznej 'inicjator' piszę w artykułach poświęconych znaczeniom gramatycznym, które tworzą konwersy: *Relacja 'dominujący' – 'podporządkowany'...*, op. cit., s. 253; *'Dawca' i 'biorca' we współczesnych...*, op. cit., s. 176-177.

śniejszego WZ (*kompetentnej władzy kościelnej*). Wskazuje ono na uczestnika regulacji, który jest wyposażony w kompetencję, a zarazem ma obowiązek czynienia z niej pożytku. Zaimek osobowy w formie *ich* odnosi się do aktanta, który został odtworzony w pozycji podmiotu w zdaniu nadrzędnym antepozycyjnego WZ (*wszystkie stowarzyszenia wiernych*). To uczestnik regulacji, który ma obowiązek reakcji na konwencjonalną czynność, jeśli partycypant wyposażony w kompetencję z niej skorzysta.

Oprócz struktur z wyrażeniem *mieć prawo i obowiązek* pojawiają się konstrukcje, w których operator modalny po zmianie szyku ma postać *mieć obowiązek i prawo*. Inny porządek linearny składników pozwala na uznanie obowiązku za istotniejszą treść modalną: ***Konferencje Episkopatu oraz zainteresowani biskupi diecezjalni mają obowiązek i prawo czuwać nad tym, by na katolickich uniwersytetach wiernie były przestrzegane zasady doktryny katolickiej.***

W analizowanych dokumentach prawnych normatywność jest też wpisana w zdania stwierdzające z formą osobową czasownika w czasie teraźniejszym. Aby można było odtworzyć z nich sytuacje prawne, również niezbędne jest sięgnięcie po pojęcia należące do modalności prawnych. Odrębność tego typu struktur w stosunku do wszystkich omówionych zdań polega na nieobecności w nich jednostek modalnych, które w roli funktorów zdaniotwórczych komunikują prawa przysługujące któremuś z uczestników sytuacji prawnej: ***Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej jest najwyższym przedstawicielem Rzeczypospolitej i gwarantem ciągłości władzy państwowej; Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji stoi na straży wolności słowa, prawa do informacji oraz interesu publicznego w radiofonii i telewizji.***

Zaczerpnięte z *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej* wypowiedzenia pokazują, że uczestnikowi regulacji wyrażonemu w podmiocie (*Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej; Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji*) przysługuje kompetencja. Jest ona uwarunkowana konwencjonalnym wymiarem czynności wyrażonej w orzeczeniu. Wskazanego uczestnika regulacji dotyczy także obowiązek skorzystania z kompetencji. Podjęcie konwencjonalnej czynności pociąga za sobą nakaz reakcji na tę czynność, spoczywający na nieujawnionym w dwóch zdaniach drugim uczestniku regulacji.

2.2. Uczestnik sytuacji prawnej w pozycji dopełnienia

Z sytuacją, kiedy uczestnik regulacji prawnej ujawnia się w pozycji dopełnienia, mamy do czynienia w konstrukcjach, w których występuje wyrażenie *służy prawo* albo *przysługuje prawo*:

ŚLUŻY PRAWO

- a) C(os) ŚLUŻY PRAWO + D w + Ms: ***Prokuratorowi służy prawo udziału w każdym stadium postępowania w celu zapewnienia, aby postępowanie i rozstrzygnięcie sprawy było zgodne z prawem*** (art. 183 § 1 k.p.a.);
- b) C(os) ŚLUŻY PRAWO + D do + D(inst): ***Prokuratorowi służy prawo zwrócenia się do właściwego organu administracji publicznej o wszczęcie postępowania w celu usunięcia stanu niezgodnego z prawem*** (art. 182 k.p.a.).

PRZYŚLUGUJE PRAWO

- a) C(os) PRZYŚLUGUJE PRAWO + do + D: ***Pracownikowi przysługuje prawo do corocznego, nieprzerwanego, płatnego urlopu wypoczynkowego, zwanego dalej „urlopem”*** (art. 152 § 1 k.p.);
- b) C(inst) PRZYŚLUGUJE PRAWO + D D(inst)/N(inst): ***Kościółowi przysługuje prawo zakładania szkół jakiegokolwiek specjalności, rodzaju i stopnia, a także kierowania nimi*** (k. 800 § 1 CIC).

Struktury będące realizacjami schematu *komuś służy prawo do czegoś* informują o kompetencji: ***Prokuratorowi służy prawo udziału w każdym stadium postępowania w celu zapewnienia, aby postępowanie i rozstrzygnięcie sprawy było zgodne z prawem; Prokuratorowi służy prawo zwrócenia się do właściwego organu administracji publicznej o wszczęcie postępowania w celu usunięcia stanu niezgodnego z prawem.***

Ponieważ w zdaniu normatywnym podmiotem jest wyrażenie *prawo*, osobowy aktant z kompetencją został przywołany rzeczownikiem w formie celownika (*prokuratorowi*). Zajmuje on w porządku linearnym pierwszą pozycję, co uwypukla jego funkcję. Ponadto w pierwszym wypowiedzeniu na przypisane uczestnikowi regulacji upoważnienie dodatkowo nakłada się jego szczególne prawo ze względu na sprawowany urząd.

Strukturalizacja partycypanta, którego dotyczy obowiązek reakcji na konwencjonalną czynność, jest nieobligatoryjna. W drugim wypowie-

dzeniu ujawnia się on w podrzędniku konstrukcji *do + D (służy prawo zwrócenia się do właściwego organu administracji publicznej)*. Na niższym poziomie strukturalnym doszło do powierzchniowej realizacji nałożonego na niego działania (*służy prawo zwrócenia się do właściwego organu administracji publicznej o wszczęcie postępowania*).

Odnoszące się do uczestnika regulacji w celowniku kompetencja i związany z nią nakaz są wyinterpretowywane ze zdań normatywnych bazujących na schemacie *komuś przysługuje prawo do czegoś: Kościołowi przysługuje prawo zakładania szkół jakiegokolwiek specjalności, rodzaju i stopnia, a także kierowania nimi*. Drugiego, nieodtworzonego uczestnika regulacji dotyczy nie tyle obowiązek, ile prawo, tzn. ma on prawo oczekiwać, że Kościół podejmie określone działania.

We wskazanym typie struktur często sygnalizuje się przysługujące uczestnikowi regulacji w dopełnieniu prawo do czegoś. Partycypant z obowiązkiem określonego działania nie pokazuje się na powierzchni: *Pracownikowi przysługuje prawo do corocznego, nieprzerwanego, płatnego urlopu wypoczynkowego, zwanego dalej „urlopem”*.

3. Obowiązki uczestnika sytuacji prawnej

3.1. Uczestnik sytuacji prawnej w pozycji podmiotu

W licznej grupie wypowiedzeń uczestnik sytuacji prawnej z nałożonym nań obowiązkiem ma swój formalny odpowiednik w postaci wyrażenia, które pełni funkcję składniową podmiotu. Nierzadko zajmuje ono inicjalną pozycję linearną, co sprawia, że dochodzi do wyeksponowania ujętego nim partycypanta. Charakterystyczne dla badanych struktur operatory modalne to: *być obowiązany, obowiązany być, powinien, winien i mieć*. Występują też inne wyrażenia, mianowicie: *mieć prawo i obowiązek* oraz *mieć obowiązek i prawo*.

Całość przedstawia się następująco:

BYĆ OBOWIĄZANYM

M(inst/os) JEST OBOWIĄZANY + BZOK B(os) o + Ms/z + N:
O zastosowaniu tymczasowego aresztowania sąd jest obowiązany bezzwłocznie zawiadomić osobę najbliższą dla oskarżonego; może

to być osoba wskazana przez oskarżonego (art. 261 § 1 k.p.k.); **Pracodawca jest obowiązany zapoznać pracownika z treścią regulaminu pracy przed rozpoczęciem przez niego pracy** (art. 106 § 2 k.p.).

MIEĆ PRAWO I OBOWIĄZEK

- a) **M(os) MAJĄ PRAWO I [(OBOWIĄZEK)] + D:** *Wszyscy i tylko biskupi, którzy są członkami kolegium Biskupów, mają prawo i obowiązek uczestniczenia w soborze powszechnym z głosem decydującym* (k. 339 § 1 CIC);
- b) **M(inst) MA PRAWO I [(OBOWIĄZEK)] + D D(inst):** *Wszystkie stowarzyszenia wiernych podlegają nadzorowi kompetentnej władzy kościelnej, która ma troszczyć się o to, by zachowały one nienaruszoną wiarę i obyczaje, jak również nadzorować, by nie wkradły się nadużycia do dyscypliny kościelnej. **Ma ona prawo i obowiązek wizytowania ich** zgodnie z przepisami prawa oraz statutów [...]* (k. 305 § 1 CIC).

MIEĆ OBOWIĄZEK I PRAWO

M(inst/os) MAJĄ OBOWIĄZEK I [(PRAWO)] + BZOK {nad tym, by} **ZP:** *Konferencje Episkopatu oraz zainteresowani biskupi diecezjalni mają obowiązek i prawo czuwać nad tym, by na katolickich uniwersytetach wiernie były przestrzegane zasady doktryny katolickiej* (k. 810 § 2 CIC).

OBOWIĄZANYM BYĆ

- a) **M(inst) OBOWIĄZANY JEST + BZOK C(os) B:** *W każdym stadium postępowania organ administracji publicznej obowiązany jest umożliwić stronie przeglądanie akt sprawy oraz sporządzanie z nich notatek i odpisów* (art. 73 § 1 k.p.a.);
- b) **(M(os)) OBOWIĄZANY JEST + BZOK B(os) o + Ms:** *Gdy proboszcz opuszcza parafię na ponad tydzień, **obowiązany jest** [proboszcz – R. Ł.] **powiadomić o tym ordynariusza miejsca*** (k. 533 § 2 CIC).

MIEĆ

M(os) MAJĄ + BZOK B(os) w + Ms: *[Ordynariusze miejsca oraz inni duszpasterze – R. Ł.] **Mają też wspierać małżonków w utrwalaniu jedności życia małżeńskiego i rodzinnego*** (k. 1128 zd. 2 CIC).

POWINIEN

- a) **M(os) POWINIEN + BZOK z + D:** *Pracownik pracujący w niedziele powinien korzystać co najmniej raz na 4 tygodnie z niedzieli wolnej od pracy* (art. 151 k.p.);
- b) **M(os) POWINIEN + BZOK B(os) (o + Ms):** *Korzystający powinien niezwłocznie zawiadomić finansującego o utracie rzeczy* (art. 709 § 2 k.c.); *Przewoźnik powinien zawiadomić niezwłocznie odbiorcę o nadejściu przesyłki do miejsca przeznaczenia* (art. 784 k.c.); *Na stanowisko wykładowców przedmiotów filozoficznych, teologicznych i prawnych biskupi powinni mianować tylko tych, którzy odznaczają się cnotą, uzyskali doktorat lub licencjat na uniwersytecie albo w wydziale uznanym przez Stolicę Apostolską* (k. 475 § 1 CIC);
- c) **M(os) POWINNI + SPŁ + IMŁ w zakresie + D/na + B:** *Pracownicy powinni być równo traktowani w zakresie nawiązania i rozwiązania stosunku pracy, warunków zatrudnienia, awansowania oraz dostępu do szkolenia w celu podnoszenia kwalifikacji zawodowych, w szczególności bez względu na płeć, wiek, niepełnosprawność, rasę, religię, narodowość, przekonania polityczne, przynależność związkową, pochodzenie etniczne, wyznanie, orientację seksualną, a także bez względu na zatrudnienie na czas określony lub nieokreślony albo w pełnym lub w niepełnym wymiarze czasu pracy* (art. 18 § 1 k.p.); *Członkowie Rady do spraw ekonomicznych powinni być mianowani na pięciolecie, po upływie którego mogą być mianowani na dalsze pięciolecie* (k. 492 § 1 CIC);
- d) **M(os) POWINIEN + SPŁ + IMŁ przez + B(inst):** *Wykładowca, który poważnie sprzeniewierzył się swojemu zdaniu, powinien być usunięty przez władzę, o której mowa w § 1* (k. 253 § 3 CIC).

WINIEN

- a) **M(os) WINIEN + BZOK B(os):** *Jeśli czego innego nie przewidziano w papieskim piśmie, i zachowując przepis § 1, biskup diecezjalny winien ustanowić biskupa pomocniczego lub biskupów pomocniczych wikariuszami generalnymi lub przynajmniej wikariuszami biskupimi zależnymi tylko od jego władzy, bądź też od władzy biskupa koadiutora lub biskupa pomocniczego, o którym mowa w kan. 403, § 2* (k. 406 § 1 CIC);
- b) **M(os) WINNI + BZOK {o to, ażeby} ZP:** *Ordynariusze miejsca oraz inni duszpasterze winni troszczyć się o to, ażeby katolickiemu*

małżonkowi i dzieciom zrodzonym z małżeństwa mieszanego nie zabrakło pomocy duchowej do wypełniania ich obowiązków (k. 1128 zd. 1 CIC).

ZDANIA Z ANALITYCZNĄ FORMĄ TRYBU ROZKAZUJĄCEGO

[Przełożeni – R. Ł.] *Niech starają się zaradzić odpowiednio ich potrzebom, niech troszczą się o chorych i odwiedzają ich, niech poskramiają niespokojnych, pocieszają małodusznych i będą dla wszystkich cierpliwi* (k. 619 CIC);

Jeśli [biskup diecezjalny – R. Ł.] *ma w swojej diecezji wiernych odmiennego obrządku, niech stara się zaradzić ich duchowym potrzebom przez posługę kapłanów lub tworzenie parafii obrządkowych czy przez wikariusza biskupiego* (k. 383 § 2 CIC);

Niech mają [zakonnicy – R. Ł.] *– również modlitwę różańcową – specjalne nabożeństwo do Dziewicy, Bożej Rodzicielki, która jest wzorem i oparciem dla każdego rodzaju życia konsekrowanego* (k. 663 § 4 CIC).

W wyekscerpowanych wypowiedzeniach do uczestnika sytuacji prawnej z przypisanym mu obowiązkiem odsyłają głównie określenia osób: derywaty morfologiczne (np.: *pracodawca; przewoźnik; duszpasterze; korzystający*) i nazwy pełnionych funkcji (np.: *biskupi; biskup diecezjalny; ordynariusze miejsca; proboszcz*).

Określenia instytucjonalne, także zmetonimizowane, pojawiają się rzadziej (np.: *organ administracji publicznej; sąd; Konferencje Episkopatu; władza, o której mowa w § 1*).

Zdania normatywne z wyeksponowanymi w nich obowiązkami uczestnika sytuacji prawnej, podobnie jak struktury z uwypuklonymi prawami uczestnika regulacji, tworzą niejednorodną, dość rozbudowaną klasę. O ich różnorodności decyduje przede wszystkim typ użytego operatora normatywnego.

Do operatorów modalnych, które w badanych ustawach wyróżniają się wysoką frekwencją, należą dwa wyrażenia: *być obowiązany* oraz – po zmianie szyku – *obowiązany być*: *Pracodawca jest obowiązany zapoznać pracownika z treścią regulaminu pracy; W każdym stadium postępowania organ administracji publicznej obowiązany jest umożliwić stronie przeglądanie akt sprawy oraz sporządzanie z nich notatek i odpisów*.

W planie formalnym uwypukla się obowiązek, relacja ukierunkowana na osobowego lub instytucjonalnego partycypanta (*pracodawca; organ administracji publicznej*). Druga relacja, powiązana z pierwszą, aczkolwiek wprost nienazwana, to prawo przyznane innemu uczestnikowi regulacji. W pierwszym zdaniu odsyła do niego rzeczownik w formie biernika (*pracodawca jest obowiązany zapoznać pracownika*), natomiast w drugim rzeczownik w celowniku (*organ administracji publicznej obowiązany jest umożliwić stronie*).

Zdarza się, że aktant, na którym ciąży obowiązek, w konstrukcji normatywnej nie podlega strukturalizacji. Może zostać ujęty podmiotem w antepozycyjnym zdaniu składowym WZ: *Gdy proboszcz opuszcza parafię na ponad tydzień, obowiązany jest [proboszcz – R. Ł.] powiadomić o tym ordynariusza miejsca.*

Dwie relacje: obowiązek i prawo do czegoś, mogą się również przejawiać w zdaniach z predykatywnym *powinien*: *Korzystający powinien niezwłocznie zawiadomić finansującego o utracie rzeczy; Przewoźnik powinien zawiadomić niezwłocznie odbiorcę o nadejściu przesyłki do miejsca przeznaczenia.*

Ukierunkowanie relacji jest takie samo jak w zdaniach wcześniejszych, tzn. obowiązek dotyczy uczestnika sytuacji prawnej wyrażonego w podmiocie (*korzystający; przewoźnik*), z kolei prawo przysługuje drugiemu uczestnikowi, sygnalizowanemu przez składnik w formie biernika (*powinien zawiadomić finansującego; powinien zawiadomić odbiorcę*).

Kolejna konstrukcja z uwagi na odniesienie dwóch relacji odbiega od omówionych wypowiedzeń: *Pracownik pracujący w niedziele powinien korzystać co najmniej raz na 4 tygodnie z niedzieli wolnej od pracy.*

Uczestnik regulacji odtworzony w inicjalnej pozycji podmiotu (*pracownik pracujący w niedziele*) to osoba, która ma prawo do czynności ujętej bezokolicznikiem. Wyeksponowany za sprawą predykatywu *powinien* obowiązek został nałożony na nieujawnionego w planie formalnym drugiego uczestnika regulacji.

Z identycznym odniesieniem opisywanych relacji mamy do czynienia w strukturach, w których *powinien* otwiera miejsce dla biernej formy czasownika: *Pracownicy powinni być równo traktowani w zakresie nawiązania i rozwiązania stosunku pracy, warunków zatrudnienia.*

W wypadku wypowiedzeń z operatorem *mieć* na powierzchni dochodzi do wyzerowania wykładnika, który odsyłałby do uczestnika sytuacji prawnej z przypisanym obowiązkiem. Chcąc go znaleźć, trzeba przyjrzeć się szerszemu kontekstowi: *Ordynariusze miejsca oraz inni duszpasterze winni troszczyć się o to, ażeby katolickiemu małżonkowi i dzieciom zrodzonym z małżeństwa mieszanego nie zabrakło pomocy duchowej do wypełniania ich obowiązków. Mają też wspierać* [Ordynariusze miejsca oraz inni duszpasterze – R. Ł.] ***małżonków w utrwalaniu jedności życia małżeńskiego i rodzinnego.***

Uczestnik regulacji, na którym spoczywa obowiązek, uobecnia się w pozycji podmiotu w zdaniu w antepozycji względem struktury zawierającej czasownik *mieć* (*ordynariusze miejsca oraz inni duszpasterze*). Prawo przysługuje uczestnikowi regulacji ujętemu składnikiem imiennym w formie biernika (*Mają też wspierać* ***małżonków***).

W osobną całośćkę układają się wypowiedzenia, w których występuje większa liczba powiązań między uczestnikami sytuacji prawnej. Jest wśród nich zdanie z predykatywnym *powinien*: *Na stanowisko wykładowców przedmiotów filozoficznych, teologicznych i prawnych biskup lub zainteresowani biskupi powinni mianować tylko tych, którzy odznaczają się cnotą, uzyskali doktorat lub licencjat na uniwersytecie albo wydziale uznanym przez Stolicę Apostolską.*

Sytuację prawną współtworzy kompetencja, w którą jest wyposażony uczestnik regulacji ujęty w pozycji podmiotu (*biskup lub zainteresowani biskupi*). Korelat kompetencji to obowiązek reakcji na konwencjonalną czynność, który dotyczy uczestnika regulacji przywoływanego grupą imienną ze zdaniem względnym (*powinni mianować tylko tych, którzy odznaczają się cnotą, uzyskali doktorat lub licencjat*). Użycie predykatywu *powinien* powoduje, że wyrazistości nabiera nakaz skorzystania z kompetencji, nałożony na partycypanta uobecniającego się w wyrażeniu *biskup lub zainteresowani biskupi*.

Przedstawione wyżej zależności są charakterystyczne dla zdania, w którym obowiązek związany z czynieniem pożytku z kompetencji wyraża nie operator *powinien*, lecz wyrażenie *winien*: *Jeśli czego innego nie przewidziano w papieskim piśmie, i zachowując przepis § 1, biskup diecezjalny winien ustanowić biskupa pomocniczego lub biskupów pomocniczych wikariuszami generalnymi lub przynajmniej wikariuszami biskupimi zależnymi tylko od jego władzy.*

Zastąpienie bezokolicznika bierną formą czasownika pociąga za sobą inne usytuowanie w strukturze zdaniowej wykładników określonych osób czy instytucji: ***Wykładowca, który poważnie sprzeniewierzył się swojemu zdaniu, powinien być usunięty przez władzę, o której mowa w § 1.***

W zajmującej pozycję podmiotu grupie imiennej ze zdaniem względnym (*wykładowca, który poważnie sprzeniewierzył się swojemu zdaniu*) przejawia się osobowy uczestnik regulacji zobowiązany do reakcji na konwencjonalną czynność. Do uczestnika regulacji z nakazem skorzystania z przysługującej mu kompetencji odsyła wówczas człon podrzędny konstrukcji *przez + B* (***powinien być usunięty przez władzę, o której mowa w § 1.***)

Strukturalizacji może podlegać wyłącznie uczestnik regulacji z obowiązkiem reakcji na konwencjonalną czynność, np.: ***Członkowie Rady do spraw ekonomicznych powinni być mianowani na pięciolecie, po upływie którego mogą być mianowani na dalsze pięciolecie.*** W zdaniu doszło do wyzerowania pozycji składniowej, która jest przewidziana dla partycypanta charakteryzowanego przez kompetencję i nakaz skorzystania z tej kompetencji.

Do konstrukcji z wypukłym w nich obowiązkiem uczestnika regulacji prawnej należy następujące wypowiedzenie: ***O zastosowaniu tymczasowego aresztowania sąd jest obowiązany bezzwłocznie zawiadomić osobę najbliższą dla oskarżonego.***

Wprowadzone do zdania wyrażenie *być obowiązany* sprawia, że akcentowany jest nakaz skorzystania z kompetencji, nałożony na instytucjonalnego uczestnika regulacji (*sąd*). Drugi uczestnik regulacji, tzn. ten, którego dotyczy obowiązek reakcji na konwencjonalną czynność (*jest obowiązany zawiadomić osobę najbliższą dla oskarżonego*), oprócz obowiązku ma również prawo do czegoś (chodzi o uzyskanie informacji w danej sprawie).

Poza wyszczególnionymi operatorami normatywnymi w funkcji wykładnika nakazu występuje rzeczownik *obowiązek*, który wchodzi w skład omówionych w paragrafie 2.1. dwóch wyrażen: *mieć prawo i obowiązek* oraz *mieć obowiązek i prawo*, np.: ***Wszyscy i tylko biskupi, którzy są członkami kolegium Biskupów, mają prawo i obowiązek uczestniczenia w soborze; Konferencje Episkopatu oraz zainteresowani biskupi diecezjalni mają obowiązek i prawo czuwać nad tym,***

by na katolickich uniwersytetach wiernie były przestrzegane zasady doktryny katolickiej.

W zdaniach nakaz współwystępuje z kompetencją, tzn.: uwypuklony w inicjalnej pozycji aktant jest zobligowany, by uczynić z niej pożytek. W zależności od linearnego usytuowania rzeczowników współtworzących operator modalny – powtórzę – dodatkowo akcentuje się jedną z dwóch kwalifikacji: kompetencję albo obowiązek.

Zamykając przegląd konstrukcji normatywnych z wyeksponowanymi w nich obowiązkami uczestników regulacji, wypada wspomnieć o wypowiedzeniach z *Kodeksu Prawa Kanonicznego*, w których funkcjonują analityczne formy trybu rozkazującego, złożone z partykuły *niech* i formy osobowej określonego czasownika²⁷⁰.

Zdania z analitycznymi formami trybu rozkazującego zazwyczaj pojawiają się w rozbudowanych przepisach prawnych. Współwystępują ze zdaniami, w których skład wchodzi dwa operatory modalne: *powinien* i *mieć*: *Przełożeni **powinni gorliwie wypełniać swój urząd** i wraz z powierzonymi sobie członkami **starać się budować braterską w Chrystusie wspólnotę**, w której szuka się i miłuje przede wszystkim Boga. **Powinni więc karmić często swoich podwładnych słowem Bożym i doprowadzać do sprawowania świętej liturgii. Mają być dla nich przykładem** w pielęgnowaniu cnót oraz zachowywania przepisów i tradycji własnego instytutu. **Niech starają się zaradzić odpowiednio ich potrzebom, niech troszczą się o chorych i odwiedzają ich, niech poskramiają niespokojnych, pocieszają małodusznych i będą dla wszystkich cierpliwi.***

Wyrażony za pośrednictwem wyszczególnionych form werbalnych obowiązek odnosi się do aktanta, ujętego w pozycji podmiotu w pierwszym zdaniu składowym CW (*przełożeni*). Nagromadzenie analitycznych form rozkazujących można tłumaczyć dwojako: z jednej strony dążeniem do urozmaicenia konturu stylistycznego, zaś z drugiej – oddziaływaniem stylu religijnego.

Analityczne formy rozkazujące występują w strukturach w kształcie WZ: *Jeśli [biskup diecezjalny – R. Ł.] ma swojej diecezji wiernych odmiennego obrządku, **niech stara się zaradzić ich duchowym potrzebom***

²⁷⁰ O rozkaznikowej postaci normy postępowania i niedogodnościach związanych z użyciem form trybu rozkazującego patrz: M. Zieliński, *Wypowiedzi dyrektywalne...*, op. cit., s. 80-81.

przez posługę kapłanów lub tworzenie parafii obrządkowych czy przez wikariusza biskupiego.

Bywa, że w zdaniach z analityczną formą trybu rozkazującego na pierwszy plan wysuwa się nie obowiązek, lecz zależność względem obowiązku opozycyjna, mianowicie prawo do czegoś. Przysługuje ono aktantowi konotowanemu formą osobową nienacechowanego normatywnie wyrażenia *mieć*: ***Niech mają*** [zakonnicy – R. Ł.] – ***również modlitwę różańcową – specjalne nabożeństwo do Dziewicy, Bożej Rodzicielki, która jest wzorem i oparciem dla każdego rodzaju życia konsekrowanego.***

3.2. Nieujawnienie uczestnika sytuacji prawnej

Zdarza się, że zobowiązany do określonego działania uczestnik sytuacji prawnej, który jest znany z wcześniejszego kontekstu, nie ujawnia się w zdaniu normatywnym. Jego odtworzenie uniemożliwiają dwa predykatywy modalne: *należy* i *trzeba*. Struktury z tymi operatorami są częste w *Kodeksie Prawa Kanonicznego*, w ustawach świeckich występują rzadziej:

NALEŻY

B(os) NALEŻY + BZOK z + N/o + Ms/{w tym, co} ZP: ***Alumnów należy zapoznawać z potrzebami całego Kościoła, tak by troszczyli się o popieranie powołań, o sprawy misyjne, ekumeniczne oraz inne bardziej palące, w tym także społeczne*** (k. 256 § 2 CIC); ***Zatrzymanego należy natychmiast poinformować o przyczynach zatrzymania i o przysługujących mu prawach oraz wysłuchać go*** (art. 244 § 2 k.p.k.); ***Należy pilnie pouczać alumnów w tym, co w szczególności sposób jest związane ze świętym posługiwaniem, zwłaszcza w umiejętności katechizowania i głoszenia homilii*** (k. 256 § 1 CIC).

TRZEBA

B(os) TRZEBA + BZOK z + N: ***Alumnów trzeba należycie zapoznać z obowiązkami i trudami, które są właściwe świętym sługom Kościoła, nie ukrywając żadnej trudności życia kapłańskiego*** (k. 247 § 2 CIC).

Specyfika operatorów normatywnych *należy* i *trzeba* polega na tym, że są to wykładniki obowiązku blokujące powierzchnię realizację

uczestnika regulacji, którego ten obowiązek dotyczy. W planie formalnym uwidacznia się uczestnik regulacji, któremu przysługuje określone prawo. Jest on przywoływany określeniami osób w formie biernika. Umieszczenie osobowych określeń w inicjalnej pozycji linearnej sprzyja wyeksponowaniu ich funkcji: *Alumnów należy zapoznawać z potrzebami całego Kościoła; Zatrzymanego należy natychmiast poinformować o przyczynach zatrzymania i o przysługujących mu prawach oraz wysłuchać go; Alumnów trzeba należycie zapoznać z obowiązkami i trudami; Należy pilnie pouczać alumnów w tym, co w szczególności sposób jest związane ze świętym posługiwaniem.*

4. Podsumowanie

Analiza modalności we współczesnych aktach normatywnych wiąże się z oglądem różnych, podstawowych i pochodnych, sytuacji prawnych, które powstają dla określonych podmiotów ze względu na obowiązujące normy. Specyficzne są sytuacje o charakterze pochodnym, które współtworzone przez więcej niż jednego osobowego lub instytucjonalnego uczestnika, dają sposobność prześledzenia łączących ich rozmaitych relacji.

Relacje są o tyle szczególne, że każda z nich daje się bliżej określić modalnie. Dzięki rozpoznaniu zależności, w jakie wchodzi uczestnicy poszczególnych regulacji, możliwe jest ustalenie niesionych przez zdanie normatywne znaczeń modalnych. Wypada raz jeszcze podkreślić, że współlistnienie w jednym zdaniu normatywnym kilku znaczeń modalnych to zasadnicza cecha, przeciwstawiająca badane ustawy prawne tekstom ogólnej odmiany polszczyzny.

Z rozważań opartych na założeniach składni semantycznej wynika, że dla sytuacji prawnych charakterystyczne jest powiązanie praw i obowiązków, jakie są przypisane ich osobowym i/lub instytucjonalnym uczestnikom. Powyższy wniosek koresponduje z ustaleniami Lizisowej, dla której norma prawna „Jest szczególnym rodzajem norm postępowania, imperatywno-atrybutywnych, tj. dwustronnych, obejmujących skorelowane uprawnienia i obowiązki adresata normy oraz recipienta działania nakazanego przez normę”²⁷¹.

²⁷¹ M. T. Lizisowa, *Polska tradycja stylistyki...*, op. cit., s. 115.

Jeżeli jeden uczestnik regulacji, wyrażony zazwyczaj w pozycji podmiotu, rzadziej zaś w dopełnieniu, ma prawo, to drugiemu uczestnikowi regulacji – recypientowi przyporządkowany jest obowiązek²⁷². Jeśli natomiast uczestnik regulacji przywoływany w dwóch wymienionych pozycjach składniowych jest zobowiązany do czegoś, to recypientowi przysługuje prawo.

Przejrzysty i czytelny układ skorelowanych ze sobą opozycyjnych pojęć *prawo – obowiązek* nierzadko stanowi podstawę rozbudowywania zależności i nakładania się jednych z nich na drugie. Chodzi tu zwłaszcza o relacje ukierunkowane na tego samego uczestnika sytuacji prawnej. Taki stan rzeczy wypływa ze specyfiki normy prawnej, a ściślej ze służących jej odtworzeniu odpowiednich dyrektyw wykładni. Dla ilustracji, w licznych przepisach, z których odtwarza się normy kompetencyjne, określony uczestnik regulacji zostaje nie tylko wyposażony w kompetencję, lecz także ma nakaz czynienia z niej pożytku. Na drugim uczestniku regulacji spoczywa obowiązek reakcji na konwencjonalną czynność. Ponadto może on mieć prawo do tego, by inicjować poczynania uczestnika wyposażonego w kompetencję.

W omówionych wypowiedzeniach różne relacje, a tym samym znaczenia modalne przekazują operatory normatywne w roli funkcyjów zdaniotwórczych. To głównie tzw. podstawowe jednostki modalne: czasowniki i predykatywy, które w zdaniu normatywnym są nacechowane deontycznie. Należą do nich: *móc, mieć, powinien, winien, należy i trzeba*. Funkcję operatorów normatywnych pełnią również: *być obowiązany, obowiązany być, być uprawniony i mieć prawo*. Są to także wyrażenia: *mieć prawo i obowiązek oraz mieć obowiązek i prawo*.

Operatory normatywne odznaczają się zróżnicowaną frekwencją. Najliczniej występują: *móc, powinien i być obowiązany*. Jednostki modalne mniej częste to: *należy, trzeba, winien oraz mieć*. Istotne jest, że większość z nich służy wskazywaniu na obowiązki nałożone na uczestnika regulacji prawnej²⁷³. Wyjątek stanowi *móc* – czasownik, którym sygnalizuje się prawa, zwłaszcza kompetencję.

²⁷² Do wyjątków należą zdania, w których do drugiego uczestnika regulacji odnosi się nie obowiązek, lecz prawo do czegoś.

²⁷³ Jednostką modalną wyrażającą w ustawach prawnych obowiązek jest również *mieć obowiązek*. Funkcję wskazanego operatora opisuję w rozdziałach poświęconych gramatycznym znaczeniom konwersywnym.

Oprócz wymienionych operatorów do wykładników, dzięki którym w planie formalnym dochodzi do uwydatnienia praw uczestnika regulacji, należą inne wyrażenia. To charakterystyczne dla aktów normatywnych konstrukcje z rzeczownikiem *prawo*: *służy prawo* i *przysługuje prawo*.

Warto odnotować, że wśród zbadanych operatorów normatywnych i form werbalnych występują wyrażenia mające ograniczony zasięg użycia. Są to predykatywy: *należy* i *trzeba*, które stosuje się często w *Kodeksie Prawa Kanonicznego*. W świeckich ustawach prawnych pojawiają się one rzadziej. Wyłącznie we wskazanym dokumencie funkcjonują analityczne formy trybu rozkazującego i dwie konstrukcje: *mieć obowiązek* i *prawo* oraz *mieć prawo* i *obowiązek*.

W poniższej tabeli zostały zebrane wszystkie zanalizowane operatory normatywne. Uporządkowano je, biorąc pod uwagę dwa czynniki: treściowy i formalny. Uwzględniono treść (relację) modalną, ukierunkowaną na uczestnika regulacji prawnej, oraz sposób jej powierzchniowej realizacji.

Tabela nr 1: Operatory normatywne w ustawach prawnych

Normatywna charakterystyka uczestnika sytuacji prawnej	Formalna charakterystyka uczestnika sytuacji prawnej		
	wyrażony w pozycji podmiotu	wyrażony w pozycji dopełnienia	formalnie nieujawniony
z przysługującym mu prawem	M MA PRAWO + do + D/BZOK	C PRZYSŁUGUJE PRAWO + D/do + D	
	M MOŻE + BZOK/AWN/SPL + IML	C SŁUŻY PRAWO + D	
	M JEST UPRAWNIONY + do + D		
	M MA PRAWO I [(OBOWIĄZEK)] + D		
	M MA OBOWIĄZEK I [(PRAWO)] + BZOK		

z nałożonym na niego obowiązkiem	M JEST OBOWIĄZANY + BZOK		NALEŻY + BZOK
	M OBOWIĄZANY JEST + BZOK		TRZEBA + BZOK
	M POWINIEN + BZOK /SPŁ + IMŁ		
	M WINIEN + BZOK		
	M MA + BZOK		
	M MA PRAWO I [(OBOWIĄZEK)] + D		
	M MA OBOWIĄZEK I [(PRAWO)] + BZOK		

Ogląd zdania normatywnego i jego elementów pod kątem rozpoznania wpisanych w nie relacji modalnych wskazuje na różny stopień przyległości między dwoma płaszczyznami: treści i wyrażania. Tym, co w ustawach prawnych zasługuje na podkreślenie, jest niemożność równoczesnej powierzchniowej realizacji w wypowiedzeniu praw jednego uczestnika regulacji i obowiązków nałożonych na jej drugiego uczestnika. Z punktu widzenia czysto strukturalnego takie ograniczenie spowodowane jest istnieniem wyłącznie jednej pozycji składniowej – chodzi o pozycję orzeczenia – którą w zdaniu normatywnym przewidziano dla operatora modalnego. Z badań wynika, że w zależności od tego, jakie wyrażenie zajmuje tę pozycję, na powierzchni uwidacznia się tylko jedna zależność modalna, natomiast druga, skorelowana z pierwszą, lecz wprost nienazwana, schodzi na dalszy plan, pozostaje w tle. Owszem, spośród zanalizowanych operatorów wyodrębniają się wyrażenia *mieć obowiązek i prawo* oraz *mieć prawo i obowiązek*, przy czym przekazywane przez nie treści modalne, tzn. obowiązek i prawo, odnoszą się do jednego uczestnika regulacji, widocznego w pozycji podmiotu.

Strukturalizacja elementów sytuacji prawnej jest nie zawsze kompletna i jednolita. Wyróżnia się osobowy lub instytucjonalny uczestnik sytuacji prawnej, który niezależnie od tego, czy charakteryzuje się go z perspektywy przysługującego mu prawa, czy od strony nałożonego na niego obowiązku, jest wyeksponowany przez ujęcie składnikiem w pozycji podmiotu, a nierzadko dodatkowo poprzez umieszczenie tego składnika na początku zdania (np.: **Każdy** ma prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki przez właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd; **Organ właściwy do rozpatrzenia skargi** może ją przekazać do załatwienia organowi niższego stopnia; **Pracodawca** jest obowiązany zapoznać pracownika z treścią regulaminu).

W wypowiedzeniach, które bazują na dwóch schematach: *komuś służy prawo do czegoś* i *komuś przysługuje prawo do czegoś*, wskutek obecności w pozycji podmiotu wyrażenia *prawo* do osoby lub organu instytucjonalnego, który ma prawo, odsyła składnik w formie celownika. Na uwypuklenie tego uczestnika regulacji pozwala porządek linearny: jego wykładnik zajmuje pierwszą pozycję linearną (np.: **Prokuratorowi** służy prawo udziału w każdym stadium postępowania; **Kościółowi** przysługuje prawo zakładania szkół [...] a także kierowania nimi).

Z odstępstwem od powierzchniowej realizacji w pozycji podmiotu uczestnika regulacji, któremu przysługuje prawo, mamy też do czynienia, jeśli wyrażenie predykatywne przyłączane przez operator modalny występuje w formie biernej. Wówczas uobecnia się on w rozwijającej grupę werbalną konstrukcji z przyimkiem *przez* + *B* (*Pracownik zatrudniony na podstawie powołania może być [...] odwołany ze stanowiska przez organ, który go powołał*).

Podobnie jest w wypadku struktur, w których miejsce dla biernej formy werbalnej otwiera operator wyrażający obowiązek. Uczestnika regulacji z nałożonym obowiązkiem przywołuje się wymienioną wcześniej konstrukcją z przyimkiem w pozycji dopełnienia (*Wykładowca, który poważnie sprzeniewierzył się swojemu zdaniu, powinien być usunięty przez władzę, o której mowa w § 1*).

Ograniczenia w odtworzeniu uczestnika regulacji ze spoczywającą na nim powinnością wiążą się z użyciem w funkcji operatora normatywnego dwóch predykatywów: *należy* i *trzeba*. Formalny reprezentant aktanta jest wyzerowany. W zdaniu normatywnym może się przejawiać

jedynie partycypant z przysługującym prawem (**Zatrzymanego należy natychmiast poinformować o przyczynach zatrzymania i o przysługujących mu prawach oraz wysłuchać go; Alumnów trzeba należyście zapoznać z obowiązkami i trudami, które są właściwe świętym sługom Kościoła**).

Przyporządkowane uczestnikowi sytuacji prawnej czynność albo stan mają językową reprezentację w postaci bezokolicznika bądź rzeczownika zdarzeniowego. Operator powinnościowy każdorazowo przyłącza prawostronnie bezokolicznik, z którym współtworzy konstrukcję werbalną (np.: *Pracownik pracujący w niedzielę **powinien korzystać co najmniej raz na 4 tygodnie z niedzieli wolnej od pracy***; [Ordynariusze miejsca oraz inni duszpasterze – R. Ł.] ***Mają też wspierać małżonków w utrwalaniu jedności życia małżeńskiego i rodzinnego***).

Jeżeli w roli operatora normatywnego pojawia się wykładnik szeroko rozumianego prawa, to otwiera on miejsce albo dla bezokolicznika (np.: *Prezes Urzędu **może żądać od kierownika zamawiającego niezwłocznego przekazania kopii dokumentów***), albo dla konstrukcji z przyimkiem (np.: *Policjant, w związku z wykonywaniem czynności określonych w ust. 1, **jest uprawniony do: 1) legitymowania uczestnika ruchu i wydawania mu wiążących poleceń [...]***).

Fakultatywną łączliwość wykazuje również wyrażenie *mieć prawo*. Podobnie jak inne operatory, przyłącza bezokolicznik lub konstrukcję *do + D* (*Pracownik, który wskutek mobbingu rozwiązał umowę o pracę, **ma prawo dochodzić od pracodawcy odszkodowania***; *Dziecko pozbawione opieki rodzicielskiej **ma prawo do opieki i pomocy władz publicznych***).

Specyfika struktur zawierających operator *mieć prawo* polega na tym, że wyrażona w nich czynność normatywna może mieć dwojakie ukierunkowanie. Jeżeli jest ujęta bezokolicznikiem, odnosi się do uczestnika regulacji w podmiocie, któremu przysługuje prawo jej realizacji (np.: *Pracownik, który wskutek mobbingu rozwiązał umowę o pracę, **ma prawo dochodzić od pracodawcy odszkodowania***). Jeśli normatywną czynność przywołuje się konstrukcją z przyimkiem, jest ona przyporządkowana innemu uczestnikowi regulacji, który ma wtedy nie prawo, lecz obowiązek jej podjęcia (np.: *Wszyscy mają prawo do **równego traktowania przez władze publiczne***).

Wśród zebranych wypowiedzeń równie charakterystyczne są niektóre zdania z operatorem *móc*, w których jednocześnie wyraża się dwie

czynności: jedną, przypisaną aktantowi istniejącemu w podmiocie, i drugą, odnoszącą się do recipienta (*Prezes Urzędu może **żądać** od kierownika zamawiającego niezwłocznego **przekazania** kopii dokumentów; Organ właściwy do rozpatrzenia skargi może ją **przekazać do załatwienia** organowi niższego stopnia*).

Strukturalizacja recipienta, czyli drugiego uczestnika sytuacji prawnej, ma charakter nieobligatoryjny. Jeśli dochodzi do jego powierzchniowej realizacji, to na niższym poziomie składniowym zdania normatywnego. Funkcję językowych odpowiedników recipienta pełnią m.in. rzeczownikowe określenia osób i instytucji, występujące w formie dopełniacza, celownika albo biernika (np.: *Policjant, w związku z wykonywaniem czynności określonych w ust. 1, jest uprawniony do: 1) legitymowania **uczestnika ruchu** [...]; organ administracji publicznej obowiązany jest umożliwić **stronie** przeglądanie akt sprawy oraz sporządzanie z nich notatek i odpisów; Przewoźnik powinien zawiadomić niezwłocznie **odbiorcę** o nadejściu przesyłki do miejsca przeznaczenia*). W roli wykładnika wymienionego uczestnika regulacji może się także pojawić imienny komponent konstrukcji z przyimkiem (np.: *Prezes Urzędu może **żądać** od kierownika zamawiającego niezwłocznego przekazania kopii dokumentów*).

Wyjątkami są zdania w stronie biernej, w których do recipienta odsyła zajmująca pozycję podmiotu fraza po nominalizacji (***Pracownik zatrudniony na podstawie powołania** może być w każdym czasie – niezwłocznie lub w określonym terminie – odwołany ze stanowiska przez organ, który go powołał; Wykładowca, który poważnie **sprzeniewierzył się swojemu zdaniu**, powinien być usunięty przez władzę, o której mowa w § 1*).

Ograniczenia obejmujące formalizację elementów sytuacji prawnej wynikają z gramatycznego charakteru konstytuujących zdanie normatywne wyrażen. Mogą też być zdeterminowane przez zasady techniki prawodawczej. Ponieważ jest to zagadnienie wykraczające poza zakres badawczy tej pracy, wspomnę tylko, że nieujawnienie elementów sytuacji prawnej wiąże się z treściowym i syntaktycznym rozczłonkowaniem norm. W rozpoznaniu wyzerowanych w wypowiedzeniu wykładników aktantów, które tworzą sytuację prawną, ważną rolę odgrywa wówczas kontekst aktu normatywnego. Stanowią go sąsiadujące ze zdaniem normatywnym zdania, układające się nierzadko w odrębne przepisy,

a także wyższe jednostki systematyzacyjne ustawy, tj. np.: artykuł, dział czy rozdział. Oprócz kontekstu aktu normatywnego równie istotny jest obowiązujący system norm.

III. Konwersywne znaczenia gramatyczne. 'Dominujący' i 'podporządkowany'

1. Wprowadzenie

Podjęta problematyka wpisuje się w nurt badań nad znaczeniami gramatycznymi. W jednej z publikacji Zdzisławy Krążyńskiej, autorki prac poświęconych znaczeniom form gramatycznych, czytamy: „Ta zaniedbana w ostatnich dziesięcioleciach, a właściwie w całym poprzednim stuleciu, tematyka ponownie staje w centrum zainteresowania językoznawców. Wynika to z interdyscyplinarnego podejścia do języka, między innymi z akcentowania nierozzerwalnego związku języka z kształtowaniem się świadomości i myślenia”²⁷⁴.

Znaczenie gramatyczne, nazywane inaczej *rolą semantyczną* albo *znaczeniem stosunkowym*, badaczka definiuje w odniesieniu do znaczenia leksykalnego. Przy czym o ile znaczenie leksykalne ma charakter indywidualny, sprowadzający się do powiązania morfemu leksykalnego z jakimś fragmentem rzeczywistości pozajęzykowej, o tyle znaczenie gramatyczne jest kategorialne i sygnalizuje, pod jakim względem określone znaczenia leksykalne mogą być ujmowane w konstrukcjach składniowych (np.: osoba jako sprawca akcji, biorca, obiekt)²⁷⁵.

Opis znaczeń gramatycznych w ustawach prawnych pozwala z jednej strony ustalić i nazwać różnorodne środki i mechanizmy językowe, służące wyrażaniu tych znaczeń w planie formalnym²⁷⁶. Z drugiej strony daje sposobność zrekonstruowania odtworzonej w aktach normatywnych przestrzeni administracyjno-prawnej.

²⁷⁴ Z. Krążyńska, *Znaczenia gramatyczne...*, op. cit., s. 347.

²⁷⁵ Ibidem.

²⁷⁶ Krążyńska pisze: „Każde znaczenie gramatyczne musi znaleźć jakiś wykładnik, czyli przejawić się w jakiejś formie, innymi słowy potrzebny jest znak, który poinformuje np. o tym, że dana osoba to sprawca akcji. Tu ważne jest, aby pamiętać, że między formą gramatyczną a znaczeniem gramatycznym nie ma prostej odpowiedniości. Jedna forma może kryć różne znaczenia gramatyczne (np. mianownik jako forma sprawcy akcji, biorcy czegoś itp.) i odwrotnie – jedno znaczenie gramatyczne może być oddane przez różne formy (np. biorca czegoś w formie mianownika, celownika itp.)” – *Znaczenia gramatyczne...*, op. cit., s. 348.

Wymienioną przestrzeń tworzą różne osoby i instytucje, a także regulacje, w jakich dane jest tym osobom i instytucjom uczestniczyć. Wśród członków przestrzeni administracyjno-prawnej – zasygnalizowałam to już we *Wstępie* – są ustawodawcy (prawodawcy, normodawcy), którzy jako twórcy, a zarazem realizatorzy prawa, stoją na jego straży. Ważne miejsce zajmują również obywatele. Podlegają oni licznym zobowiązaniom, lecz także mają swoje prawa i przywileje.

Relacje wiążące członków przestrzeni administracyjno-prawnej mają charakter hierarchiczny, wynikający z kształtu, a ściślej – z wewnętrznej organizacji tej przestrzeni. Na nierównorzędność uczestników rozmaitych regulacji wpływają różne czynniki, przede wszystkim: typ piastowanej godności, pełniona funkcja, wykonywany zawód i specyfika określonej regulacji. W mniejszym stopniu nierównorzędność tę warunkują inne względy, np.: status majątkowy czy poziom intelektualny.

W charakterystyce przestrzeni administracyjno-prawnej oraz współtworzących ją osób i instytucji ważne miejsce zajmuje relacja konwersji²⁷⁷. Warunkując sposób powierzchniowej realizacji określonego zdarzenia, zakłada ona dwubiegunowość w odtworzeniu jego uczestników. Innymi słowy: X jest widziany z perspektywy Y, zaś Y jest postrzegany z perspektywy X.

Niesymetryczność osobowych i/lub instytucjonalnych ról semantycznych, przejawiająca się w istnieniu przypisanych im cech ‘nadrzędność’ (‘władza’) – ‘podrzędność’ oraz rzutująca na łączące te role zależności, pozwala sprowadzić je do konwersywnego układu: ‘dominujący’ – ‘podporządkowany’. Konwers oddaje powiązania między jego członami w porządku wertykalnym; mówiąc najdosłowniej: ‘dominujący’ jest nad rolą ‘podporządkowany’, natomiast ‘podporządkowany’ jest pod rolą ‘dominujący’.

Prowadzone pod kątem składniowym rozważania polegają na szczegółowej kontekstowej analizie znaczeń gramatycznych ‘dominujący’ i ‘podporządkowany’²⁷⁸. Sprowadza się ona do wyłonienia w najbliż-

²⁷⁷ O konwersji zob.: J. D. Apresjan, *Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki języka*, przeł. Z. Kozłowska, A. Markowski, Wrocław 1995, s. 242 i nast.

²⁷⁸ O gramatycznych znaczeniach konwersywnych ‘dominujący’ i ‘podporządkowany’ piszę w artykułach: *Znaczenia gramatyczne znominalizowanych...*, op. cit.; *Relacja ‘dominujący’ – ‘podporządkowany’...*, op. cit.; *‘Dominujący’ i ‘podporządkowany’ w Kodeksie...*, op. cit.; *‘Podporządkowany’ w Kodeksie karnym*, op. cit.

szym otoczeniu językowym wykładników dwóch znaczeń elementów, które mają wpływ na powierzchniowe ujawnienie konwersu. Jednostkami opisu są dwa typy konstrukcji składniowych: zdanie normatywne i grupa imienna będąca produktem adiektywizacji morfologicznej lub syntaktycznej.

Uczynienie przedmiotem oglądu wymienionych konstrukcji ma swoje uzasadnienie. Przypomnę, że w wypadku zdania normatywnego chodzi o to, że jest ono najważniejszą i najbogatszą treściowo częścią przepisu prawnego, która dostarcza informacji nie tylko o normatywnym działaniu, lecz także o uczestniczących w nim osobowych i/lub instytucjonalnych aktantach. Analiza zdania normatywnego obejmuje jego następujące składniki: 1) funkcjonujące jako podmiot wyrażenie w formie mianownika²⁷⁹; 2) wyrażenie predykatywne tworzące zdanie normatywne bądź współtworzące je wraz z operatorem modalnym; 3) składnik/składniki grupy werbalnej, najczęściej w pozycji dopełnienia.

Poddawane oglądowi grupy imienne po nominalizacji są najczęściej rozbudowane, złożone z kilku składników. Jest to o tyle istotne, że im grupa bardziej rozwinięta, tym istnieje większa możliwość, aby w jej obrębie przejawiał się konwers. Objęte badaniem frazy pochodzą ze zdań normatywnych oraz – w mniejszej liczbie – z współwystępujących z tymi zdaniami struktur, informujących o warunkach, jakie sprzyjają realizacji normatywnego działania bądź je uniemożliwiają. W wypowiedzeniach człon konstytutywny grupy, który rozwija się imiesłowem lub konstrukcją względną, może pojawić się w formach różnych przypadków. Analizując frazy imienne, postać członu konstytutywnego ujednotoczę, tzn. sprowadzam do formy mianownika.

W grupie imiennej przedmiot rozważań stanowią: człon konstytutywny z wpisanym w niego określonym znaczeniem konwersywnym oraz rozbudowujące grupę składniki z jej niższych poziomów składniowych. We frazach po adiektywizacji morfologicznej są to imiesłów czynny lub bierny wraz z podrzędnymi określeniami. W grupach ze zdaniem względnym chodzi o składniki należące do tego zdania.

Charakterystyka kontekstu, w którym powstają kategoriale znaczenia ‘dominujący’ i ‘podporządkowany’, prowadzi do wyłonienia i określenia jego elementów, przesądzających o powierzchniowym

²⁷⁹ Definicję pojęcia *podmiot* podałam we *Wstępie* w punkcie 2.

zaistnieniu konwersu. W opisie tych elementów uwzględnia się przekazywane przez nie znaczenie, ich formę fleksyjną oraz pozycję zajmowaną w strukturze zdaniowej.

Kolejny problem badawczy to omówienie czynników powodujących, że zależność 'dominujący' – 'podporządkowany' staje się mało wyrazista, a także wyszczególnienie form językowych, dzięki którym jeden z tworzących ją członów jest implikowany. Odrębne zagadnienie stanowi analiza zdań normatywnych i grup imiennych, w których częstokroć mimo sprzyjających warunków relacja konwersywna nie może przejawić się na powierzchni. Celem dociekań jest ustalenie ograniczeń, prowadzących do formalnego nieujawnienia tej relacji, oraz wskazanie na związane z jej nieujawnieniem następstwa.

2. Powierzchniowa realizacja konwersu. Znaczenie gramatyczne 'dominujący'

'Dominujący' jako jeden z członów konwersywnej zależności wyróżnia się cechą 'nadrzędność'. Innymi słowy jest to 'władza', która charakteryzuje go ze względu na miejsce zajmowane w przestrzeni administracyjno-prawnej. W szczególności chodzi o piastowane godności i pełnione funkcje, związane z różnymi wymiarami władzy: ustawodawczym, wykonawczym i sądowniczym. Idzie również o godności i funkcje, zróżnicowane co do zasięgu ich istnienia i oddziaływania. Takie, które należą do szerokiego sektora państwowego, oraz te, dotyczące szczebli wyższych: terytorialnego i samorządowego, podrzędnych w stosunku do sektora państwowego. Władza, jaką ma 'dominujący', to niejednokrotnie cecha zdeterminowana przez jego status zawodowy. Rządziej decydują o niej inne względy, np. pozycja majątkowa partycypana.

2.1. 'Dominujący' w zdaniu normatywnym

2.1.1. 'Dominujący' w pozycji podmiotu

W zdaniu normatywnym konwersywne znaczenie 'dominujący' wyrażają różne składniki. Najczęściej przywołuje się je za pomocą formy

mianownika w pozycji podmiotu. 'Dominujący' przejawia się również – mówię o tym dokładniej w kolejnym podrozdziale – w grupie werbalnej. Wtedy jest ujęty przypadkiem zależnym, zazwyczaj w funkcji dopełnienia. Rzadko opisywaną rolę odtwarza się w pozycji przydawki.

W objętych oglądem strukturach leksykalnymi wykładnikami znaczenia 'dominujący' w pozycji podmiotu mogą być różne wyrażenia²⁸⁰; zarówno nazwy własne, jak i pospolite. Dzięki nim wyszczególnione znaczenie uobecnia się na powierzchni jako osoba lub instytucja. Wysoką frekwencją odznaczają się określenia piastowanych godności i funkcji pełnionych przez wybrane osoby: *Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej, Prezydent Rzeczypospolitej, Prezes Rady Ministrów, Prezes Urzędu, Prezes Narodowego Banku Polskiego, Minister Skarbu Państwa, prezes zarządu banku państwowego, prezes sądu, minister właściwy do spraw transportu, minister właściwy do spraw gospodarki morskiej, minister właściwy do spraw finansów publicznych, minister właściwy do spraw administracji publicznej, prokurator, kierownik urzędu stanu cywilnego, prezydent miasta, wojewoda, burmistrz, wójt, starosta, inspektor nadzoru budowlanego, Papież, biskup, biskup diecezjalny, ordynariusz miejsca, rektor seminarium, proboszcz, najwyższy przełożony.*

Licznie występują instytucjonimy, zwłaszcza nazwy organów władzy i instytucji publicznych²⁸¹, m.in.: *Sejm, Rada Ministrów, sądy administracyjne, Komisja Nadzoru Bankowego, Komisja Nadzoru Finansowego, Rada Nadzorcza, organy administracji publicznej, organy administracji architektoniczno-budowlanej i nadzoru budowlanego, organ administracji publicznej, organ celny, organ sprawujący nadzór*

²⁸⁰ O językowych reprezentacjach konwersywnego znaczenia gramatycznego 'dominujący' zob.: *Relacja 'dominujący' – 'podporządkowany'...*, op. cit., s. 248-250. Patrz też: uwagi o ujawniającym się w pozycji podmiotu adresacie normy w: *Grupa imienna w ustawach...*, op. cit., s. 309-317. Analizując znaczenie kategoriałne 'dominujący' – podobnie jak opozycyjną względem niego rolę 'podporządkowany', a także dwa znaczenia badanego w następnym rozdziale konwersu 'dawca' – 'biorca' – wyodrębniam jej najbardziej charakterystyczne powierzchniowe odpowiedniki. Z grupy apelatywnych określeń osobowych, w której licznie występują derywaty morfologiczne, wyłączam nazwy niederywowane.

²⁸¹ W analizowanych konstrukcjach składniowych do wyjątków należą nazwy państw. W opracowaniach onomastycznych instytucjonimy są włączane do kategorii nazw reprezentujących chrematonimie społecznościową; zob. np.: A. Gałkowski, *Chrematonimy w funkcji kulturowo-użytkowej. Onomastyczne studium porównawcze na materiale polskim, włoskim, francuskim*, Łódź 2011, s. 130.

*pedagogiczny, organ prowadzący szkołę, właściwy organ, organ wyższego stopnia, organ ścigania, bank, rada do spraw ekonomicznych*²⁸².

Do równie częstych powierzchniowych reprezentacji kategoryjnego znaczenia 'dominujący' należą rzeczownikowe derywaty odczasownikowe i formy imiesłowowe, np.: *opiekun, pracodawca, spadkodawca, przewodniczący, zamawiający, sędzia-komisarz, właściciel, przewoźnik, przedsiębiorca składowy*.

Inne, rzadsze wykładniki partycypanta z cechą 'władza' to rozbudowane grupy po nominalizacji²⁸³, np.: *pracodawca zatrudniający pracownicę w porze nocnej; organ wykonawczy jednostki samorządu, przy którym została powołana komisja dyscyplinarna*, a także zmetonimizowane wyrażenia typu *władza kościelna, najwyższa władza kościelna czy władze publiczne*.

Znaczenie konwersywne 'dominujący' daje się rozpoznać na podstawie złożonego z kilku składników kontekstu²⁸⁴. Do jego najważ-

²⁸² Przyjmuje, że instytucjonalny aktant przywoływany za pośrednictwem wymienionych nazw, a także innych wyrażeni, wyodrębnionych w dalszych częściach pracy, ma genezę metonimiczną, np.: *Komisja Nadzoru Bankowego* – 'osoby wchodzące w skład Komisji Nadzoru Bankowego', *organ prowadzący szkołę* – 'osoby tworzące ten organ'.

²⁸³ Chodzi o dwa rodzaje grup imiennych: rozwijane imiesłowem lub konstrukcją względną. Frazy z wyrażeniem imiesłowowym są efektem adiektywizacji morfologicznej, która polega na przypisaniu formom czasownika w postaci imiesłówów odmiennych funkcji atrybutywnych w grupie imiennej. Człon konstytutywny rozwijany konstrukcją względną stanowi produkt adiektywizacji syntaktycznej (relatywizacji). Sprowadza się ona do uzupełnienia składnika konstrukcji B konstrukcją A za pomocą odpowiednio dobranego operatora (tzw. zaimka względnego) – podają za: Z. Topolińska, *Składnia grupy imiennej*, op. cit., s. 343.

²⁸⁴ Istotę kontekstowego opisu znaczeń gramatycznych podkreśla i uzasadnia Krążyńska. Ponieważ badaczka w swoich pracach analizuje konstrukcje z przyimkami, skupia uwagę na kontekście przyimka; zob. np.: *Znaczenia gramatyczne...*, op. cit. Bliższy opis kontekstów, w których dochodzi do ujawnienia się w konstrukcjach z przyimkami określonych znaczeń gramatycznych, zawierają m.in. następujące publikacje Krążyńskiej: *Staropolskie konstrukcje z przyimkami*, cz. 1 (*na + acc., w + acc., k(u) + dat., do + gen.*), Poznań 2000; *Staropolskie konstrukcje z przyimkami*, cz. 2 (*po, przez, prze, mi(e), mo, nad, wz, pod, przed, za, o, między + acc.*), Poznań 2001; *Staropolskie konstrukcje z przyimkami*, cz. 3 (*z + gen., od, u, po + dat./loc., dla, po(d)le, po(d)la, podług, wedle, Wedla, według, bez + gen., bez + acc., przez + gen., prze + gen., kromi(a), krom, procz(a), miasto, w miasto, (po-, we-, spo-, wpo-) śr(z)od, przeciw*), Poznań 2004; *Staropolskie konstrukcje z przyimkami*, cz. 4 (*na, pod, przed, za, między, z + inst., o, przy, na, w + loc.*), Poznań 2010; *Staropolskie konstrukcje z przyimkami*, cz. 5: *Podsumowanie*, Poznań 2012.

niejszych elementów należą: jednoczłonowe wyrażenie predykatywne w pozycji orzeczenia lub konstrukcja zajmująca wskazaną pozycję bądź też jeden z komponentów tej konstrukcji, składnik imienny w podmiocie oraz rozbudowujące grupę werbalną bezpośrednie określenia orzeczenia w funkcji dopełnienia.

Aby można było uznać wyrażenie w pozycji podmiotu (określenie piastowanej godności, nazwę instytucjonalną, rzeczownikowy derywat morfologiczny, formę imiesłowową czy frazę po nominalizacji) za wykładnik znaczenia 'dominujący', trzeba zwrócić uwagę na sens niesiony przez wyrażenie predykatywne, które tworzy bądź współtworzy zdanie normatywne. Sięgnijmy do przykładów:

Komisja Nadzoru Bankowego nakazuje bankowi, w drodze decyzji, podjęcie działań (art. 6c pkt 4 pr.bank.);

Opiekun sprawuje pieczę nad osobą i majątkiem pozostającego pod opieką (art. 155 § 1 k.r.o.);

Jeśli czego innego nie przewidziano w papieskim piśmie, i zachowując przepis § 1, biskup diecezjalny winien ustanowić biskupa pomocniczego lub biskupów pomocniczych, wikariuszami generalnymi lub przynajmniej wikariuszami biskupimi zależnymi tylko od jego władzy, bądź też od władzy biskupa koadiutora lub biskupa pomocniczego [...] (k. 406 § 2 CIC);

Organ administracji publicznej może w formie pisemnej upoważniać pracowników kierowanej jednostki organizacyjnej do załatwiania spraw w jego imieniu (art. 268a k.p.a.).

W przywołanych wypowiedzeniach rolę 'dominujący' wyrażają: *Komisja Nadzoru Bankowego, opiekun, biskup diecezjalny i organ administracji publicznej*. Predykaty, tzn.: *nakazuje* i *sprawuje pieczę*, a także konotowane przez operator modalny *ustanowić* i *upoważniać*, sygnalizują działanie, które stanowi jeden z przejawów władzy posiadanej przez wymienionego aktanta. Działanie oprócz cechy 'władza' pozwala przyporządkować aktantowi jeszcze jedną cechę, mianowicie 'aktywny'²⁸⁵: *Komisja Nadzoru Bankowego nakazuje; opiekun spr-*

²⁸⁵ Krążyńska, pisząc o znaczeniach gramatycznych wyrażen przyimkowych z członem osobowym, podkreśla, że dla znaczeń tworzących układy konwersywne charakterystyczna jest opozycja cech: 'aktywny' – 'pasywny'. Opozycja ta oprócz konwersu 'dominujący' – 'podporządkowany' uwidacznia się także w innych układach: 'dawca'/'sprawca' – 'biorca', 'współuczestnik' (z cechą 'aktywny') –

wuje pieczę; biskup diecezjalny winien ustanowić; organ administracji publicznej może upoważniać.

W zdarzenie wpisuje się ponadto druga rola semantyczna, ujęta za pośrednictwem składnika grupy werbalnej w pozycji dopełnienia: *Komisja Nadzoru Bankowego nakazuje bankowi; opiekun sprawuje pieczę nad osobą; biskup diecezjalny winien ustanowić biskupa pomocniczego; organ administracji publicznej może upoważniać pracowników jednostki.* Z analizy wynika, że wymieniona rola, podobnie jak aktant w podmiocie, może być utożsamiana z osobą albo instytucją. Ujawnienie się na powierzchni dwóch osobowych lub instytucjonalnych partycypantów sprawia, że dochodzi do modyfikacji podstawowych ról semantycznych, przypisanych prymarnie do pozycji podmiotu: 'sprawca akcji' i 'nosiciel stanu/cechy'²⁸⁶. W badanych strukturach status ujętego podmiotem aktanta i sygnalizowana czynność, dodatkowo podkreślająca jego nadrzędność, pozwalają mówić o nim 'dominujący'. Jednocześnie przyczyniają się one do tego, że przywoływany dopełnieniem drugi uczestnik akcji ujawnia się jako 'podporządkowany'²⁸⁷. To inaczej człon konwersu, który przeciwstawia się roli semantycznej 'dominujący'.

Oprócz predykatów mówiących o przejawach nadrzędności roli semantycznej 'dominujący' równie istotne w jej opisie są operatory modalne, które w planie formalnym funkcjonują jako wykładniki odpowiedniej kwalifikacji normatywnej. Kwalifikacja ta, odnosząc się do wyrażonego w zdaniu normatywnym zdarzenia, jednocześnie obejmuje uczestniczące w zdarzeniu aktanty. Stąd też, w zależności od typu użytego operatora modalnego, osoba lub instytucja, która przejawia się na powierzchni jako 'dominujący', może być postrzegana w jednej z dwóch perspektyw: albo jako członek przestrzeni administracyjno-prawnej, który ma w najogólniejszym rozumieniu p r a w o (upoważnienie, kompetencję, uprawnienie i in.) do realizacji określonej czynności, albo jako ten, na kim spoczywa o b o w i ą z e k jakiegoś działania.

Warto odnotować, iż przykłady bez odrębnego wykładnika kwalifikacji normatywnej, zawierające czasownik w formie osobowej (np.: *orzeka*,

'osoby objęte mediacją' (z cechą 'pasywny'); *Znaczenia gramatyczne...*, op. cit., s. 358.

²⁸⁶ Z. Krażyńska, *Znaczenia gramatyczne...*, op. cit., s. 359.

²⁸⁷ Jako aktant objęty działaniem roli widocznej w podmiocie odznacza się on cechą 'pasywny'.

wyzywa, *przesłuchuje*), zgodnie z językowymi dyrektywami wykładni postrzega się jako przepisy, które wyrażają nakaz realizacji danej akcji bądź – jeśli sygnalizowana czynność ma wymiar konwencjonalny – jako przepisy, które upoważniają do dokonywania czynności konwencjonalnych, a zarazem nakazują, by z tego upoważnienia czynić użytek²⁸⁸.

Istotą przywoływanego w zdaniu normatywnym działania jest potencjalność, zakładająca jego realizację w przyszłości. Podjęcie czynności warunkują określone okoliczności. Jeśli one wystąpią, sprawią, że dojdzie do zaktualizowania się nakazu albo zakazu jej wykonania²⁸⁹. Potencjalność działania oddają w planie powierzchniowym operatory modalne. W myśl założeń wypracowanych na gruncie logiki wyrażenia typu *móc* czy *powinien*, traktowane jako prymarne wykładniki *modalności logicznej* (inne nazwy: *fakultatywna*, *intraduktalna*), służą kwalifikacji zdarzeń, które należą do tzw. możliwych światów²⁹⁰.

W wypowiedzeniach pozbawionych operatorów modalnych występują głównie czasowniki w formie niedokonanej. Zważając na specyfikę wskazanego wyżej zakresu zastosowania normy, można powiedzieć, że rola podanej formy werbalnej sprowadza się do sygnalizowania akcji, która niezwiązana z żadnym ściśle, jednoznacznie określonym odcinkiem czasowym nabiera wymiaru pozaczasowego, a jednocześnie habitualnego²⁹¹.

²⁸⁸ Zob. m.in.: S. Wronkowska, *Podstawowe pojęcia...*, op. cit., s. 83. Autorka pisze: „A oto niektóre z dyrektyw wykładni omawianego rodzaju: a) jeżeli przepisowi prawnemu nadano formę zdania stwierdzającego, że ktoś coś czyni (np. «wydaje» albo «wyda», «doręcza», «określa»), należy przyjąć, że taki przepis wyraża nakaz wydania czegoś, doręczenia czegoś czy określania czegoś (w tym ostatnim przypadku w sensie uregulowania czegoś, np. *Rada Ministrów w drodze rozporządzenia określa...*); b) jeżeli przepisowi nadano formę zdania stwierdzającego, że ktoś coś czyni, przy czym czynność, o której mowa, ma charakter czynności konwencjonalnej, należy przyjąć, że przepis ten udziela upoważnienia do dokonywania czynności konwencjonalnych danego rodzaju oraz wyraża zarazem nakaz, aby z tego upoważnienia czynić użytek (a zatem, że rozważany przepis wyraża dwie normy: kompetencyjną i merytoryczną, jak np. przepis: *Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej podpisuje ustawę w ciągu 21 dni od dnia przedstawienia i zarządza jej ogłoszenie w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*)”.

²⁸⁹ Patrz: Z. Ziemiński, *Ujęcia modelowe...*, op. cit., s. 24.

²⁹⁰ Zob. np.: R. Grzegorzczkova, *Wprowadzenie do semantyki...*, op. cit., s. 124.

²⁹¹ O czasie aktualnym i nieaktualnym patrz np.: M. Bańko, *Wykłady z polskiej fleksji*, Warszawa 2002, s. 164-165.

Strukturalizacja, w której pozycja podmiotu jest zarezerwowana dla wykładnika roli semantycznej ‘dominujący’, zaś pozycja dopełnienia dla aktanta ‘podporządkowany’, stanowi tylko jeden sposób ujęcia opisywanej zależności. Zmiana perspektywy, tzn. wprowadzenie w pozycję podmiotu językowego odpowiednika drugiego członu konwersu – mówię o tym szczegółowo w drugiej części rozdziału – daje możliwość wyeksponowania opozycyjnej względem znaczenia gramatycznego ‘dominujący’ roli ‘podporządkowany’:

Kanclerz i notariusze mogą być swobodnie usunięci z zajmowanego stanowiska przez biskupa diecezjalnego (k. 485 CIC);

Pracownik zatrudniony na podstawie powołania może być w każdym czasie – niezwłocznie lub w określonym terminie – odwołany ze stanowiska przez organ, który go powołał (art. 70 § 1 k.p.).

Jak można zauważyć, pod wpływem treści, która jest wpisana w formę imiesłowową wchodzącą w skład orzeczenia (*mogą być usunięci; może być usunięty*), nadal uwypukla się nadrzędność członu ‘dominujący’. W przeciwieństwie do wcześniej omówionych przykładów do jego zaistnienia dochodzi w zajmującym pozycję dopełnienia wyrażeniu *przez + B* (*przez biskupa diecezjalnego; przez organ, który go powołał*).

O ujęciu znaczenia gramatycznego ‘dominujący’ składnikiem w mianowniku decyduje wyrażenie predykatywne, które tworzy bądź razem z operatorem modalnym współtworzy zdanie normatywne. Z analizy wynika, że wyrażenia predykatywne, konotujące w pozycji podmiotu osobową lub instytucjonalną rolę semantyczną, stanowią rozbudowany i wewnętrznie niejednorodny rejestr. Ich różnorodność bierze się z jakości przekazywanych przez nie treści. Wszystkie wyrażenia są o tyle osobliwe, że dostarczają dodatkowych informacji o roli semantycznej ‘dominujący’. Wskazują na rozmaite przejawy jej nadrzędnego statusu. Niejednokrotnie dają się pogrupować w mniej lub bardziej czytelne klasy znaczeniowe.

Z przepisów wyodrębniają się wykładniki obowiązku, nakazu, upoważnienia, pozwolenia i zakazu²⁹². W ustawach prawnych odzna-

²⁹² Wpływ predykatywnych wykładników obowiązku, pozwolenia, upoważnienia i zakazu na zaistnienie roli ‘dominujący’ w obecnej w podmiocie formie mianownika omówiłam w artykule: *Relacja ‘dominujący’ – ‘podporządkowany’ ...*, op. cit. Oprócz wyszczególnionych wykładników scharakteryzowałam również czasowniki:

czają się one bardzo wysoką frekwencją. Ich rejestr przedstawiam poniżej²⁹³.

Każdy z predykatywnych wykładników relacji konwersywnej w tym i następujących prezentowanych rejestrach funkcjonuje jako odrębna jednostka hasłowa. Ostępstwo stanowi sześć struktur normatywnych w paragrafie 2.1.2., w których za jednostkę hasłową uznaje wyrażenie przyimkowe z rzeczownikiem zdarzeniowym, dzięki któremu wypukła się nadrzędność roli semantycznej wpisanej w prawostronnie implikowany podrzędnik.

Wydzielenie w obrębie jednego hasła dwóch podpunktów wynika ze specyfiki konotacyjnej omawianych wyrażen. W podpunkcie a) zostały wyszczególnione przykłady z wyrażeniem predykatywnym, które w mianowniku otwiera miejsce dla składnika z sensem 'osoba'. W podpunkcie b) podano konteksty z tym samym wyrażeniem, przyłączającym we wskazanej formie wykładnik aktanta instytucjonalnego. Taki sposób prezentacji zdań normatywnych został również uwzględniony w opisie predykatów, zaliczonych do następujących klas znaczeniowych.

Jeśli wyekscerpowane struktury z rolą konwersywną 'dominujący' są przytaczane w części analitycznej, sprowadza się je do postaci minimalnej, tzn. takiej, która obejmuje elementy planu semantycznego i ich formalne odpowiedniki, niezbędne dla zilustrowania danego spostrzeżenia lub wniosku²⁹⁴.

zarządzić i żądać. Bogatszą grupę wyrażen predykatywnych wyodrębniłam w: *'Dominujący' i 'podporządkowany'...*, op. cit.

²⁹³ Przed przytoczeniem wyekscerpowanych przykładów – mam na uwadze całość zamieszczoną w dwóch częściach: 2.1. i 3.1. – podaję zestaw składników zdania normatywnego, które wpływają na ujawnienie konwersu (por. w poprzednim rozdziale podobny sposób prezentacji składników struktury normatywnej, istotnych dla rozpoznania określonych relacji modalnych). Powierzchniowy odpowiednik badanej roli semantycznej wyróżniam pogrubioną czcionką. Przedstawiane zestawy nie zawsze oddają rzeczywisty porządek linearny składników, jaki można zaobserwować w źródłach. Ograniczam się w nich do podstawowego układu: PDM – ORZ – DPL. Jeśli istnieje taka potrzeba, w omówieniu charakteryzuję szyk językowych odpowiedników opisywanych znaczeń gramatycznych.

²⁹⁴ Podana uwaga odnosi się również do omawianych w dalszej części zdań normatywnych, w których szczegółowej analizie podlega kategorialne znaczenie 'podporządkowany'. Dotyczy też charakteryzowanych grup imiennych. Zob.: takie samo postępowanie w kolejnym rozdziale.

Do wymienionych wcześniej wykładników obowiązku, nakazu, upoważnienia, pozwolenia i zakazu należą:

NAKAZYWAĆ/NAKAZAĆ

M(inst) NAKAZUJE/OM + NAKAZAĆ C coś: **Komisja Nadzoru Bankowego nakazuje bankowi, w drodze decyzji, podjęcie działań** (art. 6c pkt 4 pr. bank.); **sąd [...] może nakazać wierzycielowi złożenie publicznego oświadczenia** (art. 34 pkt 1 p.u.n.).

NAŁOŻYĆ OBOWIĄZEK

M(inst) OM + NAŁOŻYĆ OBOWIĄZEK na + B: **Organ prowadzący szkołę może nałożyć na nauczyciela obowiązek podjęcia pracy w innej szkole lub szkołach** (art. 22 pkt 1 uKN); **Właściwy organ może w decyzji o pozwoleniu na budowę nałożyć na inwestora obowiązek ustanowienia inspektora nadzoru inwestorskiego, a także – obowiązek zapewnienia nadzoru autorskiego** (art. 19 pkt 1 pr. bud.).

POLECIC

- a) **M(os)** OM + POLECIC C coś: **sędzia-komisarz może polecić syndykowi, nadzorczy sądowemu albo zarządcy włączenie do masy upadłości mienia zasądzzonego upadłemu w tym postępowaniu** (art. 65 pkt 1 p.u.n.);
- b) **M(inst)** OM + POLECIC C coś: **W razie potrzeby sąd może polecić biegłemu-komisarzowi wprowadzenie zmian do listy wierzytelności i planu podziału** (art. 346 § 2 k.m.).

UPOWAŻNIAĆ/UPOWAŻNIĆ

- a) **M(os)** OM + UPOWAŻNIĆ B do czegoś: **Minister właściwy do spraw transportu może upoważnić, w drodze rozporządzenia, jednostkę organizacyjną sobie podległą do wykonywania niektórych czynności** (art. 68a pkt 6 p.r.d.); **Prezes Narodowego Banku Polskiego może upoważnić do załatwiania spraw [...] wyłącznie dyrektorów departamentów centrali Narodowego Banku Polskiego oraz dyrektorów oddziałów Narodowego Banku Polskiego lub jednostek równorzędnych** (art. 8 pkt 5 pr.dew.);
- b) **M(inst)** OM + UPOWAŻNIAĆ B do czegoś: **Organ administracji publicznej może w formie pisemnej upoważniać pracowników kierowanej jednostki organizacyjnej do załatwiania spraw w jego imieniu** (art. 268a k.p.a.).

WŁOŻYĆ OBOWIĄZEK

- a) **M(os)** OM + WŁOŻYĆ OBOWIĄZEK na + B: *Spadkodawca może w testamencie włożyć na spadkobiercę lub na zapisobiercę obowiązek oznaczonego działania lub zaniechania* (art. 982 k.c.);
- b) **M(inst)** OM + WŁOŻYĆ OBOWIĄZEK na + B: *sąd może włożyć na stronę obowiązek zwrotu kosztów* (art. 208 p.p.s.a.).

WYDAWAĆ POLECENIA/WYDAĆ POLECENIE

M(os) OM + WYDAWAĆ POLECENIA/WYDAĆ POLECENIE
C: *Inspektor nadzoru budowlanego ma prawo: 1) wydawać kierownikowi robót polecenia* (art. 26 pkt 1 pr.bud.); [...] *starosta, wójt, burmistrz i prezydent miasta mogą wydać właściwemu powiatowemu inspektorowi nadzoru budowlanego polecenie podjęcia działań zmierzających do usunięcia tego zagrożenia* (art. 89c pkt 1 pr.bud.).

ZABRONIĆ

M(os) OM + ZABRONIĆ C czegoś: *Ordynariusz miejsca może w szczególnym wypadku zabronić zawierania małżeństwa swoim podwładnym, gdziekolwiek przebywającym, oraz wszystkim aktualnie przebywającym na własnym jego terytorium* (k. 1077 § 1 CIC).

ZAKAZAĆ

M(inst) ZAKAŻE C czegoś: *Jeżeli wymaga tego dobro dziecka, sąd opiekuńczy zakazuje rodzicom pozbawionym władzy rodzicielskiej osobistej styczności z dzieckiem* (art. 113 § 1 k.r.o.).

ZEZWOLIĆ

- a) **M(os)** OM + ZEZWOLIĆ C na coś: *Przewodniczący może zezwolić na obecność na rozprawie małoletnim oraz osobom obowiązany do noszenia broni* (art. 356 § 2 k.p.k.); *Biskup diecezjalny może zezwolić swoim duchownym przesiedlić się do innego kościoła partykularnego* (k. 271 CIC);
- b) **M(inst)** OM + ZEZWOLIĆ C na coś: *Sąd może zezwolić przedstawicielom radia, telewizji i prasy na dokonywanie za pomocą aparatury utrwałenia obrazu i dźwięku* (art. 357 § 1 k.p.k.); *sąd opiekuńczy może zezwolić na zawarcie małżeństwa kobiecie, która ukończyła lat szesnaście* (art. 10 § 1 k.r.o.).

ZLECIĆ

- a) **M(os)** OM + ZLECIĆ C coś: **prokurator może** *przedsięwziąć osobiście lub zlecić Policji dokonanie niezbędnych czynności dowodowych* (art. 327 § 3 k.p.k.);
- b) **M(inst)** OM + ZLECIĆ C coś: **Organ kolegialny, właściwy do wydania decyzji w sprawie, może zlecić** *przeprowadzenie postępowania dowodowego lub jego części jednemu ze swych członków lub pracowników* (art. 87 k.p.a.); **Sąd może zlecić** *przesłuchanie świadka sędziemu wyznaczonemu ze swego składu lub sędziemu wezwanemu, w którego okręgu świadek przebywa* (art. 396 §2 k.p.k.); **Spółka może zlecić** *przeprowadzenie księgi akcyjnej bankowi lub domowi maklerskiemu* (art. 342 k.s.h.).

ZOBOWIĄZAĆ

- a) **M(os)** OM + ZOBOWIĄZAĆ B do czegoś: **Zamawiający może:** **1) zobowiązać wykonawców do zachowania poufnego charakteru informacji** (art. 138c pkt 1 p.z.p.); **Pracodawca może zobowiązać pracownika do pozostawania poza normalnymi godzinami pracy w gotowości do wykonywania pracy** (art. 151 § 1 k.p.);
- b) **M(inst)** OM + ZOBOWIĄZAĆ B do czegoś: **Komisja Nadzoru Finansowego może:** **1) zobowiązać bank do zwiększenia funduszy własnych** (art. 138a pkt 1 pr. bank.); **Sąd opiekuńczy może w szczególności:** **a) zobowiązać rodziców oraz małoletniego do określonego postępowania** (art. 109 § 2 k.r.o.).

ZWOLNIĆ Z OBOWIĄZKU/OD OBOWIĄZKU

- a) **M(os)** OM + ZWOLNIĆ Z OBOWIĄZKU B: **Minister właściwy do spraw transportu może zwolnić producenta lub importera z obowiązku, o którym mowa w art. 68 ust. 1.** (art. 70 p.r.d.); **Minister właściwy do spraw gospodarki morskiej może [...] zwolnić niektóre rodzaje statków o polskiej przynależności z obowiązku podnoszenia bandery** (art. 11 § 2 k.m.);
- b) **M(inst)** OM + ZWOLNIĆ OD OBOWIĄZKU B: **Rada Ministrów może, w drodze rozporządzenia, zwolnić organizacje społeczne od obowiązku uiszczania wpisu w ich własnych sprawach** (art. 240 p.p.s.a.); **Sąd opiekuńczy może zwolnić opiekuna od obowiązku sporządzenia inwentarza** (art. 160 § 2 k.r.o.).

Najliczniejsze są wyrażenia predykatywne, które wykazują fakultatywną łączliwość leksykalną. Zależnie od użycia konotują w podmiocie

wyrażenie z sensem ‘osoba’ albo ‘instytucja’: *polecić* (*sędzia-komisarz może polecić; sąd może polecić*); *zlecić* (*prokurator może zlecić; sąd może zlecić*); *zobowiązać* (*pracodawca może zobowiązać; sąd opiekuńczy może zobowiązać*); *włożyć obowiązek* (*spadkodawca może włożyć obowiązek; sąd może włożyć obowiązek*); *zwolnić z obowiązku/ od obowiązku* (*minister właściwy do spraw transportu może zwolnić z obowiązku; Rada Ministrów może zwolnić od obowiązku*); *upoważniać/upoważnić* (*Prezes Narodowego Banku Polskiego może upoważnić; organ administracji publicznej może upoważniać*) oraz *zezwoić* (*biskup diecezjalny może zezwoić; sąd może zezwoić*).

Oprócz wymienionych wyrażeń predykatywnych występują przykłady o ograniczonej łączliwości: *nakazywać/nakazać; nałożyć obowiązek; wydawać polecenia/wydać polecenie i zabronić*. *Nakazywać/nakazać* oraz *nałożyć obowiązek* to wyrażenia, które konotują w mianowniku wykładnik aktanta instytucjonalnego, np.: *Komisja Nadzoru Bankowego nakazuje; organ prowadzący szkołę może nałożyć obowiązek*. *Wydawać polecenia/wydać polecenie i zabronić* otwierają miejsce dla składnika z sensem ‘osoba’, np.: *starosta, wójt, burmistrz i prezydent miasta mogą wydać polecenie; inspektor nadzoru budowlanego ma prawo wydawać polecenia; ordynariusz miejsca może zabronić*.

Charakterystyczne jest, że większość implikowanych przez wyrażenia predykatywne wykładników roli semantycznej ‘dominujący’ pojawia się w pierwszej pozycji linearnej. W taki sposób dochodzi do uwydatnienia funkcji tych wykładników.

Analizowane predykaty to, poza dwoma wyjątkami, wyrażenia w formie bezokolicznika, które wespół z określonym operatorem modalnym tworzą konstrukcję werbalną. Z operatorów modalnych ze względu na częstość użycia wyróżnia się *móc*. Rzadsze są: *być obowiązany* i *mieć prawo*. Za sprawą wyrażeń *móc* i *mieć prawo* ujęte jako rola ‘dominujący’ osoba lub instytucja są uczestnikami regulacji z przysługującym prawem (upoważnieniem, kompetencją, uprawnieniem) do podjęcia czynności przywołanej bezokolicznikiem. *Być obowiązany* informuje o nakazie spoczywającym na uczestniku sytuacji prawnej.

Drugą, równie wyrazistą klasę znaczeniową stanowią wyrażenia predykatywne, sygnalizujące powoływanie lub odwoływanie określonych osób bądź organów instytucjonalnych:

DESYGNOWAĆ

M(os) DESYGNUJE B: *Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej desygnuje Prezesa Rady Ministrów, który proponuje skład Rady Ministrów* (art. 154 pkt 1 Konstytucji RP).

MIANOWAĆ

M(os) MIANUJE/OM + MIANOWAĆ B: *Prezydent Rzeczypospolitej mianuje Szefa Sztabu Generalnego i dowódców rodzajów Sił Zbrojnych* (art. 34 pkt 3 Konstytucji RP); *Papież mianuje biskupów w sposób nieskrępowany* (k. 377 § 1 CIC); *Na stanowisko wykładowców przedmiotów filozoficznych, teologicznych i prawnych biskup lub zainteresowani biskupi powinni mianować tylko tych, którzy odznaczają się cnotą, uzyskali doktorat lub licencjat* (k. 253 § 1 CIC).

POWOŁYWAĆ/POWOŁAĆ

- a) **M(os)** POWOŁUJE/OM + POWOŁAĆ B: *Prezydent Rzeczypospolitej powołuje Prezesa Rady Ministrów wraz z pozostałymi członkami Rady Ministrów* (art. 154 pkt 1 Konstytucji RP); *Prezes Rady Ministrów powołuje spośród osób, o których mowa w ust. 1, przewodniczącego Rady* (art. 158 pkt 4 p.z.p.); *Spadkodawca może w testamencie powołać wykonawcę testamentu* (art. 986 § 1 k.c.);
- b) **M(inst)** POWOŁUJE/OM + POWOŁAĆ B: *Sejm powołuje komisje stałe oraz może powoływać komisje nadzwyczajne* (art. 110 pkt 3 Konstytucji RP); *Sejm może powołać komisję śledczą do zbadania określonej sprawy* (art. 111 pkt 1 Konstytucji RP).

ODWOŁYWAĆ/ODWOŁAĆ

- a) **M(os)** ODWOŁUJE/OM + ODWOŁAĆ B: *Prezydent Rzeczypospolitej odwołuje ministra* (art. 159 pkt 2 Konstytucji RP); *Starosta odwołuje powiatowego inspektora nadzoru budowlanego* (art. 86 pkt 2 pr.bud.); *dyrektor szkoły odwołuje nauczyciela z urlopu* (art. 73 pkt 7 uKN); *Pracodawca może odwołać pracownika z urlopu tylko wówczas, gdy [...]* (art. 167 § 1 k.p.);
- b) **M(inst)** ODWOŁUJE/OM + ODWOŁAĆ B: *sąd odwołuje syndyka, nadzorcę sądowego, zarządcę albo ich zastępców* (art. 170 pkt 4 p.u.n.); *Komisja Nadzoru Finansowego może odwołać kuratora nadzorującego wykonywanie programu naprawczego przez bank* (art. 144 pkt 9 pr.bank.).

TWORZYĆ

- a) **M(os)** TWORZY/OM + TWORZYĆ B: *Minister właściwy do spraw finansów publicznych tworzy jednostki organizacyjne Służby Celnej, w tym Centralne Laboratorium Celne oraz ośrodki szkoleniowe [...] (art. 20 art. 1d pkt 5 p.w.pr.c.); Wojewoda może tworzyć urzędy stanu cywilnego właściwe dla kilku okręgów lub tworzyć kilka urzędów stanu cywilnego w obszarze jednej gminy (art. 5a pkt 3 p.a.s.c.);*
- b) **M(inst)** OM + TWORZYĆ B: *Organ prowadzący szkołę może tworzyć służbę socjalną powołaną do gospodarowania funduszem (art. 53 pkt 4 uKN).*

USTANAWIAĆ/USTANOWIĆ

- a) **M(os)** OM + USTANOWIĆ B: *biskup diecezjalny winien ustanowić biskupa pomocniczego lub biskupów pomocniczych wikariuszami generalnymi lub przynajmniej wikariuszami biskupimi zależnymi tylko od jego władzy [...] (k. 406 § 2 CIC);*
- b) **M(inst)** USTANAWIA/OM + USTANOWIĆ B: *zgromadzenie wspólników albo sąd rejestrowy ustanawia likwidatora lub likwidatorów (art. 170 § 1 k.s.h.); Sąd opiekuńczy może ustanowić jednego opiekuna (art. 151 k.r.o.); Sąd, zatwierdzając układ, może ustanowić nadzorcę sądowego na czas wykonywania układu (art. 514 pkt 2 p.u.n.).*

WYBRAĆ

M(inst) OM + WYBRAĆ B: *Rada do spraw ekonomicznych powinna wybrać na ten czas innego ekonomę (k. 423 § 2 CIC).*

WYZNACZAĆ/WYZNACZYĆ

- a) **M(os)** WYZNACZA/WYZNACZY B: *Prezes Urzędu wyznacza arbitrów (art. 186 pkt 2 p.z.p.); prezes sądu wyznacza do obrony praw oskarżonego obrońcę z urzędu (art. 548 k.p.k.); Minister właściwy do spraw finansów publicznych, w drodze rozporządzenia, wyznaczy dyrektora lub dyrektorów izb celnych (art. 70 pkt 4 pr.c.);*
- b) **M(inst)** WYZNACZA/WYZNACZY/OM + WYZNACZYĆ B: *organ sprawujący nadzór pedagogiczny wyznacza dyrektora szkoły (art. 22 pkt 4 uKN); Organ, przy którym została powołana komisja dyscyplinarna, wyznaczy, w drodze rozporządzenia, dla każdej komisji dyscyplinarnej rzecznika dyscyplinarnego i odpowiednią liczbę jego zastępców (art. 79 pkt 1 uKN); Organ wykonawczy jednostki*

samorządu terytorialnego może wyznaczyć jednostkę organizacyjną właściwą do przeprowadzenia postępowania i udzielenia zamówienia na rzecz tych jednostek (art. 16 pkt 4 p.z.p.).

ZAWIESIĆ W CZYNNOŚCIACH

M(inst) OM + ZAWIESIĆ B w czymś: *Komisja Nadzoru Finansowego może także zawiesić w czynnościach członka zarządu (art. 138 pkt 4 pr.bank.).*

ZAWIESZAĆ W PEŁNIENIU OBOWIĄZKÓW

M(os) ZAWIESZA B w czymś: *Dyrektor szkoły zawiesza w pełnieniu obowiązków nauczyciela (art. 83 pkt 1a uKN).*

W wyekscerpowanych zdaniach przeważają czasowniki: *desygnować, mianować, powoływać/powołać, odwoływać/odwołać, tworzyć, ustanawiać/ustanowić, wybrać i wyznaczać/wyznaczyć*. Występują także dwie zleksykalizowane konstrukcje: *zawiesić w czynnościach* i *zawieszać w pełnieniu obowiązków*. Do najliczniejszych wyrażen należy: *powoływać/powołać, odwoływać/odwołać, ustanawiać/ustanowić* oraz *wyznaczać/wyznaczyć*. Są to środki otwierające w mianowniku miejsce zarówno dla nazw osobowych, jak i instytucjonalnych: *spadkodawca może powołać; Sejm może powołać; pracodawca może odwołać; sąd odwołuje; biskup diecezjalny winien ustanowić; sąd opiekuńczy może ustanowić; minister właściwy do spraw finansów publicznych wyznaczy; organ sprawujący nadzór pedagogiczny wyznacza*. Taką samą łączliwość wykazuje czasownik *tworzyć*: *wojewoda może tworzyć; minister właściwy do spraw finansów publicznych może tworzyć; organ prowadzący szkołę może tworzyć*.

Do rzadziej spotykanych wyrażen należy: *mianować, wybrać, zawiesić w czynnościach* oraz *zawieszać w pełnieniu obowiązków*. Czasownik *desygnować* występuje wyłącznie w *ustawie zasadniczej*. W pozycji podmiotu otwiera miejsce dla nazwy sprawowanego urzędu: *Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej desygnuje*. Osobowe określenie w formie mianownika może być konotowane przez słowo *mianować* i konstrukcję *zawieszać w pełnieniu obowiązków*: *Prezydent Rzeczypospolitej mianuje; Papież mianuje; biskup lub zainteresowani biskupi powinni mianować; dyrektor szkoły zawiesza w pełnieniu obowiązków*. Z kolei *wybrać* i *zawiesić w czynnościach* przyłączają w pozycji podmiotu nazwę instytucjonalną: *Rada do spraw ekonomicznych powinna wybrać; Komisja Nadzoru Finansowego może zawiesić w czynnościach*.

Większość predykatów z omawianej klasy znaczeniowej funkcjonuje w ustawach prawnych w jednej z dwóch form: bezokolicznikowej, narzucanej przez operator modalny, albo osobowej. W formie osobowej występują dwa wyrażenia: *desygnować* i *zawieszać w pełnieniu obowiązków*.

W zbadanych strukturach lokalizacja wyrażen ze znaczeniem gramatycznym 'dominujący' w inicjalnej pozycji linearnej sprawia, że dodatkowo jest uwypuklona ich funkcja .

Najczęściej stosowany operator modalny to *móc*, co powoduje, że osobie lub instytucji przejawiającej się w planie formalnym jako 'dominujący' – tak jak w pierwszej grupie predykatów – przysługuje prawo do podjęcia działania, które jest wyrażone w bezokoliczniku. Mniej częstym operatorem jest *powinien*. Informuje on o obowiązku podjęcia działania przez określonego, osobowego bądź instytucjonalnego, członka przestrzeni administracyjno-prawnej.

W kolejną klasę znaczeniową układają się wyrażenia predykatywne, które sprawiają, że 'dominujący' to ten, kto w najogólniejszym rozumieniu wspiera innych uczestników danej sytuacji:

CHRONIĆ

M(inst) CHRONIĄ B przed czymś: *Władze publiczne chronią konsumentów, użytkowników i najemców przed działaniami zagrożającymi ich zdrowiu, prywatności i bezpieczeństwu oraz przed nieuczciwymi praktykami rynkowymi* (art. 76 Konstytucji RP).

CZUWAĆ

M(os) OM + CZUWAĆ {by} ZP: *Rektor seminarium oraz kierownik studiów mają czuwać, by wykładowcy właściwie wypełniali swoje zadanie [...]* (k. 261 § 2 CIC).

NIEŚĆ POMOC

M(os) OM + NIEŚĆ POMOC C: *Kapitan jest obowiązany nieść wszelką pomoc ludziom znajdującym się na morzu w niebezpieczeństwie [...]* (art. 60 § 1 k.m.); *Kapitan każdego ze statków, które się zderzyły, obowiązany jest nieść pomoc drugiemu statkowi, jego załodze i pasażerom [...]* (art. 261 § 1 k.m.).

SPRAWOWAĆ KONTROLĘ

M(inst) SPRAWUJĄ KONTROLĘ D: *Naczelnny Sąd Administracyjny oraz inne sądy administracyjne sprawują, w zakresie określonym*

w ustawie, **kontrolę administracji publicznej** (art. 184 Konstytucji RP).

SPRAWOWAĆ NADZÓR

M(os) SPRAWUJE NADZÓR nad + N: **Nadzór nad Prezesem Urzędu sprawuje Prezes Rady Ministrów** (art. 152 pkt 2 p.z.p.); **Nadzór nad stacjami kontroli pojazdów sprawuje starosta** (art. 83b pkt 1 p.r.d.).

SPRAWOWAĆ OPIEKĘ

M(os) SPRAWUJE OPIEKĘ nad + N: **Dyrektor sprawuje opiekę nad dziećmi i młodzieżą uczącą się w szkole** (art. 7 pkt 1 uKN).

SPRAWOWAĆ PIECZĘ

M(os) SPRAWUJE PIECZĘ nad + N: **Opiekun sprawuje pieczę nad osobą i majątkiem pozostającego pod opieką** (art. 155 § 1 k.r.o.).

TROSZCZYĆ SIĘ/ZATROSZCZYĆ SIĘ

M(os) OM + TROSZCZYĆ SIĘ o + B / ZATROSZCZYĆ SIĘ {by/ ażeby} ZP: **biskup diecezjalny winien troszczyć się o wszystkich wierzniych powierzonych jego pieczy** (k. 383 § 1 CIC); **Ordynariusz miejsca winien zatroszczyć się o to, by proboszcz i wikariusze praktykowali wedle możliwości jakąś formę życia wspólnego w domu parafialnym** (k. 550 § 2 CIC); **Ordynariusz miejsca powinien zatroszczyć się o to, ażeby osoby wyznaczone do nauczania religii także w szkołach niekatolickich odznaczały się zdrową nauką, świadectwem życia chrześcijańskiego i umiejętnością pedagogiczną** (k. 804 § 2 CIC).

UDZIELAĆ POMOCY

M(inst) UDZIELAJĄ/OM + UDZIELAĆ POMOCY C: **Instytucje i organy Rzeczypospolitej, inne niż prokurator, udzielają niezbędnej pomocy polskiemu członkowi zespołu, o którym mowa w § 1** (art. 589d § 3 k.p.k.); **Osobom niepełnosprawnym władze publiczne udzielają, zgodnie z ustawą, pomocy w zabezpieczeniu egzystencji, przysposobieniu do pracy oraz komunikacji społecznej** (art. 69 Konstytucji RP); **Organy administracji publicznej obowiązane są udzielać pomocy sędziemu-komisarzowi** (art. 155 pkt 1 p.u.n.); **Sąd opiekuńczy i inne organy państwowe obowiązane są udzielać pomocy rodzicom** (art. 100 k.r.o.).

WIZYTOWAĆ

M(os) OM + WIZYTOWAĆ B: **Członków instytutów zakonnych na prawie papieskim oraz ich domy biskup może wizytować jedy-**

nie w przypadkach przewidzianych przez prawo (k. 397 § 1 CIC); **Biskup obowiązany jest wizytować diecezję każdego roku** (k. 396 § 1 CIC).

WYKONYWAĆ CZYNNOŚCI KONTROLNE

M(os) WYKONUJĄ CZYNNOŚCI KONTROLNE w + Ms: **Pracownicy Urzędu Komisji Nadzoru Finansowego wykonują czynności kontrolne w oddziałach instytucji kredytowych** (art. 141d pkt 1 pr.bank.).

WYSTĘPOWAĆ W OBRONIE

M(os/inst) OM + WYSTĘPOWAĆ W OBRONIE D: **Organ prowadzący szkołę i dyrektor szkoły są obowiązani z urzędu występować w obronie nauczyciela [...] (art. 63 pkt 2 uKN).**

Przedstawione predykaty są szczególne z dwóch powodów. Od strony formalnej przeważają wśród nich analityzmy werbo-nominalne²⁹⁵, zwłaszcza z komponentem *sprawować*: *sprawować kontrolę*, *sprawować nadzór*, *sprawować opiekę*, *sprawować pieczę*, *nieść pomoc*, *udzielać pomocy*, *występować w obronie*. Czasowniki są tylko cztery: *wizytować*, *czuwać*, *chronić* i *troszczyć się*.

Wyrażenia są niejednolite ze względu na niesioną przez nie treść. Tworzą dwie podgrupy. W skład pierwszej wchodzi: *czuwać*, *sprawować kontrolę*, *sprawować nadzór*, *wizytować* i *wykonywać czynności kontrolne*. Wymienione predykaty powodują, że jako ‘dominujący’ postrzegana jest osoba, która kontroluje poczynania innych uczestników regulacji. Najczęściej wskazują na nią nazwy pełnionych funkcji, np.: **biskup obowiązany jest wizytować**; *Nadzór sprawuje starosta*; *nadzór sprawuje Prezes Rady Ministrów*.

Do drugiej podgrupy należą analityzmy werbo-nominalne: *nieść pomoc*, *sprawować opiekę*, *sprawować pieczę*, *udzielać pomocy*, *występować w obronie*, a także dwa czasowniki: *chronić* i *troszczyć się*. Pod wpływem tych wyrażeń ujęty podmiotem partycypant przejawia się w planie powierzchniowym jako ‘opiekun’. W zdaniu zawierającym analityzm *występować w obronie* do wymienionej roli odsyłają nazwa instytucjonalna i osobowa: **organ prowadzący szkołę i dyrektor szkoły są obowiązani występować w obronie**. W strukturach z wyrażeniem *chronić* albo *udzielać pomocy* znaczenie ‘opiekun’ jest przywoływane

²⁹⁵ Zob. definicję analityzmu werbo-nominalnego w 2. części *Wstępu*.

za pomocą nazw instytucji, np.: **władze publiczne chronią**; **organy administracji publicznej obowiązane są udzielać pomocy**; **sąd opiekuńczy i inne organy państwowe obowiązane są udzielać pomocy**.

W pozostałych wypowiedzeniach omawiany uczestnik regulacji ma wymiar osobowy. Jego językowe reprezentacje to przede wszystkim określenia sprawowanych urzędów, np.: **biskup diecezjalny winien troszczyć się**; **dyrektor sprawuje opiekę**; **kapitan jest obowiązany nieść pomoc**.

Wśród predykatów są zarówno formy osobowe, jak i bezokoliczniki. Do wyrazów w formie osobowej należą: *sprawować kontrolę, sprawować nadzór, wykonywać czynności kontrolne, sprawować opiekę, sprawować pieczę i chronić*. Pozostałe wyrażenia, tzn.: *wizytować, czuwać, nieść pomoc, występować w obronie oraz troszczyć się*, współwystępują z operatorami modalnymi.

Z operatorów modalnych ze względu na najwyższą frekwencję wyróżnia się *być obowiązany*. Inne wyrażenia to: *powinien, winien, a także mieć*. Czasem pojawia się *móc*.

W omawianym rejestrze można dostrzec struktury w kształcie WZ, zawierające czasownik *zatroszczyć się* bądź *czuwać*. Rozpoznanie w nich konwersu wymaga oglądu dwóch zdań składowych. Są to: zdanie z wyrażeniem *zatroszczyć się* lub *czuwać* oraz zdanie usytuowane względem tego zdania w postpozycji. Zdanie postpozycyjne jest o tyle istotne, że dochodzi w nim do powierzchniowej realizacji przeciwstawiającego się roli 'dominujący' znaczenia 'podporządkowany'. Językowy wykładnik tego znaczenia zajmuje pozycję podmiotu: *Ordynariusz miejsca winien zatroszczyć się o to, by **proboszcz i wikariusze** praktykowali wedle możliwości jakąś formę życia wspólnego w domu parafialnym; Ordynariusz miejsca powinien zatroszczyć się o to, ażeby **osoby wyznaczone do nauczania religii** także w szkołach niekatolickich odznaczały się zdrową nauką, świadectwem życia chrześcijańskiego i umiejętnością pedagogiczną; Rektor seminarium oraz kierownik studiów mają czuwać, by **wykładowcy** właściwie wypełniali swoje zadanie*.

Osobną grupę stanowią zdania normatywne z wyrażeniem predykatywnym *ządać/zażądać*. Wskazuje ono na intencję, jaka przyświeca działaniom osób i instytucji odtworzonych w planie formalnym jako znaczenie 'dominujący':

ŻĄDAĆ/ZAŻĄDAĆ

- a) **M(os)** OM + ŻĄDAĆ od + D czegoś: *Prezes Urzędu może żądać od kierownika zamawiającego oraz od pracowników zamawiającego udzielenia [...] pisemnych wyjaśnień* (art. 164 pkt 2 p.z.p.); *Właściciel może z ważnych powodów żądać od użytkownika zabezpieczenia* (art. 269 § 1 k.c.); *Wierzyciel może żądać od dłużnika osobistego świadczenia* (art. 356 § 1 k.c.); *Zamawiający może żądać od wykonawców wniesienia wadium* (art. 76 pkt 3 p.z.p.);
- b) **M(inst)** OM + ŻĄDAĆ/ZAŻĄDAĆ od + D czegoś: *Organy administracji architektoniczno-budowlanej i nadzoru budowlanego [...] mogą żądać od uczestników procesu budowlanego, właściciela lub zarządcy obiektu budowlanego informacji lub udostępnienia dokumentów* (art. 81c pr.bud.); *Organ celny może żądać od strony postępowania 1) urzędowego tłumaczenia na język polski dokumentów* (art. 86 pkt 2 pr.c.); *Komisja Nadzoru Finansowego może żądać od banku w szczególności 1) przedstawienia kopii zawartej umowy* (art. 6 pkt 3 pr.bank.); *W uzasadnionych przypadkach organ administracji publicznej może zażądać od strony złożenia zaliczki w określonej wysokości na pokrycie kosztów postępowania* (art. 261 § 2 k.p.a.).

W przedstawionych przykładach najwyższą frekwencją odznacza się *żądać*; *zażądać* pojawia się, ale sporadycznie. Charakterystyczne jest każdorazowe użycie wykładnika intencji w powiązaniu z operatorem normatywnym *móc*.

Kategorialne znaczenie ‘dominujący’ uwidacznia się w składniku, który zajmuje pierwszą pozycję linearną. Jego wykładniki to nazwy instytucji, np.: *organ celny może żądać*; *Komisja Nadzoru Finansowego może żądać*; *organ administracji publicznej może zażądać*, a także określenia osób. Mogą nimi być: nazwa sprawowanego urzędu (*Prezes Urzędu może żądać*), rzeczownikowe derywaty morfologiczne (*właściciel może żądać*; *wierzyciel może żądać*) oraz forma imiesłowowa (*zamawiający może żądać*).

W przeciwieństwie do dotychczas opisanych wyrażzeń inne predykaty, którymi uwypukla się przypisaną roli w podmiocie cechę ‘władza’, występują w ustawach prawnych rzadziej. Niekoniecznie układają się w rozbudowane klasy znaczeniowe. Należą do nich:

DELEGOWAĆ ('przekazywać')

M(os) OM + DELEGOWAĆ C coś: *Ordynariusz i proboszcz [...] mogą delegować kapłanom i diakonom również ogólne upoważnienie do asystowania przy zawieraniu małżeństw w granicach swojego terytorium* (k. 1111 § 1 CIC).

DELEGOWAĆ ('skierować')

- a) **M(os)** OM + DELEGOWAĆ B do czegoś: *biskup diecezjalny [...] może delegować świeckich do asystowania przy zawieraniu małżeństw* (k. 1112 § 1 CIC);
- b) **M(inst)** OM + DELEGOWAĆ B do czegoś: *Rada Nadzorcza [...] może jednak delegować swoich członków do samodzielnego pełnienia określonych czynności nadzorczych* (art. 390 § 1 k.s.h.).

KIEROWAĆ

- a) **M(os)** KIERUJE N: *Szkołą kieruje dyrektor* (art. 7 pkt 1 uKN); *Redakcją kieruje redaktor naczelny* (art. 25 pkt 1 p.p.);
- b) **M(inst)** KIERUJE N: *Rada Ministrów kieruje administracją rządową* (art. 146 pkt 3 Konstytucji RP).

NADAWAĆ/NADAĆ

- a) **M(os)** NADAJE C coś: *Statut bankowi państwowemu nadaje Minister Skarbu Państwa w porozumieniu z Ministrem Finansów* (art. 19 pr.bank.); *stopień awansu zawodowego nadaje: 1) nauczycielowi stażyscie nauczyciela kontraktowego – dyrektor szkoły [...]* (art. 9b pkt 4 uKN);
- b) **M(inst)** NADAJE/OM + NADAĆ C coś: *stopień awansu zawodowego nadaje [...] 2) nauczycielowi kontraktowemu stopień nauczyciela mianowanego – organ prowadzący szkołę [...]* (art. 19 pkt 4 uKN); *Właściwy organ samorządu zawodowego może również nadać tytuł rzeczoznawcy osobie [...]* (art. 15 pkt 3 pr.bud.).

NAŁOŻYĆ

M(os) OM + NAŁOŻYĆ na + B coś: *biskup może nałożyć na diecezję podatek* (k. 264 § 1 CIC).

ODWODZIĆ

M(os) OM + ODWODZIĆ B od czegoś: *Duszpasterze powinni odwozić od zawierania małżeństwa młodzież* (k. 1072 CIC).

SKAZYWAĆ/SKAZAĆ

M(inst) SKAZUJE/OM + SKAZAĆ B na coś: *Sąd, uwzględniając wniosek, skazuje oskarżonego wyrokiem* (art. 343 § 6 k.p.k.); *Sąd*

uwzględniając wniosek **skazuje obwinionego wyrokiem** (art. 63 § 4 k.p.w.); **Sąd może skazać na grzywnę [...] każdego, kto nie uczyni zadość wezwaniu dokonanemu w myśl artykułu poprzedzającego** (art. 293 §1 p.p.s.a).

SKIEROWAĆ

M(os) OM + SKIEROWAĆ B na coś: **Dyrektor szkoły może skierować nauczyciela mianowanego na badanie okresowe lub kontrolne** (art. 23 pkt 5 uKN).

SPRAWOWAĆ KIEROWNICTWO

M(os) SPRAWUJE KIEROWNICTWO D: **Kapitan sprawuje kierownictwo statku i wykonuje inne czynności określone przepisami** (art. 53 §1 k.m.).

SPRAWOWAĆ ZWIERZCHNICTWO

M(os) SPRAWUJE ZWIERZCHNICTWO nad + N: **W czasie pokoju Prezydent Rzeczypospolitej sprawuje zwierzchnictwo nad Siłami Zbrojnymi za pośrednictwem Ministra Obrony Narodowej** (art. 134 pkt 2 Konstytucji RP).

POUCZAĆ/POUCZYĆ

- a) **M(os) POUCZA B** o czymś: **przewodniczący poucza oskarżonego o prawie składania wyjaśnień, odmowy wyjaśnień lub odpowiedzi na pytania** (art. 386 §1 k.p.k.);
- b) **M(inst) POUCZA/OM + POUCZYĆ B** o czymś: **Organ ścigania poucza osobę uprawnioną do złożenia wniosku o przysługującym jej uprawnieniu** (art. 12 § 1 k.p.k.); **Organ celny poucza osobę, o której mowa w ust. 1, o skutkach nieustanowienia pełnomocnika do spraw doreczeń** (art. 84 pkt 3 p.r.c.); **Stronę działającą bez adwokata lub radcy prawnego sąd powinien pouczyć o skutkach niezgłoszenia wniosku w powyższym terminie** (art. 210 § 1 p.p.s.a.).

POZBAWIĆ

M(inst) POZBAWI B czegoś: **sąd opiekuńczy pozbawi rodziców władzy rodzicielskiej** (art. 111 § 1 k.r.o.).

PRZESŁUCHIWAĆ

M(os/inst) PRZESŁUCHUJE B: **Świadka przesłuchuje prokurator, a także sąd** (art. 184 § 3 k.p.k.); **W wypadkach wskazanych w § 2 i 3 sąd przesłuchuje taką osobę na rozprawie z wyłączeniem jawności** (art. 41 § 5 k.p.w.).

PRZEWODNICZYĆ

M(os) PRZEWODNICZY C: *Prezes NBP przewodniczy Radzie Polityki Pieniężnej, Zarządowi NBP* (art. 11 pkt 2 uNBP); *Prezes zarządu banku państwowego [...] przewodniczy zarządowi banku* (art. 18 pkt 4 pr.bank.).

POWIERZYĆ

- a) **M(os)** OM + POWIERZYĆ C coś: *biskup diecezjalny, nie zaś administrator diecezji, może powierzyć parafię kleryckiemu instytutowi zakonnemu lub kleryckiemu stowarzyszeniu życia apostołskiego* (k. 520 § 1 CIC); *Prokurator może powierzyć Policji prowadzenie śledztwa* (art. 311 §2 k.p.k.);
- b) **M(inst)** OM + POWIERZYĆ C coś: *Sąd opiekuńczy może także powierzyć zarząd majątkiem małoletniego ustanowionemu w tym celu kuratorowi* (art. 109 § 3 k.r.o.); *Sąd może powierzyć dokonanie wypłat biegłemu-komisarzowi* (art. 347 §2 k.m.); *Wspólne sprawowanie opieki nad dzieckiem sąd może powierzyć tylko małżonkom* (art. 146 k.r.o.); *Bank może, w drodze decyzji zawartej na piśmie, powierzyć przedsiębiorcy lub przedsiębiorcy zagranicznemu, [...] wykonywanie wyłącznie: 1) w imieniu i na rzecz banku pośrednictwa w zakresie czynności bankowych na podstawie umowy agencyjnej [...]* (art. 6a pkt 1 pr.bank.).

PRZYDZIELAĆ

M(os) PRZYDZIELA C kogoś: *Nauczycielowi stażystcie i nauczycielowi kontraktowemu odbywającemu staż dyrektor szkoły przydziela opiekuna* (art. 9 pkt 4 uKN).

PRYZNAWAĆ/PRYZNAĆ

M(inst) PRYZNAJE/OM + PRYZNAĆ C coś: *Sąd przyznaje biegłemu-komisarzowi stosowne wynagrodzenie* (art. 348 § 1 k.m.); *Sąd opiekuńczy może ojcu przyznać władzę rodzicielską także po ustaleniu ojcostwa* (art. 93 § 2 k.r.o.).

REPREZENTOWAĆ

M(os) REPREZENTUJE B: [**Prezes NBP – R. Ł.**] *reprezentuje NBP na zewnątrz* (art. 11 pkt 2 uNBP); *Prezes zarządu banku państwowego reprezentuje bank* (art. 18 pkt 4 pr.bank.).

ROZWIĄZAĆ

M(inst) OM + ROZWIĄZAĆ B: *Sejm, na wniosek Prezesa Rady Ministrów, może rozwiązać organ stanowiący samorządu terytorialnego* (art. 171 pkt 3 Konstytucji RP).

UDZIELAĆ/UDZIELIĆ

- a) **M(os) UDZIELA/OM + UDZIELAĆ/UDZIELIĆ C** czegoś: *Nauczycielowi zatrudnionemu w pełnym wymiarze zajęć na czas nieokreślony [...] dyrektor szkoły udziela urlopu dla poratowania zdrowia* (art. 73 pkt 1 uKN); *Pracodawca jest obowiązany udzielać pracownicy ciężarnej zwolnień od pracy* (art. 185 §2 k.p.); *Kapitan statku obowiązany jest udzielić pilotowi wszelkich informacji dotyczących właściwości nawigacyjnych statku* (art. 221 §2 k.m.); *Najwyższy przełożony [...] może z ważnej przyczyny udzielić zakonnikowi profesowi ślubów wieczystych, indultu eksklaustracyjnego* (k. 686 § 1 CIC);
- b) **M(inst) OM + UDZIELAĆ/UDZIELIĆ C** czegoś: *Organ prowadzący postępowanie powinien ponadto w miarę potrzeby udzielać uczestnikom postępowania informacji* (art. 16 § 2 k.p.k.); *Mniszkom tylko Stolica Apostolska może udzielić indultu eksklaustracyjnego* (k. 686 § 2 CIC).

UPOMINAĆ

- a) **M(os) UPOMINA B:** *Sędzia-komisarz upomina syndyka, nadzorcę sądowego oraz ich zastępców, zaniedbujących swoje obowiązki* (art. 169a p.u.n.);
- b) **M(inst) UPOMINA B:** *organ celny, nie więcej niż trzykrotnie, upomina pisemnie osobę zobowiązaną o konieczności złożenia zgłoszenia INTRASTAT* (art. 100 pkt 1 pr.c.).

WYDAĆ

- a) **M(os) OM + WYDAĆ C** coś: *Przewoźnik może wydać załadowcy [...] dokument stwierdzający przyjęcie ładunku do przewozu* (art. 130 § 1 k.m.); *Przedsiębiorca składowy jest obowiązany wydać składającemu pokwitowanie* (art. 853 § 2 k.c.); [...] *pracodawca jest obowiązany niezwłocznie wydać pracownikowi świadectwo pracy* (art. 97 § 1 k.c.);
- b) **M(inst) OM + WYDAĆ C** coś: *Bank może wydać posiadaczowi rachunku oszczędnościowego oraz posiadaczowi rachunku terminowej lokaty oszczędnościowej imienną książeczkę oszczędnościową*

lub inny imienny dokument potwierdzający zawarcie umowy (art. 53 pkt 1 pr.bank.).

WYMIERZAĆ KARĘ

M(inst) WYMIERZA KARĘ C: *organ wyższego stopnia wymierza temu [właściwemu organowi – R. Ł.] [...] karę w wysokości 500 złotych za każdy dzień zwłoki (art. 35 pkt 6 pr.bud.).*

WZYWAĆ/WEZWAĆ

M(inst) WZYWA/OM + WZYWAĆ/WEZWAĆ B na coś: *Komisja Nadzoru Finansowego 1) wzywa założycieli do uzupełnienia wniosku (art. 33 pkt 1 pr.bank.); Najwyższa władza kościelna może wezwać na sobór powszechny również niektórych wiernych, nie mających godności biskupiej (k. 339 § 2 CIC); Zarząd powinien wezwać akcjonariuszy do złożenia dokumentacji akcji (art. 443 §4 k.s.h.); Organ administracji publicznej może wzywać osoby do udziału w podejmowanych czynnościach i do złożenia wyjaśnień lub zeznań osobiście (art. 50 § 1 k.p.a.).*

ZATRUDNIAĆ/ZATRUDNIĆ

M(os) ZATRUDNIA/OM + ZATRUDNIĆ B: *Wójt (burmistrz, prezydent miasta) zatrudnia inną osobę na stanowisko zastępcy (zastępców) kierownika urzędu stanu cywilnego (art. 6 pkt 5 p.a.s.c.); Pracodawca powinien w miarę możliwości ponownie zatrudnić pracownika (art. 53 § 5 k.p.).*

ZWOLNIĆ

M(os) OM + ZWOLNIĆ B od czegoś: *Pracodawca jest obowiązany zwolnić młodocianego od pracy (art. 198 k.p.); sędzia-komisarz może zwolnić upadłego od ponoszenia kosztów sądowych (art. 231 pkt 2 p.u.n.).*

Zaprezentowane predykaty to w większości czasowniki; analityzmy są trzy. Pozwalają one postrzegać członków przestrzeni administracyjno-prawnej jako osoby lub instytucje, które: a) kierują kimś/czymś (*kierować, sprawować kierownictwo, sprawować zwierzchnictwo, przewodniczyć*); b) dają coś komuś/czemuś (*delegować, powierzać, udzielać/udzielić, nadawać/nadać, wydać, przyznawać/przyznać, przydzielać, nałożyć, zatrudniać/zatrudnić, wymierzać karę*); c) odbierają coś od kogoś/od czegoś (*pozbawić, zwolnić, przesłuchiwać*); d) pouczają kogoś (*pouczać/pouczyć, upominać, odwozдить, skazywać/skazać*); e) kierują gdzieś kogoś/coś albo wzywają

na coś (*delegować, skierować, wzywać/wezwać*); oraz f) likwidują coś (*rozwiązać*).

Wykscerpowane zdania różnią się ze względu na typ obecnego w pozycji podmiotu wykładnika roli 'dominujący'. Wśród wyrażzeń, które konotują w mianowniku zarówno nazwy osobowe, jak i instytucjonalne, pojawiają się: *kierować, powierzyć, udzielać/udzielić, nadawać/nadać, wydać, pouczać/pouczyć, upominać, przesłuchiwać i delegować*. Miejsce dla nazw osobowych otwierają: *sprawować kierownictwo, sprawować zwierzchnictwo, przewodniczyć, reprezentować, przydzielać, nałożyć, zwolnić, odwozić i skierować*. Pozostałe wyrażenia: *przyznawać/przyznać, pozbawić, skazywać/skazać, rozwiązać, wzywać/wezwać* oraz *wymierzać karę*, wykazują łączliwość z instytucjonimami.

Spośród określeń osób funkcję najczęstszego powierzchniowego odpowiednika badanej roli semantycznej pełnią nazwy piastowanych godności i pełnionych funkcji, np.: ***Prezydent Rzeczypospolitej*** *sprawuje zwierzchnictwo*; ***Prezes zarządu banku państwowego*** *reprezentuje*; ***Prezes NBP*** *przewodniczy*; ***wójt (burmistrz, prezydent miasta)*** *zatrudnia*; ***dyrektor szkoły*** *przydziela*; ***dyrektor*** *kieruje*; ***biskup*** *może nałożyć*; ***biskup diecezjalny [...]*** *może delegować*. Rzadziej można spotkać nazwę wykonawcy czynności czy też formę imiesłowową, np.: ***pracodawca*** *jest obowiązany udzielać*; ***przewoźnik*** *może wydać*; ***przewodniczący*** *poucza*.

W grupie instytucjonimów do częstych należą wyrażenia z rozwijanym określeniami rzeczownikiem *organ*, m.in.: ***właściwy organ samorządu zawodowego*** *może nadać*; ***organ ścigania*** *poucza*; ***organ administracji publicznej*** *może wzywać*. Ze względu na znaczną frekwencję wyróżnia się także nazwa apelatywna *sąd*, np.: ***sąd*** *skazuje*; ***sąd*** *przesłuchuje*; ***sąd*** *przyznaje*; ***sąd*** *powinien pouczyć*.

Liczne predykaty współwystępują z operatorami modalnymi. Najczęściej stosowany jest czasownik *móc*, otwierający miejsce dla wyrażzeń tj.: *delegować* ('przekazywać'), *powierzyć, udzielić, nadać, wydać, przyznać, nałożyć, zwolnić, skazać, delegować* ('skierować'), *skierować, wezwać i rozwiązać*. Inny operator modalny to predykatyw *powinien*, który współtworzy następujące konstrukcje werbalne: *powinien udzielać (zwolnień, informacji); powinien zatrudnić; powinien pouczyć; powinien odwozić*, a także *powinien wezwać*. Najrzadziej pojawia się wyrażenie *być obowiązany*. Funkcjonuje ono jako składnik

konstrukcji: *być obowiązany(ym) udzielić (informacji)*; *być obowiązany(ym) udzielać (zwolnień)*; *być obowiązany(ym) wydać (pokwitowanie, świadectwo pracy)*; *być obowiązany(ym) zwolnić (od pracy)*.

Osobną całość stanowią wyrażenia, które występują w analizowanych wypowiedzeniach wyłącznie w formie osobowej: *kierować, przewodniczyć, reprezentować, przydzielać, pozbawić, upominać i przesłuchiwać*. Podaną formę przybiera również czasownikowy komponent trzech konstrukcji: *sprawować kierownictwo, sprawować zwierzchnictwo i wymierzać karę*.

2.1.2. 'Dominujący' w pozycji dopełnienia lub przydawki

Powierzchniowa realizacja konwersu, pozwalająca na wyeksponowanie w pozycji podmiotu członu 'podporządkowany' sprawia, że znaczenie gramatyczne 'dominujący' może się ujawnić, ale w innym miejscu konstrukcji normatywnej. Nadrzędny człon konwersu ujmuje się, była już o tym mowa, za pomocą składników grupy werbalnej. Może to być wyrażenie w pozycji dopełnienia albo funkcjonujący jako przydawka składnik imienny, przyłączany przez wyrażenie przyimkowe.

Struktury z przywołaną dopełnieniem rolą semantyczną 'dominujący' – w porównaniu z przykładami, w których przejawia się ona w podmiocie – stanowią mniejszość. Widać w nich wykładniki badanej roli głównie w postaci określeń sprawowanych urzędów i piastowanych godności (np.: *Główny Inspektor Nadzoru Budowlanego, Prezes Najwyższej Izby Kontroli, Prezydent Rzeczypospolitej, Papież, biskup diecezjalny, własny ordynariusz*). Do jej rzadszych językowych reprezentacji należą nazwy instytucjonalne czy też frazy po nominalizacji. Nie występują derywaty charakteryzujące aktanta przez czynność albo cechę.

Specyfika konstrukcji zdaniowych z kategoriałnym znaczeniem 'dominujący' obecnym w dopełnieniu polega na tym, że dla odtworzenia w nich zależności konwersywnej ważna jest nie tylko treść wpisana w wyrażenia predykatywne, lecz także ich forma gramatyczna.

Predykaty wpływające na zaistnienie konwersu 'dominujący' – 'podporządkowany' to:

BYĆ POSŁUSZNYM

M OM + JEST POSŁUSZNY C(os): *Rektorowi, do którego należy troska o codzienne kierowanie seminarium, w wypełnianiu swoich obowiązków powinni być posłuszni wszyscy [...] (k. 260 CIC).*

(MIEĆ OBOWIĄZEK) OKAZYWANIA SZACUNKU I POSŁUSZEŃSTWA

M OM + OKAZYWANIA SZACUNKU I POSŁUSZEŃSTWA C(os): *Duchowni mają szczególny obowiązek okazywania szacunku i posłuszeństwa Papieżowi oraz każdy własnemu ordynariuszowi (k. 273 CIC).*

PODLEGAĆ

- a) M PODLEGA C (ZDRZ IMŁ przez + B)²⁹⁶: *Egzaminator zatrudniony w wojewódzkim ośrodku ruchu drogowego podlega corocznie szkoleniu organizowanemu przez dyrektora wojewódzkiego ośrodka ruchu drogowego (art. 111 pkt 4 p.r.d.);*
- b) M PODLEGA C(inst): *Najwyższa Izba Kontroli podlega Sejmowi (art. 202 pkt 2 Konstytucji RP).*

PODLEGAĆ NADZOROWI

M PODLEGA NADZOROWI D(inst): *Wszystkie stowarzyszenia wiernych podlegają nadzorowi kompetentnej władzy kościelnej [...] (k. 305 § 1 CIC); Nadzorowi Stolicy Apostolskiej podlegają wszystkie stowarzyszenia (k. 305 § 2 CIC); [opiekun – R. Ł.] podlega przy tym nadzorowi sądu opiekuńczego (art. 155 § 1 k.r.o.).*

Wyodrębniają się wykładniki, które w jednoznaczny sposób oddają hierarchiczność ról semantycznych tworzących konwers: *podlegać* i *podlegać nadzorowi*. Do roli ‘dominujący’ odsyła bezpośrednio konotowana przez *podlegać* nazwa instytucji w celowniku; w wypadku *podlegać nadzorowi* instytucjonimy występują w formie dopełniacza: *podlega Sejmowi; nadzorowi Stolicy Apostolskiej podlegają; podlegają nadzorowi najwyższej władzy kościelnej; podlega nadzorowi sądu opiekuńczego.*

W zdaniu ze słowem *podlegać* wykładnik tego znaczenia może wystąpić na niższym poziomie składniowym: *Egzaminator zatrudniony w wojewódzkim ośrodku ruchu drogowego podlega corocznie szkole-*

²⁹⁶ Zdanie, w którym wykładnik roli ‘dominujący’ ujawnia się w składniku przyłączonym przez imiesłowowe określenie rzeczownika zdarzeniowego, stanowi wyjątek.

niu organizowanemu przez dyrektora wojewódzkiego ośrodka ruchu drogowego. Chodzi o konstrukcję *przez + B*, która zajmuje pozycję podrzędną względem imiesłowu, będącego bezpośrednim określeniem rzeczownika zdarzeniowego *szkolenie*.

W wypowiedzeniach z wyrażeniem *być posłusznym* czy też (*mieć obowiązek*) *okazywania szacunku i posłuszeństwa* kategoriale znaczenie 'dominujący' jest przywołane określeniem sprawowanego urzędu w formie celownika: *być posłusznym rektorowi*; (*mieć obowiązek*) *okazywania szacunku i posłuszeństwa Papiieżowi oraz własnemu ordynariuszowi*.

Oddzielną grupę predykatywnych wykładników relacji konwersywnej stanowią czasowniki w formie biernej, która w przeciwieństwie do formy czynnej decyduje o takim usytuowaniu językowych reprezentacji członów konwersu, że kategoriale znaczenie 'dominujący' – wyeksponowane w stronie czynnej w podmiocie – pokazuje się na dalszym planie. Ma swój powierzchniowy odpowiednik we frazie werbalnej w pozycji dopełnienia. Jest to wyrażenie w bierniku, współtworzące konstrukcję *przez + B*.

Do czasowników w formie biernej należą:

BYĆ NADANYM

M OM + BYĆ NADANE komuś **przez + B(os)**: *Nauczycielowi dyplomowanemu, posiadającemu co najmniej 20-letni okres pracy w zawodzie nauczyciela, w tym co najmniej 10-letni okres pracy jako nauczyciel dyplomowany, oraz znaczący i uznany dorobek zawodowy, na wniosek Kapituły do Spraw Profesorów Oświaty może być nadany przez ministra właściwego do spraw oświaty i wychowania tytuł honorowy profesora oświaty* (art. 9i pkt 1 uKN).

BYĆ ODWOŁANYM

M OM + BYĆ ODWOŁANY **przez + B(inst)**: *Pracownik zatrudniony na podstawie powołania może być w każdym czasie – niezwłocznie lub w określonym terminie – odwołany ze stanowiska przez organ, który go powołał* (art. 70 § 1 k.p.).

BYĆ POWOŁYWANYM

a) M JEST POWOŁYWANY **przez + B(os)**: *Sędziowie są powoływani przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej [...] (art. 179 Konstytucji RP); Główny Inspektor Nadzoru Budowlanego jest powoływany przez Prezesa Rady Ministrów [...] (art. 88 pkt 3 pr.bud.);*

b) M JEST POWOŁYWANY przez + B(inst): *Prezes Najwyższej Izby Kontroli jest powoływany przez Sejm za zgodą Senatu [...] (art. 205 pkt 1 Konstytucji RP).*

BYĆ USUNIĘTYM

M OM + BYĆ USUNIĘTY przez + B(os): *Kanclerz i notariusze mogą być swobodnie usunięci z zajmowanego stanowiska przez biskupa diecezjalnego (k. 485 CIC).*

BYĆ ZOBOWIĄZANYM

M OM + BYĆ ZOBOWIĄZANY przez + B(os): *Nauczyciel, o którym mowa w ust. 1, może być zobowiązany przez dyrektora do wykonywania w czasie ferii następujących czynności [...] (art. 64 pkt 2 uKN).*

W przytoczonych wypowiedzeniach formę bierną przyjmują następujące czasowniki: *powoływać, odwołać, usunąć, zobowiązać i nadać*. Wszystkie, oprócz *być powoływany*, współwystępują z operatorem modalnym *móc*: *może być odwołany; mogą być usunięci; może być zobowiązany i może być nadany*. Podane wyrażenia mimo zmiany formy gramatycznej z czynnej na bierną dostarczają bliższych informacji o rozważanym układzie konwersywnym. Określona osoba albo organ instytucjonalny przejawia się w zdaniu normatywnym jako ktoś, kto: a) powołuje kogoś innego na stanowisko bądź odwołuje go ze stanowiska; b) nakłada obowiązek na kogoś innego; c) nadaje komuś jakiś tytuł.

Skoro rola semantyczna 'dominujący' jest ujęta dopełnieniem, inicjalną pozycję podmiotu zajmuje wykładnik drugiego członu konwersywnego, np.: *Sędziowie są powoływani przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej; Kanclerz i notariusze mogą być [...] usunięci [...] przez biskupa diecezjalnego; Nauczyciel, o którym mowa w ust. 1, może być zobowiązany przez dyrektora.*

Inaczej wygląda zdanie z formą *być nadany*: ponieważ mianownik odsyła do tego, co może być komuś nadane, człon konwersywny 'podporządkowany' pokazuje się we wprowadzającym zdanie wyrażeniu w celowniku: *Nauczycielowi dyplomowanemu, posiadającemu co najmniej 20-letni okres pracy w zawodzie nauczyciela może być nadany przez ministra właściwego do spraw oświaty i wychowania tytuł honorowy profesora oświaty.*

Do nielicznych należą wypowiedzenia normatywne, w których rolę 'dominujący' wyraża funkcjonujący jako przydawka składnik

rozbudowanego wyrażenia przyimkowego. Wypowiedzenia te są o tyle szczególne, że wykładnikiem konwersywnej zależności jest w nich nie wyrażenie predykatywne w pozycji orzeczenia, lecz rzeczownik zdarzeniowy bezpośrednio przyłączany przez przyimek²⁹⁷:

NA POLECENIE

M NA POLECENIE + **D(inst)**: *Na polecenie sądu Policja dokonuje określonych przez sąd czynności dowodowych [...] (art. 488 § 2 k.p.k.).*

NA WEZWANIE

M NA WEZWANIE + **D(inst)**: *Jeżeli przedmiot oględzin znajduje się u osób trzecich, osoby te są zobowiązane na wezwanie organu do okazania przedmiotu oględzin (art. 85 § 2 k.p.a.).*

NA ZARZĄDZENIE

M NA ZARZĄDZENIE + **D(os)**: *Na zarządzenie sędziego-komisarza sekretarz sądowy wydaje dokumenty z zaznaczeniem w nich, w jakiej sumie wierzytelność została uznana (art. 266 p.u.n.).*

POD KIEROWNICTWEM

M POD KIEROWNICTWEM + **D(os)**: *W każdym instytucie, a także prowincji kierowanej przez wyższego przełożonego powinien być ekonom, różny od wyższego przełożonego, a ustanowiony zgodnie z własnym prawem. Ma on zarządzać dobrami pod kierownictwem odnośnego przełożonego (k. 636 § 1 CIC).*

POD NADZOREM

M POD NADZOREM + **D(os)**: *Policja i inne organy w zakresie postępowania karnego wykonują polecenia sądu i prokuratora oraz prowadzą pod nadzorem prokuratora śledztwo lub dochodzenie w granicach określonych w ustawie (art. 15 §1 k.p.k.).*

POD WŁADZĄ

M POD WŁADZĄ + **D(os)**: *Proboszcz, pod władzą biskupa diecezjalnego, winien kierować liturgią w swojej parafii i czuwać nad tym, by nie wkradły się do niej nadużycia (k. 528 § 2 CIC).*

Z wyrażeń przyimkowych wyróżniają się trzy: *pod nadzorem*, *pod władzą* i *pod kierownictwem*. W ich skład wchodzi rzeczowniki w formie narzędnika: *nadzór*, *władza* i *kierownictwo*. Sygnalizują one

²⁹⁷ Wskazana cecha wpłynęła na wybór jednostki hasłowej. W sprawie zmiany jednostki hasłowej patrz również: str. 111.

nadrzędną pozycję osobowego aktanta, który uwidacznia się w prawostronnie przyłączanych imiennych podrzędnikach w dopełniaczu: *pod nadzorem **prokuratora**; pod władzą **biskupa diecezjalnego**; pod kierownictwem **odnośnego przełożonego***.

Aby w wyodrębnionych składnikach mogło zaistnieć znaczenie 'dominujący', w innym miejscu struktury zdaniowej musi się przejawić opozycyjny człon konwersu, czyli 'podporządkowany'. Formalny wykładnik tego członu zajmuje pozycję podmiotu: ***Policja i inne organy** [...] prowadzą pod nadzorem prokuratora śledztwo lub dochodzenie [...]; **Proboszcz**, pod władzą biskupa diecezjalnego, winien kierować liturgią w swojej parafii i czuwać [...]*.

Od omówionych przykładów odbiega CW z wyrażeniem przyimkowym *pod kierownictwem*. Odtworzenie znaczenia 'podporządkowany' wiąże się w nim z wykorzystaniem anafory. W zdaniu postpozycyjnym, w którym występuje *pod kierownictwem*, funkcję podmiotu pełni zaimek *on*. Jest to odsyłacz do rzeczownika *ekonom*, zajmującego pozycję podmiotu w zdaniu linearnie wcześniejszym: *W każdym instytucie, a także prowincji kierowanej przez wyższego przełożonego powinien być **ekonom**, różny od wyższego przełożonego, a ustanowiony zgodnie z własnym prawem. Ma **on** zarządzać dobrami pod kierownictwem odnośnego przełożonego*.

Trzy kolejne wyrażenia przyimkowe to: *na polecenie, na wezwanie i na zarządzenie*. Są one współtworzone przez rzeczowniki w bierniku. Wykładnik znaczenia 'dominujący' to przyłączana przez każde z wyrażen forma dopełniacza. Odsyła ona do osobowego aktanta (*na zarządzenie **sędziego-komisarza***); wskazuje również na rolę instytucjonalną (*na polecenie **sądu**; na wezwanie **organu***).

Przeciwstawiający się znaczeniu 'dominujący' człon 'podporządkowany', podobnie jak we wcześniejszych zdaniach normatywnych, jest widoczny w podmiocie: *Na polecenie sądu **Policja** dokonuje czynności dowodowych; [...] **osoby te** są zobowiązane na wezwanie organu do okazania przedmiotu oględzin; Na zarządzenie sędziego-komisarza **sekretarz sądowy** wydaje dokumenty*.

Znaczenie kategorialne ujęte za pośrednictwem przyłączanych przez wyrażenia przyimkowe podrzędników w pozycji przydawki może być także postrzegane jako niekonwersywna rola semantyczna 'inicjator'. To uczestnik akcji, który wpływa na poczynania sformalizowanego

podmiotem aktanta, decyduje o podjęciu przez niego określonej czynności²⁹⁸.

2.1.3. Implikacja znaczenia 'podporządkowany'. Nieujawienie znaczenia 'podporządkowany'

Warunkiem zaistnienia w podmiocie konwersywnej roli semantycznej 'dominujący' jest, powtórzę, przywołanie w innym miejscu zdania opozycyjnego względem badanej roli znaczenia 'podporządkowany'. Wskazaną prawidłowość obrazują struktury omówione w paragrafie 2.1.1. Pozycja składniowa zarezerwowana w nich dla wyrażenia z członem 'podporządkowany' to dopełnienie.

W licznych wypowiedzeniach z wpisaną w podmiot osobową lub instytucjonalną rolą semantyczną mamy do czynienia z wyzerowaniem w dopełnieniu wykładnika drugiego, osobowego bądź instytucjonalnego, aktanta. Przyczyn takiego stanu rzeczy należy upatrywać w tym, że w strukturach w kształcie WP – a takimi jest większość analizowanych konstrukcji normatywnych – nie zawsze jest możliwe odtworzenie wszystkich elementów treściowych przewidzianych w bazowym zdaniu semantycznym. Wskutek procesów nominalizacyjnych realizują się tylko niektóre aktanty: silnie rządzone, trudno odtwarzalne czy też ważne pod względem informacyjnym²⁹⁹.

Brak w zdaniu normatywnym językowej reprezentacji znaczenia 'podporządkowany' sprawia, że opisywany konwers staje się nieczytelny albo całkowicie zanika. Jeśli dochodzi do jego zaniku, to w pozycji podmiotu zamiast roli 'dominujący' przejawia się niekonwersywne znaczenie gramatyczne.

²⁹⁸ O niekonwersywnej roli semantycznej 'inicjator' i jej formalnym wykładniku w postaci wyrażenia *na żądanie + D* zob.: *Relacja 'dominujący' – 'podporządkowany'...*, op. cit., s. 252-253; *'Dawca' i 'biorca'...*, op. cit., s. 176-177. Inne, zanalizowane przez autorkę znaczenie gramatyczne, przywoływane za pomocą rozbudowanych wyrażen przyimkowych to 'ten, kto komuś na coś przyzwala': *Hierarchiczne układy w tekstach prawnych*, „Studia Językoznawcze” 2011, t. 10, s. 135-143. Patrz też: uwagi o znaczeniu wyrażen typu *za zgodą + D*, *za zezwoleniem + D*, zamieszczone w artykule: *'Dominujący' i 'podporządkowany'...*, op. cit.

²⁹⁹ E. Jędrzejko, *Nominalizacje w systemie...*, op. cit., s. 61.

Poddane oglądowi wypowiedzenia, pozbawione formalnego odpowiednika członu 'podporządkowany', są niejednolite. Niejednorodność bierze się m.in. stąd, że pojawiają się wśród nich struktury, co prawda funkcjonujące na zasadzie wyjątków, z implikowaną rolą 'podporządkowany'. Niejednorodność uwidacznia się także przy opisie warunków – w szczególności idzie o cechy konotacyjne wybranych składników zdania normatywnego – sprzyjających odtworzeniu badanego znaczenia.

Do wyrażen predykatywnych występujących w wyekscerpowanych konstrukcjach należą:

CZUWAĆ

- a) **M(os)** CZUWA nad czymś: *Prezydent Rzeczypospolitej czuwa nad przestrzeganiem Konstytucji [...] (art. 126 pkt 2 Konstytucji RP);*
- b) **M(os)** OM + CZUWAĆ {by} ZP: *Biskup diecezjalny powinien czuwać nad tym, by wszystkie sprawy związane z zarządzaniem całej diecezji były odpowiednio koordynowane i zawsze skierowane ku lepszemu osiągnięciu dobra powierzonej mu części Ludu Bożego (k. 473 § 1 CIC).*

DOMAGAĆ SIĘ

M(os) OM + DOMAGAĆ SIĘ czegoś: *W zakresie swojej działalności organizacja zbiorowego zarządzania może się domagać udzielenia informacji oraz udostępnienia dokumentów niezbędnych do określenia wysokości dochodzonych przez nią wynagrodzeń i opłat (art. 105 pkt 2 p.a.p.p.); [biskup diecezjalny – R. Ł.] winien domagać się przestrzegania wszystkich przepisów kościelnych (k. 392 CIC).*

NADAWAĆ

M(os) NADAJE coś: *Prezydent Rzeczypospolitej nadaje ordery i odznaczenia (art. 138 Konstytucji RP); „Medal Komisji Edukacji Narodowej” nadaje minister właściwy do spraw oświaty i wychowania (art. 51 pkt 2 uKN).*

NAKAZYWAĆ/NAKAZAĆ

- a) **M(os)** OM + NAKAZAĆ coś: *Właściwy inspektor pracy może nakazać utworzenie służby bhp albo zwiększenie liczby pracowników tej służby (art. 237 § 4 k.p.);*
- b) **M(inst)** NAKAZUJE/OM + NAKAZAĆ coś: *Właściwy organ nakazuje, z zastrzeżeniem ust. 2, w drodze decyzji, rozbiórkę obiektu*

budowlanego lub jego części [...] (art. 48 pkt 1 pr.bud.); Właściwy organ [...] nakazuje przeprowadzenie kontroli, o której mowa w ust. 1 (art. 62 pkt 3 pr.bud.); Komisja Nadzoru Finansowego może nakazać sprzedaż akcji w wyznaczonym terminie (art. 25 pkt 5 pr.bank.); [...] sąd może nakazać złożenie kaucji na zabezpieczenie pokrycia szkody (art. 295 § 2 k.s.h.); jednakże sąd może nakazać wcześniejszy zwrot [majątku wspólnego – R. Ł.] (art. 45 §2 k.r.o.).

NAKŁADAĆ

- a) **M(os)** NAKŁADA coś: *W przypadku nieusunięcia zaniedbania sędzia-komisarz nakłada grzywnę w wysokości do 30 000 zł (art. 169a p.u.n.); Karę pieniężną nakłada Prezes Urzędu w drodze decyzji administracyjnej (art. 202 § 1 p.z.p.);*
- b) **M(inst)** NAKŁADA/OM + NAKŁADAĆ coś: *Karę pieniężną, o której mowa w ust. 1, organ celny nakłada w drodze decyzji (art. 101 pkt 2 pr.c.); [...] sąd rejestrowy może nakładać grzywny według zasad określonych w przepisach o Krajowym Rejestrze Sądowym (art. 172 § 2 k.s.h.).*

PRZEPROWADZAĆ KONTROLĘ

M(os) PRZEPROWADZA KONTROLĘ/OM + PRZEPROWADZAĆ KONTROLĘ czegoś: *Prezes Urzędu przeprowadza kontrolę udzielania zamówień (art. 161 p.z.p.); Prezes Urzędu może przeprowadzać kontrolę udzielanych zamówień przed zawarciem umowy (kontrola wstępna) (art. 167 pkt 1 p.z.p.).*

SPRAWOWAĆ KONTROLĘ

M(os) SPRAWUJĄ KONTROLĘ czegoś: *Kontrolę przestrzegania przepisów o ubezpieczeniu odpowiedzialności za roszczenia morskie sprawują dyrektorzy urzędów morskich (art. 102g k.m.).*

SPRAWOWAĆ NADZÓR

- a) **M(os)** SPRAWUJE NADZÓR nad czymś: *Wojewoda sprawuje nadzór nad zarządzaniem ruchem na drogach (art. 10 pkt 2 p.r.d.);*
- b) **M(inst)** SPRAWUJE NADZÓR nad czymś: *Rada nadzorcza banku sprawuje nadzór nad wprowadzeniem systemu zarządzania (art. 9a pkt 2 pr.bank.).*

SPRAWOWAĆ OPIEKĘ

M(os) SPRAWUJE OPIEKĘ: *Opiekun sprawuje opiekę bezpłatnie (art. 162 § 1 k.r.o.).*

UDZIELAĆ ZEZWOLEŃ/ZEZWOLENIA

- a) **M(os)** UDZIELA ZEZWOLEŃ: *Minister właściwy do spraw finansów publicznych udziela, w drodze rozporządzenia, zezwoleń dewizowych* (art. 7 pr.dew.);
- b) **M(inst)** UDZIELA ZEZWOLENIA: *Sąd udziela zezwolenia* (art. 39 k.r.o.).

UDZIELAĆ ZGODY

M(inst) UDZIELA ZGODY: [...] *zgody udziela organ uprawniony do powoływania zarządu* (art. 380 §2 k.s.h.).

WYDAWAĆ UPRAWNIENIE

M(os) WYDAJE UPRAWNIENIE do czegoś: *Starosta wydaje uprawnienie do wykonywania badań technicznych* (art. 84 pkt 2 p.r.d.).

WYDAWAĆ ZARZĄDZENIE

M(os) WYDAJE ZARZĄDZENIE o czymś: *Prezes sądu wydaje pisemne zarządzenie o wyznaczeniu rozprawy głównej [...]* (art. 350 §1 k.p.k.).

WYKONYWAĆ NADZÓR

M(inst) WYKONYWA NADZÓR nad czymś: *Sąd opiekuńczy wykonywa nadzór nad sprawowaniem opieki* (art. 165 § 1 k.r.o.).

WYRAZIĆ ZGODĘ

- a) **M(os)** OM + WYRAZIĆ ZGODĘ na coś: *Minister Sprawiedliwości może wyrazić zgodę na dostarczenie Trybunałowi osoby wydanej lub przekazanej innemu państwu* (art. 611 k.p.k.);
- b) **M(inst)** OM + WYRAZIĆ ZGODĘ na coś: *Organ celny może wyrazić zgodę na zrzeczenie się towaru na rzecz Skarbu Państwa* (art. 29 pkt 1 pr.c); *Komisja Nadzoru Finansowego może [...] wyrazić zgodę na przekroczenie limitu* (art. 30 pkt 4 pr.bank.).

WZYWAĆ

M(os) WZYWA do czegoś: *Prezes Urzędu wzywa do sprostowania ogłoszenia opublikowanego w „Biuletynie Zamówień Publicznych”* (art. 11 pkt 3 p.z.p.).

ZAKAZAĆ

M(inst) OM + ZAKAZAĆ czegoś: *Sąd może [...] zakazać wszczęcia postępowania naprawczego* (art. 494 pkt 3 p.u.n.).

ZATROSZCZYĆ SIĘ

M(os) OM + ZATROSZCZYĆ SIĘ {ażeby} ZP: **Proboszcz jest obowiązany zatroszczyć się o to, ażeby przebywającym w parafii głoszone było nieskażone słowo Boże** (k. 528 § 1 CIC).

ZEZWALAĆ/ZEZWOLIĆ

- a) **M(os)** OM + ZEZWOLIĆ na coś: **Sędzia-komisarz może zezwolić na sprzedaż nieruchomości z wolnej ręki** (art. 326 pkt 1 p.u.n.); **Jednakże kierownik urzędu stanu cywilnego może zezwolić na zawarcie małżeństwa przed upływem tego terminu** (art. 4 k.r.o.);
- b) **M(inst)** ZEZWALA/OM + ZEZWOLIĆ na coś: **Właściwy organ [...] zezwala, w drodze decyzji, na dokończenie budowy** (art. 49b pkt 6 pr.bud.); **Jednakże z ważnych powodów sąd może zezwolić na zawarcie małżeństwa między powinowatymi** (art. 14 §1 k.r.o.).

ZLECIĆ

M(inst) OM + ZLECIĆ coś: **Organ, o którym mowa w ust. 1, może zlecić, na koszt inwestora, właściciela lub zarządcy obiektu budowlanego sporządzenie ekspertyzy [...]** (art. 78 pkt 2 pr.bud.).

ŻĄDAĆ

- a) **M(os)** OM + ŻĄDAĆ czegoś: **Czarterujący może żądać stosownego obniżenia frachtu i wynagrodzenia szkody** (art. 121 §2 k.m.); **Pasażer może żądać zwrotu opłaty za przewóz** (art. 175 §1 k.m.); **Akcjonariusz ma prawo żądać wydania odpisu wniosków w sprawach objętych porządkiem obrad** (art. 407 § 2 k.s.h.); **Organizator oraz uczestnik aukcji lub przetargu może żądać unieważnienia zawartej umowy** (art. 70 § 1 k.c.); **Sprzedawca może żądać zwrotu rzeczy ruchomej [...]** (art. 100 pkt 1 p.u.n.);
- b) **M(inst)** OM + ŻĄDAĆ czegoś: [...] **bank może żądać zabezpieczenia przewidzianego w Kodeksie cywilnym** (art. 93 pkt 1 pr.bank.); **Komisja Nadzoru Finansowego może żądać uzupełnienia zawiadomienia** (art. 48c pkt 3 pr.bank.).

Całość układu się w trzy podgrupy. W skład pierwszej wchodzi dwa wypowiedzenia w kształcie WZ. Rozpoznanie konwersywnej zależności sprowadza się w nich do analizy zdań składowych: zdania z wyrażeniem *czuwać* lub *zatroszczyć się* i zdania będącego względem niego w postpozycji. Przykłady są o tyle ciekawe, że nie do końca byłoby słuszne uznanie biernej formy czasownika za składnik implikujący rolę, która przeciwstawia się aktantowi

odtworzonemu w podmiocie ze zdania w antepozycji. Uczestnicy regulacji, na których wskazują dwa wyrażenia: *biskup diecezjalny* i *proboszcz*, również podlegają czynności sygnalizowanej formą bierną: ***Biskup diecezjalny powinien czuwać nad tym, by wszystkie sprawy związane z zarządzaniem całej diecezji były odpowiednio koordynowane i zawsze skierowane ku lepszemu osiągnięciu dobra; Proboszcz jest obowiązany zatroszczyć się o to, ażeby przebywającym w parafii głoszone było nieskażone słowo Boże.***

Kolejną podgrupę, dość obszerną, tworzą struktury, w których miejsce dla wykładnika nieujawnionej roli ‘podporządkowany’ otwierają składniki w funkcji orzeczenia lub współtworzące orzeczenie z operatorem modalnym (*móc, ma prawo, winien, być obowiązany*). Do wskazanych składników należą: *domagać się, nadawać, nakazywać/nakazać, nakładać, sprawować opiekę, udzielać zezwolenia, wydawać uprawnienie, wzywać, zakazać, zezwalać/zezwoić, zlecić* oraz *żądać*.

Przeważają wyrażenia predykatywne konotujące powierzchniowy odpowiednik roli ‘podporządkowany’ w celowniku (np.: *Organ, o którym mowa w ust. 1, może zlecić [komuś/czemuś] na koszt inwestora, właściciela lub zarządcy obiektu budowlanego sporządzenie ekspertyzy; Starosta wydaje uprawnienie [komuś/czemuś] do wykonywania badań technicznych*). Oprócz *zlecić* i *wydawać uprawnienie* są to również: *nadawać, nakazywać/nakazać, udzielać zezwolenia, wydawać zarządzenie, zakazać*, a także *zezwalać/zezwoić*. Miejsce dla składnika w bierniku otwiera tylko *wzywać* (*Prezes Urzędu wzywa [kogoś/coś] do sprostowania ogłoszenia opublikowanego w „Biuletynie Zamówień Publicznych”*).

W wypadku kilku wyrażen za wykładniki nieodtworzonego znaczenia kategorialnego można uznać konstrukcje z przyimkiem. Dla *domagać się* i *żądać* jest to *od + D* ([*biskup diecezjalny – R. Ł.*] *winien domagać się [od kogoś/czegoś] przestrzegania wszystkich przepisów kościelnych; Sprzedawca może żądać [od kogoś/czegoś] zwrotu rzeczy ruchomej*); dla *nakładać* – *na + B* (*Karę pieniężną nakłada Prezes Urzędu [na kogoś/coś] w drodze decyzji administracyjnej*). *Sprawować opiekę* konotuje *nad + N* (*Opiekun sprawuje opiekę [nad kimś/czymś] bezpłatnie*).

Z analizy wynika, że wyrażenia predykatywne – liczne z nich zostały opisane w paragrafie 2.1.1. jako składniki zdań z ujawnionym układem ‘dominujący’ – ‘podporządkowany’ – wykazują nieobligatoryjną łączli-

wość z wykładnikiem roli ‘podporządkowany’. Charakterystyczna jest, poza wyjątkami, każdorazowa strukturalizacja konotowanego przez te wyrażenia aktanta zdarzeniowego. Jako jego językowa reprezentacja występuje rzeczownik odsłowny: *domagać się – udzielenia informacji oraz udostępnienia dokumentów, przestrzegania* wszystkich przepisów kościelnych; *nakazywać/nakazać – sprzedaż akcji, utworzenie* służby bhp albo *zwiększenie* liczby pracowników, *rozbiórkę* obiektu budowlanego, *przeprowadzenie kontroli, złożenie* kaucji, *wcześniejszy zwrot*; *wzywać – do sprostowania ogłoszenia; zezwalać/zezwoić – na sprzedaż nieruchomości, na zawarcie małżeństwa, na dokończenie* budowy; *zakażać – wszczęcia postępowania* naprawczego, *zlecić – sporządzenie* ekspertyzy; *żądać – stosownego obniżenia* frachtu i *wynagrodzenia* szkody, *zwrotu opłaty* za przewóz, *wydania* odpisu wniosków, *unieważnienia* zawartej umowy, *zwrotu* rzeczy ruchomej, *zabezpieczenia* przewidzianego w Kodeksie cywilnym. Skoro w planie formalnym dochodzi do ujawnienia aktanta zdarzeniowego, oznacza to, że jest to element treściowy istotniejszy aniżeli uczestniczący w zdarzeniu osobowy lub instytucjonalny partycypant.

Jeszcze inną całością stanowią wypowiedzenia, w których prześledzenie warunków dla przejawienia się znaczenia ‘podporządkowany’ wiąże się z opisem cech konotacyjnych nie wyrażen predykatywnych, tworzących bądź współtworzących zdanie normatywne, lecz przyłączanych przez nie składników z niższego poziomu frazy werbalnej. Oto przykłady: *czuwać – nad przestrzeganiem* Konstytucji; *przeprowadzać kontrolę – udzielania* zamówień; *sprawować kontrolę – przestrzegania* przepisów; *sprawować nadzór – nad zarządzaniem* ruchem na drogach, *nad wprowadzeniem* systemu zarządzania; *wykonywać nadzór – nad sprawowaniem opieki*; *wyrazić zgodę – na dostarczenie* Trybunałowi osoby wydanej, *na zrzeczenie* się towaru na rzecz Skarbu Państwa, *na przekroczenie* limitu.

Wyrażenia należące do niższego poziomu składniowego to rzeczowniki dewerbalne. Sygnalizując sens ‘działanie’, dopuszczają odtworzenie podejmującego to działanie aktanta, który w odniesieniu do roli semantycznej w podmiocie może być uznany za człon konwersywny ‘podporządkowany’. Każdy rzeczownik otwiera miejsce dla językowego wykładnika osobowej lub instytucjonalnej roli w postaci wyrażenia przyimkowego *przez + B* (np.: *czuwać nad przestrzeganiem*

[przez kogoś/coś] *Konstytucji*; wyrazić zgodę na zrzeczenie się [przez kogoś/coś] *towaru na rzecz Skarbu Państwa*). Ponieważ wskazany wykładnik jest nieobecny na powierzchni, w omawianych strukturach nie ma konwersu ‘dominujący’ – ‘podporządkowany’.

2.2. ‘Dominujący’ w grupie imiennej

2.2.1. ‘Dominujący’ w członie konstytutywnym

Mówiąc o znaczeniu gramatycznym ‘dominujący’ w grupie imiennej, przedmiotem opisu czynię znominalizowane frazy, będące produktami dwóch formalizacji: adiektywizacji morfologicznej i adiektywizacji syntaktycznej³⁰⁰.

Analizowane grupy są kilkuskładnikowe. Rozwijanie członu konstytutywnego takich grup podrzędnymi określeniami stwarza możliwość, aby w ich obrębie doszło do przejawienia się konwersu ‘dominujący’ – ‘podporządkowany’.

W grupie imiennej formalnym odpowiednikiem kategoryalnego znaczenia ‘dominujący’ jest składnik w funkcji członu konstytutywnego. To nazwa pospolita; określenie osoby albo instytucji. Wśród określeń osób pojawiają się morfologiczne derywaty odczasownikowe: *lekarz*, *pracownicy*, *pracodawca*. Najczęściej występuje rzeczownik *osoba*, który bardzo ogólnie, a przez to niewystarczająco charakteryzuje ujętego nim aktanta. Dlatego też każdorazowo podlega rozbudowywaniu. Z wykładników roli instytucjonalnej ze względu na frekwencję wyróżnia się wyrażenie *organ/organy*. Inne określenia to: *jednostki organizacyjne*, *organizacja społeczna* i *placówka*.

Aby można było uznać człon konstytutywny za wykładnik znaczenia ‘dominujący’, niezbędne jest prześledzenie pod kątem treściowym pozostałych składników rozwijających grupę imienną. Jeden składnik to wyrażenie predykatywne, które we frazie po adiektywizacji morfologicznej ma postać imiesłowu, zaś w konstrukcji względnej przyjmuje formę osobową. Kolejnymi składnikami są podrzędne określenia, przy-

³⁰⁰ O konwersywnych znaczeniach ‘dominujący’ i ‘podporządkowany’, które ujmuje się za pomocą grup imiennych po nominalizacji, piszę w artykule pt. *Znaczenia gramatyczne znominalizowanych...*, op. cit.

łączone bezpośrednio przez imiesłów lub *verbum finitum*. Odwołajmy się do przykładów:

osoba kierująca pracownikami (art. 212 k.p.);

osoba, pod której opieką dziecko się znajduje (art. 52 pkt 2 k.r.o.).

Pierwsza grupa jest efektem adiektywizacji morfologicznej. Jej człon konstytutywny (*osoba*) przyłącza imiesłów (*kierująca*), który sygnalizuje nadrzędność ujętej tym członem roli ‘dominujący’. Na niższym poziomie składniowym forma imiesłowowa otwiera miejsce dla podrzędnego określenia. To rzeczownik w narzędniku (*pracownikami*), który odsyła do przeciwstawiającego się opisywanej roli semantycznej znaczenia ‘podporządkowany’.

Druga fraza stanowi produkt adiektywizacji syntaktycznej. Na badaną relację konwersywną wskazuje obecne w zdaniu względnym wyrażenie *znajdować się pod opieką*. Pozycję podmiotu w podanym zdaniu zajmuje rzeczownik ze znaczeniem ‘podporządkowany’ (*dziecko*). Konstrukcja względna jest wprowadzona przez wyrażenie przyimkowe z zaimkiem względnym (*pod której*), który pełni funkcję odsyłacza do roli ‘dominujący’ w członie konstytutywnym (*osoba*).

W wypadku analizowanych ustaw prawnych konwers ‘dominujący’ – ‘podporządkowany’ uwidacznia się przede wszystkim w grupach imiennych rozwijanych formą imiesłowową. Na takie odtworzenie konwersu, aby w członie konstytutywnym mogła się przejawiać rola semantyczna ‘dominujący’, wpływa użycie jednego z imiesłówów: czynnego albo biernego. Rozpatrywana rola może zaistnieć na powierzchni – było to widać w pierwszej z omówionych fraz – jeśli konstytutywne *nomen* rozbudowuje się imiesłowem czynnym. Dla ujawnienia się roli ‘dominujący’ równie ważne jest znaczenie imiesłowu. Chodzi o to, by sygnalizował on nadrzędność aktanta.

Grupy ze znaczeniem ‘dominujący’ wpisanim w konstytutywne *nomen* są charakterystyczne dla wybranych ustaw. Większość wynotowanych fraz pochodzi z *Kodeksu pracy*. Są też grupy imienne zaczerpnięte z *Kodeksu cywilnego*, *Kodeksu postępowania karnego*, *Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego* oraz *Prawa o ruchu drogowym*.

Ze względu na to, że przedmiot rozważań stanowią dwa rodzaje grup imiennych, przykłady przedstawiam w dwóch częściach.

1. Grupy imienne z wyrażeniem imiesłowowym:

KIERUJĄCY

KN(os) KIERUJĄCY N: *osoba kierująca pracownikami* (art. 212 k.p.); *pracownicy kierujący jednoosobowo zakładem pracy* (art. 128 § 2 k.p.).

OPIEKUJĄCY SIĘ

KN(os) OPIEKUJĄCY SIĘ N: *pracownicy opiekujący się dzieckiem* (art. 148 k.p.).

PROWADZĄCY

KN(inst) PROWADZĄCY B: *organ prowadzący szkołę lub placówkę* (art. 42 pkt 7 uKN); *organ prowadzący szkołę* (art. 53 pkt 4 uKN).

SPRAWUJĄCY NADZÓR

KN(inst) SPRAWUJĄCY NADZÓR nad + N: *organy sprawujące nadzór nad przedsiębiorstwami lub innymi jednostkami organizacyjnymi państwowymi albo samorządowymi* (art. 237 k.p.); *organy sprawujące nadzór pedagogiczny nad zakładami poprawczymi, schroniskami dla nieletnich, szkołami przy zakładach karnych oraz rodzinnymi ośrodkami diagnostyczno-konsultacyjnymi* (art. 9g pkt 6 uKN); *jednostki organizacyjne sprawujące nadzór nad stacjami kontroli pojazdów* (art. 86 pkt 2 p.r.d.).

SPRAWUJĄCY OPIEKĘ

KN(os) SPRAWUJĄCY OPIEKĘ nad + N: *lekarz sprawujący profilaktyczną opiekę zdrowotną nad pracownikami* (art. 145 §2 k.p.).

SPRAWUJĄCY PIECZĘ

KN(inst) SPRAWUJĄCY PIECZĘ nad + N: *placówka sprawująca częściową pieczę nad dziećmi* (art. 109 §2 k.r.o.).

ZARZĄDZAJĄCY

- a) **KN(os)** ZARZĄDZAJĄCY N: *pracownicy zarządzający w imieniu pracodawcy zakładem pracy* (art. 131 §2 k.p.); *osoby zarządzające zakładem pracy* (art. 241 §2 k.p.); *osoba zarządzająca [...] zakładem pracy* (art. 246 k.p.); *osoba [...] zarządzająca tą jednostką [pracodawcą – R. Ł.]* (art. 3 §1 k.p.);
- b) **KN(inst)** ZARZĄDZAJĄCY N: *organ zarządzający tą jednostką [pracodawcą – R. Ł.]* (art. 3 §1 k.p.).

ZATRUDNIAJĄCY

KN(os) ZATRUDNIAJĄCY B: *pracodawca zatrudniający pracownicę* (art. 178 k.p.); *pracodawca zatrudniający pracownicę w ciąży lub karmiącą dziecko piersią* (art. 179 §1 k.p.); *pracodawca zatrudniający pracowników* (art. 229 §5 k.p.); *pracodawca zatrudniający więcej niż 100 pracowników* (art. 237 §1 k.p.); *pracodawca zatrudniający co najmniej 20 pracowników* (art. 77 §1 k.p.); *pracodawca poprzednio zatrudniający tego pracownika* (art. 36 §1 k.p.).

2. Grupy imienne z konstrukcją względną:

PIECZA NALEŻY DO KOGOŚ

KN(inst) {DO KTÓREJ NALEŻY PIECZA nad + N}: *organizacja społeczna, do której należy piecza nad małoletnimi* (art. 149 §3 k.r.o.).

POZOSTAWAĆ POD CZYJAŚ PIECZĄ

KN(os) {POD KTÓREJ PIECZĄ M POZOSTAJE}: *osoba, pod której stałą pieczę pokrzywdzony pozostaje* (art. 253 §3 k.p.k.).

ZNAJDOWAĆ SIĘ POD OPIEKĄ

KN(os) {POD KTÓREJ OPIEKĄ M SIĘ ZNAJDUJE}: *osoba, pod której opieką dziecko się znajduje* (art. 52 §2 p.a.s.c.).

Większość stanowią frazy po adiektywizacji morfologicznej. Rozbudowuje się je imiesłowami tj.: *kierujący, opiekujący się, prowadzący, sprawujący nadzór, sprawujący opiekę, sprawujący pieczę, zarządzający, zatrudniający*. Ze względu na częstość użycia wyróżniają się grupy, w których skład wchodzi wyrażenia: *sprawujący nadzór, zarządzający* oraz *zatrudniający*.

W wypadku fraz rozwijanych przez imiesłowy: *opiekujący się, sprawujący opiekę* i *sprawujący pieczę* można mówić o nałożeniu się na konwersywną rolę 'dominujący' niekonwersywnego znaczenia gramatycznego 'opiekun'³⁰¹, np.: *pracownicy opiekujący się dzieckiem; lekarz sprawujący profilaktyczną opiekę zdrowotną nad pracownikami; placówka sprawująca częściową pieczę nad dziećmi*.

Do wyrażen rozbudowujących osobowy człon konstytutywny należą imiesłowy: *kierujący (osoba kierująca pracownikami); opiekujący się*

³⁰¹ O tym, że role 'dominujący' oraz 'opiekun' – 'posiadacz' są znaczeniowo bliskie, pisze Krążyńska; zob.: *Znaczenia gramatyczne...*, op. cit., s. 382-384.

(*pracownicy opiekujący się dzieckiem*); *sprawujący opiekę (lekarz sprawujący profilaktyczną opiekę zdrowotną nad pracownikami)*; *zarządzający (pracownicy zarządzający zakładem pracy)*; *zatrudniający (pracodawca zatrudniający pracownicę w ciąży lub karmiącą dziecko piersią)*.

Funkcję określeń członu konstytutywnego z sensem 'instytucja' pełnią: *prowadzący (organ prowadzący szkołę lub placówkę; organ prowadzący szkołę)*; *sprawujący nadzór (organy sprawujące nadzór nad przedsiębiorstwami lub innymi jednostkami organizacyjnymi państwowymi albo samorządowymi; jednostki organizacyjne sprawujące nadzór nad stacjami kontroli pojazdów)*; *sprawujący pieczę (placówka sprawująca częściową pieczę nad dziećmi)* i *zarządzający (organ zarządzający tą jednostką)*.

Do zaistnienia roli semantycznej 'dominujący' w konstytutywnym *nomen* grup, które są rozwijane zdaniem względnym, dochodzi rzadko. Wśród przykładów oprócz scharakteryzowanej wcześniej frazy są jeszcze: *osoba, pod której stałą pieczęą pokrzywdzony pozostaje* oraz *organizacja społeczna, do której należy piecza nad małoletnimi*. Rola 'dominujący' jest w nich przywołana nazwą osobową (*osoba*) i określeniem instytucji (*organizacja społeczna*).

2.2.2. 'Dominujący' w określeniu imiesłowu biernego

Znaczenie gramatyczne 'dominujący' może się przejawiać na niższym poziomie składniowym grupy imiennej, jeśli jest ona rozbudowywana imiesłowem biernym. Imiesłów ten w przeciwieństwie do czynnej formy imiesłowej pozwala na odtworzenie układu konwersyjnego z uwypukleniem w członie konstytutywnym roli semantycznej 'podporządkowany'.

Do zaistnienia znaczenia 'dominujący' dochodzi, jeśli imiesłów bierny przyłącza podrzędne określenia. Przeważają wśród nich nazwy instytucjonalne, np.: *Policja, Ochotnicze Hufce Pracy, wojewódzki ośrodek ruchu drogowego, publiczne szkoły i szkolne punkty konsultacyjne, redakcje, wydawnictwa prasowe i inne prasowe jednostki organizacyjne, państwowe jednostki sfery budżetowej, jednostki organizacyjne, zakład pracy, sąd opiekuńczy*. Są również nazwy sprawowanych urzędów: *Ministrowie Obrony Narodowej i Spraw Wewnętrznych i Administracji, Minister Obrony Narodowej, starosta*.

Do rzadszych wykładników roli semantycznej należą derywaty rzeczownikowe i formy imiesłowowe: *pracodawca, radca prawny, oskarżony*. Funkcję konotowanych przez imiesłów podrzędników pełnią wyrażenia: *III Rzesza i Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich* oraz *państwo obce*.

Poddane analizie przykłady stwarzają możliwość bliższego przyjęcia się powierzchniowym odpowiednikom znaczenia ‘dominujący’. Obrazując ich różnorodność, wskazują jednocześnie na specyfikę, która wiąże się ze strukturalizacją konwersywnej zależności:

OSADZONY

KN(os) OSADZONY w czymś **przez + B(inst)**: *osoby deportowane do pracy przymusowej oraz osadzone w obozach pracy przez III Rzeszę i Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich* (art. 21 pkt 1 ppkt 45 u.p.d.o.f.).

PODLEGLY

KN PODLEGLY C(os): *osoba zatrudniona podległa bezpośrednio członkowi zarządu* (art. 79a pkt 5 pr.bank.); *jednostki podległe Ministrom Obrony Narodowej i Spraw Wewnętrznych i Administracji* (art. 219 k.p.).

PODPORZĄDKOWANY, NADZOROWANY

KN PODPORZĄDKOWANY lub NADZOROWANY **przez + B(os)**: *jednostki organizacyjne podporządkowane lub nadzorowane przez Ministra Obrony Narodowej* (art. 65b pkt 2 ppkt 3 p.r.d.).

POZBAWIONY

KN POZBAWIONY czegoś **w + Ms(inst)**: *osoba pozbawiona wolności w administracji zakładu karnego* (art. 84 §4 p.p.s.a.).

REPREZENTOWANY

KN REPEZENTOWANY **przez + B(os)**: *strona reprezentowana przez adwokata lub radcę prawnego* (art. 205 §2 p.p.s.a.).

UPOWAŻNIONY

- a) KN UPOWAŻNIONY **przez + B(os)**: *pracodawca lub osoba przez niego upoważniona* (art. 237 §2 k.p.); *kierownik zamawiającego albo osoba przez niego upoważniona* (art. 114 p.z.p.);
- b) KN UPOWAŻNIONY **przez + B(inst)**: *nauczyciel upoważniony przez organ prowadzący* (art. 6a pkt 13 uKN).

USTANOWIONY

KN USTANOWIONY **przez + B(inst):** *kurator ustanowiony przez sąd opiekuńczy* (art. 117 § 4 k.r.o.).

WEZWANY

KN WEZWANY **przez + B(inst):** *każda osoba wezwana przez Policję w charakterze świadka* (art. 517b §12 k.p.k.); *osoba wezwana przez organ, o którym mowa w § 2 [...]* (art. 91 §5 k.p.w.).

WSKAZANY

KN WSKAZANY **przez + B(os):** *osoba wskazana przez oskarżonego* (art. 261 §1 k.p.k.).

WYDANY

KN WYDANY **przez + B(inst):** *osoba wydana przez państwo obce* (art. 599 k.p.k.).

WYZNACZONY

a) KN WYZNACZONY **przez + B(os):** *jednostka wyznaczona przez starostę* (art. 130a pkt 5 p.r.d.);

b) KN WYZNACZONY **przez + B(inst):** *kurator strony wyznaczony przez sąd orzekający lub przez sąd opiekuńczy* (art. 239 p.p.s.a.).

ZATRUDNIONY

a) KN ZATRUDNIONY **przez + B(os)/u + D(os):** *pracownicy zatrudnieni przez różnych pracodawców* (art. 208 §1 k.p.); *pracownik zatrudniony u innego pracodawcy* (art. 77 § 3 k.p.); *najemca lub jego domownicy albo osoby u niego zatrudnione* (art. 682 k.c.);

b) KN ZATRUDNIONY **w + Ms(inst):** *pracownicy zatrudnieni w państwowych jednostkach sfery budżetowej* (art. 77 § 1 k.p.); *egzaminator zatrudniony w wojewódzkim ośrodku ruchu drogowego* (art. 110a pkt 2 p.r.d.); *nauczyciele zatrudnieni w publicznych szkołach i szkolnych punktach konsultacyjnych przy przedstawicielstwach dyplomatycznych, urzędach konsularnych i przedstawicielstwach wojskowych Rzeczypospolitej Polskiej* (art. 1 pkt 2 ppkt 1a uKN); *nauczyciel zatrudniony w szkole, w której nie są przewidziane ferie szkolne* (art. 64 pkt 3 uKN); *pracownicy zatrudnieni w Ochotniczych Hufcach Pracy na stanowiskach wychowawców, pedagogów oraz na stanowiskach kierowniczych [...]* (art. 1 pkt 2 ppkt 5 uKN); *osoba zatrudniona w tym organie* [nadzoru budowlanego – R. Ł.] (art. 59e pr.bud.); *inne osoby zatrudnione w redakcjach, wydawnictwach prasowych i innych prasowych jednostkach organizacyjnych* (art. 15 pkt 1 p.p.).

W skład fraz z ujętym członem konstytutywnym znaczeniem 'dominujący' wchodzi imiesłowowy: *osadzony, podległy, pozbawiony, reprezentowany, upoważniony, wezwany, wskazany, wydany, wyznaczony i zatrudniony*.

Wyodrębnia się *podległy* – wyrażenie, które jako jedyne jednoznacznie sygnalizuje hierarchiczną zależność. Na niższym poziomie składniowym otwiera ono miejsce dla formy celownika, którą przywołuje się rolę 'dominujący': *jednostki podległe **Ministrom Obrony Narodowej i Spraw Wewnętrznych i Administracji**, osoba zatrudniona podległa bezpośrednio członkowi zarządu*.

Inne charakterystyczne wykładniki niesymetryczności członów konwersywnych to imiesłowowe składniki frazy: *jednostki organizacyjne **podporządkowane lub nadzorowane przez Ministra Obrony Narodowej***. Imiesłów *podporządkowane* wskazuje na podrzędność roli obecnej w członie konstytutywnym (*jednostki organizacyjne*), natomiast *nadzorowane* na nadrzędny status aktanta, do którego odsyła konotowane przez imiesłów wyrażenie *przez + B* (*przez Ministra Obrony Narodowej*).

Przez + B to najczęstsza w ustawach prawnych językowa reprezentacja kategorialnego znaczenia 'dominujący'. We współtworzący tę konstrukcję podrzędny komponent imienny w formie biernika może być wpisana osobowa rola semantyczna, np.: *jednostka wyznaczona **przez starostę**; strona reprezentowana **przez adwokata lub radcę prawnego**; osoba wskazana **przez oskarżonego**; pracownicy zatrudnieni **przez różnych pracodawców***. Przejawia się w nim również aktant instytucjonalny, np.: *kurator strony wyznaczony **przez sąd orzekający lub przez sąd opiekuńczy**; każda osoba wezwana **przez Policję** w charakterze świadka*. Niekiedy 'dominujący' jest ujęty wyrażeniami tj. *III Rzesza i Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich* oraz *państwo obce: osoby deportowane do pracy przymusowej oraz osadzone w obozach pracy **przez III Rzeszę i Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich**; osoba wydana **przez państwo obce***.

Rzadziej spotykanym wykładnikiem znaczenia 'dominujący' w kształcie konstrukcji z przyimkiem jest *u + D*: *pracownik zatrudniony **u innego pracodawcy***.

Odtworzenie konstrukcjami *przez + B* i *u + D* członu 'dominujący' wiąże się niekiedy z działaniem anafory. Wymienione konstrukcje

współtworzy wtedy występujący w odpowiednim przypadku i rodzaju zaimek *on*. Jest to odsyłacz do linearnie wcześniejszych rzeczowników z rolą ‘dominujący’: *pracodawca lub osoba przez niego upoważniona; kierownik zamawiającego albo osoba przez niego upoważniona; najemca lub jego domownicy albo osoby u niego zatrudnione*.

Jeszcze innym, charakterystycznym wykładnikiem opisywanej roli jest wyrażenie *w + Ms*. W jego skład wchodzi lokalizujący przyimek *w*, co sprawia, że znaczenie ‘dominujący’ traci na wyrazistości. Zamiast niego w składniku imiennym pokazuje się niekonwersywne znaczenie gramatyczne ‘miejsce’, np.: *egzaminator zatrudniony w wojewódzkim ośrodku ruchu drogowego; osoba pozbawiona wolności w administracji zakładu karnego; osoba zatrudniona w tym organie [nadzoru budowlanego – R. Ł.]; inne osoby zatrudnione w redakcjach, wydawnictwach prasowych i innych prasowych jednostkach organizacyjnych; pracownicy zatrudnieni w państwowych jednostkach sfery budżetowej*.

2.2.3. Nieujawnienie znaczenia ‘podporządkowany’

Grupy imienne z nieujawnionym konwersem w porównaniu z frazami ukazującymi relację ‘dominujący’ – ‘podporządkowany’ stanowią mniejszość. Wszystkie grupy, poza jedną, zaczerpnięto z *Prawa o ruchu drogowym*:

DOWODZĄCY

KN(os) DOWODZĄCY czymś: *osoba dowodząca akcją ratowniczą* (art. 130a pkt 4 p.r.d.).

KIERUJĄCY

KN(inst) KIERUJĄCY czymś: *usługi kierujące zabezpieczeniem imprezy* (art. 65a pkt 2 ppkt 7 p.r.d.).

SPRAWUJĄCY NADZÓR

KN(inst) SPRAWUJĄCY NADZÓR nad czymś: *organy sprawujące nadzór nad zarządzaniem ruchem* (art. 8a pkt 10 p.r.d.).

SPRAWUJĄCY ZARZĄD

KN(os) SPRAWUJĄCY ZARZĄD czymś: *współwłaściciel sprawujący zarząd rzeczą wspólną* (art. 205 k.c.).

ZARZĄDZAJĄCY

KN(inst) ZARZĄDZAJĄCY czymś: *organ zarządzający ruchem na drogach* (art. 21 pkt 1 p.r.d.); *organy zarządzające ruchem na drogach* (art. 65b pkt 5 ppkt 2 p.r.d.).

Funkcję wyrażen rozwijających człon konstytutywny pełnią imiesłowcy, które wcześniej poza formą *dowodzący* pojawiły się w grupach z odtworzonym konwersem: *kierujący*, *sprawujący nadzór*, *sprawujący zarząd* i *zarządzający*. Na niższym poziomie strukturalnym frazy imiennej imiesłowcy przyłączają swoje określenie. *Dowodzący*, *kierujący*, *sprawujący zarząd* oraz *zarządzający* konotują je w formie narzędnika, natomiast *sprawujący nadzór* otwiera miejsce dla konstrukcji *nad + N*.

Podrzędne określenia imiesłowów są o tyle szczególne, że ujmuje się nimi sens 'zdarzenie' bądź 'obiekt': *osoba dowodząca akcją ratowniczą*; *szużby kierujące zabezpieczeniem imprezy*; *organ zarządzający ruchem na drogach*; *współwłaściciel sprawujący zarząd rzeczą wspólną*. Nieobecność w planie formalnym osobowego lub instytucjonalnego aktanta sprawia, że w członie konstytutywnym analizowanych grup zanika rola 'dominujący'. Zamiast niej przejawia się niekonwersywne znaczenie 'sprawca akcji'.

3. Powierzchniowa realizacja konwersu. Znaczenie gramatyczne 'podporządkowany'

Przestrzeń administracyjno-prawną współtworzą określone organy podlegające innym jednostkom instytucjonalnym, a także osoby odznaczające się podrzędnym statusem. Chodzi przede wszystkim o wykonawców rozmaitych czynności, specjalistów z zakresu różnych dziedzin zawodowych. W mniejszym stopniu idzie o podmioty sprawujące określone urzędy i piastujące jakieś godności. Realizacja zadań uwarunkowanych rodzajem pełnionej funkcji dokonuje się w obrębie sektora państwowego, a także w sektorach względem niego podrzędnych: terytorialnym czy lokalnym. Podrzędność niekoniecznie musi wynikać ze statusu zawodowego członków przestrzeni administracyjno-prawnej, nie zawsze rzutuje na nią typ pełnionej funkcji. Niejednokrotnie w określonej sytuacji prawnej podrzędność może być zdeterminowana jej specyfiką.

3.1. 'Podporządkowany' w zdaniu normatywnym³⁰²

3.1.1. 'Podporządkowany' w pozycji podmiotu

Z analizy znaczenia gramatycznego 'dominujący' wynika, że opozycyjny względem niego człon konwersywny 'podporządkowany' może uwidocznić się w pozycji podmiotu albo dopełnienia. W podmiocie zazwyczaj jest ujmowane znaczenie 'dominujący', rola semantyczna 'podporządkowany' przejawia się w nim niezbyt często.

Ponieważ struktury z wyrażonym podmiocie członem 'podporządkowany' nie należą do licznych, zbiór jego leksykalnych wykładników – w porównaniu z formalnymi odpowiednikami kategoriałnego znaczenia 'dominujący' w rozważanej pozycji składniowej – jest mało rozbudowany. Charakterystyczne jest wykorzystanie w funkcji powierzchniowych reprezentacji roli 'podporządkowany' rozmaitych wyrażen. Można wśród nich zaobserwować nazwy pospolite i własne, stanowiące określenia zarówno osób, jak i instytucji. Wśród nazw osobowych są rzeczownikowe derywaty morfologiczne, np.: *pracownik, dłużnik, duchowni*. Niekiedy rozwija się je imiesłowem (*Pracownik zatrudniony na podstawie powołania*) lub konstrukcją względną (*Nauczyciel, o którym mowa w ust. 1*). Pojawiają się również nazwy piastowanych godności i funkcji pełnionych przez poszczególne osoby, np.: *Prezydent Rzeczypospolitej, Prezes Najwyższej Izby Kontroli, Główny Inspektor Nadzoru Budowlanego*. Przykłady nazw instytucjonalnych to: *Najwyższa Izba Kontroli, stowarzyszenia wiernych, wszystkie stowarzyszenia*.

Rozpoznanie członu konwersywnego 'podporządkowany' dokonuje się w kontekście, który tworzą: wyrażenie predykatywne w funkcji orzeczenia (czasownik lub konstrukcja werbalna), składnik imienny w pozycji podmiotu oraz konotowane przez wyrażenie predykatywne jego określenie w pozycji dopełnienia.

³⁰² W 3. paragrafie przedmiotem opisu czynię przykłady, które zostały omówione w części poświęconej roli semantycznej 'dominujący'. Przy czym tym razem charakteryzuję zdania normatywne i grupy imienne z perspektywy znaczenia gramatycznego 'podporządkowany', tzn. przedstawiam typy językowych wykładników tego znaczenia, formy, które mogą je implikować, oraz warunki uniemożliwiające jego powierzchniowe odtworzenie.

Zasadniczym warunkiem decydującym o ujawnieniu się w zdaniu normatywnym znaczenia ‘podporządkowany’ jest odtworzenie w nim drugiego członu konwersu, tj. znaczenia ‘dominujący’. Sięgnijmy do przykładów:

Najwyższa Izba Kontroli podlega Sejmowi (art. 202 pkt 2 Konstytucji RP);

Pracownik zatrudniony na podstawie powołania może być w każdym czasie – niezwłocznie lub w określonym terminie – odwołany ze stanowiska przez organ, który go powołał (art. 70 §1 k.p.).

W obu konstrukcjach wymieniony warunek został spełniony. Kategorialne znaczenie ‘podporządkowany’ uobecnia się w wyrażeniu, które zajmuje pozycję podmiotu (*Najwyższa Izba Kontroli; pracownik*). Opozycyjne znaczenie ‘dominujący’ pokazuje się na niższym poziomie struktury zdaniowej w pozycji dopełnienia (*Sejmowi; przez organ, który go [pracownika – R. L.] powołał*). Odtworzony układ ról semantycznych jest następujący: *Najwyższa Izba Kontroli – Sejm; pracownik – organ, który go powołał*.

W podanych wypowiedzeniach równie ważne są wyrażenia predykatywne *podlegać* i *być odwołanym*. *Podlegać* wyróżnia się ze względu na przekazywaną treść: jednoznacznie sygnalizując hierarchiczność członów konwersu, ukazuje ją od strony wpisanego w podmiot członu ‘podporządkowany’. *Być odwołanym* jest bierną formą werbalną, która – mimo że treściowo ustawia perspektywę z punktu widzenia roli ‘dominujący’ (oznacza wykonywaną przez nią czynność) – warunkuje w planie powierzchniowym takie rozmieszczenie wykładników członów konwersywnych, by w inicjalnej pozycji podmiotu mogło zaistnieć znaczenie ‘podporządkowany’.

Ponieważ dla odtworzenia znaczenia ‘podporządkowany’ wyrażenia predykatywne są istotne albo ze względu na niesioną przez nie treść, albo ze względu na formę gramatyczną, w jakiej występują, wyekscerpowane konstrukcje można uporządkować w dwie grupy. Pierwsza obejmuje zdania z jednoznacznymi wykładnikami, sygnalizującymi podrzędność członu konwersywnego. Do drugiej grupy należą wypowiedzenia zawierające bierne formy werbalne.

Osobną całośćkę tworzą nieliczne zdania normatywne, w których na przejawienie się w podmiocie znaczenia ‘podporządkowany’ wpływa nie wyrażenie predykatywne w pozycji orzeczenia, lecz rzeczownik

zdarzeniowy, który wchodzi w skład rozwijającego grupę werbalną wyrażenia przyimkowego.

1. Wyrażenia predykatywne sygnalizujące podrzędność członu konwersywnego 'podporządkowany':

BYĆ POSŁUSZNYM

M(os) OM + BYĆ POSŁUSZNYM C: *Rektorowi, do którego należy troska o codzienne kierowanie seminarium, w wypełnianiu swoich obowiązków powinni być posłuszni wszyscy [...] (k. 260 CIC).*

(MIEĆ OBOWIĄZEK) OKAZYWANIA SZACUNKU I POSŁUSZEŃSTWA

M(os) OM + OKAZYWANIA SZACUNKU I POSŁUSZEŃSTWA C: *Duchowni mają szczególnie obowiązek okazywania szacunku i posłuszeństwa Papieżowi oraz każdemu własnemu ordynariuszowi (k. 273 CIC).*

PODLEGAĆ

- a) **M(os) PODLEGA C (ZDRZ IMŁ przez + B):** *Egzaminator zatrudniony w wojewódzkim ośrodku ruchu drogowego podlega co-rocennie szkoleniu organizowanemu przez dyrektora wojewódzkiego ośrodka ruchu drogowego (art. 111 pkt 4 p.r.d.);*
- b) **M(inst) PODLEGA C:** *Najwyższa Izba Kontroli podlega Sejmowi (art. 202 pkt 2 Konstytucji RP).*

PODLEGAĆ NADZOROWI

M(inst) PODLEGA NADZOROWI D: *Wszystkie stowarzyszenia wiernych podlegają nadzorowi kompetentnej władzy kościelnej [...] (k. 305 § 1 CIC); Nadzorowi Stolicy Apostolskiej podlegają wszystkie stowarzyszenia (k. 305 § 2 CIC).*

ŻĄDAĆ

M(os) OM + ŻĄDAĆ od + D: *Dłużnik, spełniając świadczenie, może żądać od wierzyciela pokwitowania (art. 462 §1 k.c.).*

Podrzędność członu 'podporządkowany' oddają wyrażenia: *podlegać, podlegać nadzorowi, być posłusznym oraz (mieć obowiązek) okazywania szacunku i posłuszeństwa.* Poza czasownikiem *podlegać* w analizowanych świeckich ustawach prawnych występują one rzadko. Częściej pojawiają się w *Kodeksie Prawa Kanonicznego.*

Wśród wyrażzeń predykatywnych jest czasownik *żądać*. Jego specyfika polega na tym, że o ile w punkcie 2. (paragraf 2.1.1.) został on omówiony jako wykładnik intencji przyświecającej działaniom osób bądź instytucji, ujętych w roli ‘dominujący’, o tyle w przytoczonym wyżej zdaniu pozwala na bliższą charakterystykę podrzędnego członu konwersywnego ‘podporządkowany’. W przedstawionej regulacji prawnej oddaje nie tyle jego podrzędność, ile pozycję nadrzędną.

2. Wyrażenia predykatywne w formie biernej:

BYĆ ODWOŁANYM

M(os) OM + BYĆ ODWOŁANY przez + B: *Pracownik zatrudniony na podstawie powołania może być w każdym czasie – niezwłocznie lub w określonym terminie – odwołany ze stanowiska przez organ, który go powołał* (art. 70 § 1 k.p.).

BYĆ POWOŁYWANYM

M(os) JEST POWOŁYWANY przez + B: *Prezes Najwyższej Izby Kontroli jest powoływany przez Sejm za zgodą Senatu [...]* (art. 205 pkt 1 Konstytucji RP); *Główny Inspektor Nadzoru Budowlanego jest powoływany przez Prezesa Rady Ministrów [...]* (art. 88 pkt 3 pr.bud.); *Sędziowie są powoływani przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej [...]* (art. 179 Konstytucji RP).

BYĆ USUNIĘTYM

M(os) OM + BYĆ USUNIĘTY przez + B: *Kanclerz i notariusze mogą być swobodnie usunięci z zajmowanego stanowiska przez biskupa diecezjalnego* (k. 485 CIC).

BYĆ ZOBOWIĄZANYM

M(os) OM + BYĆ ZOBOWIĄZANY przez + B: *Nauczyciel, o którym mowa w ust. 1, może być zobowiązany przez dyrektora do wykonywania w czasie ferii następujących czynności [...]* (art. 64 pkt 2 uKN).

Wyrażenia w formie biernej należą do nielicznych: *być powoływany, być odwołany, być usunięty, być zobowiązany, być zatrudniany*. Mówią o podjętej przez aktanta ‘dominujący’ czynności, której podlega wpisany w podmiot partycypant ‘podporządkowany’.

Użycie wyrażzeń predykatywnych w formie biernej sprawia, że inicjalną pozycją składniową, zarezerwowaną dla formy mianownika

z członem 'podporządkowany', jest podmiot. Drugi człon konwersu ma swój wykładnik w postaci rozwijającego grupę werbalną wyrażenia przyimkowego *przez + B*, np.: *Główny Inspektor Nadzoru Budowlanego jest powoływany przez Prezesa Rady Ministrów; Sędziowie są powoływani przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej; Kanclerz i notariusze mogą być usunięci przez biskupa diecezjalnego.*

3. Wyrażenie predykatywne w postaci rzeczownika zdarzeniowego, współtworzącego wyrażenie przyimkowe³⁰³:

NA POLECENIE

M(inst) NA POLECENIE + D: *Na polecenie sądu Policja dokonuje określonych przez sąd czynności dowodowych [...] (art. 488 § 2 k.p.k.).*

NA WEZWANIE

M(os) NA WEZWANIE + D: *Jeżeli przedmiot oględzin znajduje się u osób trzecich, osoby te są zobowiązane na wezwanie organu do okazania przedmiotu oględzin (art. 85 § 2 k.p.a.).*

NA ZARZĄDZENIE

M(os) NA ZARZĄDZENIE + D: *Na zarządzenie sędziego-komisarza sekretarz sądowy wydaje dokumenty z zaznaczeniem w nich, w jakiej sumie wierzycelność została uznana (art. 266 p.u.n.).*

POD KIEROWNICTWEM

M(os) POD KIEROWNICTWEM + D: *W każdym instytucie, a także prowincji kierowanej przez wyższego przełożonego powinien być ekonom, różny od wyższego przełożonego, a ustanowiony zgodnie z własnym prawem. Ma on zarządzać dobrami pod kierownictwem odnośnego przełożonego (k. 636 § 1 CIC).*

POD NADZOREM

M(inst) POD NADZOREM + D: *Policja i inne organy w zakresie postępowania karnego wykonują polecenia sądu i prokuratora oraz prowadzą pod nadzorem prokuratora śledztwo lub dochodzenie w granicach określonych w ustawie (art. 15 §1 k.p.k.).*

³⁰³ W sześciu zdaniach zmiana predykatywnego wykładnika relacji konwersywnej zdecydowała o kształcie jednostki hasłowej; por.: str. 111 i 134.

POD WŁADZĄ

M(os) POD WŁADZĄ + D: *Proboszcz, pod władzą biskupa diecezjalnego, winien kierować liturgią w swojej parafii i czuwać nad tym, by nie wkradły się do niej nadużycia* (k. 528 § 2 CIC).

We wszystkich zdaniach znaczenie ‘podporządkowany’ wyraża składnik zajmujący pozycję podmiotu. Jest nim nazwa instytucji (*Policja, Policja i inne organy*) albo rzeczownikowe określenie osoby (*sekretarz sądowy, proboszcz, osoby te*). W podanej funkcji pojawia się użyty anaforycznie zaimek *on*, który odsyła do obecnego w zdaniu w antepozycji wyrażenia *ekonom*.

W trzech wyszczególnionych grupach struktur występują różne wykładniki treści normatywnej. Czasownik *móc* sygnalizuje prawo przysługujące osobowemu uczestnikowi regulacji, odtworzonemu w podmiocie jako ‘podporządkowany’: *Dłużnik, spełniając świadczenie, może żądać od wierzyciela pokwitowania*. Jest to częsty operator normatywny w wypowiedzeniach zawierających predykatywny wykładnik konwersu w formie biernej. Wskazuje wówczas na przywileje uczestnika regulacji ujętego w dopełnieniu w roli ‘dominujący’, np.: *Pracownik zatrudniony na podstawie powołania może być odwołany ze stanowiska przez organ, który go powołał; Nauczyciel, o którym mowa w ust. 1, może być zobowiązany przez dyrektora do wykonywania [...]*.

Jeżeli zważamy na to, że w każdą regulację prawną wpisuje się zależność *należność – powinność*, to możliwe jest odniesienie roli semantycznej ‘podporządkowany’ do kogoś, kto wskutek skorzystania przez kogoś innego z przysługującego mu prawa, jest zobowiązany do określonego zachowania. Obowiązek wyrażają dwa operatory: *mieć obowiązek i powinien* (*Duchowni mają szczególny obowiązek okazywania szacunku i posłuszeństwa Papieżowi; Rektorowi, do którego należy troska o codzienne kierowanie seminarium, w wypełnianiu swoich obowiązków powinni być posłuszni wszyscy*).

3.1.2. 'Podporządkowany' w pozycji dopełnienia

Powierzchniowa realizacja znaczenia gramatycznego 'podporządkowany' ma miejsce w licznych zdaniach normatywnych, w których pod wpływem określonych wyrażen predykatywnych w podmiocie dochodzi do zaistnienia roli semantycznej 'dominujący'. Skoro w pozycji podmiotu przejawia się rola 'dominujący', drugi człon konwersu ujmuje się składnikami należącymi do grupy werbalnej i pełniącymi funkcję dopełnienia.

Powierzchniowe odpowiedniki znaczenia gramatycznego 'podporządkowany', podobnie jak w strukturach, w których znaczenie to ujawnia się w podmiocie, stanowią określenia osób i instytucji. Z uwagi na częstość użycia wyróżniają się określenia osób. Najliczniej występują wyrażenia charakteryzujące aktanta przez czynność albo cechę, np.: *pracownik, wykonawcy, producent, importer, opiekun, nauczyciel, zarządca, nadzorca sądowy, obrońca, świadek, założyciele, akcjonariusze, oskarżony, przewodniczący*.

Mniej częste są nazwy piastowanych godności i sprawowanych urzędów, np.: *Prezes Rady Ministrów, Szef Sztabu Generalnego, dyrektorzy departamentów centrali NBP, dyrektorzy oddziałów NBP lub jednostek równorzędnych, dyrektor lub dyrektorzy izb celnych, inspektor nadzoru budowlanego, biskup pomocniczy*. Rzadsze wykładniki roli semantycznej 'podporządkowany' to instytucjonimy, np.: *jednostki organizacyjne Służby Celnej, Centralne Laboratorium Celne, ośrodki szkoleniowe, urzędy stanu cywilnego, organizacje społeczne*.

W osobną całośćkę układają się formalne odpowiedniki znaczenia 'podporządkowany' mające postać grup imiennych po adiektywizacji morfologicznej albo syntaktycznej. Funkcję członu konstytutywnego pełnią w nich wyrażenia *osoba* lub *organ*, ale nie tylko: *osoba zobowiązana; osoba uprawniona; osoba, o której mowa w ust. 1; organ stanowiący samorządu terytorialnego; strona działająca bez adwokata lub radcy prawnego; nauczyciel mianowany; służba socjalna powołana do gospodarowania funduszem*.

Wyrażenia z rolą semantyczną 'podporządkowany' różnią się ze względu na formę przypadku, w jakiej występują. Przeważają wykładniki użyte w celowniku i bierniku. Do rzadziej spotykanych należą formy dopełniaczowe i narzędnikowe. Oddzielną klasę tworzą

językowe reprezentacje członu konwersywnego w kształcie wyrażen przyimkowych.

Najliczniejsze są konstrukcje normatywne, w których znaczenie 'podporządkowany' ujmuje się formą biernika:

DELEGOWAĆ ('skierować')

M OM + DELEGOWAĆ **B(os)** do czegoś: *biskup diecezjalny [...] może delegować świeckich do asystowania przy zawieraniu małżeństw* (k. 1112 § 1 CIC); *Rada Nadzorcza [...] może jednak delegować swoich członków do samodzielnego pełnienia określonych czynności nadzorczych* (art. 390 § 1 k.s.h.).

DESYGNOWAĆ

M DESYGNUJE **B(os)**: *Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej desygnuje Prezesa Rady Ministrów, który proponuje skład Rady Ministrów* (art. 154 pkt 1 Konstytucji RP).

MIANOWAĆ

M MIANUJE/OM + MIANOWAĆ **B(os)**: *Prezydent Rzeczypospolitej mianuje Szefa Sztabu Generalnego i dowódców rodzajów Sił Zbrojnych* (art. 34 pkt 3 Konstytucji RP); *Papież mianuje biskupów w sposób nieskrepowany* (k. 377 § 1 CIC); *Na stanowisko wykładowców przedmiotów filozoficznych, teologicznych i prawnych biskup lub zainteresowani biskupi powinni mianować tylko tych, którzy odznaczają się cnotą, uzyskali doktorat lub licencjat* (k. 253 § 1 CIC).

ODWOŁYWAĆ/ODWOŁAĆ

M ODWOŁUJE/OM + ODWOŁAĆ **B(os)**: *Prezydent Rzeczypospolitej odwołuje ministra* (art. 159 pkt 2 Konstytucji RP); *Starosta odwołuje inspektora nadzoru budowlanego* (art. 86 pkt 2 p.r.d.); *dyrektor szkoły odwołuje nauczyciela z urlopu* (art. 73 pkt 7 uKN); *sąd odwołuje syndyka, nadzorcę sądowego, zarządcę albo ich zastępców* (art. 170 pkt 4 p.u.n.); *Pracodawca może odwołać pracownika z urlopu* (art. 167 § 1 k.p.); *Komisja Nadzoru Finansowego może odwołać kuratora nadzorującego wykonywanie programu naprawczego przez bank* (art. 144 pkt 9 pr.bank.).

ODWODZIĆ

M OM + ODWODZIĆ **B(os)** od czegoś: *Duszpasterze powinni odwozić od zawierania małżeństwa młodzież* (k. 1072 CIC).

POWOŁYWAĆ/POWOŁAĆ

- a) M POWOŁUJE/OM + POWOŁAĆ **B(os)**: *Prezydent Rzeczypospolitej powołuje Prezesa Rady Ministrów wraz z pozostałymi członkami Rady Ministrów* (art. 154 pkt 1 Konstytucji RP); *Prezes Rady Ministrów powołuje spośród osób, o których mowa w ust. 1, przewodniczącego Rady* (art. 158 pkt 4 p.z.p.); *Spadkodawca może w testamencie powołać wykonawcę testamentu* (art. 986 § 1 k.c.);
- b) M POWOŁUJE/OM + POWOŁAĆ **B(inst)**: *Sejm powołuje komisje stałe oraz może powoływać komisje nadzwyczajne* (art. 110 pkt 3 Konstytucji RP); *Sejm może powołać komisję śledczą* (art. 111 pkt 1 Konstytucji RP).

POZBAWIĆ

M POZBAWI **B(os)** czegoś: *sąd opiekuńczy pozbawi rodziców władzy rodzicielskiej* (art. 111 § 1 k.r.o.).

PRZESŁUCHIWAĆ

M PRZESŁUCHUJE **B(os)**: *Świadka przesłuchuje prokurator, a także sąd* (art. 184 § 3 k.p.k.); *W wypadkach wskazanych w § 2 i 3 sąd przesłuchuje taką osobę na rozprawie z wyłączeniem jawności* (art. 41 § 5 k.w.p.).

POUCZAĆ/POUCZYĆ

M POUCZA/OM + POUCZYĆ **B(os)** o czymś: *przewodniczący poucza oskarżonego o prawie składania wyjaśnień, odmowy wyjaśnień lub odpowiedzi na pytania* (art. 386 § 1 k.p.k.); *Organ ścigania poucza osobę uprawnioną do złożenia wniosku o przysługującym jej uprawnieniu* (art. 12 § 1 k.p.k.); *Organ celny poucza osobę, o której mowa w ust. 1, o skutkach nieustanowienia pełnomocnika do spraw doręczeń* (art. 84 pkt 3 pr.c.); *Stronę działającą bez adwokata lub radcy prawnego sąd powinien pouczyć o skutkach niezgłoszenia wniosku w powyższym terminie* (art. 210 § 1 p.p.s.a.).

REPREZENTOWAĆ

M REPREZENTUJE **B(inst)**: [Prezes NBP – R. Ł.] *reprezentuje NBP na zewnątrz* (art. 11 pkt 2 uNBP); *Prezes zarządu banku państwowego reprezentuje bank* (art. 18 pkt 4 pr.bank.).

ROZWIĄZAĆ

M OM + ROZWIĄZAĆ **B(inst)**: *Sejm, na wniosek Prezesa Rady Ministrów, może rozwiązać organ stanowiący samorządu terytorialnego* (art. 171 pkt 3 Konstytucji RP).

SKAZYWAĆ/SKAZAĆ

M SKAZUJE **B(os)** na coś: *Sąd, uwzględniając wniosek, skazuje oskarżonego wyrokiem* (art. 343 § 6 k.p.k.); *Sąd uwzględniając wniosek skazuje obwinionego wyrokiem* (art. 63 § 4 k.p.w.); *Sąd może skazać na grzywnę [...] każdego, kto nie uczyni zadość wezwaniu dokonanemu w myśl artykułu poprzedzającego* (art. 293 § 1 p.p.s.a.).

SKIEROWAĆ

M OM + SKIEROWAĆ **B(os)** na coś: *Dyrektor szkoły może skierować nauczyciela mianowanego na badanie okresowe lub kontrolne* (art. 23 pkt 5 uKN).

TWORZYĆ

M TWORZY/OM + TWORZYĆ **B(inst)**: *Minister właściwy do spraw finansów publicznych tworzy jednostki organizacyjne Służby Celnej, w tym Centralne Laboratorium Celne oraz ośrodki szkoleniowe [...]* (art. 20 art. 1d pt 5 p.w.pr.c.); *Wojewoda może tworzyć urzędy stanu cywilnego właściwe dla kilku okręgów lub tworzyć kilka urzędów stanu cywilnego w obszarze jednej gminy* (art. 5a pkt 3 p.p.s.a.); *Organ prowadzący szkołę może tworzyć służbę socjalną powołaną do gospodarowania funduszem* (art. 53 pkt 4 uKN).

UPOWAŻNIAĆ/UPOWAŻNIĆ

- a) M OM + UPOWAŻNIAĆ/UPOWAŻNIĆ **B(os)** do czegoś: *Organ administracji publicznej może w formie pisemnej upoważniać pracowników kierowanej jednostki organizacyjnej do załatwiania spraw w jego imieniu* (art. 268a k.p.a.); *Prezes Narodowego Banku Polskiego może upoważnić do załatwiania spraw [...] wyłącznie dyrektorów departamentów centrali Narodowego Banku Polskiego oraz dyrektorów oddziałów Narodowego Banku Polskiego lub jednostek równorzędnych* (art. 8 pkt 5 pr.dew.);
- b) M OM + UPOWAŻNIĆ **B(inst)** do czegoś: *Minister właściwy do spraw transportu może upoważnić, w drodze rozporządzenia, jednostkę organizacyjną sobie podległą do wykonywania niektórych czynności* (art. 68a pkt 6 p.r.d.).

USTANAWIAĆ/USTANOWIĆ

M USTANAWIA/OM + USTANOWIĆ **B(os)**: *zgromadzenie wspólników albo sąd rejestrowy ustanawia likwidatora lub likwidatorów* (art. 170 § 1 k.s.h.); *Sąd opiekuńczy może ustanowić jednego opie-*

kuna (art. 151 k.r.o.); **biskup diecezjalny winien ustanowić biskupa pomocniczego lub biskupów pomocniczych** wikariuszami generalnymi lub przynajmniej wikariuszami biskupimi zależnymi tylko od jego władzy [...] (k. 406 § 2 CIC); **Sąd** zatwierdzając układ, **może ustanowić nadzorcę sądowego** na czas wykonywania układu (art. 514 pkt 2 p.u.n.).

WIZYTOWAĆ

- a) M OM + WIZYTOWAĆ **B(os)**: **Członków instytutów zakonnych na prawie papieskim oraz ich domy biskup może wizytować jedynie w przypadkach przewidzianych przez prawo** (k. 397 § 1 CIC);
- b) M OM + WIZYTOWAĆ **B(inst)**: **Biskup obowiązany jest wizytować diecezję każdego roku** (k. 396 § 1 CIC).

WYBRAĆ

M OM + WYBRAĆ **B(os)**: **Rada do spraw ekonomicznych powinna wybrać na ten czas innego ekonomę** (k. 423 § 2 CIC).

WYZNACZAĆ/WYZNACZYĆ

- a) M WYZNACZA/WYZNACZY **B(os)**: **Prezes Urzędu wyznacza arbitrów** (art. 186 pkt 2 p.z.p.); **prezes sądu wyznacza do obrony praw oskarżonego obrońcę z urzędu** (art. 548 k.p.k.); **Minister właściwy do spraw finansów publicznych wyznaczy dyrektora lub dyrektorów izb celnych** (art. 70 pkt 4 pr.c.); **organ sprawujący nadzór pedagogiczny wyznacza dyrektora szkoły** (art. 22 pkt 4 uKN); **Organ, przy którym została powołana komisja dyscyplinarna, wyznaczy dla każdej komisji dyscyplinarnej rzeczownika dyscyplinarnego i odpowiednią liczbę jego zastępców** (art. 79 pkt 1 uKN);
- b) M OM + WYZNACZYĆ **B(inst)**: **Organ wykonawczy jednostki samorządu terytorialnego może wyznaczyć jednostkę organizacyjną właściwą do przeprowadzenia postępowania i udzielenia zamówienia na rzecz tych jednostek** (art. 16 pkt 4 p.z.p.).

WZYWAĆ/WEZWAĆ

M WZYWA/OM + WZYWAĆ/WEZWAĆ **B(os)** na coś: **Komisja Nadzoru Finansowego 1) wzywa założycieli do uzupełnienia wniosku** (art. 33 pkt 1 pr.bank.); **Organ administracji publicznej może wzywać osoby do udziału w podejmowanych czynnościach i do złożenia wyjaśnień lub zeznań osobiście** (art. 50 § 1 k.p.a.); **Najwyższa władza kościelna może wezwać na sobór powszechny również niektórych wiernych, nie mających godności biskupiej**

(k. 339 § 2 CIC); **Zarząd powinien wezwać akcjonariuszy do złożenia dokumentacji akcji** (art. 443 § 4 k.s.h.).

ZATRUDNIAĆ/ZATRUDNIĆ

M ZATRUDNIA/OM + ZATRUDNIĆ **B(os)**: **Wójt (burmistrz, prezydent miasta) zatrudnia inną osobę na stanowisko zastępcy (zastępców) kierownika urzędu stanu cywilnego** (art. 6 pkt 5 p.a.s.c.); **Pracodawca powinien w miarę możliwości ponownie zatrudnić pracownika** (art. 53 § 5 k.p.).

ZAWIESIĆ W CZYNNOŚCIACH

M OM + ZAWIESIĆ **B(os)** w czymś: **Komisja Nadzoru Finansowego może także zawiesić w czynnościach członka zarządu** (art. 138 pkt 4 pr.bank.).

ZAWIESZAĆ W PEŁNIENIU OBOWIĄZKÓW

M ZAWIESZA **B(os)** w czymś: **Dyrektor szkoły zawiesza w pełnieniu obowiązków nauczyciela** (art. 83 pkt 1a uKN).

ZOBOWIĄZAĆ

- a) M OM + ZOBOWIĄZAĆ **B(os)** do czegoś: **Zamawiający może: 1) zobowiązać wykonawców do zachowania poufnego charakteru informacji** (art. 138c pkt 1 p.z.p.); **Pracodawca może zobowiązać pracownika do pozostawiania poza normalnymi godzinami pracy w gotowości do wykonywania pracy** (art. 151 § 1 k.p.); **Sąd opiekuńczy może w szczególności: a) zobowiązać rodziców oraz małoletniego do określonego postępowania** (art. 109 § 2 k.r.o.);
- b) M OM + ZOBOWIĄZAĆ **B(inst)** do czegoś: **Komisja Nadzoru Finansowego może: 1) zobowiązać bank do zwiększenia funduszy własnych** (art. 138a pkt 1 pr.bank.).

ZWOLNIĆ

M OM + ZWOLNIĆ **B(os)** od czegoś: **Pracodawca jest obowiązany zwolnić młodocianego od pracy** (art. 198 k.p.); **sędzia-komisarz może zwolnić upadłego od ponoszenia kosztów sądowych** (art. 231 pkt 2 p.u.n.).

ZWOLNIĆ Z/OD OBOWIĄZKU

- a) M OM + ZWOLNIĆ Z/OD OBOWIĄZKU **B(os)**: **Minister właściwy do spraw transportu może zwolnić producenta lub importera z obowiązku, o którym mowa w art. 68 ust. 1.** (art. 70 p.r.d.); **Sąd opiekuńczy może zwolnić opiekuna od obowiązku sporządzenia inwentarza** (art. 160 § 2 k.r.o.);

- b) M OM + ZWOLNIĆ Z/OD OBOWIĄZKU B(inst): *Minister właściwy do spraw gospodarki morskiej może [...] zwolnić niektóre rodzaje statków o polskiej przynależności z obowiązku podnoszenia bandery (art. 11 § 2 k.m.); Rada Ministrów może, w drodze rozporządzenia, zwolnić organizacje społeczne od obowiązku uiszczania wpisu w ich własnych sprawach (art. 240 p.p.s.a.).*

Całość obejmuje dwadzieścia siedem wyrażen. Najwyższą frekwencją odznaczają się predykaty wskazujące na dwie czynności: powoływanie kogoś na określone stanowisko i odwoływanie go ze stanowiska. Jest wśród nich osiem czasowników (*desygnować, mianować, powoływać/powołać, odwoływać/odwołać, tworzyć, ustanawiać/ustanowić, wybrać, wyznaczać/wyznaczyć*) i dwa analityzmy werbo-nominalne (*zawiesić w czynnościach, zawieszać w pełnieniu obowiązków*).

Pozostałe wyrażenia predykatywne mówią o innych przejawach nadrzędności, jaką odznacza się sygnalizowany w podmiocie osobowy lub instytucjonalny uczestnik regulacji: *delegować* ('skierować'), *odwodzić, pozbawić, pouczać/pouczyć, przesłuchiwać, reprezentować, rozwiązać, skazywać/skazać, skierować, upominać, upoważniać/upoważnić, wizytować, włożyć obowiązek, wzywać/wezwać, zatrudnić, zobowiązać, zwolnić, zwolnić z/od obowiązku*.

Każde z wymienionych wyrażen prawostronnie otwiera miejsce dla podrzędnika, będącego wykładnikiem kategorialnego znaczenia 'podporządkowany'. Większość z nich konotuje wyłącznie określenie osobowe, np.: *sąd opiekuńczy może zwolnić opiekuna od obowiązku sporządzenia inwentarza; spadkodawca może powołać wykonawcę testamentu; pracodawca powinien zatrudnić pracownika*.

Miejsce dla nazwy instytucjonalnej otwierają trzy czasowniki: *tworzyć* (*wojewoda może tworzyć urzędy stanu cywilnego*); *reprezentować* (*prezes zarządu banku państwowego reprezentuje bank*) oraz *rozwiązać* (*Sejm, na wniosek Prezesa Rady Ministrów, może rozwiązać organ stanowiący samorządu terytorialnego*).

Fakultatywną łączliwością odznaczają się: *zobowiązać, upoważniać/upoważnić, zwolnić z/od obowiązku, powoływać/powołać, wyznaczać/wyznaczyć* oraz *wizytować*. Są to wyrażenia konotujące zarówno określenie osoby, jak i nazwę instytucjonalną: *zamawiający może zobowiązać wykonawców; Komisja Nadzoru Finansowego może zobowiązać bank; organ administracji publicznej może upoważniać pracowników*

*kierowanej jednostki organizacyjnej; minister właściwy do spraw transportu może upoważnić **jednostkę organizacyjną** sobie podległą; sąd opiekuńczy może zwolnić **opiekuna** od obowiązku; Rada Ministrów może zwolnić **organizacje społeczne** od obowiązku; Spadkodawca może powołać **wykonawcę testamentu**; Sejm może powołać **komisję śledczą**; prezes sądu wyznacza **obrońcę** z urzędu; organ wykonawczy jednostki samorządu terytorialnego może wyznaczyć **jednostkę organizacyjną właściwą**; **członków instytutów zakonnych** biskup może wizytować; biskup obowiązany jest wizytować **diecezję**.*

Przywoływany formą biernika 'podporządkowany' uwidacznia się na powierzchni najczęściej jako aktant osobowy. W grupie wykładników osobowej roli 'podporządkowany' przeważają rzeczownikowe derywaty morfologiczne, charakteryzujące tę rolę przez czynność lub cechę, np.: *pracownik, wykonawcy, producent, importer, opiekun, nauczyciel, zarządca, zastępcy, nadzorca sądowy, likwidator, obrońca, rodzice, młodzież, wykonawca testamentu, rzecznik dyscyplinarny, świadek, założyciel, akcjonariusz*. Rzadszymi językowymi reprezentacjami członu 'podporządkowany' są formy imiesłowowe: *oskarżony, upadły*.

Wśród formalnych odpowiedników badanego znaczenia kategorialnego ważne miejsce zajmują, przypomnę, określenia sprawowanych urzędów i piastowanych godności. Są one charakterystyczne dla zdań normatywnych, w których występują predykaty informujące o powoływaniu kogoś na stanowisko bądź odwoływaniu go z tego stanowiska. W obrębie określeń dominują nazwy pospolite, np.: *minister, inspektor nadzoru budowlanego, dyrektor lub dyrektorzy izb celnych, dyrektorzy departamentów centrali Narodowego Banku Polskiego oraz dyrektorzy oddziałów Narodowego Banku Polskiego lub jednostek równorzędnych, biskupi, biskup pomocniczy lub biskupi pomocniczy*. Jeśli pojawiają się *nomina propria*, to niezbyt często: *Szef Sztabu Generalnego, Prezes Rady Ministrów*.

Do wykładników znaczenia 'podporządkowany' należą także frazy po nominalizacji, rozwijane formą imiesłowową. Jako konstytutywne *nomen* funkcjonuje w nich derywat morfologiczny, np.: *kurator nadzorujący wykonywanie programu naprawczego przez bank; niektórzy **wierni**, nie mający godności biskupiej*. Czasami są to rzeczowniki typu *osoba, organ czy strona*: *osoba uprawniona do złożenia wniosku; oso-*

ba zobowiązana; **organ** stanowiący samorządu terytorialnego; **strona** działająca bez adwokata lub radcy prawnego.

Mniej liczne są frazy imienne rozbudowywane konstrukcją względną. Ich człon konstytutywny ma postać użytego w odpowiedniej formie zaimka: *ci, którzy odznaczają się cnotą, uzyskali doktorat lub licencjat; każdy, kto nie uczyni zadość wezwaniu dokonaniem w myśl artykułu poprzedzającego*. Niekiedy jest nim nazwa sprawowanego urzędu: **Prezes Rady Ministrów**, który proponuje skład Rady Ministrów. Jeśli konstytutywne *nomen* stanowi rzeczownik *osoba*, grupa dodatkowo pełni funkcję metatekstową (*osoby, o których mowa w ust. 1*).

Wskazujące na instytucjonalność roli 'podporządkowany' wyrażenia w bierniku – w zestawieniu z jej wykładnikami osobowymi – stanowią mniejszość. Są to m.in.: *bank, organizacja społeczna, jednostki organizacyjne Służby Celnej, Centralne Laboratorium Celne, jednostka organizacyjna sobie podległa, jednostka organizacyjna właściwa, organ stanowiący samorządu terytorialnego, urzędy stanu cywilnego, komisje stałe, komisje śledcze, komisje nadzwyczajne*.

Liczne predykatywne wykładniki konwersywnej zależności, podobnie jak wyrażenia omówione w paragrafie 3.1.1., współwystępują z operatorami modalnymi. Najczęściej pojawia się *móc*. Rzadziej można zaobserwować zdania z predykatywem *powinien*. Struktury z wyrażeniami *winien* i *być obowiązany* należą do przykładów izolowanych.

Czasownik *móc* sprawia, że w planie formalnym uwidacznia się prawo do realizacji działania, przysługujące osobowemu uczestnikowi regulacji, który odznacza się wyższym statusem, np.: **Spadkodawca może w testamencie powołać wykonawcę testamentu; Dyrektor szkoły może skierować nauczyciela mianowanego na badanie okresowe lub kontrolne**. Inną funkcję pełnią wyrażenia *powinien*, *winien* i *być obowiązany*, bowiem dzięki nim na powierzchni eksponuje się obowiązek podjęcia czynności, nałożony na wskazanego uczestnika regulacji, np.: **Duszpasterze powinni odwozić od zawierania małżeństwa młodzież; biskup diecezjalny winien ustanowić biskupa pomocniczego lub biskupów pomocniczych wikariuszami generalnymi lub przynajmniej wikariuszami; Pracodawca jest obowiązany zwolnić młodocianego od pracy**.

Dla konstrukcji zdaniowych, w których odtwarzane są pochodne sytuacje prawne, charakterystyczne jest, że treść normatywna adres-

wana do uczestniczącej w sytuacji prawnej jednej osoby lub instytucji koreluje z modalnością, która dotyczy drugiego, osobowego bądź instytucjonalnego, uczestnika tej sytuacji. Przykładowo, jeśli jakiejś osobie przysługuje prawo do realizacji określonej czynności, to wskutek podjęcia przez nią takiej czynności dla innego osobowego uczestnika regulacji – odtworzonego na powierzchni jako rola ‘podporządkowany’ – aktualizuje się obowiązek: **Dyrektor szkoły może skierować nauczyciela mianowanego na badanie okresowe lub kontrolne**. I odwrotnie, jeśli prawo ma osoba ujęta jako rola ‘podporządkowany’, to na innej osobie ciąży określony obowiązek: **biskup diecezjalny winien ustanowić biskupa pomocniczego lub biskupów pomocniczych wikariuszami generalnymi lub przynajmniej wikariuszami**.

Przypomnę, że specyfika relacji modalnych, wpisanych w pochodne regulacje prawne polega na tym, że o ile jedna z nich, dotycząca uczestnika regulacji, który jest strukturalizowany w podmiocie, ma swój formalny wykładnik, o tyle druga, odnoszona do osoby, a także instytucji hierarchicznie podrzędnej, jest pozbawiona odrębnej, powierzchniowej reprezentacji³⁰⁴.

Wyrażenia predykatywne, które konotują wykładnik znaczenia gramatycznego ‘podporządkowany’ w formie celownika, tworzą mniejszą klasę. Należą do nich:

BYĆ NADANYM

coś OM + BYĆ NADANE C(os) przez + B(os): **Nauczycielowi dyplomowanemu, posiadającemu co najmniej 20-letni okres pracy w zawodzie nauczyciela, w tym co najmniej 10-letni okres pracy jako nauczyciel dyplomowany, oraz znaczący i uznany dorobek zawodowy, na wniosek Kapituły do Spraw Profesorów Oświaty może być nadany przez ministra właściwego do spraw oświaty i wychowania tytuł honorowy profesora oświaty** (art. 9i pkt 1 uKN).

DELEGOWAĆ (‘przekazywać’)

M OM + DELEGOWAĆ C(os) coś: **Ordynariusz i proboszcz [...] mogą delegować kapłanom i diakonom również ogólne upoważnienie do asystowania przy zawieraniu małżeństw w granicach swojego terytorium** (k. 1111 § 1 CIC).

³⁰⁴ Nawiązuję do spostrzeżeń i wniosków sformułowanych w rozdziale poświęconym modalności.

NADAWAĆ/NADAĆ

- a) M NADAJE/OM + NADAĆ C(os) coś: *stopień awansu zawodowego nadaje: 1) nauczycielowi stażystę nauczyciela kontraktowego – dyrektor szkoły [...] (art. 9b pkt 4 uKN); stopień awansu zawodowego nadaje [...] 2) nauczycielowi kontraktowemu stopień nauczyciela mianowanego – organ prowadzący szkołę [...]* (art. 19 pkt 4 uKN); *Właściwy organ samorządu zawodowego może również nadać tytuł rzeczoznawcy osobie [...]* (art. 15 pkt 3 pr.bud.);
- b) M NADAJE C(inst) coś: *Statut bankowi państwowemu nadaje Minister Skarbu Państwa w porozumieniu z Ministrem Finansów* (art. 19 pr.bank.).

NAKAZYWAĆ/NAKAZAĆ

- a) M NAKAZUJE/OM + NAKAZAĆ C(os): *sąd [...] może nakazać wierzycielowi złożenie publicznego oświadczenia* (art. 34 pkt 1 p.u.n.);
- b) M NAKAZUJE C(inst): *Komisja Nadzoru Bankowego nakazuje bankowi, w drodze decyzji, podjęcie działań* (art. 6c pkt 4 pr.bank.).

NIEŚĆ POMOC

M OM + NIEŚĆ POMOC C(os): *Kapitan jest obowiązany nieść wszelką pomoc ludziom znajdującym się na morzu w niebezpieczeństwie [...]* (art. 60 § 1 k.m.); *Kapitan każdego ze statków, które się zderzyły, obowiązany jest nieść pomoc drugiemu statkowi, jego załodze i pasażerom [...]* (art. 261 § 1 k.m.).

POLECIC

M OM + POLECIC C(os): *sędzia-komisarz może polecić syndykowi, nadzorcy sądowemu albo zarządcy włączenie do masy upadłości mienia zasądzonego* (art. 65 pkt 1 p.u.n.); *W razie potrzeby sąd może polecić biegłemu-komisarzowi wprowadzenie zmian do listy wierzytelności i planu podziału* (art. 19 pkt 1 pr.bud.).

POWIERZYĆ

- a) M OM + POWIERZYĆ C(os) coś: *Sąd opiekuńczy może także powierzyć zarząd majątkiem małoletniego ustanowionemu w tym celu kuratorowi* (art. 109 § 3 k.r.o.); *Sąd może powierzyć dokonanie wypłat biegłemu-komisarzowi* (art. 347 § 2 k.m.); *Wspólne sprawowanie opieki nad dzieckiem sąd może powierzyć tylko małżonkom* (art. 146 k.r.o.); *Bank może, w drodze decyzji zawartej na piśmie,*

powierzyć przedsiębiorcy lub przedsiębiorcy zagranicznemu, [...] wykonywanie wyłącznie: 1) w imieniu i na rzecz banku pośrednictwa w zakresie czynności bankowych na podstawie umowy agencyjnej [...] (art. 6a pkt 1 pr.bank.);

- b) **M OM + POWIERZYĆ C(inst)** coś: **biskup diecezjalny, nie zaś administrator diecezji, może powierzyć parafię kleryckiemu instytutowi zakonnemu lub kleryckiemu stowarzyszeniu życia apostołskiego** (k. 520 § 1 CIC); **Prokurator może powierzyć Policji prowadzenie śledztwa** (art. 311 § 2 k.p.k.).

PRZEWODNICZYĆ

M PRZEWODNICZY C(inst): Prezes NBP przewodniczy Radzie Polityki Pieniężnej, Zarządowi NBP (art. 11 pkt 2 uNBP); **Prezes zarządu banku państwowego [...] przewodniczy zarządowi banku** (art. 18 pkt 4 pr.bank.).

PRZYDZIELAĆ

M PRZYDZIELA C(os) kogoś: **Nauczycielowi stażystcie i nauczycielowi kontraktowemu odbywającemu staż dyrektor szkoły przydziela opiekuna** (art. 9 pkt 4 uKN).

PRYZNAWAĆ/PRYZNAĆ

M PRYZNAJE/OM + PRYZNAĆ C(os) coś: **Sąd przyznaje biegłemu-komisarzowi stosowne wynagrodzenie** (art. 348 § 1 k.m.); **Sąd opiekuńczy może ojcu przyznać władzę rodzicielską także po ustaleniu ojcostwa** (art. 93 § 2 k.r.o.).

UDZIELAĆ/UDZIELIĆ

M UDZIELA/OM + UDZIELAĆ/UDZIELIĆ C(os) czegoś: **Nauczycielowi zatrudnionemu w pełnym wymiarze zajęć na czas nieokreślony [...] dyrektor szkoły udziela urlopu dla poratowania zdrowia** (art. 73 pkt 1 uKN); **Pracodawca jest obowiązany udzielać pracownicy ciężarnej zwolnień od pracy** (art. 185 § 2 k.p.); **Najwyższy przełożony [...] może z ważnej przyczyny udzielić zakonnikowi profesowi ślubów wieczystych, indultu ekskluazyjnego** (k. 686 § 1 CIC); **Kapitan statku obowiązany jest udzielić pilotowi wszelkich informacji dotyczących właściwości nawigacyjnych statku** (art. 221 § 2 k.m.); **Organ prowadzący postępowanie powinien ponadto w miarę potrzeby udzielać uczestnikom postępowania informacji** (art. 16 § 2 k.p.k.); **Mniskom tylko Stolica Apostołska może udzielić indultu ekskluazyjnego** (k. 686 § 2 CIC).

UDZIELAĆ POMOCY

M UDZIELA/OM + UDZIELAĆ POMOCY C(os): *Instytucje i organy Rzeczypospolitej, inne niż prokurator, udzielają niezbędnej pomocy polskiemu członkowi zespołu, o którym mowa w § 1* (art. 589d § 3 k.p.k.); *Organy administracji publicznej obowiązane są udzielać pomocy sędziemu- komisarzowi* (art. 155 pkt 1 p.u.n.); *Sąd opiekuńczy i inne organy państwowe obowiązane są udzielać pomocy rodzicom* (art. 100 k.r.o.).

UMOŻLIWIĆ

M OM + UMOŻLIWIĆ C(os) coś: *organ administracji publicznej obowiązany jest umożliwić stronie przeglądanie akt sprawy oraz sporządzanie z nich notatek i odpisów* (art. 73 § 1 k.p.a.).

WYDAĆ

M OM + WYDAĆ C(os) coś: *Przewoźnik może wydać załadowcy [...] dokument stwierdzający przyjęcie ładunku do przewozu* (art. 130 § 1 k.m.); *[...] pracodawca jest obowiązany niezwłocznie wydać pracownikowi świadectwo pracy* (art. 97 § 1 k.p.); *Przedsiębiorca składowy jest obowiązany wydać składającemu pokwitowanie* (art. 853 § 2 k.c.); *Bank może wydać posiadaczowi rachunku oszczędnościowego oraz posiadaczowi rachunku terminowej lokaty oszczędnościowej imienną książeczkę oszczędnościową lub inny imienny dokument potwierdzający zawarcie umowy* (art. 53 pkt 1 pr.bank.).

WYDAWAĆ POLECENIA/WYDAĆ POLECENIE

M OM + WYDAWAĆ POLECENIA/WYDAĆ POLECENIE C(os): *Inspektor nadzoru budowlanego ma prawo: 1) wydawać kierownikowi robót polecenia* (art. 26 pkt 1 pr.bud.); *[...] starosta, wójt, burmistrz i prezydent miasta mogą wydać właścicielowi powiatowemu inspektorowi nadzoru budowlanego polecenie podjęcia działań zmierzających do usunięcia tego zagrożenia* (art. 89c pkt 1 pr.bud.).

ZABRONIĆ

M OM + ZABRONIĆ C(os) czegoś: *Ordynariusz miejsca może w szczególnym wypadku zabronić zawierania małżeństwa swoim podwładnym, gdziekolwiek przebywającym, oraz wszystkim aktualnie przebywającym na własnym jego terytorium* (k. 1077 § 1 CIC).

ZEZWOLIĆ

M OM + ZEZWOLIĆ C(os) na coś: *Przewodniczący może zezwolić na obecność na rozprawie małoletnim oraz osobom obowiązany do noszenia broni* (art. 356 § 2 k.p.k.); *Biskup diecezjalny może zezwolić swoim duchownym przesiedlić się do innego kościoła partykularnego* (k. 271 § 1 CIC); *Sąd może zezwolić przedstawicielom radia, telewizji i prasy na dokonywanie za pomocą aparatury utrwałień obrazu i dźwięku* (art. 357 § 1 k.p.k.); *sąd opiekuńczy może zezwolić na zawarcie małżeństwa kobiecie, która ukończyła lat szesnaście* (art. 10 § 1 k.r.o.).

ZLECIĆ

- a) M OM + ZLECIĆ C(os) coś: *Organ kolegialny, właściwy do wydania decyzji w sprawie, może zlecić przeprowadzenie postępowania dowodowego lub jego części jednemu ze swych członków lub pracowników* (art. 87 k.p.a.); *Sąd może zlecić przesłuchanie świadka sędziemu wyznaczonemu ze swego składu lub sędziemu wezwanemu, w którego okręgu świadek przebywa* (art. 396 § 2 k.p.k.);
- b) M OM + ZLECIĆ C(inst) coś: *prokurator może przedsięwziąć osobiście lub zlecić Policji dokonanie niezbędnych czynności dowodowych* (art. 327 § 3 k.p.k.); *Spółka może zlecić przeprowadzenie księgi akcyjnej bankowi lub domowi maklerskiemu* (art. 342 k.s.h.).

Wyróżnia się konstrukcja normatywna z predykatywnym wykładnikiem relacji konwersywnej w formie biernej: *Nauczycielowi dyplomowanemu, posiadającemu co najmniej 20-letni okres pracy w zawodzie nauczyciela [...] może być nadany przez ministra właściwego do spraw oświaty i wychowania tytuł honorowy profesora oświaty*. Wskutek użycia formy biernej rola semantyczna ‘dominujący’ zamiast w pozycji podmiotu pokazuje się w dopełnieniu. Jej powierzchniowy odpowiednik to wyrażenie *przez + B (przez ministra właściwego do spraw oświaty i wychowania)*. Ponieważ w podmiocie doszło do odtworzenia aktanta nieosobowego (*tytuł honorowy profesora oświaty*), człon konwersywny ‘podporządkowany’ przejawia się również w dopełnieniu, w rozwiniętej swoimi określeniami formie celownika. Zajmuje ona inicjalną pozycję linearną, co pozwala na wyeksponowanie jej funkcji (*Nauczycielowi dyplomowanemu, posiadającemu co najmniej 20-letni okres pracy w zawodzie nauczyciela*).

Wśród pozostałych predykatów przeważają czasowniki. Jest ich czternaście: *delegować* ('powierzyć'), *nadawać/nadać*, *nakazywać/nakazać*, *polecić*, *powierzyć*, *przewodniczyć*, *przydziałać*, *przyznawać/przyznać*, *udzielać/udzielić*, *umożliwić*, *wydać*, *zabronić*, *zezwoić* i *zlecić*. Cztery wyrażenia mają postać analizmów werbo-nominalnych: *nieść pomoc*, *udzielać pomocy*, *wydawać polecenia/wydać polecenie* oraz *wymierzać karę*.

Większość stanowią wyrażenia, które w formie celownika przyłączają osobowy wykładnik roli 'podporządkowany': *delegować* (*Ordynariusz i proboszcz mogą delegować kapłanom i diakonom upoważnienie*); *nieść pomoc* (*Kapitan jest obowiązany nieść pomoc ludziom znajdującym się na morzu w niebezpieczeństwie*); *polecić* (*sędzia-komisarz może polecić syndykowi, nadzorcy sądowemu albo zarządcy*); *przydziałać* (*Nauczycielowi stażyście i nauczycielowi kontraktowemu odbywającemu staż dyrektor szkoły przydziela opiekuna*); *przyznawać/przyznać* (*Sąd przyznaje biegłemu-komisarzowi wynagrodzenie*); *udzielać pomocy* (*Sąd opiekuńczy i inne organy państwowe obowiązane są udzielać pomocy rodzicom*); *umożliwić* (*organ administracji publicznej obowiązany jest umożliwić stronie*); *wydać* (*Przedsiębiorca składowy jest obowiązany wydać składającemu pokwitowanie*); *wydawać polecenia/wydać polecenie* (*starosta, wójt, burmistrz i prezydent miasta mogą wydać właściwemu powiatowemu inspektorowi nadzoru budowlanego polecenie*) i *zezwoić* (*Biskup diecezjalny może zezwoić swoim duchownym*).

Powierzchniowy odpowiednik omawianego znaczenia w postaci nazwy instytucji konotują dwa wyrażenia: *przewodniczyć* (*Prezes NBP przewodniczy Radzie Polityki Pieniężnej, Zarządowi NBP*) i *wymierzać karę* (*organ wyższego stopnia wymierza temu [właściwemu organowi – R. Ł.] organowi [...] karę*).

Cztery czasowniki otwierają miejsce zarówno dla określenia osoby, jak i dla składnika z sensem 'instytucja': *nadawać/nadać* (*stopień awansu zawodowego nadaje [...] 2) nauczycielowi kontraktowemu stopień nauczyciela mianowanego – organ prowadzący szkołę; Statut bankowi państwowemu nadaje Minister Skarbu Państwa*); *nakazywać/nakazać* (*sąd może nakazać wierzycielowi; Komisja Nadzoru Bankowego nakazuje bankowi*); *powierzyć* (*Bank może powierzyć przedsiębiorcy lub przedsiębiorcy zagranicznemu; Prokurator może powierzyć Policji*).

oraz zlecić (*Sąd może zlecić sędziemu wyznaczonemu ze swego składu lub sędziemu wezwanemu, w którego okręgu świadek przebywa; prokurator może zlecić Policji*).

Charakterystycznymi wykładnikami znaczenia gramatycznego 'podporządkowany' są określenia osób. Wśród nich najwyższą frekwencją odznaczają się derywaty morfologiczne – poza wyjątkami rzeczowniki – które charakteryzują ujętą nimi rolę semantyczną głównie przez czynność, zaś rzadziej przez cechę. Oto przykłady: *wierzyciel, zarządca, pracownik, podwładni, przedsiębiorca, załadowca, nauczyciel stażysta, kierownik robót, uczestnik postępowania, składający, małoletni, zakonnik, mniszka*.

Inne, mniej częste wykładniki znaczenia kategoryjnego to rzeczowniki: *osoba, organ i strona*. Sporadycznie występują nazwy pełnionych funkcji i sprawowanych urzędów: *właściwy powiatowy inspektor nadzoru budowlanego*.

Do roli 'podporządkowany' odsyłają grupy imienne powstałe w wyniku nominalizacji. Zwykle są one rozwijane formą imiesłowu i jego określeniami, np.: *nauczyciel zatrudniony w pełnym wymiarze zajęć na czas nieokreślony; ustanowiony w tym celu kurator; osoby obowiązane do noszenia broni*. Pojawiają się także frazy rozbudowywane konstrukcją względną, np.: *kobieta, która ukończyła lat szesnaście; polski członek zespołu, o którym mowa w § 1*.

Instytucjonimy z wpisaniem w nie znaczeniem 'podporządkowany' tworzą niedużą klasę. W jej skład wchodzi zarówno *nomina propria* (*Rada Polityki Pieniężnej; Zarząd NBP; Policja*), jak i nazwy apelatywne (*bank; dom maklerski; klerycki instytut zakonny; kleryckie stowarzyszenie życia apostołskiego*).

Wyróżniają się zdania, w których skład wchodzi operatory modalne. Specyfika wykładników treści normatywnej tj. *móc* czy *mieć prawo* polega na tym, że sygnalizują prawo, które przysługuje osobie ujętej w planie formalnym w roli 'dominujący'. Najczęściej uobecnia się ona w podmiocie, np.: *Ordynariusz miejsca może w szczególnym wypadku zabronić zawierania małżeństwa swoim podwładnym, gdziekolwiek przebywającym, oraz wszystkim aktualnie przebywającym na własnym jego terytorium; Inspektor nadzoru budowlanego ma prawo: 1) wydawać kierownikowi robót polecenia*. Wyjątkowo, pod wpływem użycia biernej formy werbalnej, znaczenie 'podporządkowany' może

się przejawiać w funkcjonującym jako dopełnienie wyrażeniu przez + B: *Nauczycielowi dyplomowanemu, posiadającemu co najmniej 20-letni okres pracy w zawodzie nauczyciela [...] może być nadany przez ministra właściwego do spraw oświaty i wychowania tytuł honorowy profesora oświaty.*

Kolejne operatory modalne to: *być obowiązany* i – po zmianie szyku – *obowiązany być* oraz *powinien*, które informują o obowiązku, jaki spoczywa nie tylko na osobie, lecz także na instytucji, np.: ***Kapitan jest obowiązany nieść wszelką pomoc ludziom znajdującym się na morzu w niebezpieczeństwie; Organy administracji publicznej obowiązane są udzielać pomocy sędziemu-komisarzowi; Organ prowadzący postępowanie powinien ponadto w miarę potrzeby udzielać uczestnikom postępowania informacji.***

W świetle złożoności regulacji prawnej drugi człon konwersu w pozycji dopełnienia podlega również charakterystyce normatywnej. Jeśli przywoływanej w podmiocie osobie przysługuje prawo, pojedynczemu lub zbiorowemu uczestnikowi regulacji, który został ujęty jako ‘podporządkowany’, przypisany jest obowiązek (*Ordynariusz miejsca może w szczególnym wypadku zabronić zawierania małżeństwa swoim podwładnym, gdziekolwiek przebywającym, oraz wszystkim aktualnie przebywającym na własnym jego terytorium; Inspektor nadzoru budowlanego ma prawo: 1) wydawać kierownikowi robót polecenia*). Jeśli natomiast obowiązkiem jest objęta osoba bądź instytucja sygnalizowana w podmiocie, uczestnikowi regulacji w pozycji dopełnienia przysługuje określone prawo (*Kapitan jest obowiązany nieść wszelką pomoc ludziom znajdującym się na morzu w niebezpieczeństwie; Organy administracji publicznej obowiązane są udzielać pomocy sędziemu-komisarzowi; Organ prowadzący postępowanie powinien ponadto w miarę potrzeby udzielać uczestnikom postępowania informacji*).

Trzecia forma przypadku, która może odsyłać do znaczenia gramatycznego ‘podporządkowany’, to dopełniacz. Formę tę konotują trzy wyrażenia predykatywne:

SPRAWOWAĆ KIEROWNICTWO

M SPRAWUJE KIEROWNICTWO B(os): *Kapitan sprawuje kierownictwo statku i wykonuje inne czynności określone przepisami (art. 52 § 1 k.m.).*

SPRAWOWAĆ KONTROLE

M SPRAWUJE KONTROLĘ **D(inst)**: *Naczelnny Sąd Administracyjny oraz inne sądy administracyjne sprawują, w zakresie określonym w ustawie, kontrolę administracji publicznej* (art. 184 Konstytucji RP).

WYSTĘPOWAĆ W OBRONIE

M OM + WYSTĘPOWAĆ W OBRONIE **D(os)**: *Organ prowadzący szkołę i dyrektor szkoły są obowiązani z urzędu występować w obronie nauczyciela [...]* (art. 63 pkt 2 uKN).

Z formą dopełniacza mamy do czynienia w zdaniach, w których orzeczenie ma postać analityzmu werbo-nominalnego (*sprawować kierownictwo, sprawować kontrolę*) lub jest współtworzone przez taki analityzm (*być obowiązany występować w obronie*). Znaczenie kategorialne ‘podporządkowany’ uobecnia się jako instytucja: *Naczelnny Sąd Administracyjny oraz inne sądy administracyjne sprawują [...]* kontrolę **administracji publicznej**. Przejawia się także, niekiedy mimo metonimicznego ujęcia, jako osoba: *Organ prowadzący szkołę i dyrektor szkoły są obowiązani z urzędu występować w obronie nauczyciela; Kapitan sprawuje kierownictwo statku*.

Forma narzędnika jest wykładnikiem znaczenia ‘podporządkowany’ w wypowiedzeniach konstytuowanych przez *kierować*:

KIEROWAĆ

M KIERUJE **N(inst)**: *Szkołą kieruje dyrektor* (art. 7 pkt 1 uKN); *Rada Ministrów kieruje administracją rządową* (art. 25 pkt 1 p.p.).

Wyrażenia w narzędniku, tzn.: *szkołą i administracją rządową*, oddają instytucjonalny charakter roli semantycznej.

Powierzchniowe odpowiedniki członu ‘podporządkowany’, które mają kształt konstrukcji z przyimkiem, są konotowane przez następujące wyrażenia:

NAŁOŻYĆ

M OM + NAŁOŻYĆ **na** + **B(inst)** coś: *biskup może nałożyć na diecezję podatek* (k. 264 § 1 CIC).

NAŁOŻYĆ OBOWIĄZEK

M OM + NAŁOŻYĆ OBOWIĄZEK **na** + **B(os)**: *Organ prowadzący szkołę może nałożyć na nauczyciela obowiązek podjęcia pracy w innej szkole lub szkołach* (art. 22 pkt 1 uKN); *Właściwy organ może w decyzji o pozwoleniu na budowę nałożyć na inwestora obowiązek*

ustanowienia inspektora nadzoru inwestorskiego, a także – obowiązek zapewnienia nadzoru autorskiego (art. 19 pkt 1 pr.bud.).

SPRAWOWAĆ NADZÓR

- a) M SPRAWUJE NADZÓR **nad** + N(os): *Nadzór nad Prezesem Urzędu sprawuje Prezes Rady Ministrów (art. 152 pkt 2 p.z.p.);*
- b) M SPRAWUJE NADZÓR **nad** + N(inst): *Nadzór nad stacjami kontroli pojazdów sprawuje starosta (art. 83b pkt 1 p.r.d.).*

SPRAWOWAĆ OPIEKĘ

M SPRAWUJE OPIEKĘ **nad** + N(os): *Dyrektor sprawuje opiekę nad dziećmi i młodzieżą uczącą się w szkole (art. 7 pkt 1 uKN).*

SPRAWOWAĆ PIECZĘ

M SPRAWUJE PIECZĘ **nad** + N(os): *Opiekun sprawuje pieczę nad osobą i majątkiem pozostającego pod opieką (art. 155 § 1 k.r.o.).*

SPRAWOWAĆ ZWIERZCHNICTWO

M SPRAWUJE ZWIERZCHNICTWO **nad** + N(inst): *W czasie pokoju Prezydent Rzeczypospolitej sprawuje zwierzchnictwo nad Siłami Zbrojnymi za pośrednictwem Ministra Obrony Narodowej (art. 134 pkt 2 Konstytucji RP).*

TROSZCZYĆ SIĘ/ZATROSZCZYĆ SIĘ

M OM + TROSZCZYĆ SIĘ/ZATROSZCZYĆ SIĘ o + B(os)/{ażeby/by/by} ZP: *biskup diecezjalny winien troszczyć się o wszystkich wiernych powierzonych jego pieczy (k. 383 § 1 CIC); Ordynariusz miejsca winien zatroszczyć się o to, by proboszcz i wikariusze praktykowali wedle możliwości jakąś formę życia wspólnego w domu parafialnym (k. 550 § 2 CIC); Ordynariusz miejsca powinien zatroszczyć się o to, ażeby osoby wyznaczone do nauczania religii także w szkołach niekatolickich odznaczały się zdrową nauką, świadectwem życia chrześcijańskiego i umiejętnością pedagogiczną (k. 804 § 2 CIC).*

WŁOŻYĆ OBOWIĄZEK

M OM + WŁOŻYĆ OBOWIĄZEK na + B(os): *Spadkodawca może w testamencie włożyć na spadkobiercę lub na zapisobiercę obowiązek oznaczonego działania lub zaniechania (art. 982 k.c.); sąd może włożyć na stronę obowiązek zwrotu kosztów (art. 208 p.p.s.a.).*

WYKONYWAĆ CZYNNOŚCI KONTROLNE

M WYKONUJE CZYNNOŚCI KONTROLNE w + Ms(inst): *Pracownicy Urzędu Komisji Nadzoru Finansowego wykonują*

czynności kontrolne w oddziałach instytucji kredytowych (art. 141d pkt 1 pr.bank.).

ŻĄDAĆ/ZAŻADAĆ

- a) M OM + ŻĄDAĆ/ZAŻADAĆ od + D(os) czegoś: **Prezes Urzędu może żądać od kierownika zamawiającego oraz od pracowników zamawiającego udzielenia [...] pisemnych wyjaśnień** (art. 164 pkt 2 p.z.p.); **Właściciel może żądać od użytkownika zabezpieczenia** (art. 269 § 1 k.c.); **Wierzyciel może żądać od dłużnika osobistego świadczenia** (art. 356 § 1 k.c.); **Zamawiający może żądać od wykonawców wniesienia wadium** (art. 76 pkt 3 p.z.p.); **Organy administracji architektoniczno-budowlanej i nadzoru budowlanego [...] mogą żądać od uczestników procesu budowlanego, właściciela lub zarządcy obiektu budowlanego informacji lub udostępnienia dokumentów** (art. 81c pr.bud.); **Organ celny może żądać od strony postępowania 1) urzędowego tłumaczenia na język polski dokumentów** (art. 86 pkt 2 pr.c.); **organ administracji publicznej może zażądać od strony złożenia zaliczki** (art. 261 § 2 k.p.a.);
- b) M OM + ŻĄDAĆ od + D(inst): **Komisja Nadzoru Finansowego może żądać od banku w szczególności 1) przedstawienia kopii zawartej umowy** (art. 6 pkt 3 pr.bank.).

Wśród wymienionych wyrażań jest siedem analityzmów werbo-nominalnych: *nałożyć obowiązek*, *włożyć obowiązek*, *sprawować nadzór*, *sprawować opiekę*, *sprawować pieczę*, *sprawować zwierzchnictwo*, *wykonywać czynności kontrolne*. Trzy wyrażenia to czasowniki: *nałożyć*, *troszczyć się/zatroszczyć się*, *żądać/zażądać*.

Predykatywne wykładniki relacji konwersywnej, mianowicie: *nałożyć*, *nałożyć obowiązek*, *troszczyć się/zatroszczyć się*, *włożyć obowiązek* i *żądać*, współwystępują z operatorami modalnymi. Najwyższą frekwencją odznacza się *móc*. Do wyjątków należy użycie predykatywów *powinien* i *winien*.

Obecność w planie powierzchniowym któregoś z trzech operatorów sprawia, że dochodzi do uwypuklenia treści normatywnej nałożonej na uczestnika regulacji, którego przywołuje się w podmiocie w roli 'dominujący'. Kwalifikacja normatywna odnosząca się do uczestnika regulacji, który ujawnia się w roli przeciwstawnej – 'podporządkowany', jest pozbawiona językowej reprezentacji.

W funkcji powierzchniowych odpowiedników podrzędnego członu konwersywnego występuje pięć konstrukcji: *na + B*, *nad + N*, *w + Ms*, *o + B* oraz *od + D*. Miejsce dla *na + B* otwierają: *nałożyć obowiązek* (*organ prowadzący szkołę może nałożyć na nauczyciela obowiązek*); *włożyć obowiązek* (*sąd może włożyć na stronę obowiązek*) oraz *nałożyć* (*biskup może nałożyć na diecezję podatek*).

Konstrukcja *nad + N* jest konotowana przez analityzmy z komponentem werbalnym *sprawować*: *sprawować nadzór* (*Nadzór nad Prezesem Urzędu sprawuje Prezes Rady Ministrów*); *sprawować opiekę* (*Dyrektor sprawuje opiekę nad dziećmi i młodzieżą uczącą się w szkole*); *sprawować pieczę* (*Opiekun sprawuje pieczę nad osobą*) i *sprawować zwierzchnictwo* (*Prezydent Rzeczypospolitej sprawuje zwierzchnictwo nad Siłami Zbrojnymi*).

Wykonywać czynności kontrolne przyłącza konstrukcję *w + Ms* (*Pracownicy Urzędu Komisji Nadzoru Finansowego wykonują czynności kontrolne w oddziałach instytucji kredytowych*), *troszczyć się/zatroszczyć się o + B* (*biskup diecezjalny winien troszczyć się o wszystkich wiernych powierzonych jego pieczy*), a *żądać/zażądać – od + D* (*Wierzyciel może żądać od dłużnika*).

W przedstawionych konstrukcjach rola semantyczna ‘podporządkowany’ ujawnia się w podrzędnym członie imiennym konotowanym przez przyimek. Wyjątkami są dwie struktury w kształcie WZ z czasownikiem *zatroszczyć się*, w których znaczenie kategoriale pokazuje się w zdaniach podrzędnych wprowadzanych wyrażeniami *o to, ażeby* i *o to, by*: *Ordynariusz miejsca winien zatroszczyć się o to, by proboszcz i wikariusze praktykowali wedle możliwości jakąś formę życia wspólnego w domu parafialnym*; *Ordynariusz miejsca powinien zatroszczyć się o to, ażeby osoby wyznaczone do nauczania religii także w szkołach niekatolickich odznaczały się zdrową nauką, świadectwem życia chrześcijańskiego i umiejętnością pedagogiczną*.

Językowy odpowiednik kategoriale znaczenia ‘podporządkowany’ to zazwyczaj określenie o charakterze osobowym, np.: *nauczyciel*, *inwestor*, *spadkobierca*, *zapisobierca*, *użytkownik*, *dłużnik*, *wykonawcy*, *uczestnicy procesu budowlanego*, *właściciel*, *zarządca obiektu budowlanego*, *pracownicy*, *kierownik zamawiającego*. Rzadziej podrzędną rolę konwersywną sygnalizują nazwy sprawowanych urzędów: *Prezes Urzędu*, *proboszcz*, *wikariusze*, a także wyrażenia *osoba*

i strona. Nieliczne są instytucjonimy: *bank, stacje kontroli pojazdów, Siły Zbrojne*.

Czasami pod wpływem przyimka w składniku imiennym może dojść do zatarcia konwersywniej roli semantycznej: *Pracownicy Urzędu Komisji Nadzoru Finansowego wykonują czynności kontrolne w oddziałach instytucji kredytowych*. Zamiast niej pokazuje się znaczenie gramatyczne ‘miejsce’.

3.1.3. Implikacja znaczenia ‘dominujący’. Nieujawienie znaczenia ‘dominujący’

O implikacji znaczenia gramatycznego ‘dominujący’ można mówić w wypadku wypowiedzeń zawierających czasownik w formie biernej. Ma ona również miejsce w strukturach w kształcie WZ, w których w konotowanym przez wyrażenie *żądać* zdaniu podrzędnym występuje bezosobnik. Implikacja znaczenia będącego w opozycji względem roli ‘podporządkowany’ powoduje, że układ ‘dominujący’ – ‘podporządkowany’ staje się mniej przejrzysty.

Inną klasę stanowią wypowiedzenia z wyrażeniem *podlegać*. Wyzerowanie w nich formalnego wykładnika kategoryjnego znaczenia ‘dominujący’ blokuje zaistnienie w pozycji podmiotu roli ‘podporządkowany’. Tym samym w planie powierzchniowym dochodzi do całkowitego zaniku konwersu.

Dla struktur, w których mamy do czynienia z implikacją znaczenia ‘dominujący’ lub zanikiem konwersu, charakterystyczne są następujące wyrażenia predykatywne:

BYĆ OBOWIĄZANYM

- a) **M(os) JEST OBOWIĄZANY** coś zrobić: *Minister Edukacji Narodowej jest obowiązany zapewnić uwzględnianie problematyki bezpieczeństwa i higieny pracy oraz ergonomii w programach nauczania w szkołach [...] (art. 237 k.p.); Pracodawca jest obowiązany prowadzić ewidencję pracowników młodocianych (art. 193 k.p.); Pracodawca jest obowiązany zapewniać pomieszczenia pracy odpowiednie do rodzaju wykonywanych prac i liczby zatrudnionych pracowników (art. 214 § 1 k.p.);*

- b) **M(inst)** JEST OBOWIĄZANY do czegoś: *Organy państwowe, przedsiębiorstwa państwowe i inne państwowe jednostki organizacyjne oraz organizacje spółdzielcze są obowiązane do udzielenia odpowiedzi na przekazaną im krytykę prasową bez zbędnej zwłoki* (art. 6 pkt 2 p.p.).

BYĆ PODDANYM

M(os) (nie) OM + BYĆ PODDANY czemuś: *Nikt nie może być poddany eksperymentom naukowym, w tym medycznym, bez dobrowolnie wyrażonej zgody* (art. 39 Konstytucji RP); *Nikt nie może być poddany torturom ani okrutnemu, niehumanitarnemu lub poniżającemu traktowaniu i karaniu* (art. 40 Konstytucji RP).

BYĆ POINFORMOWANYM

M(os) OM + BYĆ POINFORMOWANY o czymś: *Redaktor naczelny powinien być w niezbędnych granicach poinformowany o sprawach związanych z tajemnicą zawodową dziennikarza [...]* (art. 16 pkt 3 p.p.).

BYĆ POWOŁYWANYM

M(inst) OM + BYĆ POWOŁYWANY w celu czegoś: *W celu polubownego załatwiania sporów o roszczenia pracowników ze stosunku pracy mogą być powoływane komisje pojednawcze* (art. 244 § 1 k.p.).

BYĆ WYBIERANYM/WYBRANYM

M(os) JEST WYBIERANY/OM + BYĆ WYBRANY: [...] *nowy członek zespołu orzekającego jest wybierany zgodnie z zasadami określonymi dla tego postępowania w terminie 7 dni* (art. 110 pkt 4 p.p.); *Wybrany do Sejmu może być obywatel polski mający prawo wybierania, który najpóźniej w dniu wyborów kończy 21 lat* (art. 99 pkt 1 Konstytucji RP).

BYĆ ZATRUDNIONYM

M(os) OM + BYĆ ZATRUDNIONY w celu czegoś: *Młodociany nieposiadający kwalifikacji zawodowych może być zatrudniony tylko w celu przygotowania zawodowego* (art. 191 § 2 k.p.).

BYĆ ZMUSZANYM

M(os) (nie) OM + BYĆ ZMUSZANY do czegoś: *Nikt nie może być zmuszany do uczestniczenia ani do nieuczestniczenia w praktykach religijnych* (art. 53 pkt 6 Konstytucji RP).

BYĆ ZOBOWIĄZANYM

- a) **M(os)** JEST ZOBOWIĄZANY do czegoś: 1. *Egzaminator zobowiązany jest do: 1) rzetelnego i bezstronnego wykonywania powierzonych zadań [...] (art. 110a pkt 1 p.r.d.);*
- b) **M(inst)** JEST ZOBOWIĄZANY do czegoś: *Prasa jest zobowiązana do prawdziwego przedstawiania omawianych zjawisk (art. 6 pkt 1 p.p.).*

PODLEGAĆ

M(os) PODLEGA czemuś: *Pracownik podlega okresowym badaniom lekarskim (art. 229 § 2 k.p.); Młodociany podlega wstępnym badaniom lekarskim (art. 201 § 1 k.p.); Wstępnym badaniom lekarskim podlegają: 1) osoby przyjmowane do pracy; 2) pracownicy młodociani przenoszeni na inne stanowiska pracy i inni pracownicy przenoszeni na stanowiska pracy [...] (art. 229 § 1 k.p.); Kierowca pojazdu uprzywilejowanego, instruktor, egzaminator oraz kierujący tramwajem podlegają kontrolnym badaniom lekarskim (art. 222 pkt 2 p.r.d.); Kontrolnemu sprawdzeniu kwalifikacji podlega: 1) osoba posiadająca uprawnienie do kierowania pojazdem, skierowana decyzją starosty; [...] (art. 114 pkt 1 p.r.d.); Kto znęca się fizycznie lub psychicznie nad osobą prawnie pozbawioną wolności, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5 (art. 247 § 1 k.k.); Kto publicznie znieważa Naród lub Rzeczpospolitą Polską, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3 (art. 133 k.k.); Tej samej karze podlega, kto w czasie działań zbrojnych stosuje środek walki zakazany przez prawo międzynarodowe (art. 122 § 2 k.k.); Jeżeli sprawca działa ze szczególnym okrucieństwem, podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10 (art. 247 § 2 k.k.); Kto samowolnie używa cudzej rzeczy ruchomej, podlega karze grzywny albo nagany (art. 127 § 1 k.w.); Kto żebrze w miejscu publicznym w sposób natarczywy lub oszukańczy, podlega karze aresztu albo ograniczenia wolności (art. 58 § 2 k.w.); Kto wbrew obowiązkowi nie przechowuje dokumentów związanych z dokonaniem obrotu dewizowym lub wykonywaną działalnością kantorową, podlega karze grzywny za wykroczenie skarbowe (art. 106k k.k.s.).*

ŻĄDAĆ³⁰⁵

- a) **M(os) OM + ŻĄDAĆ** czegoś: *Podjezrzany może do czasu zawiadomienia go o terminie zaznajomienia z materiałami śledztwa żądać podania mu ustnie podstaw zarzutów, a także sporządzenia na piśmie, o czym należy go pouczyć* (art. 313 § 3 k.p.k.);
- b) **M(os) OM + ŻĄDAĆ {aby} ZP**: *Oskarżony, który nie ma obrońcy z wyboru, może żądać, aby mu wyznaczono obrońcę z urzędu, jeżeli w sposób należyty wykaże, że nie jest w stanie ponieść kosztów obrony bez uszczerbku dla niezbędnego utrzymania siebie i rodziny* (art. 78 § 1 k.p.k.); *Świadek może żądać, aby przesłuchano go na rozprawie z wyłączeniem jawności, jeżeli treść zeznań mogłaby narazić na hańbę jego lub osobę dla niego najbliższą* (art. 183 § 2 k.p.k.).

Konstrukcje normatywne z czasownikiem w formie biernej albo słowem *podlegać* należą do częstych. Struktury zawierające wyrażenie *żądać* są rzadsze.

Specyfika wyrażen predykatywnych użytych w formie biernej polega na tym, że sygnalizując działanie, implikują jego agensa – w odniesieniu do aktanta w podmiocie jest to ‘dominujący’ – który, mimo że obecny w planie głębokim, na powierzchni nie ma swojego wykładnika, np.: *Nikt nie może być poddany eksperymentom naukowym, w tym medycznym [...]; Młodociany nieposiadający kwalifikacji zawodowych może być zatrudniony tylko w celu przygotowania zawodowego; Wybrany do Sejmu może być obywatel polski mający prawo wybierania, który najpóźniej w dniu wyborów kończy 21 lat.*

Wśród omawianych wyrażen są również: *być obowiązany* i *być zobowiązany*, pełniące w ustawach prawnych funkcję operatorów normatywnych, np.: *Pracodawca jest obowiązany zapewniać pomieszczenia pracy [...]; Egzaminator zobowiązany jest do: 1) rzetelnego i bezstronnego wykonywania powierzonych zadań.*

O implikacji roli ‘dominujący’ można mówić w wypadku dwóch WZ, w których głównym zdaniu składowym występuje *żądać*. ‘Podporządkowany’ to człon konwersywny, przejawiający się w pozycji podmiotu w zdaniu z wymienionym czasownikiem. Opozycyjna względem

³⁰⁵ Wydzielenie dwóch podpunktów pozwala na uporządkowanie przykładów w dwie grupy: jedną, w której *żądać* przyłącza prawostronnie rzeczownik zdarzeniowy, i drugą, w której podany czasownik konotuje zdanie składowe.

tego członu rola 'dominujący' jest implikowana bezosobową formą czasownika w postpozycyjnym zdaniu podrzędnym: **Oskarżony, który nie ma obrońcy z wyboru, może żądać, aby mu wyznaczono obrońcę z urzędu [...]; Świadek może żądać, aby przesłuchano go na rozprawie z wyłączeniem jawności [...].**

Osobną grupę tworzą wypowiedzenia z czasownikiem *podlegać*. Oprócz derywowanych określeń osobowych (np.: *pracownik, kierowca, młodociany, kierujący*) oraz wyrażeń, które są rozwijane imiesłowem i jego podrzędnikami (np.: *osoba posiadająca uprawnienie do kierowania pojazdem; osoby przyjmowane do pracy*), do osobowego aktanta niejednokrotnie odsyła w nich zdanie³⁰⁶: *Kto znęca się fizycznie lub psychicznie nad osobą prawnie pozbawioną wolności; Kto publicznie znieważa Naród lub Rzeczpospolitą Polską; kto w czasie działań zbrojnych stosuje środek walki zakazany przez prawo międzynarodowe; Kto samowolnie używa cudzej rzeczy ruchomej; Kto żebrze w miejscu publicznym w sposób natarczywy lub oszukańczy; Kto wbrew obowiązkowi nie przechowuje dokumentów związanych z dokonaniem obrotem dewizowym lub wykonywaną działalnością kantorową.*

Wykładniki roli 'podporządkowany' będące zdaniami odznaczają się najwyższą frekwencją w *Kodeksie karnym*. Licznie występują w *Kodeksie wykroczeń*. W pozostałych ustawach pojawiają się rzadziej.

W wynotowanych strukturach *podlegać*, a czasami podrzędne względem tego wyrażenia określenie *kara*, otwiera na niższym poziomie składniowym miejsce dla podrzędnika w postaci rzeczownika odsłownego, który niesie sens 'akcja': *podlega okresowym badaniom lekarskim; podlegają kontrolnym badaniom lekarskim; kontrolnemu sprawdzeniu kwalifikacji podlega; podlega karze pozbawienia wolności; podlega karze aresztu albo ograniczenia wolności.*

Rzeczowniki zdarzeniowe są o tyle szczególne, że na kolejnym poziomie składniowym konotują wykładnik aktanta 'sprawca akcji' w kształcie konstrukcji *przez + B*. Odtworzenie wymienionego uczestnika akcji wiązałoby się z tym, że w opozycji do wyrażonej w pozycji podmiotu roli semantycznej mógłby on być postrzegany jako 'dominujący'. W wypowiedzeniach pomimo warunków sprzyjających

³⁰⁶ Dokładniej o wyodrębnionych zdaniach piszę w artykule: 'Podporządkowany' w *Kodeksie karnym*, op. cit.

powierzchniowej realizacji osobowego bądź instytucjonalnego partycypanta nie ujawnia się on w planie formalnym. Zarysowaną sytuację oddaje mieszczący się wśród wyjątków przykład, scharakteryzowany w paragrafie 2.1.2.: *Egzaminator zatrudniony w wojewódzkim ośrodku ruchu drogowego podlega corocznie szkoleniu organizowanemu przez dyrektora wojewódzkiego ośrodka ruchu drogowego*. Konstrukcja przez + B zajmuje w nim pozycję podrzędną względem imiesłowu, który stanowi bezpośrednie określenie rzeczownika zdarzeniowego.

Z nieujawnieniem kategoryjnego znaczenia 'dominujący' mamy też do czynienia w jednym ze zdań z wyrażeniem *żądać*: *Podejrzany może do czasu zawiadomienia go o terminie zaznajomienia z materiałami śledztwa żądać podania mu ustnie podstaw zarzutów [...]*. Doszło w nim do wyzerowania wyrażenia *od + D*, które w przeciwieństwie do struktur konstytuowanych przez *podlegać* jest konotowane bezpośrednio przez czasownik *żądać* (*może żądać [od kogoś] podania mu ustnie podstaw zarzutów*).

3.2. 'Podporządkowany' w grupie imiennej

3.2.1. 'Podporządkowany' w członie konstytutywnym

W ustawach prawnych wysoką frekwencją odznaczają się grupy po adiektywnej nominalizacji morfologicznej, których człon konstytutywny jest rozwijany wyrażeniem imiesłowowym.

Przypomnę, że analiza obecnego w konstytutywnym *nomen* znaczenia 'dominujący' wykazała, iż o tym, z jakiej perspektywy zostanie odtworzony konwers w grupie imiennej, przesądza typ imiesłowu. Skoro znaczenie 'dominujący' ujawnia się w członie konstytutywnym, który jest rozwijany imiesłowem czynnym, do zaistnienia w nim roli 'podporządkowany' dochodzi pod wpływem przyłączanego imiesłowu biernego. Treść przekazywana przez ten imiesłów jest zwykle nieistotna. Zważa się na nią jedynie we frazach, w których skład wchodzi wyrażenia: *podległy, nadzorowany i podporządkowany*.

Konstytuujące grupę imienną wyrażenia z wpisaną w nie rolę 'podporządkowany' mają charakter apelatywny. Są to, poza wyjątkami, rzeczownikowe określenia osób. Występują w postaci derywatów

będących nazwami wykonawców czynności: *pracownik/pracownicy, nauczyciel, kurator, egzaminator*. Pojawiają się także rzeczowniki o znaczeniu ogólnym, wymagającym doprecyzowywania. Najczęściej spotykanym jest *osoba*, mniej częstym – *strona*.

O zaistnieniu w członie konstytutywnym znaczenia ‘podporządkowany’ przesądza kontekst, a ściślej, inne składniki, które uczestniczą w rozbudowywaniu grupy po nominalizacji. Chodzi o wyrażenie predykatywne w kształcie formy imiesłowowej oraz przyłączane przez tę formę podrzędne określenia:

kurator ustanowiony przez sąd opiekuńczy (art. 117 §4 k.r.o.);

pracownik zatrudniony u innego pracodawcy (art. 77 §3 k.p.).

W dwóch grupach imiennych sygnalizujący akcję imiesłów otwiera na niższym poziomie składniowym miejsce dla wykładnika aktanta ‘sprawca akcji’. Jego funkcję pełni konstrukcja *przez + B* (*przez sąd opiekuńczy*) albo *u + D* (*u innego pracodawcy*). Odtworzenie w planie formalnym instytucjonalnego lub osobowego partycypanta sprawia, że osobowa rola semantyczna ujęta konstytutywnym *nomen* (*kurator, pracownik*) to człon konwersywny ‘podporządkowany’. Aktant wpisany w konstrukcję z przyimkiem w opozycji do wymienionego członu uobecnia się jako ‘dominujący’.

Grupy imienne z wyrażoną w członie konstytutywnym rolą semantyczną ‘podporządkowany’ są kilkuskładnikowe. Ich struktura nie pozostaje bez wpływu na powierzchniową realizację zależności konwersywnej. Jeśli fraza jest bardziej rozbudowana, to istnieje większa szansa na odtworzenie tej zależności.

Do imiesłowów uczestniczących w rozwijaniu wyekscerpowanych grup należą:

OSADZONY

KN(os) OSADZONY w czymś przez + B: *osoby deportowane do pracy przymusowej oraz osadzone w obozach pracy przez III Rzeszę i Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich* (art. 21 pkt 1 ppkt 45 u.p.d.o.f.).

PODLEGLY

- a) **KN(os)** PODLEGLY C: *osoba zatrudniona podległa bezpośrednio członkowi zarządu* (art. 79a pkt 5 pr.bank.);
- b) **KN(inst)** PODLEGLY C: *jednostki podległe Ministrom Obrony Narodowej i Spraw Wewnętrznych i Administracji* (art. 219 k.p.).

PODPORZĄDKOWANY, NADZOROWANY

KN(inst) PODPORZĄDKOWANY lub NADZOROWANY przez + B: *jednostki organizacyjne podporządkowane lub nadzorowane przez Ministra Obrony Narodowej* (art. 65b pkt 2 ppkt 3 p.r.d.).

POZBAWIONY

KN(os) POZBAWIONY czegoś w + Ms: *osoba pozbawiona wolności w administracji zakładu karnego* (art. 84 § 4 p.p.s.a.).

REPREZENTOWANY

KN(os) REPEZENTOWANY przez + B: *strona reprezentowana przez adwokata lub radcę prawnego* (art. 205 § 2 p.p.s.a.).

UPOWAŻNIONY

KN(os) UPOWAŻNIONY: *pracodawca lub osoba przez niego upoważniona* (art. 237 § 2 k.p.); *kierownik zamawiającego albo osoba przez niego upoważniona* (art. 114 p.z.p.); *nauczyciel upoważniony przez organ prowadzący* (art. 6a pkt 13 uKN).

USTANOWIONY

KN(os) USTANOWIONY przez + B: *kurator ustanowiony przez sąd opiekuńczy* (art. 117 § 4 k.r.o.).

WEZWANY

KN(os) WEZWANY przez + B: *każda osoba wezwana przez Policję w charakterze świadka* (art. 517b § 12 k.p.k.); *osoba wezwana przez organ, o którym mowa w § 2 [...]* (art. 91 § 5 k.p.w.).

WSKAZANY

KN(os) WSKAZANY przez + B: *osoba wskazana przez oskarżonego* (art. 261 § 1 k.p.k.).

WYDANY

KN(os) WYDANY przez + B: *osoba wydana przez państwo obce* (art. 599 k.p.k.).

WYZNACZONY

- a) **KN(os)** WYZNACZONY przez + B: *kurator strony wyznaczony przez sąd orzekający lub przez sąd opiekuńczy* (art. 239 p.p.s.a.);
- b) **KN(inst)** WYZNACZONY przez + B: *jednostka wyznaczona przez starostę* (art. 130a pkt 5 p.r.d.).

ZATRUDNIONY

KN(os) ZATRUDNIONY przez + B/u + D/w + Ms: *pracownicy zatrudnieni przez różnych pracodawców* (art. 208 § 1 k.p.); *pracownik zatrudniony u innego pracodawcy* (art. 77 § 3 k.p.); *najemca lub*

jego domownicy albo osoby u niego zatrudnione (art. 682 k.c.); *pracownicy zatrudnieni w państwowych jednostkach sfery budżetowej* (art. 77 § 1 k.p.); *egzaminator zatrudniony w wojewódzkim ośrodku ruchu drogowego* (art. 110a pkt 2 p.r.d.); *nauczyciele zatrudnieni w publicznych szkołach i szkolnych punktach konsultacyjnych przy przedstawicielstwach dyplomatycznych, urzędach konsularnych i przedstawicielstwach wojskowych Rzeczypospolitej Polskiej* (art. 1 pkt 2 ppkt 1a uKN); *nauczyciel zatrudniony w szkole, w której nie są przewidziane ferie szkolne* (art. 64 pkt 3 uKN); *pracownicy zatrudnieni w Ochotniczych Hufcach Pracy na stanowiskach wychowawców, pedagogów oraz na stanowiskach kierowniczych [...]* (art. 1 pkt 2 ppkt 5 uKN); *osoba zatrudniona w tym organie* [nadzoru budowlanego – R. Ł.] (art. 59e pr.bud.); *inne osoby zatrudnione w redakcjach, wydawnictwach prasowych i innych prasowych jednostkach organizacyjnych* (art. 15 pkt 1 p.p.).

Wszystkie grupy imienne, jak była mowa, są rozbudowane. W ich skład wchodzi imiesłowcy: *osadzony, podległy, pozbawiony, reprezentowany, upoważniony, wezwany, wskazany, wydany, wyznaczony i zatrudniony*. Najwyższą frekwencją odznaczają się frazy z imiesłowem *zatrudniony*.

Wyodrębnia się imiesłów *podległy*, który akcentując podrzędność roli ujętej członem konstytutywnym, jednoznacznie wyraża hierarchiczną zależność. Na niższym poziomie składniowym otwiera on miejsce dla formy celownika, która jest wykładnikiem roli 'dominujący': *jednostki podległe Ministrom Obrony Narodowej i Spraw Wewnętrznych i Administracji; osoba zatrudniona podległa bezpośrednio członkowi zarządu*.

Inne, równie charakterystyczne wykładniki nierównorzędności dwóch członów konwersu to imiesłowcy *podporządkowany* i *nadzorowany*, które wchodzi w skład frazy: *jednostki organizacyjne podporządkowane lub nadzorowane przez Ministra Obrony Narodowej*. Imiesłów *podporządkowane* sygnalizuje podrzędność roli widocznej w członie konstytutywnym, natomiast *nadzorowane* – nadrzędny status aktanta, do którego odsyła konstrukcja *przez + B* (*przez Ministra Obrony Narodowej*).

Pozostałe imiesłowcy, podobnie jak *podporządkowany* i *nadzorowany*, konotują na niższym poziomie składniowym miejsce dla formalnych

wykładników roli ‘dominujący’ w kształcie konstrukcji z przyimkiem. Najliczniejsze są wyrażenia przyłączające konstrukcję *przez + B*: *nadzorowany (jednostki organizacyjne [...] nadzorowane przez Ministra Obrony Narodowej)*; *reprezentowany (strona reprezentowana przez adwokata lub radcę prawnego)*; *upoważniony (nauczyciel upoważniony przez organ prowadzący)*; *ustanowiony (kurator ustanowiony przez sąd opiekuńczy)*; *wzewany (każda osoba wzywana przez Policję)*; *wskazany (osoba wskazana przez oskarżonego)*; *wydany (osoba wydana przez państwo obce)*; *wyznaczony (jednostka wyznaczona przez starostę)*.

Inna konstrukcja to *w + Ms*. Miejsce dla niej otwierają dwa imiesłowu: *osadzony (osoby deportowane do pracy przymusowej oraz osadzone w obozach pracy przez III Rzeszę i Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich)* i *pozbawiony wolności (osoba pozbawiona wolności w administracji zakładu karnego)*.

Fakultatywną łączliwością wyróżnia się *zatrudniony*. Przyłącza następujące wyrażenia: *przez + B (pracownicy zatrudnieni przez różnych pracodawców)*; *w + Ms (egzaminator zatrudniony w wojewódzkim ośrodku ruchu drogowego)* oraz *u + D (pracownik zatrudniony u innego pracodawcy)*.

3.2.2. ‘Podporządkowany’ w określeniu imiesłowu lub składniku zdania względnego

W obrębie rozbudowanej grupy imiennej podrzędny człon konwersywny może się uobecnić na jej niższym poziomie składniowym. Z taką sytuacją mamy do czynienia zarówno we frazach rozwijanych imiesłowem, jak i w grupach z konstrukcją względną.

W wypadku fraz z wyrażeniem imiesłowowym językową reprezentację znaczenia ‘podporządkowany’ stanowi bezpośrednio określenie imiesłowu czynnego. W grupach z konstrukcją względną powierzchniowy odpowiednik tego znaczenia należy do zdania względnego. Jest nim obecna w podmiocie forma mianownika lub konstrukcja z przyimkiem w funkcji przydawki.

Jako bezpośrednio określenia imiesłowu, odsyłające do roli konwersywnej ‘podporządkowany’, występują głównie instytucjonalne *appellativa*, np.: *zakład pracy, szkoła, zakłady poprawcze, schroniska*

dla nieletnich, szkoły przy zakładach karnych, rodzinne ośrodki diagnostyczno-konsultacyjne, stacje kontroli pojazdów, organizacja społeczna. Rządziej są to – funkcjonujące także w zdaniu względnym – nazwy osobowe: pokrzywdzony, małoletni czy dziecko.

1. Grupy imienne z wyrażeniem imiesłowowym:

KIERUJĄCY

- a) KN KIERUJĄCY N(os): *osoba kierująca pracownikami* (art. 212 k.p.);
- b) KN KIERUJĄCY N(inst): *pracownicy kierujący jednoosobowo zakładem pracy* (art. 128 § 2 k.p.).

OPIEKUJĄCY SIĘ

KN OPIEKUJĄCY SIĘ N(os): *pracownicy opiekujący się dzieckiem* (art. 148 k.p.).

PROWADZĄCY

KN PROWADZĄCY B(inst): *organ prowadzący szkołę lub placówkę* (art. 42 pkt 7 uKN); *organ prowadzący szkołę* (art. 53 pkt 4 uKN).

SPRAWUJĄCY NADZÓR

KN SPRAWUJĄCY NADZÓR nad + N(inst): *organy sprawujące nadzór nad przedsiębiorstwami lub innymi jednostkami organizacyjnymi państwowymi albo samorządowymi* (art. 237 k.p.); *organy sprawujące nadzór pedagogiczny nad zakładami poprawczymi, schroniskami dla nieletnich, szkołami przy zakładach karnych oraz rodzinnymi ośrodkami diagnostyczno-konsultacyjnymi* (art. 9g pkt 6 uKN); *jednostki organizacyjne sprawujące nadzór nad stacjami kontroli pojazdów* (art. 86 pkt 2 p.r.d.).

SPRAWUJĄCY OPIEKĘ

KN SPRAWUJĄCY OPIEKĘ nad + N(os): *lekarz sprawujący profilaktyczną opiekę zdrowotną nad pracownikami* (art. 145 § 2 k.p.).

SPRAWUJĄCY PIECZĘ

KN SPRAWUJĄCY PIECZĘ nad + N(os): *placówka sprawująca częściową pieczę nad dziećmi* (art. 109 § 2 k.r.o.).

ZARZĄDZAJĄCY

- a) KN ZARZĄDZAJĄCY N(os): *organ zarządzający tą jednostką* [pracodawcą – R. Ł.] (art. 3 § 1 k.p.); *osoba [...] zarządzająca tą jednostką* [pracodawcą – R. Ł.] (art. 3 § 1 k.p.);
- b) KN ZARZĄDZAJĄCY N(inst): *pracownicy zarządzający w imieniu pracodawcy zakładem pracy* (art. 131 § 2 k.p.); *osoby zarządzające zakładem pracy* (art. 241 § 2 k.p.); *osoba zarządzająca [...] zakładem pracy* (art. 246 k.p.).

ZATRUDNIAJĄCY

KN ZATRUDNIAJĄCY B(os): *pracodawca zatrudniający pracownicę* (art. 178 k.p.); *pracodawca zatrudniający pracownicę w ciąży lub karmiącą dziecko piersią* (art. 179 § 1 k.p.); *pracodawca zatrudniający pracowników* (art. 229 § 5 k.p.); *pracodawca zatrudniający więcej niż 100 pracowników* (art. 229 § 5 k.p.); *pracodawca zatrudniający co najmniej 20 pracowników* (art. 77 § 1 k.p.); *pracodawca poprzednio zatrudniający tego pracownika* (art. 36 § 1 k.p.).

2. Grupy imienne z konstrukcją względną:

PIECZA NALEŻY DO KOGOŚ

KN {DO KTÓREJ NALEŻY PIECZA nad + N(os)}: *organizacja społeczna, do której należy piecza nad małoletnimi* (art. 149 § 3 k.r.o.).

POZOSTAWAĆ POD CZYJĄŚ PIECZĄ

KN {POD KTÓREJ PIECZĄ M(os) POZOSTAJE}: *osoba, pod której stałą pieczę pokrzywdzony pozostaje* (art. 253 § 3 k.p.k.).

ZNAJDOWAĆ SIĘ POD OPIEKĄ

KN {POD KTÓREJ OPIEKĄ M(os) SIĘ ZNAJDUJE}: *osoba, pod której opieką dziecko się znajduje* (art. 52 § 2 p.p.s.a.).

Do liczniejszych fraz należą grupy imienne po adiektywizacji morfologicznej. W ich skład wchodzi imiesłow: *kierujący, opiekujący się, prowadzący, sprawujący nadzór, sprawujący opiekę, sprawujący pieczę, zarządzający, zatrudniający*.

Każdy imiesłów przyłącza w pozycji podrzędnej jeden z trzech składników z wpisanym w nie znaczeniem 'podporządkowany'. Postać składnika zależy od typu imiesłowu, a ściślej, wiąże się z wymaganiami

syntaktycznymi jego czasownikowej podstawy. Trzy wyrażenia: *kierujący*, *opiekujący się* i *zarządzający*, otwierają miejsce dla wykładnika roli konwersywnej w formie narzędnika. W jego funkcji może wystąpić określenie osoby, np.: *osoba kierująca **pracownikami***; *pracownicy opiekujący się **dzieckiem***; *organ zarządzający **tą jednostką*** [pracodawcą – R. Ł.]. Równie często jest nim nazwa instytucji, np.: *pracownicy kierujący **jednoosobowo zakładem pracy***; *pracownicy zarządzający **zakładem pracy***.

Prowadzący i *zatrudniający* to imiesłowy, które konotują powierzchniowy odpowiednik znaczenia ‘podporządkowany’ w formie biernika. *Prowadzący* otwiera miejsce dla nazwy instytucjonalnej, natomiast *zatrudniający* – dla wyrażenia z sensem ‘osoba’, np.: *organ prowadzący **szkołę lub placówkę***; *pracodawca zatrudniający **pracownicę***; *pracodawca zatrudniający **pracowników***. Jeżeli składnik z rolą ‘podporządkowany’ pojawia się w połączeniu z określeniem ilościowym, przybiera formę dopełniacza, np.: *pracodawca zatrudniający **co najmniej 20 pracowników***.

Jeśli chodzi o kolejne imiesłowy, tzn.: *sprawujący opiekę*, *sprawujący pieczę* i *sprawujący nadzór*, to przyłączają one wykładnik członu konwersywnego w kształcie konstrukcji *nad + N*. Podrzędnik konstrukcji w formie narzędnika odsyła nie tylko do osoby, lecz także do instytucji, np.: *lekarz sprawujący profilaktyczną opiekę zdrowotną **nad pracownikami***; *placówka sprawująca częściową pieczę **nad dziećmi***; *organy sprawujące nadzór **nad przedsiębiorstwami lub innymi jednostkami organizacyjnymi państwowymi albo samorządowymi***; *jednostki organizacyjne sprawujące nadzór **nad stacjami kontroli pojazdów***.

Grupy z konstrukcją względną stanowią mniejszość; są trzy. W dwóch frazach człon ‘podporządkowany’ został odtworzony w zdaniu względnym z wykorzystaniem formy mianownika: *osoba, pod której opieką **dziecko** się znajduje*; *osoba, pod której stałą pieczę **pokrzywdzony** pozostaje*. W trzeciej grupie ze zdaniem względnym przywołuje się go konstrukcją *nad + N*: *organizacja społeczna, do której należy piecza **nad małoletnimi***.

3.2.3. Implikacja lub nieujawnienie znaczenia 'dominujący'

W aktach normatywnych wysoką frekwencją odznaczają się grupy imienne, w których brakuje formalnego wykładnika roli 'dominujący'. Ponieważ w większości fraz jest ona implikowana formą imiesłowu biernego, konwers nie zanika, lecz jedynie staje się mniej wyrazisty.

O nieujawnieniu roli 'dominujący' można mówić w wypadku grup rozwijanych formą imiesłowu czynnego *podlegający*. Imiesłów ten odbiega od pozostałych składników, które rozbudowują człon konstytutywny, gdyż dla ukazania podrzędnego statusu aktanta przejawiającego się w tym członie istotna jest nie jego forma, ale znaczenie.

Do grup z implikowanym kategoriałnym znaczeniem 'dominujący' należą jednoskładnikowe frazy imiesłowowe typu *oskarżony* czy *porrzywdzony*³⁰⁷. Oprócz nich występują grupy imienne rozwijane tymi samymi imiesłowami, które współtworzą scharakteryzowane wcześniej konstrukcje z odtworzonym konwersem. Pojawiają się również frazy z innymi, dotąd nie wymienionymi wyrażeniami imiesłowowymi:

BADANY

KN(os) BADANA: *osoba badana* (art. 192a §2 k.p.k.).

DEPORTOWANY

KN(os) DEPORTOWANY do czegoś: *osoby deportowane do pracy przymusowej, osadzone w obozach pracy przez III Rzeszę i Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich [...]* (art. 21 pkt 1 ppkt 45 u.p.d.o.f.).

OBOWIĄZANY

- a) **KN(os)** OBOWIĄZANY do czegoś: *spadkobierca obowiązany do zapłaty zachowku* (art. 999 k.c.); *spadkobiercy obowiązani do zaspokojenia roszczenia z tytułu zachowku* (art. 1003 k.c.); *spadkobiercy obowiązani wzajemnie do zaliczenia* (art. 1042 § 1 k.c.);
- b) **KN(inst)** OBOWIĄZANY do czegoś: *organ obowiązany do zajęcia stanowiska* (art. 106 § 4 k.p.a.).

OBWINIONY II

OBWINIONY: *obwiniony* (art. 21 § 1 k.p.w.).

³⁰⁷ W przywołanych przykładach zostały one uznane za odrębne jednostki hasłowe; opatrzone je cyfrą II, np.: OSKARŻONY II, UPRAWNIONY II.

OSKARŻONY II

OSKARŻONY: *oskarżony* (art. 399 § 2 k.p.k.).

PODEJRZANY

KN(os) PODEJRZANA: *osoba podejrzana* (art. 237 §4 k.p.k.).

PODLEGAJĄCY

KN(os) PODLEGAJĄCA: *osoba podlegająca badaniu* (art. 127 pkt 2 p.i.d.); *zrzeszenia podlegające sądowej rejestracji* (art. 58 pkt 3 Konstytucji RP).

POKRZYWDZONY II

POKRZYWDZONY: *pokrzywdzony* (art. 422 § 1 k.p.k.); *pokrzywdzony* (art. 25 §4 k.p.w.).

POWOŁANY

- a) KN(os) POWOŁANY do czegoś: *osoby powołane do czynnej służby wojskowej* (art. 301 § 1 k.p.); *spadkobierca powołany do spadku zarówno z mocy testamentu, jak i z mocy ustawy* (art. 1022 k.c.);
- b) KN(inst) POWOŁANY na podstawie czegoś/do czegoś: *Komisja do Spraw Układów Zbiorowych Pracy powołana na podstawie odrębnych przepisów* (art. 241 § 1 k.p.); *organ powołany do rozstrzygania sporów* (art. 291 § 5 k.p.); *organ powołany do prowadzenia postępowania przygotowawczego* (art. 305 § 1 k.p.k.).

PRZEKAZANY

KN(os) PRZEKAZANY w wyniku czegoś: *osoba przekazana w wyniku wykonania nakazu* (art. 607e § 1 k.p.k.).

PRZESŁUCHIWANY

KN(os) PRZESŁUCHIWANA: *osoba przesłuchiwana* (art. 171 § 1 k.p.k.).

ŚCIGANY

KN(os) ŚCIGANA: *osoba ścigana* (art. 607l § 2 k.p.k.).

UBEZPIECZONY

KN(os) UBEZPIECZONA: *osoba ubezpieczona* (art. 829 k.c.).

UPOWAŻNIONY

KN(os) UPOWAŻNIONY do czegoś: *upoważniony sędzia* (art. 93 §2 k.p.k.); *upoważniony pracownik* (art. 99 pkt 2 pr.c); *pełnomocnik lub osoba upoważniona do odbioru pism* (art. 67 § 5 k.c.); *osoba upoważniona do załatwienia skargi* (art. 238 § 1 k.p.a.).

UPRAWNIONY

- a) **KN(os)** UPRAWNIONY do czegoś/na podstawie czegoś: *uprawniony podmiot* (art. 154 § 5 k.p.a.); *uprawniony odbiorca* (art. 139 k.m.); *uprawnieni rzeczoznawcy* (art. 213 § 1 k.p.); *uprawniony diagnosta* (art. 82 pkt 2 p.r.d.); *osoba uprawniona* (art. 230 § 2 k.p.k.); *spadkodawca uprawniony do zachowku* (art. 996 k.c.); *wierzyciele uprawnieni do świadczenia niepodzielnego* (art. 382 § 1 k.c.); *osoby uprawnione na podstawie uchwały walnego zgromadzenia* (art. 24 pkt 11 u.p.d.o.f.); *osoby uprawnione do otrzymania sumy ubezpieczenia* (art. 831 § 1 k.c.); *jeden członek rodziny uprawniony do odprawy pośmiertnej* (art. 93 § 6 k.p.); *pracownik uprawniony do kolejnego urlopu* (art. 155 § 1 k.p.); *pracownik uprawniony do urlopu wychowawczego* (art. 186 k.p.);
- b) **KN(inst)** UPRAWNIONY do czegoś: *uprawniony organ* (art. 248 § 1 k.p.k.); *polskie organy uprawnione do prowadzenia tego postępowania* (art. 589b § 1 k.p.k.); *organizacja pracodawców uprawniona do zawarcia układu* (art. 241 k.p.).

UPRAWNIONY II

UPRAWNIONY do czegoś/z czegoś: *uprawniony do pierwokupu* (art. 597 § 1 k.c.); *uprawniony do odszkodowania* (art. 822 § 4 k.c.); *uprawniony do zachowku* (art. 997 § 1 k.c.); *uprawniony do otrzymania sumy ubezpieczenia* (art. 831 § 1 k.c.); *uprawniony do pobierania pożytków naturalnych* (art. 190 k.c.); *uprawniony do pobierania pożytków* (art. 55 § 1 k.c.); *uprawniony z gwarancji* (art. 581 § 2 k.c.).

WEZWANY

- a) **KN(os)** WEZWANY do czegoś/w celu czegoś: *strony i osoby wezwane* (art. 95 p.p.s.a.); *osoby wezwane* (art. 95 p.p.s.a.);
- b) **KN(inst)** WEZWANY: *sąd wezwany* (art. 396 § 1 k.p.k.).

WYDANY

KN(os) WYDANY: *osoba wydana* (art. 596 k.p.k.).

WYZNACZONY

KN(os) WYZNACZONY dla czegoś: *dla danej sprawy wyznaczony członek organu kolegiального* (art. 43 k.p.a.).

ZATRUDNIONY

KN(os) ZATRUDNIONY na podstawie czegoś/na terenie czegoś/na czymś: *zatrudnieni pracownicy* (art. 214 § 1 k.p.); *pracownik*

zatrudniony na podstawie powołania (art. 70 § 1 k.p.); *nauczyciel zatrudniony na podstawie mianowania* (art. 18 pkt 1 uKN); *nauczyciel zatrudniony na terenie wsi* (art. 56 pkt 1 uKN); *osoby zatrudnione na stanowisku kierownika urzędu stanu cywilnego lub zastępcy kierownika urzędu stanu cywilnego* (art. 6a pkt 2 k.r.o.).

ZATRZYMANY II

ZATRZYMANY: *zatrzymany* (art. 46 § 1 k.p.w.).

ZOBOWIĄZANY

KN(os) ZOBOWIĄZANY do czegoś: *osoba zobowiązana* (art. 50a pkt 3 p.r.d.); *osoba zobowiązana* (art. 99 pkt 1 pr.c); *dłużnicy zobowiązani do świadczenia niepodzielnego* (art. 380 § 1 k.c.); *osoby zobowiązane do zachowania tajemnicy państwowej* (art. 179 § 1 k.p.k.); *strona zobowiązana do zawarcia umowy przyrzeczonej* (art. 390 § 1 k.c.); *spadkobierca zobowiązany do wykonania zapisu* (art. 1067 § 2 k.c.).

ZOBOWIĄZANY II

ZOBOWIĄZANY do czegoś/z tytułu czegoś: *zobowiązany do wydania korzyści* (art. 408 § 1 k.c.); *zobowiązany do wydania cudzej rzeczy* (art. 461 § 1 k.c.); *zobowiązany do złożenia rachunku z zarządu* (art. 460 § 1 k.c.); *zobowiązany z tytułu prawa pierwokupu* (art. 598 § 1 k.c.).

Znaczenie gramatyczne ‘dominujący’ podlega implikacji w jedno- i dwuskładnikowych grupach imiesłowowych typu *oskarżony* i *pokrzywdzony*, grupach dwuskładnikowych, złożonych z członu konstytutywnego i rozwijającego go imiesłowu oraz kilkuskładnikowych frazach, rozbudowywanych imiesłowem wraz z jego określeniami.

Imiesłowy wchodzące w skład wyróżnionych konstrukcji to: *badany*, *deportowany*, *obowiązany*, *obwiniony*, *oskarżony*, *podejrzany*, *pokrzywdzony*, *powołany*, *przekazany*, *przesłuchiwany*, *ścigany*, *ubezpieczony*, *upoważniony*, *uprawniony*, *wezwany*, *wydany*, *wyznaczony*, *zatrudniony*, *zatrzymany*, *zobowiązany*. Pięć spośród podanych form pojawiło się w grupach z ujawnionym konwersem: *upoważniony*, *wezwany*, *wydany*, *wyznaczony* i *zatrudniony*.

Ze względu na szereg poświadczeń tekstowych wyróżniają się: *uprawniony*, *wezwany*, *zobowiązany* i *zatrudniony*. Do częstych należą także: *obowiązany* oraz *powołany*.

Pięć wyrażeń pełni funkcję określeń członu konstytutywnego, który odsyła zarówno do osoby, jak i instytucji: *obowiązany (spadkobiercy obowiązani wzajemnie do zaliczenia; organ obowiązany do zajęcia stanowiska); powołany (osoby powołane do czynnej służby wojskowej; organ powołany do prowadzenia postępowania przygotowawczego); uprawniony (uprawniony odbiorca; organizacja pracodawców uprawniona do zawarcia układu) oraz wezwany (pracownik wezwany do osobistego stawienia się przed organem [...]; sąd wezwany).*

Pozostałe imiesłowoty to podrzędniki w stosunku do konstytutywnego *nomen* z sensem 'osoba', np.: *osoba przekazana w wyniku wykonania nakazu; osoba ubezpieczona; osoba upoważniona do załatwienia skargi; nauczyciel zatrudniony na podstawie mianowania.*

Charakterystyczne są nieobecne wśród konstrukcji z odtworzonym konwersem jednoczłonowe frazy adiektywne, np.: *obwiniony, oskarżony, pokrzywdzony czy zatrzymany.* W ustawach występują w funkcji formalnych wykładników osobowej roli semantycznej.

Liczne są grupy dwuskładnikowe, złożone z konstytutywnego *nomen* i imiesłowu. Szyk imiesłowu jest swobodny. Najczęściej występuje on w postpozycji względem członu konstytutywnego, np.: *osoba badana; osoba podejrzana; osoba przesłuchiwana; osoba ścigana; osoba zobowiązana.* Może się również pojawić względem niego w antepozycji, np.: *uprawniony odbiorca; uprawniony diagnosta; upoważniony sędzia; wyznaczony sędzia; zatrudnieni pracownicy.*

We frazach kilkuskładnikowych imiesłów bierny otwiera miejsce dla swoich określeń. Są nimi konstrukcje z przyimkami, które służą dokładniejszej charakterystyce aktanta w członie konstytutywnym. Konstrukcja o najwyższej frekwencji to *do + D*, np.: *osoba upoważniona do załatwienia skargi; osoby uprawnione do otrzymania sumy ubezpieczenia; polskie organy uprawnione do prowadzenia tego postępowania.* Można ją także zaobserwować na niższym poziomie składniowym grup, które konstytuują imiesłów bierny. Jest ona konotowana przez dwa wyrażenia: *uprawniony* i *zobowiązany*, np.: *uprawniony do pobierania pożytków naturalnych; uprawniony do pobierania pożytków; uprawniony do otrzymania sumy ubezpieczenia; zobowiązany do wydania korzyści; zobowiązany do wydania cudzej rzeczy; zobowiązany do złożenia rachunku z zarządu.*

Wyszczególnioną konstrukcją sygnalizuje się zwykle zakres obowiązków, jakie na ujętą konstytutywnym *nomen* rolę nakłada inny partycypant, nieujawniony w planie formalnym, np.: *organ obowiązany do zajęcia stanowiska*; *spadkobierca obowiązany do zapłaty zachowku*; *organ powołany do rozstrzygnięcia sporów*; *strona zobowiązana do zawarcia umowy przyrzeczonej*; *osoby zobowiązane do zachowania tajemnicy państwowej*; *spadkobierca zobowiązany do wykonania zapisu*.

Za pomocą *do + D* można również przywoływać uprawnienia, jakie przysługują roli 'podporządkowany': *osoby uprawnione do otrzymania sumy ubezpieczenia*; *organizacja pracodawców uprawniona do zawarcia układu*; *polskie organy uprawnione do prowadzenia tego postępowania*; *osoba upoważniona do załatwienia skargi*.

Oprócz *do + D* inną konstrukcją, co prawda spotykaną nieczęsto, jest *dla + D*: *dla danej sprawy wyznaczony członek organu kolegiального*. Fraza imienna wyróżnia się ze względu na linearne usytuowanie jej składników: imiesłów występuje w antepozycji względem członu konstytutywnego, z kolei przyłączane przez imiesłów wyrażenie przyimkowe poprzedza go, zajmuje pozycję inicjalną.

Charakterystyczne są konstrukcje współtworzone przez przyimki wtórne. Wyodrębnia się wyrażenie *na podstawie + D*, którym jest ujmowane prawne uzasadnienie wskazanej imiesłowem sytuacji, w jakiej znajduje się aktant w członie konstytutywnym, np.: *nauczyciel zatrudniony na podstawie mianowania*; *pracownik zatrudniony na podstawie powołania*; *osoby uprawnione na podstawie uchwały walnego zgromadzenia*; *Komisja do Spraw Układów Zbiorowych Pracy powołana na podstawie odrębnych przepisów*.

Bywa, że konstrukcja wskazująca na zakres uprawnień (*do + D*) współwystępuje w grupie imiennej z wyrażeniem *z mocy + D*, w które – podobnie jak w *na podstawie + D* – jest wpisane prawne uzasadnienie określonej sytuacji: *spadkobierca powołany do spadku zarówno z mocy testamentu, jak i z mocy ustawy*.

Rzadsze wyrażenia wchodzące w skład grup imiennych to m.in.: *z tytułu + D*, *w celu + D*, *w wyniku + D* i *na terenie + D*: *zobowiązany z tytułu prawa pierwokupu*; *pracownik wezwany w celu wykonywania czynności bieglego w postępowaniu administracyjnym, karnym przygotowawczym, sądowym lub przed kolegium do spraw wykroczeń*; *osoba*

przekazana w wyniku wykonania nakazu; nauczyciel zatrudniony na terenie wsi.

Z nieujawnieniem znaczenia ‘dominujący’ mamy do czynienia w dwóch grupach rozwijanych imiesłowem *podlegający*: *osoba podlegająca badaniu*; *zrzeszenia podlegające sądowej rejestracji*. Imiesłów, oddając podrzędność roli w członie konstytutywnym, przyłącza rzeczownik z sensem ‘akcja’. Realizujący tę akcję aktant jest niewidoczny w planie formalnym. Wskutek jego nieodtworzenia konwers ‘dominujący’ – ‘podporządkowany’ nie istnieje.

4. Podsumowanie

Wyekscerpowane z ustaw prawnych zdania, w których uwidacznia się konwers ‘dominujący’ – ‘podporządkowany’, stanowią bardzo rozbudowaną i wewnętrznie niejednorodną klasę. Daje to możliwość dogłębnego i wieloaspektowego prześledzenia różnych sposobów jego powierzchniowej realizacji.

Role semantyczne tworzące zależność konwersywną są osobowe i/lub instytucjonalne. W łączące je zależności wpisuje się hierarchiczność zdeterminowana przez powszechnie przyjęte zasady porządku społecznego. Powoduje ona, że każdemu z członów konwersu można przypisać odpowiednią cechę. Dla znaczenia ‘dominujący’ jest to ‘nadrzędność’ (‘władza’), przeciwstawiająca mu się rola ‘podporządkowany’ odznacza się cechą ‘podrzędność’.

Opis relacji ‘dominujący’ – ‘podporządkowany’ uświadamia ważność sformułowanej przez Krążyńską tezy o istnieniu nierozzerwalnego, wzajemnie się warunkującego związku między dwoma planami: treści i wyrażania. Chodzi o to – powtórzę – iż aby w podmiocie mógł się ujawnić jeden z dwóch członów konwersu: ‘dominujący’ lub ‘podporządkowany’, w innym miejscu struktury zdaniowej musi dojść do odtworzenia drugiego członu relacji: dla znaczenia ‘dominujący’ w podmiocie będzie to ‘podporządkowany’, z kolei dla roli ‘podporządkowany’ w podmiocie – ‘dominujący’.

Możliwość ujęcia zależności konwersywnej z dwóch różnych stron sprzyja formalnemu uwydatnieniu jednego z jej elementów. W zdaniu normatywnym uwydatniony element konwersu to znaczenie grama-

tyczne wyrażone przez składnik w pozycji podmiotu. Jeśli składnik ten jest lokalizowany w inicjalnej pozycji linearnej, to dochodzi do wyeksponowania jego funkcji.

Pozycję podmiotu zajmuje głównie wyrażenie z wpisaną w nie rolą semantyczną 'dominujący', znaczenie kategoriale 'podporządkowany' o wiele częściej jest odtwarzane w dopełnieniu. W zbadanych grupach imiennych, poza trzema przykładami są to frazy po adiektywizacji morfologicznej, konstytutywne *nomen* odsyła zazwyczaj do znaczenia 'podporządkowany'; rola 'dominujący' jest przeważnie ujęta którymś ze składników frazy na jej niższym poziomie składniowym.

Wyrażenie z rolą semantyczną 'dominujący' w dopełnieniu występuje w celowniku lub dopełniaczu. W wypowiedzeniach z predykatem w formie biernej powierzchniowy odpowiednik wymienionej roli to wyrażenie przyimkowe *przez + B*.

Człon konwersu z cechą 'nadrzędność' w zdaniu normatywnym ma również swoje językowe reprezentacje w pozycji przydawki. Są to rzeczowniki w formie dopełniacza, przyłączane przez następujące wyrażenia przyimkowe: *pod nadzorem, pod władzą, pod kierownictwem, na polecenie, na wezwanie i na zarządzenie*. Sześć konstrukcji przyimkowych jest o tyle szczególnych, że na ujawnienie się konwersywnej roli semantycznej rzutuje nie – jak w wypadku większości zanalizowanych struktur – treść niesiona przez wyrażenie predykatywne, lecz znaczenie współtworzącego te konstrukcje rzeczownika odczasownikowego.

Jeśli w dopełnieniu przejawia się rola semantyczna 'podporządkowany', to liczne jej wykładniki różnicują się przede wszystkim ze względu na przypadek, w jakim występują. Przeważają wyrażenia w celowniku i bierniku. Do rzadkich należą formy dopełniaczowe i narzędnikowe. Wyrażeń przyimkowych odsyłających do roli 'podporządkowany' jest pięć. W ich skład wchodzi wyłącznie przyimki proste: *na + B, nad + N, w + Ms, o + B* oraz *od + D*.

We wszystkich zebranych grupach imiennych forma fleksyjna konstytutywnego *nomen* z rolą 'dominujący' bądź 'podporządkowany' została sprowadzona do mianownika. Uwypuklenie jednego z dwóch znaczeń gramatycznych wiąże się z pełnieniem przez powierzchniowy odpowiednik tego znaczenia funkcji członu konstytutywnego. Jeśli chodzi o strukturalizację znaczeń konwersywnych na niższym poziomie składniowym frazy, to do zaistnienia roli 'dominujący' dochodzi

w przyłączanych przez imiesłów wyrażeniach przyimkowych. Najczęstszym jest *przez* + *B*. Inne, raczej rzadkie wyrażenia to: *u* + *D* i *w* + *Ms*. Niekiedy wykładnik znaczenia ‘dominujący’ ma formę celownika.

Rola ‘podporządkowany’ może się uwidocznić zarówno w składnikach, które konotuje imiesłów czynny, jak i – co prawda tylko w kilku frazach – w obrębie zdania względnego. W grupach rozwijanych imiesłowem na rolę ‘podporządkowany’ wskazują jego podrzędniki w formie narzędnika i biernika, a także wyrażenie przyimkowe *nad* + *N*. W konstrukcji względnej powierzchniowymi odpowiednikami omawianej roli są: składnik w mianowniku oraz wyrażenie *nad* + *N*.

Językowe reprezentacje członów konwersywnych ‘dominujący’ i ‘podporządkowany’ stanowią obszerny i różnorodny rejestr od strony leksykalnej. Przeważają wśród nich nazwy pospolite, nazw własnych jest mniej. Całość układu się w dwie klasy: określenia osób i instytucjonimy.

Ze względu na najwyższą frekwencję wyróżniają się określenia osób, które w zdaniu normatywnym są najczęstszymi wykładnikami znaczeń gramatycznych. W wypadku znaczenia ‘dominujący’ do bardzo licznych należą określenia piastowanych godności i funkcji pełnionych przez wybrane osoby. Dla porównania, niezbyt często odsyłają one do członu konwersywnego ‘podporządkowany’. W dużej grupie przykładów rola ‘dominujący’ jest również przywoływana rzeczownikowymi derywatami dewerbalnymi i formami imiesłowowymi, które ukazują ją przez czynność albo cechę. Wymienione wyrażenia zdecydowanie częściej, w przeciwieństwie do nazw piastowanych godności i pełnionych funkcji, występują jako formalne wykładniki znaczenia ‘podporządkowany’.

Innymi, mniej licznymi powierzchniowymi odpowiednikami dwóch ról konwersywnych są frazy imienne stanowiące efekt nominalizacji. Wchodzące w ich skład imiesłów lub konstrukcja względna z reguły doprecyzowują ogólne znaczenie członu konstytutywnego w postaci rzeczowników tj.: *osoba*, *jednostka*, *strona* czy *organ*. Grupy po nominalizacji służą ujmowaniu roli ‘podporządkowany’; do roli ‘dominujący’ odsyłają, ale sporadycznie.

Jeśli chodzi o określenia instytucji (nazwy organów władzy i instytucji społecznych), to w ustawach prawnych są one najbardziej charakterystyczne jako wykładniki kategoriałnego znaczenia ‘dominujący’.

Podobnie jak w wypadku nazw piastowanych godności i sprawowanych urzędów nieczęsto wyrażają one znaczenie 'podporządkowany'.

W grupie imiennej najliczniejszymi wykładnikami opisanych członów konwersywnych są również określenia osób. Rzadziej we wskazanej funkcji występują nazwy instytucji. Wśród określeń osób z uwagi na wysoką frekwencję przeważają morfologiczne derywaty odczasownikowe i formy imiesłowowe. Do częstych należą wyrażenia o znaczeniu ogólnym, wymagającym każdorazowo doprecyzowywania. Chodzi zwłaszcza o dwa rzeczowniki: *osoba* i *organ*. W wypadku roli semantycznej 'dominujący' trzeba dodatkowo odnotować jej powierzchniowe odpowiedniki w postaci nazw sprawowanych urzędów oraz pełnionych funkcji.

Kontekst, który sprawia, że w konstrukcji normatywnej i grupie imiennej dochodzi do przejawienia się znaczeń konwersywnych 'dominujący' i 'podporządkowany', oprócz wskazanych powyżej ich wykładników współtworzą wyrażenia predykatywne. Są one o tyle istotne, że w jednoznaczny sposób mówią o relacji, jaka wiąże dwa człony konwersu. W zdaniu z normatywnym działaniem są to czasowniki albo analizmy werbo-nominalne, które występują w pozycji orzeczenia lub współtworzą je wraz z operatorem modalnym. W grupie imiennej wyrażenia predykatywne, zależnie od rodzaju nominalizacji, mogą przybrać jedną z dwóch form: we frazach po adiektywizacji morfologicznej mają formę imiesłowu czynnego albo biernego, w grupie z konstrukcją względną predykaty mają postać utartych, sfrageologizowanych połączeń.

Trzeba podkreślić, że wśród predykatywnych reprezentacji relacji konwersywnej są rozmaite wyrażenia, niejednolite m.in. ze względu na zakres użycia. Tak np. charakterystyczne dla zdań normatywnych wykładniki nakazu, upoważnienia, pozwolenia czy zakazu można zaobserwować w każdym z omówionych aktów normatywnych, gdy tymczasem wyrażenia rozwijające frazy imienne: *kierujący*, *opiekujący się*, *prowadzący*, *sprawujący opiekę*, *sprawujący nadzór*, *sprawujący pieczę*, *zarządzający* i *zatrudniający*, mają ograniczony zasięg występowania. Wchodzą w skład grup po adiektywizacji morfologicznej, w których członie konstytutywnym ujawnia się znaczenie gramatyczne 'dominujący'. Wymienione grupy – pisałam o tym w paragrafie 2.2. 1. – pojawiają się w kilku ustawach: *Kodeksie pracy*, *Kodeksie cywil-*

nym, Kodeksie prawa karnego, Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym oraz Prawie o ruchu drogowym.

Ze wszystkich scharakteryzowanych predykatów klasę najobszerniejszą i najbardziej różnorodną pod względem treściowym tworzą wyrażenia, odzwierciedlające rozmaite przejawy władzy, jaką posiada osoba lub instytucja ujęta jako 'dominujący'. Ukazują one tę osobę bądź instytucję jako kogoś, kto: a) formułuje obowiązek, nakaz, upoważnienie, pozwolenie lub zakaz (np.: *nakazywać/nakazać, polecić, upoważniać/upoważniać, włożyć obowiązek, zlecić, zobowiązać, zezwolić, zabronić, zakazać*); b) powołuje lub odwołuje osoby bądź organy instytucjonalne (np.: *desygnować, mianować, odwoływać/odwołać, powoływać/powołać, tworzyć, ustanawiać/ustanowić, wyznaczać/wyznaczyć*); c) wspiera w działaniach osobowych i instytucjonalnych członków przestrzeni administracyjno-prawnej (np.: *chronić, czuwać, nieść pomoc, sprawować kontrolę, sprawować nadzór, sprawować opiekę, sprawować pieczę, wizytować*); d) wysuwa żądania pod adresem innych osób i instytucji (*żądać/zażądać*).

W osobną, pokąźną całośćkę układają się pozostałe wyrażenia, sygnalizujące inne przejawy władzy osoby czy też organu instytucjonalnego, m.in.: *delegować* (w dwojakim znaczeniu: 'przekazywać' albo 'skierować'), *kierować, nadawać/nadać, powierzyć, pozbawić, przesłuchiwać, przewodniczyć, przyznawać/przyznać, reprezentować, rozwiązać, sprawować zwierzchnictwo, udzielać/udzielić, upominać, wydać, wymierzać karę, wzywać/wezwać, zatrudniać/zatrudnić, zwolnić*.

W zdaniach normatywnych z ujętym w podmiocie członem konwersywnym 'podporządkowany' nie znajdziemy tyłu semantycznie zróżnicowanych predykatów, które oddawałyby podrzędny status określonej osoby lub instytucji. Na wymienioną cechę wskazują *podlegać* i *podlegać nadzorowi*, a także dwa wyrażenia konotowane przez operator modalny: *być posłusznym* (powinni **być posłuszni**) oraz *okazywanie szacunku i posłuszeństwa* (mają obowiązek **okazywania szacunku i posłuszeństwa**).

Oprócz znaczenia niesionego przez wyrażenia predykatywne na powierzchniową realizację konwersu 'dominujący' – 'podporządkowany' może również wpływać ich forma. Przykład stanowią zdania normatywne, w których pod wpływem biernej formy werbalnej pozycja

podmiotu jest przewidziana dla składnika z rolą ‘podporządkowany’, z kolei pozycja dopełnienia dla wykładnika roli ‘dominujący’.

Z punktu widzenia semantycznego na uwagę zasługują imiesłowowe komponenty formy biernej: wyrażają one nie status osoby czy instytucji wyrażonej w pozycji podmiotu jako znaczenie ‘podporządkowany’, lecz nadrzędną pozycję członka przestrzeni administracyjno-prawnej odtworzonego w roli ‘dominujący’. Informują najczęściej o powoływaniu bądź odwoływaniu kogoś (*być powoływanym, być wybieranym, być odwołanym, być usuniętym*). Mówią też o zobowiązaniu (*być zobowiązany*) i zatrudnianiu kogoś (*być zatrudnianym*).

Oprócz zdań normatywnych i grup imiennych z ujawnionym konwersem ‘dominujący’ – ‘podporządkowany’ wyodrębiają się liczne przykłady, w których układ ten na skutek ograniczeń formalizacyjnych zaciera się i traci na wyrazistości. Jego zatarcie wynika z nieodtworzenia któregoś z dwóch członów. Wyzerowanie powierzchniowego odpowiednika znaczenia ‘dominujący’ albo ‘podporządkowany’ nie zawsze przesądza o zaniku relacji konwersywnej. Badania dowiodły, że rola semantyczna pozbawiona swojego wykładnika może być implikowana przez formy czasownikowe. Jedną z nich to forma bierna lub jej składnik imiesłowowy, drugą formą jest bezosobnik.

W omówionych przykładach, poza dwoma, członem implikowanym jest ‘dominujący’. Z jego implikacją mamy do czynienia zarówno w zdaniu normatywnym, jak i w grupie imiennej.

W zdaniu normatywnym do znaczenia ‘dominujący’ mogą odsyłać forma bierna i bezosobowa. Przy czym o ile formy bierne odznaczają się wysoką frekwencją, o tyle formy bezosobowe pojawiają się stosunkowo rzadko.

W formie biernej występuje predykat, który współtworzy konstrukcję werbalną w wypowiedzeniu z ujętą w podmiocie rolą ‘podporządkowany’ (np.: *Młodociany nieposiadający kwalifikacji zawodowych może być zatrudniony tylko w celu przygotowania zawodowego; Redaktor naczelny powinien być poinformowany o sprawach związanych z tajemnicą zawodową*).

Forma bezosobowa jest charakterystyczna dla struktur w kształcie WZ. Obecna w postpozycyjnym zdaniu podrzędnym odsyła do roli konwersywnej, która przeciwstawia się aktantowi w podmiocie ze zdania głównego, linearnie wcześniejszego: *Oskarżony, który nie ma*

obrońcy z wyboru, może żądać, aby mu **wyznaczono** obrońcę z urzędu [...]; Świadek może żądać, aby **przesłuchano** go na rozprawie z wyłączeniem jawności [...].

W grupie imiennej kategoriałne znaczenie ‘dominujący’ jest implikowane wyłącznie formą imiesłowu biernego, która stanowi zazwyczaj komponent fraz dwuskładnikowych (np.: *osoba **badana**; spadkobierca **powołany**; organ **obowiązany**; sąd **wezwany**; pracownik **zatrudniony***) lub kilkuskładnikowych (np.: *pracownik **zatrudniony** na podstawie powołania; osoby **uprawnione** na podstawie uchwały walnego zgromadzenia; spadkobierca **zobowiązany** do wykonania zapisu; pracownik **wezwany** w celu wykonywania czynności biegłego*). Nierzadko imiesłów bierny funkcjonuje jako fraza jednoskładnikowa (np.: *obwiniony, oskarżony, pokrzywdzony, uprawniony, zatrzymany*).

Odrębną klasę tworzą zdania normatywne i grupy imienne, w których nieobecność formalnego odpowiednika jednego ze znaczeń gramatycznych, a także niepoddawanie się przez to znaczenie implikacji, przyczyniają się do zaniku relacji konwersywnej. Z przedstawioną sytuacją mamy do czynienia przede wszystkim w licznych strukturach zdaniowych, w których wykładnik jednej – osobowej bądź instytucjonalnej – roli semantycznej zajmuje pozycję podmiotu. W mniejszym stopniu uwidacznia się ona w omówionych grupach imiennych.

Niesformalizowana rola semantyczna to zwykle ‘podporządkowany’, rzadziej jest nią ‘dominujący’. Czynnikiem decydującym o nieujawnieniu członu konwersywnego wpływa z uwarunkowań nominalizacyjnych. W planie formalnym nie zawsze jest możliwe wyrażenie wszystkich elementów bazy semantycznej. Przykłady wyekscerpowane z aktów normatywnych potwierdzają tezę, że powierzchniowej realizacji podlegają jedynie aktanty silnie rządzone lub ważne informacyjnie.

W licznych zdaniach normatywnych, natomiast w mniejszym stopniu we frazach imiennych występują przyłączane przez wyrażenie predykatywne rzeczownikowe wykładniki aktanta zdarzeniowego (np.: *Właściwy inspektor pracy może nakazać **utworzenie** służby bhp albo **zwiększenie** liczby pracowników tej służby; Sędzia-komisarz może zezwolić na **sprzedaż** nieruchomości z wolnej ręki; Pracownik podlega **okresowym badaniom lekarskim**; Kontrolnemu sprawdzeniu kwalifikacji podlega: 1) osoba posiadająca uprawnienie do kierowania pojazdem, skierowana decyzją starosty; osoba podlegająca **badaniu**; organizacja pracodaw-*

ców uprawniona do zawarcia układu). Cechy konotacyjne wykładników zdarzenia pozwalają na powierzchniową realizację kolejnego aktanta. W odniesieniu do przywołanego zdarzenia byłby to 'sprawca akcji', zaś w stosunku do partycypanta w podmiocie lub członie konstytutywnym – opozycyjny względem niego składnik konwersu. Pomimo sprzyjających warunków wymieniony aktant nie przejawia się na powierzchni. Do jego odtworzenia nie dochodzi również na którymś z niższych poziomów konstrukcji zdaniowej (np.: *Wojewoda sprawuje nadzór nad zarządzaniem ruchem na drogach*; *Prezes Urzędu przeprowadza kontrolę udzielania zamówień*; *Sąd opiekuńczy wykonywa nadzór nad sprawowaniem opieki*). Wskutek nieobecności w zdaniu normatywnym formalnego odpowiednika jednego z kategoryalnych znaczeń konwersywnych w pozycji podmiotu, a także w członie konstytutywnym frazy imiennej, pokazuje się niekonwersywna rola semantyczna 'sprawca akcji'.

IV. Konwersywne znaczenia gramatyczne. 'Dawca' i 'biorca'

1. Wprowadzenie

Oprócz układu 'dominujący' – 'podporządkowany' drugim, równie charakterystycznym konwersum dla badanych aktów normatywnych jest 'dawca' – 'biorca'³⁰⁸. Tworzące go człony to osobowe i instytucjonalne role semantyczne. Są one powiązane relacją, która w przeciwieństwie do widzianej w porządku wertykalnym zależności 'dominujący' – 'podporządkowany' ma wymiar linearny, tzn.: 'dawca' coś daje aktantowi 'biorca': 'biorca' coś bierze od aktanta 'dawca'.

Pomimo różnicy między dwoma układami w opisie ról semantycznych 'dawca' i 'biorca' uwzględnia się specyfikę konwersu 'dominujący' – 'podporządkowany'³⁰⁹. Jest ona niezbędna w analizie roli semantycznej 'dawca'. W wypadku opozycyjnego względem roli 'dawca' członu 'biorca' odniesienia do wymienionego układu są rzadsze.

Podstaw związku między wyszczególnionymi konwersami należy upatrywać w niesymetrycznej zależności łączącej kategorialne znaczenia 'dawca' i 'biorca'. Bierze się ona z niejednolitego statusu odtworzonych w postaci tych znaczeń osób i instytucji, które należą do przestrzeni administracyjno-prawnej. Wypływa z rozmaitych funkcji pełnionych przez osoby czy organy instytucjonalne, przypisanych im obowiązków, a także ich przywilejów. Omówienie zależności 'dawca' – 'biorca' bez odwołań do układu 'dominujący' – 'podporządkowany' byłoby zbyt ogólne, mało dokładne³¹⁰.

W podjętych rozważaniach wykorzystuje się założenia składni o podstawach semantycznych, które – podobnie jak w wypadku członów konwersu 'dominujący' – 'podporządkowany' – ukierunkowują

³⁰⁸ O konwersywnych znaczeniach gramatycznych 'dawca' i 'biorca' piszę w artykułach: *Znaczenia gramatyczne znominalizowanych...*, op. cit.; *'Dawca' i 'biorca' we współczesnych...*, op. cit.

³⁰⁹ Mówię o tym w: *'Dawca' i 'biorca' we współczesnych...*, op. cit., s. 174 i 184.

³¹⁰ W tej sprawie patrz moje wcześniejsze publikacje, np.: *Hierarchiczne układy...*, op. cit.

kontekstową analizę znaczeń gramatycznych ‘dawca’ i ‘biorca’. Objęto nią zdania normatywne i grupy imienne po nominalizacji, mając na celu rozpoznanie w najbliższym sąsiedztwie językowym wykładnika któregoś z dwóch znaczeń gramatycznych wyrażen, które mogą wpływać na powierzchniowe ujawnienie się relacji.

Opis zależności konwersywnej pozwala na wyodrębnienie spośród konstrukcji składniowych zdań normatywnych i fraz imiennych, w których układ ‘dawca’ – ‘biorca’ jest mało wyrazisty. Zostaną w nich scharakteryzowane czynniki powodujące zatarcie konwersu i formy językowe, za sprawą których jeden z jego członów jest implikowany. Będą zbadane wypowiedzenia i grupy imienne, w których częstokroć mimo sprzyjających warunków niemożliwe jest całkowite odtworzenie relacji konwersywnej.

2. Powierzchniowa realizacja konwersu. Znaczenie gramatyczne ‘dawca’

Konwersywne znaczenie gramatyczne ‘dawca’ przejawia się na powierzchni jako aktant z przypisaną cechą ‘władza’ albo jako rola semantyczna o statusie podrzędnym. Cechę ‘władza’ warunkują rozmaite względy, głównie ważne funkcje publiczne pełnione na szczeblu państwowym, terytorialnym i samorządowym. O jej zaistnieniu decydują również wysoka pozycja zawodowa i stan majątkowy. Przyporządkowana aktantowi ‘władza’ sprawia, że możliwe jest odniesienie znaczenia kategoriałnego do konwersywnej roli semantycznej ‘dominujący’.

O tym, że znaczenie ‘dawca’ może być także uznane za podrzędny człon konwersywny, przesądza specyfika wpisanego w zdanie normatywne zdarzenia. Ścisłej, chodzi tutaj o wynikający z charakteru określonej regulacji prawnej nadrzędny status osobowej lub instytucjonalnej roli ‘biorca’, która przeciwstawia się kategoriałnemu znaczeniu ‘dawca’. Niesymetryczność dwóch członów konwersu powoduje wówczas, że na znaczenie gramatyczne ‘dawca’ nakłada się konwersywna rola semantyczna ‘podporządkowany’.

2.1. 'Dawca' w zdaniu normatywnym

2.1.1. 'Dawca' w pozycji podmiotu

Znaczenie gramatyczne 'dawca' może się ujawnić w zdaniu normatywnym w różnych miejscach. Najczęściej przywołuje się je formą mianownika w pozycji podmiotu.

Rejestr powierzchniowych reprezentacji omawianego znaczenia³¹¹ stanowią te same typy wyrażen, którymi ujmuje się konwersywne role semantyczne 'dominujący' i 'podporządkowany'. To zarówno nazwy własne, jak i pospolite. Występują określenia osobowych funkcji i urzędów (np.: *Prezes Rady Ministrów, Prezes NBP, starosta, prokurator, dyrektor szkoły, biskup diecezjalny*). Są również rzeczowniki charakteryzujące osobowe aktanty głównie przez czynność, rzadziej przez cechę (np.: *pracodawca, inwestor, zarządca obiektu budowlanego, właściciel, przedsiębiorca składowy*). W tej samej funkcji co rzeczowniki pojawiają się formy imiesłowowe (np.: *wysyłający, zamawiający, finansujący, przystępujący do aukcji lub przetargu, zobowiązany do naprawienia szkody, biorący do używania*).

W osobną klasę układają się nazwy organów władzy i instytucji społecznych (np.: *Rada Ministrów, Komisja Nadzoru Finansowego, NBP, Krajowa Rada Sądownictwa, Najwyższa Izba Kontroli, organy nadzoru budowlanego, sąd, sąd opiekuńczy, bank, komisja kwalifikacyjna lub egzaminacyjna, właściwy organ samorządu zawodowego, zakład ubezpieczeń*).

Do wykładników znaczenia 'dawca' należą także rozbudowane frazy po nominalizacji. To grupy z konstrukcją względną, których człon konstytutywny odsyła do aktanta osobowego, zaś sporadycznie do instytucji (np.: *pracownik, który otrzymał skargę dotyczącą jego działalności; podatnicy, którzy osiągają przychody z działów specjalnych produkcji rolnej; biskup diecezjalny, który uważa, że jego diecezja powinna otrzymać biskupa pomocniczego; organ, o którym mowa w art. 325d*). Oprócz grup ze zdaniem względnym występują

³¹¹ O formalnych odpowiednikach konwersywnego znaczenia gramatycznego 'dawca' mówię w artykule: 'Dawca' i 'biorca' we współczesnych..., op. cit., s. 172-173. Zob. też uwagi o ujętym w pozycji podmiotu adresacie normy: *Grupa imienna w ustawach...*, op. cit.

frazy po adiektywizacji morfologicznej (np.: *pracownik uprawniony do urlopu wychowawczego; podatnik uzyskujący dochód; cudzoziemiec zamierzający zawrzeć małżeństwo*).

Aby można było mówić o ujawnieniu się w konstrukcji normatywej znaczenia gramatycznego 'dawca', konieczna jest analiza kontekstu. Jego najważniejsze elementy to – jak w opisie członów konwersu scharakteryzowanych w poprzednim rozdziale – zajmująca pozycję podmiotu forma mianownika, jednoskładnikowe wyrażenie predykatywne, analityzm werbo-nominalny albo konstrukcja werbalna w funkcji orzeczenia oraz składniki grupy werbalnej w pozycji dopełnienia. Przejdźmy do przykładów:

Pracodawca udostępnia pracownikom tekst przepisów dotyczących równego traktowania w zatrudnieniu w formie pisemnej informacji rozpowszechnionej na terenie zakładu pracy [...] (art. 94 k.p.);

Finansujący powinien wydać korzystającemu rzecz w takim stanie, w jakim znajdowała się ona w chwili wydania finansującemu przez zbywcę (art. 709 § 1 k.c.);

Bank może wypłacić dłużnikowi lub osobie trzeciej, o których mowa w ust. 1, wynagrodzenie za okres korzystania z przyjętej kwoty (art. 102 pkt 3 pr.bank.).

Do roli konwersywnej 'dawca' odsyłają linearnie pierwsze składniki zdań normatywnych: *pracodawca, finansujący* i *bank*. Dokładniejszych informacji o roli semantycznej dostarczają wyrażenia predykatywne, w których strukturę znaczeniową wpisuje się komponent 'dawać'. W pierwszym zdaniu chodzi o zajmujące pozycję orzeczenia *verbum finitum udostępnia*. W dwóch następnych zdaniach są to składniki konstrukcji werbalnej w formie bezokolicznika: *powinien wydać* i *może wypłacić*.

Wyszczególnione predykaty prawostronnie, na niższym poziomie składniowym otwierają miejsce dla składników, które wskazują na to, co się daje: *Pracodawca udostępnia pracownikom tekst przepisów dotyczących równego traktowania [...]; Finansujący powinien wydać korzystającemu rzecz w takim stanie [...]; Bank może wypłacić dłużnikowi lub osobie trzeciej, o których mowa w ust. 1, wynagrodzenie [...]*. Są to rzeczowniki w formie biernika, zajmujące pozycję dopełnienia. Przywoływany nimi 'obiekt dawania' to określony tekst, jakaś inna rzecz materialna albo środek pieniężny.

Wyrażona w zdaniu normatywnym czynność oprócz obiektu dawania i osobowego lub instytucjonalnego aktanta, który daje, zakłada drugiego, także osobowego bądź instytucjonalnego, uczestnika akcji. Jest to 'biorca', tzn. rola semantyczna, której odtworzenie w planie formalnym przesądza o uznaniu istniejącego w podmiocie znaczenia kategorialnego za człon konwersywny 'dawca'. Opozycyjny względem tego członu człon 'biorca' przywołuje się za pomocą obecnego w pozycji dopełnienia składnika w celowniku: *Pracodawca udostępnia pracownikom tekst przepisów dotyczących równego traktowania [...]; Finansujący powinien wydać korzystającemu rzecz w takim stanie [...]; Bank może wypłacić dłużnikowi lub osobie trzeciej, o których mowa w ust. 1, wynagrodzenie [...]*.

Na opis znaczenia gramatycznego 'dawca' nie pozostaje bez wpływu typ użytego operatora modalnego, który – była już o tym kilkakrotnie mowa w innym miejscu – funkcjonuje jako wykładnik kwalifikacji normatywnej. Jeśli w strukturze zdaniowej pojawia się czasownik *móc*, osoba albo instytucja ujęta na powierzchni jako rola 'dawca' w najogólniejszym rozumieniu ma prawo (m.in.: upoważnienie, kompetencję czy uprawnienie) do podjęcia określonej akcji. Jeśli w skład tej struktury wchodzi predykatyw *powinien*, na osobie lub instytucji ciąży obowiązek realizacji jakiegoś działania.

Analizowane w dalszej części wypowiedzenia zostały uporządkowane ze względu na postać obiektu dawania, przywołanego podrzędnym określeniem predykatu³¹². Z takiej perspektywy z predykatywnych reprezentacji relacji konwersywnej dają się wyodrębnić wyrażenia konotujące: a) wykładnik dokumentu administracyjno-prawnego albo

³¹² Krążyńska, analizując znaczenie gramatyczne 'dawca' w staropolskich wyrażeniach przyimkowych z członem osobowym, uwzględniła perspektywę odtworzonej w podmiocie roli 'biorca'. Badaczka podaje: „Odróżnia się więc (1) branie rzeczy konkretnych (które można wziąć w rękę) od brania metaforycznego, jakim jest np. przyjmowanie informacji; (2) branie zachodzące w sytuacji uzgodnionej (jeden bierze, drugi daje) od brania pod przymusem (jeden bierze, drugi nie chce dać lub nie wie, że mu ktoś bierze); (3) branie realne od brania potencjalnego; to ostatnie wiąże się z oczekiwaniem, że się coś otrzyma. Przekładając to zróżnicowanie na rolę «dawca», otrzymamy: (1) dawcę przedmiotu/należności dobrowolnego; (2) dawcę niedobrowolnego, dotkniętego bezprawiem, czyli nie-dawcę; (3) dawcę innego obiektu niż materialny przedmiot, np. informacji; (4) dawcę potencjalnego” – *Znaczenia gramatyczne...*, op. cit., s. 361-362.

innego rodzaju tekstu; b) wykładnik innej rzeczy materialnej; c) wykładnik środka pieniężnego; d) wykładnik obiektu niematerialnego.

Do wyrażzeń, które przyłączają nazwę dokumentu administracyjno-prawnego albo innego rodzaju tekstu, należą czasowniki: *dać* (dokumenty); *doręczyć* (tekst ogólnych warunków ubezpieczenia); *przedkładać/przedłożyć* (sprawozdanie, analizę, opinię, projekt ustawy budżetowej); *przedstawiać/przedstawić* (sprawozdanie, listę, projekty ustaw); *przekazywać/przekazać* (regulamin konkursu, dokumentację budowy, dokumentację powykonawczą, dowód rejestracyjny, listę pojazdu, skargę); *składać/złożyć* (petycje, wnioski, skargi, deklaracje, roczną deklarację, wniosek); *udostępniać* (tekst przepisów, dokumenty); *wnieść* (odwołanie, akt oskarżenia); *wydawać/wydać* (świadcstwo pracy, pokwitowanie, które powinno wymieniać rodzaj, ilość, oznaczenie oraz sposób opakowania rzeczy, zaświadczenie); *wystawiać* (legitymację służbową); *wystąpić* (z wnioskiem); *zwracać* (dokumenty).

Wyrażenia konotujące wykładnik innej rzeczy materialnej to: *dostarczać/dostarczyć* (środki ochrony indywidualnej, odzież, obuwie robocze, niezbędne środki ochrony indywidualnej); *oddać* (rzecz); *wydać* (rzecz); *zwrócić* (rzecz).

Czasownikami, które otwierają miejsce dla wykładnika środka pieniężnego, są: *przyznać* (odszkodowanie); *udzielać/udzielić* (kredytu refinansowego, kredytu); *wpłacić* (kwotę należnego zryczałtowanego podatku dochodowego, określoną sumę); *wypłacać/wypłacić* (ekwiwalent pieniężny, jednorazową gratyfikację); *zwracać/zwrócić* (koszty leczenia i pogrzebu).

Składnik wskazujący na niematerialny obiekt dawania przyłączają: *kierować* (zalecenia pokontrolne); *przekazywać* (sprawę do rozpoznania); *powierzyć* (sprawy z zakresu swojej działalności, przeprowadzenie śledztwa, dokonanie poszczególnych czynności śledztwa); *udzielać/udzielić* (urlopu dla poratowania zdrowia, głosu, zwolnień od pracy).

Wśród opisywanych wyrażzeń predykatywnych przeważają czasowniki o ograniczonej łączliwości leksykalnej, tzn. otwierające miejsce dla składnika, którym przywołuje się jeden z czterech obiektów dawania: dokument administracyjno-prawny lub inny rodzaj tekstu, jakąś inną rzecz materialną, środek pieniężny albo obiekt o charakterze niematerialnym. Do czasowników wyróżniających się fakultatywną łączli-

wością leksykalną należą: *przekazywać/przekazać, udzielać/udzielić, wydawać/wydać* oraz *zwracać/zwrócić*.

Analizowane wyrażenia mogą być w mniejszym lub większym stopniu skorelowane z zajmującym pozycję podmiotu wykładnikiem znaczenia gramatycznego 'dawca'. Ściślej mówiąc, inne wyrażenia tworzą lub wraz z operatorem modalnym współtworzą zdanie normatywne, jeśli na badane znaczenie nakłada się rola konwersywna 'dominujący'; inne predykaty są charakterystyczne dla zdania normatywnego, jeśli w składniku w podmiocie oprócz znaczenia 'dawca' pokazuje się rola 'podporządkowany'³¹³.

Liczne i zróżnicowane przykłady stwarzają możliwość prześledzenia zasygnalizowanych powiązań, a także uchwycenia specyfiki omawianej konwersywnej zależności. Przedstawione niżej zestawienie, które obejmuje konstrukcje normatywne z ujawnionym konwersem 'dawca' – 'biorca', zostało uporządkowane z uwagi na postać wchodzącego w skład konstrukcji wyrażenia predykatywnego. Wyrażenie to funkcjonuje jako jednostka hasłowa. Obecność w obrębie jednego hasła dwóch podpunktów, podobnie jak w opisie ról semantycznych 'dominujący' i 'podporządkowany', służy oddzieleniu struktur, w których wyrażenia predykatywne przyłączają w pozycji podmiotu składnik osobowy, od przykładów, w których te same wyrażenia otwierają we wskazanej pozycji miejsce dla wykładnika aktanta instytucjonalnego³¹⁴.

DAĆ

M(os) OM + DAĆ C coś: *Wysyłający powinien dać przewoźnikowi wszelkie dokumenty potrzebne ze względu na przepisy celne, podatkowe i administracyjne* (art. 782 k.c.).

DOSTARCZAĆ/DOSTARCZYĆ

M(os) OM + DOSTARCZAĆ/DOSTARCZYĆ C coś: *Pracodawca jest obowiązany dostarczać pracownikowi środki ochrony indy-*

³¹³ O korelacji wyrażen predykatywnych z formalnymi wykładnikami roli semantycznej 'dawca' z przypisaną jej cechą 'nadrzędność' bądź 'podrzędność' piszę w artykułach: 'Dawca' i 'biorca' we współczesnych..., op. cit.; *Relacja 'dominujący' – 'podporządkowany'...*, op. cit.

³¹⁴ Przed przytoczeniem wyekscerpowanych zdań i grup imiennych – podobnie jak w poprzednich rozdziałach – podaję wyodrębnione z nich wyrażenia, które mają wpływ na powierzchniową realizację opisywanego konwersu. W wypadku licznych przykładów odstępując od widocznego w źródłach porządku linearnego składników. Przyjmuję jeden, podstawowy układ: PDM – ORZ – DPL. O szyku badanych wyrażen mówię, jeśli to jest istotne.

widualnej, które spełniają wymagania dotyczące oceny zgodności określone w odrębnych przepisach (art. 237 § 3 k.p.); **Pracodawca jest obowiązany dostarczyć pracownikowi nieodpłatnie odzież i obuwie robocze, spełniające wymagania określone w Polskich Normach [...] (art. 237 § 1 k.p.); Pracodawca jest obowiązany dostarczyć pracownikowi niezbędne środki ochrony indywidualnej zabezpieczające przed działaniem niebezpiecznych i szkodliwych dla zdrowia czynników występujących w środowisku pracy [...]** (art. 237 § 1 k.p.).

DOREĆCZYĆ

M(inst) OM + DOREĆCZYĆ C coś: *Przed zawarciem umowy ubezpieczenia zakład ubezpieczeń ma obowiązek doręczyć ubezpieczającemu tekst ogólnych warunków ubezpieczenia* (art. 812 § 1 k.c.).

KIEROWAĆ

M(inst) OM + KIEROWAĆ do + D coś: **Organy nadzoru budowlanego**, w wyniku kontroli działania organów administracji architektoniczno-budowlanej, **mogą kierować do właściwych organów zalecenia pokontrolne**, z wyznaczeniem terminu ich wykonania (art. 94b pkt 2 pr.bud.).

NADAĆ

- a) **M(os) OM + NADAĆ C** coś: **Prezes Rady Ministrów**, na wniosek ministra właściwego do spraw wewnętrznych, złożony w porozumieniu z Ministrem Sprawiedliwości, **może nadać**, w drodze rozporządzenia, **uprawnienia do nakładania grzywien w drodze mandatu karnego funkcjonariuszom innych organów [...]** (art. 95 § 5 k.p.w.);
- b) **M(inst) NADAJE/OM + NADAĆ C** coś: **Jeżeli oboje rodzice są nieznani, sąd opiekuńczy nadaje dziecku nazwisko** (art. 89 § 3 k.r.o.); **Nauczycielom spełniającym warunki, o których mowa w ust. 1, oraz nauczycielom zatrudnionym w trybie art. 9 a ust. 3 lub 4, w drodze decyzji administracyjnej, stopień awansu zawodowego nadaje: 1) nauczycielowi stażyście stopień nauczyciela kontraktowego – dyrektor szkoły** (art. 9b pkt 4 uKN); **Rada Ministrów może**, w drodze rozporządzenia, **nadać w sprawach o wykroczenia uprawnienia oskarżyciela publicznego także innym instytucjom państwowym, samorządowym lub społecznym, określając zakres spraw, w których w ramach swego działania mogą występować z wnioskiem o ukaranie za ujawnione przez siebie wykroczenia [...]** (art. 17 § 4 k.p.w.);

Właściwy organ samorządu zawodowego może również nadać tytuł rzeczoznawcy osobie, która nie spełnia warunku w ust. 1 pkt 2 lit. a i b, ale posiada szczegółową wiedzę i doświadczenie w zakresie nieobjętym uprawnieniami budowlanymi (art. 15 pkt 3 pr.bud.).

ODDAĆ

M(os) (nie) OM + ODDAĆ C czegoś: *Przechowawca nie może oddać rzeczy na przechowanie innej osobie, chyba że jest do tego zmuszony przez okoliczności (art. 840 § 1 k.c.).*

POWIERZYĆ

M(os) (nie) OM + POWIERZYĆ C coś/czegoś: *Starosta nie może powierzyć gminom, w drodze porozumienia, sprawy z zakresu swojej właściwości jako organu administracji architektoniczno-budowlanej (art. 82a pr.bud.); Prokurator może powierzyć Policji przeprowadzenie śledztwa w całości lub w określonym zakresie albo dokonanie poszczególnych czynności śledztwa [...] (art. 311 § 2 k.p.k.); biskup diecezjalny, nie zaś administrator diecezji, może powierzyć parafię kłeryckiemu instytutowi zakonnemu lub kłeryckiemu stowarzyszeniu życia apostołskiego (k. 520 § 1 CIC).*

PRZEDKŁADAĆ/PRZEDŁOżyć

- a) **M(os)** OM + PRZEDŁOżyć C coś: *W czasie oraz w sposób określony we własnym prawie ekonomi i inni zarządcy mają obowiązek przedłożyć kompetentnej władzy sprawozdanie z wykonanego zarządu (k. 636 § 2 CIC);*
- b) **M(inst)** PRZEDKŁADA C coś: *Najwyższa Izba Kontroli przedkłada Sejmowi: 1) analizę wykonania budżetu państwa i założeń polityki pieniężnej; 2) opinię w przedmiocie absolutorium dla Rady Ministrów [...] (art. 204 pkt 1 Konstytucji RP); Rada Ministrów przedkłada Sejmowi najpóźniej na 3 miesiące przed rozpoczęciem roku budżetowego projekt ustawy budżetowej na rok następny (art. 222 Konstytucji RP).*

PRZEDSTAWIAĆ/PRZEDSTAWIĆ

- a) **M(os)** PRZEDSTAWIA/OM + PRZEDSTAWIAĆ/PRZEDSTAWIĆ C coś: *Prezes NBP w ciągu 5 miesięcy od zakończenia roku budżetowego przedstawia Sejmowi roczne sprawozdanie z działalności NBP (art. 70 uNBP); Biskup diecezjalny obowiązany jest co pięć lat przedstawiać Papieżowi sprawozdanie o stanie powierzonej sobie diecezji, według formy i w czasie określonym przez Stolicę*

Apostolską (k. 399 § 1 CIC); [...] biskup diecezjalny, który uważa, że jego diecezja powinna otrzymać biskupa pomocniczego, powinien przedstawić Stolicy Apostolskiej listę przynajmniej trzech prezbiterów odpowiedniejszych na ten urząd (k. 377 § 4 CIC);

- b) **M(inst) PRZEDSTAWIA/PRZEDSTAWI C** coś: *Najwyższa Izba Kontroli przedstawia Sejmowi coroczne sprawozdanie ze swej działalności (art. 204 pkt 2 Konstytucji RP); W okresie 2 lat od wejścia w życie Konstytucji Rada Ministrów przedstawi Sejmowi projekty ustaw niezbędnych do stosowania Konstytucji (art. 236 pkt 1 Konstytucji RP).*

PRZEKAZYWAĆ/PRZEKAZAĆ

- a) **M(os) PRZEKAZUJE/OM + PRZEKAZAĆ C** coś: *Zamawiający przekazuje uczestnikowi konkursu regulamin konkursu w terminie 5 dni od dnia zgłoszenia wniosku o jego przekazanie (art. 116 pkt 3 p.z.p.); Inwestor, oddając do użytkowania obiekt budowlany, przekazuje właścicielowi lub zarządcy obiektu dokumentację budowy i dokumentację powykonawczą (art. 60 pr.bud.); W razie przeniesienia na inną osobę własności pojazdu zarejestrowanego dotychczasowy właściciel przekazuje nowemu właścicielowi dowód rejestracyjny i kartę pojazdu, jeżeli była wydana (art. 78 pkt 1 p.r.d.); Pracownik, który otrzymał skargę dotyczącą jego działalności, obowiązany jest przekazać ją niezwłocznie swojemu przełożonemu służbowemu (art. 87 k.p.); [...] sąd lub prokurator może przekazać sprawę do rozpoznania jedynie właściwemu sądowi dziennikarskiemu (art. 54 p.p.);*
- b) **M(inst) OM + PRZEKAZAĆ C** coś: *[...] sąd lub prokurator może przekazać sprawę do rozpoznania jedynie właściwemu sądowi dziennikarskiemu (art. 54 p.p.).*

PRZYZNAĆ

M(inst) PRZYZNA/OM + PRZYZNAĆ C coś: *Organ państwowy, który ustanowił kuratora, przyzna mu na jego żądanie stosowne wynagrodzenie za sprawowanie kurateli (art. 179 § 1 k.r.o.); Sąd może ponadto przyznać najbliższym członkom zmarłego stosowne odszkodowanie, jeżeli wskutek jego śmierci nastąpiło znaczne pogorszenie ich sytuacji życiowej (art. 446 § 3 k.c.); Sąd opiekuńczy może ojcu przyznać władzę rodzicielską także po ustaleniu ojcostwa (art. 93 § 2 k.r.o.).*

SKŁADAĆ/ZŁOŻYĆ

M(os) OM + SKŁADAC'/ZŁOZYĆ C coś: *Każdy ma prawo składać petycje, wnioski i skargi w interesie publicznym, własnym lub innej osoby za jej zgodą do organów władzy publicznej oraz do organizacji i instytucji społecznych w związku z wykonywanymi przez nie zadaniami zleconymi z zakresu administracji publicznej* (art. 63 Konstytucji RP); *Podatnicy, którzy osiągają dochody z działów specjalnych produkcji rolnej, są obowiązani składać w terminie do dnia 30 listopada roku poprzedzającego rok podatkowy urzędowi skarbowemu deklaracje według wzoru o rodzajach i rozmiarach zamierzonej produkcji w roku następnym* (art. 43 pkt 1 u.p.d.o.f.); *Do dnia 31 stycznia roku następującego po roku podatkowym osoba duchowna jest obowiązana złożyć w urządzie skarbowym, którym kieruje naczelnik urzędu skarbowego, właściwą według miejsca wykonywania funkcji o charakterze duszpasterskim roczną deklarację według ustalonego wzoru [...]* (art. 44 pkt 4 z.p.d.o.f.); *Pracownik uprawniony do urlopu wychowawczego może złożyć pracodawcy wniosek o obniżenie jego wymiaru czasu pracy do wymiaru nie niższego niż połowa pełnego wymiaru czasu pracy w okresie, w którym mógłby korzystać z takiego urlopu* (art. 186 k.p.); *Cudzoziemiec zamierzający zawrzeć małżeństwo jest obowiązany złożyć kierownikowi urzędu stanu cywilnego dokument stwierdzający, że zgodnie z właściwym prawem może zawrzeć małżeństwo* (art. 56 pkt 1 p.a.s.c.).

UDOSTĘPNIAC'/UDOSTĘPNIĆ

M(os) UDOSTĘPNIA/OM + UDOSTĘPNIAC'/UDOSTĘPNIĆ C coś: *Pracodawca udostępnia pracownikom tekst przepisów dotyczących równego traktowania w zatrudnieniu w formie pisemnej informacji rozpowszechnionej na terenie zakładu pracy [...]* (art. 94 k.p.); *Właściciel lub zarządca obiektu budowlanego jest obowiązany udostępniać dokumenty, o których mowa w art. 64 ust. 3, przedstawicielom właściwego organu oraz innych jednostek organizacyjnych i organów upoważnionych do kontroli utrzymania obiektów budowlanych we właściwym stanie technicznym oraz do kontroli przestrzegania przepisów obowiązujących w budownictwie* (art. 65 pr.bud.); *Pracodawca, na żądanie pracownika, jest obowiązany udostępnić do wglądu dokumenty, na których podstawie zostało obliczone jego wynagrodzenie* (art. 85 § 5 k.p.).

UDZIELAĆ/UDZIELIĆ

- a) **M(os)** UDZIELA/OM + UDZIELAĆ C czegoś: *Nauczycielowi zatrudnionemu w pełnym wymiarze zajęć na czas określony, po przepracowaniu co najmniej 7 lat w szkole, dyrektor szkoły udziela urlopu dla poratowania zdrowia, w celu przeprowadzenia zaleconego leczenia, w wymiarze nieprzekraczającym jednorazowego roku, z zastrzeżeniem ust. 2 (art. 73 pkt 1 uKN); Po zamknięciu przewodu sądowego przewodniczący udziela głosu stronom oraz ich przedstawicielom (art. 162 § 1 k.k.s.); Pracodawca jest obowiązany udzielać pracownicy ciężarnej zwolnień od pracy na zalecone przez lekarza badania lekarskie przeprowadzane w związku z ciążą, jeżeli badania te nie mogą być przeprowadzone poza godzinami pracy (art. 185 § 2 k.p.); Najwyższy przełożony [...] może z ważnej przyczyny udzielić zakonnikowi profesowi ślubów wieczystych, indultu eksklustracyjnego (k. 686 § 1 CIC); Na pisemny wniosek pracownika pracodawca może udzielić mu urlopu bezpłatnego (art. 174 § 1 k.p.); W zamian za czas przepracowany w godzinach nadliczbowych pracodawca, na pisemny wniosek pracownika, może udzielić mu w tym samym wymiarze czasu wolnego od pracy (art. 151 § 1 k.p.); Pracodawca jest obowiązany udzielić na żądanie pracownika i w terminie przez niego wskazanym nie więcej niż 4 dni urlopu w każdym roku kalendarzowym (art. 167 k.p.);*
- b) **M(inst)** OM + UDZIELAĆ/UDZIELIĆ C czegoś: *NBP może udzielać bankom kredytu refinansowego w złotych w celu uzupełnienia ich zasobów pieniężnych (art. 42 pkt 1 uNBP); Osobie fizycznej, prawnej lub jednostce nie mającej osobowości prawnej, o ile posiada zdolność prawną, które nie mają zdolności kredytowej, bank może udzielić kredytu [...] (art. 70 pkt 2 pr.bank.); Mniszkom tylko Stolica Apostolska może udzielić indultu eksklustracyjnego (k. 686 § 2 CIC).*

WNIEŚĆ

- a) **M(os)** OM + WNIEŚĆ do + D coś: *Pracownik może wnieść odwołanie od wypowiedzenia umowy do sądu pracy, o którym mowa w dziale dwunastym (art. 44 k.p.);*
- b) **M(inst)** OM + WNIEŚĆ do + D coś: *Organ, o którym mowa w art. 325 d, może wnieść akt oskarżenia bezpośrednio do sądu, chyba że prokurator postanowi inaczej (art. 331 § 4 k.p.k.).*

WPLACIĆ

M(os) OM + WPLACIĆ C coś: *Podatnik uzyskujący dochód, o którym mowa w art. 24 ust. 5 pkt 7, jest obowiązany wpłacić płatnikowi kwotę należnego zryczałtowanego podatku dochodowego przed terminem określonym w art. 42 ust. 1 (art. 41 pkt 8 u.p.d.o.f.); W warunkach aukcji lub przetargu można zastrzec, że przystępujący do aukcji lub przetargu powinien, pod rygorem niedopuszczenia do nich, wpłacić organizatorowi określoną sumę [...] (art. 70 § 1 k.c.).*

WYDAWAĆ/WYDAĆ

- a) **M(os) WYDAJE/OM + WYDAĆ C** coś: *Dyrektor szkoły [...] wydaje nauczycielowi skierowanie na badania kontrolne w celu stwierdzenia braku przeciwwskazań do pracy na określonym stanowisku (art. 73 pkt 6 uKN); [...] pracodawca jest obowiązany niezwłocznie wydać pracownikowi świadectwo pracy (art. 97 § 1 k.p.); Przedsiębiorca składowy jest obowiązany wydać składającemu pokwitowanie, które powinno wymieniać rodzaj, ilość, oznaczenie oraz sposób opakowania rzeczy [...] (art. 853 §2 k.c.); Finansujący powinien wydać korzystającemu rzecz w takim stanie, w jakim znajdowała się ona w chwili wydania finansującemu przez zbywcę (art. 709 § 1 k.c.);*
- b) **M(inst) WYDAJE C** coś: *Komisja kwalifikacyjna lub egzaminacyjna wydaje nauczycielowi zaświadczenie odpowiednio o akceptacji lub zdaniu egzaminu (art. 9g pkt 9 uKN); W przypadku spełnienia przez instytucję finansową warunków, o których mowa w ust. 1, Komisja Nadzoru Finansowego wydaje tej instytucji zaświadczenie, że spełnia te wymogi (art. 48h pkt 2a pr.bank.); Po przekazaniu sądowi skargi sąd może na wniosek skarżącego wydać postanowienie o wstrzymaniu wykonania w całości lub w części aktu lub czynności, o których mowa w § 1 [...] (art. 61 § 3 p.p.s.a.).*

WYPLACAĆ/WYPLACIĆ

- a) **M(os) WYPLACA C** coś: *Pracownikowi używającemu własnej odzieży i obuwia roboczego, zgodnie z § 2, pracodawca wypłaca ekwiwalent pieniężny w wysokości uwzględniającej ich aktualne ceny (art. 237 § 4 k.p.);*
- b) **M(inst) WYPLACA/OM + WYPLACIĆ C** coś: *Nauczycielowi dyplomowanemu, który uzyskał tytuł honorowy profesora oświaty,*

organ prowadzący wypłaca jednorazową gratyfikację pieniężną w wysokości 6-miesięcznego ostatnio pobieranego wynagrodzenia zasadniczego (art. 31 uKN); Bank może wypłacić dłużnikowi lub osobie trzeciej, o których mowa w ust. 1, wynagrodzenie za okres korzystania z przyjętej kwoty (art. 102 pkt 3 pr.bank.).

WYSTAWIAĆ

M(os) WYSTAWIA C coś: *Dyrektor szkoły, na żądanie nauczyciela, wystawia nauczycielowi legitymację służbową (art. 11a pkt 1 uKN).*

WYSTĘPOWAĆ/WYSTĄPIĆ

- a) **M(os)** WYSTĘPUJE/OM + WYSTĄPIĆ do + D z czymś: *Z wnioskiem o udzielenie urlopu wychowawczego nauczyciel występuje do organu, który nawiązał z nim stosunek pracy (art. 67a pkt 1 uKN); Pracownik może w ciągu 7 dni od otrzymania świadectwa pracy wystąpić z wnioskiem do pracodawcy o sprostowanie świadectwa (art. 97 § 2 k.p.);*
- b) **M(inst)** OM + WYSTĄPIĆ do + D z czymś: *Krajowa Rada Sądowictwa może wystąpić do Trybunału Konstytucyjnego z wnioskiem w sprawie zgodności z konstytucją aktów normatywnych w zakresie, w jakim dotyczą one niezależności sądów i niezawisłości sędziów (art. 186 pkt 2 Konstytucji RP).*

ZWRACAĆ/ZWRÓCIĆ

- a) **M(os)** OM + ZWRÓCIĆ C coś: *Jeżeli wskutek uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia nastąpiła śmierć poszkodowanego, zobowiązany do naprawienia szkody powinien zwrócić koszty leczenia i pogrzebu temu, kto je poniósł (art. 446 § 1 k.c.); Po zakończeniu użyczenia biorący do używania obowiązany jest zwrócić użyczającemu rzecz w stanie niepogorszonym (art. 718 § 1 k.c.);*
- b) **M(inst)** ZWRACA C coś: *[...] właściwy organ zwraca bezzwłocznie inwestorowi dokumenty, o których mowa w ust. 1 pkt. 1, 4 i 5 (art. 57 pkt 8 pr.bud.).*

W przedstawionych wypowiedzeniach składnik w mianowniku z rolą semantyczną 'dawca' jest lokalizowany w różnym miejscu. Bardzo często zajmuje pierwszą pozycję linearną, przez co dochodzi do wyeksponowania jego funkcji.

Predykatywnymi wykładnikami relacji konwersywnej są czasowniki: *dać, dostarczać/dostarczyć, doręczyć, kierować, oddać, powierzyć, przedkładać/przedłożyć, przedstawiać/przedstawić, przekazywać/*

przekazać, przyznać, składać/złożyć, udostępniać, udzielać/udzielić, wnieść, wpłacić, wydawać/wydać, wypłacać/wypłacić, wystawiać, wystąpić i zwracać/zwrócić.

Jak podkreślono wcześniej, prześledzenie powiązań między wyrażeniami predykatywnymi i zajmującymi pozycję podmiotu wykładnikami roli semantycznej 'dawca' wymaga odniesienia do układu 'dominujący' – 'podporządkowany'. W opisie roli 'dawca' uwidacznia się cecha oddająca specyfikę wymienionej zależności: niesymetryczność jej dwóch członów. Zależnie od analizowanego zdania człon 'dawca' postrzegany w opozycji do członu 'biorca' ujawnia się w jednej z dwóch perspektyw: albo jako aktant, który wyróżnia się nadrzędnym statusem, albo jako uczestnik akcji z przypisaną cechą 'podrzędność'.

Największą różnorodność predykatów, korelujących z obecnymi w podmiocie wykładnikami roli 'dawca' – wskazują one na jej nadrzędność albo podrzędność – można zaobserwować w strukturach z obiektem dawania w postaci dokumentu administracyjno-prawnego lub innego typu tekstu.

Dla konstrukcji, w których aktantowi 'dawca' została przyporządkowana 'nadrzędność', najbardziej charakterystyczne jest wyrażenie *wydawać/wydać*. W funkcji powierzchniowego odpowiednika aktanta pojawiają się zarówno określenia osób, jak i nazwy instytucji, np.: *pracodawca jest obowiązany niezwłocznie wydać pracownikowi świadectwo pracy; przedsiębiorca składowy jest obowiązany wydać składającemu pokwitowanie; komisja kwalifikacyjna lub egzaminacyjna wydaje nauczycielowi zaświadczenie; Komisja Nadzoru Finansowego wydaje tej instytucji zaświadczenie.*

Czasownik *wydawać/wydać* w ogóle nie występuje w zdaniach normatywnych, w których jest odtwarzane kategoriale znaczenie 'dawca' z cechą 'podrzędność'.

Inne wyrażenia predykatywne obecne w wypowiedzeniach, w których obiektem dawania jest dokument administracyjno-prawny lub inny rodzaj tekstu, to: *dać, doręczyć i wystawiać*. Do znaczenia 'dawca' odsyłają wówczas, podobnie jak w konstrukcjach z *wydawać/wydać*, określenia osób i instytucji: *wysyłający powinien dać przewoźnikowi wszelkie dokumenty; dyrektor szkoły wystawia nauczycielowi legitymację służbową; zakład ubezpieczeń ma obowiązek doręczyć ubezpieczającemu tekst ogólnych warunków ubezpieczenia.*

W strukturach, w których rola semantyczna ‘dawca’ odznacza się cechą ‘podrzędność’, mamy do czynienia z następującymi czasownikami: *składać/złożyć, przekazywać/przekazać, przedstawiać/przedstawić, przedkładać/przedłożyć, wnieść* oraz *wystąpić*.

Liczne są zdania ze słowem *składać/złożyć*. Rozważany człon konwersywny ujmuje się w nich przede wszystkim grupami po nominalizacji, w których konstytutywne *nomen* niesie sens ‘osoba’, np.: *cudzoziemiec zamierzający zawrzeć małżeństwo jest obowiązany złożyć kierownikowi urzędu stanu cywilnego dokument; pracownik uprawniony do urlopu wychowawczego może złożyć pracodawcy wniosek; podatnicy, którzy osiągają dochody z działów specjalnych produkcji rolnej, są obowiązani składać urzędowi skarbowemu deklaracje*.

Wyróżnia się konstrukcja normatywna z powierzchniowym odpowiednikiem znaczenia ‘dawca’ w postaci wyrażenia *każdy*: *Każdy ma prawo składać petycje, wnioski i skargi do organów władzy publicznej oraz do organizacji i instytucji społecznych*. Z jednej strony *każdy* jako zaimek o charakterze uogólniającym (upowszechniającym) sprawia, że ‘dawca’ staje się rolą semantyczną mało konkretną, niedookreśloną. Z drugiej strony za pośrednictwem tego wyrażenia możliwe jest wskazanie osoby, która niezależnie od statusu społecznego czy zawodowego, poziomu intelektualnego, poglądów politycznych albo przekonań religijnych ma prawo do określonego działania.

Znaczenie gramatyczne ‘dawca’ często przywołuje się określeniami osób w zdaniach z czasownikiem *przekazywać/przekazać*. Wśród określeń są rzeczownikowe derywaty morfologiczne, niekiedy rozwijane zdaniem względnym: *inwestor przekazuje właścicielowi lub zarządcy obiektu dokumentację budowy i dokumentację powykonawczą; dotychczasowy właściciel przekazuje nowemu właścicielowi dowód rejestracyjny i kartę pojazdu; pracownik, który otrzymał skargę dotyczącą jego działalności, obowiązany jest przekazać ją swojemu przełożonemu służbowemu*. Rzadziej pojawiają się formy imiesłowowe: *zamawiający przekazuje uczestnikowi konkursu regulamin konkursu*.

Rzeczowniki charakteryzujące osobową rolą semantyczną ‘dawca’ przez czynność występują w strukturach z czasownikiem *występować/wystąpić* bądź *wnieść*, np.: *z wnioskiem nauczyciel występuje do organu, który nawiązał z nim stosunek pracy; pracownik może wystąpić*

z wnioskiem do pracodawcy o sprostowanie świadectwa; **pracownik** może wnieść odwołanie do sądu pracy.

W zdaniach, w których skład wchodzi wyrażenie *przedstawić/ przedstawić*, funkcję wykładnika analizowanej roli pełnią nazwy piastowanych godności i zajmowanych urzędów, np.: **Prezes NBP przedstawia Sejmowi roczne sprawozdanie; biskup diecezjalny obowiązany jest przedstawiać Papieżowi sprawozdanie.**

W konstrukcjach normatywnych oprócz określeń osobowych do członu konwersywnego 'dawca' mogą odsyłać nazwy instytucjonalne: **Najwyższa Izba Kontroli przedkłada Sejmowi analizę wykonania budżetu państwa i założeń polityki pieniężnej; Rada Ministrów przedkłada Sejmowi projekt ustawy budżetowej; Najwyższa Izba Kontroli przedstawia Sejmowi coroczne sprawozdanie; Rada Ministrów przedstawi Sejmowi projekty ustaw; organ, o którym mowa w art. 325 d, może wnieść akt oskarżenia do sądu; Krajowa Rada Sądownictwa może wystąpić do Trybunału Konstytucyjnego z wnioskiem.**

Jeśli 'obiekt dawania' to jakaś rzecz materialna, różna od dokumentu administracyjno-prawnego albo innego typu tekstu, dla wypowiedzeń charakterystyczne są czasowniki tj.: *dostarczać/dostarczyć, oddać, wydawać/wydać i zwracać.*

Dostarczać/dostarczyć oraz *wydawać/wydać* wchodzi w skład struktur, w których rola 'dawca' wyróżnia się cechą 'nadrzędność'. Zajmujące pozycję podmiotu językowe reprezentacje nadrzędnego członu konwersywnego to rzeczownik dewerbalny i forma imiesłowowa: **pracodawca jest obowiązany dostarczać pracownikowi środki ochrony indywidualnej; pracodawca jest obowiązany dostarczyć pracownikowi odzież i obuwie robocze; pracodawca jest obowiązany dostarczyć pracownikowi niezbędne środki ochrony indywidualnej; finansujący powinien wydać korzystającemu rzecz.**

Takie same wyrażenia są powierzchniowymi odpowiednikami omawianego członu w wypowiedzeniach z czasownikiem *oddać* lub *zwracać*. Różnica polega na tym, że roli 'dawca' jest wówczas przypisana 'podrzędność': **przechowawca nie może oddać rzeczy na przechowanie innej osobie; biorący do używania obowiązany jest zwrócić użytkującemu rzecz.**

W konstrukcjach normatywnych, w których jest mowa o obiekcie dawania w postaci środka pieniężnego, pojawiają się następujące

wykładniki relacji konwersywnej: *przyznawać/przyznać, wypłacać/wypłacić udzielać/udzielić*, a także *zwracać/zwrócić*.

W zdaniach z wyszczególnionymi czasownikami znaczeniu 'dawca' można przyporządkować cechę 'nadrzędność'. W większości struktur powierzchniowymi wykładnikami znaczenia gramatycznego są nazwy instytucji, np.: *osobie fizycznej, prawnej lub jednostce nie mającej osobowości prawnej bank może udzielić kredytu; NBP może udzielać bankom kredytu refinansowego; nauczycielowi dyplomowanemu organ prowadzący wypłaca jednorazową gratyfikację pieniężną; bank może wypłacić dłużnikowi lub osobie trzeciej wynagrodzenie; organ państwa, który ustanowił kuratora, przyzna mu wynagrodzenie; sąd może przyznać najbliższemu członkowi zmarłego odszkodowanie*.

Wyjątek stanowi konstrukcja ze słowem *wypłacać*, w której do roli semantycznej 'dawca' odsyła rzeczownik osobowy: *pracownikowi używającemu własnej odzieży i obuwia roboczego pracodawca wypłaca ekwiwalent pieniężny*.

Jeżeli w skład zdania normatywnego wchodzi wyrażenia *wpłacać/wpłacić* albo *zwracać/zwrócić*, 'dawca' to podrzędny członek konwersywny. Ujawnia się wtedy w rozbudowanym imiesłowem derywacie rzeczownikowym bądź w formie imiesłowowej: *podatnik uzyskujący dochód jest obowiązany wpłacić płatnikowi kwotę należnego zryczałtowanego podatku dochodowego; przystępujący do aukcji lub przetargu powinien wpłacić organizatorowi określoną sumę; zobowiązany do naprawienia szkody powinien zwrócić koszty leczenia i pogrzebu temu, kto je poniósł*.

Osobną klasę tworzą struktury, w których to, co się daje, ma wymiar niematerialny. Chodzi o przykłady z czasownikami: *udzielać/udzielić, powierzać, nadać i kierować*. Doszło w nich do powierzchniowej realizacji członu 'dawca' z cechę 'nadrzędność', którego przywołuje się za pomocą nazw osób albo instytucjonimów. Wśród nazw osób liczne są określenia zajmowanych urzędów i pełnionych funkcji, charakterystyczne przede wszystkim dla zdań z czasownikiem *powierzać*: *starosta nie może powierzyć gminom sprawy z zakresu swojej właściwości; prokurator może powierzyć Policji przeprowadzenie śledztwa albo dokonanie poszczególnych czynności śledztwa; biskup diecezjalny może powierzyć parafię kłeryckiemu instytutowi zakonnemu lub kłeryckiemu stowarzyszeniu życia apostołskiego; nauczycielowi zatrudnionemu*

w pełnym wymiarze zajęć **dyrektor szkoły** udziela urlopu dla poratowania zdrowia; **Prezes Rady Ministrów** może nadać uprawnienia funkcjonariuszom innych organów.

Do rzadszych wykładników kategoryjnego znaczenia 'dawca' należą rzeczownikowe nazwy wykonawców czynności czy też formy imiesłowowe: *na pisemny wniosek pracownika* **pracodawca** może udzielić mu urlopu bezpłatnego; **przewodniczący** udziela głosu stronom oraz ich przedstawicielom. Również nieczęsto podaną funkcję pełni określenia instytucjonalne: **organy nadzoru budowlanego** mogą kierować do właściwych organów zalecenia pokontrolne; **Rada Ministrów** może nadać uprawnienia oskarżyciela publicznego innym instytucjom państwowym, samorządowym lub społecznym.

Scharakteryzowane dotychczas predykatywne wykładniki analizowanej zależności konwersywnej współwystępują, co prawda nie zawsze, z operatorami modalnymi. Najczęstszy jest operator *być obowiązany*, do rzadszych należą predykatyw *powinien* i wyrażenie *mieć obowiązek*. Pod wpływem operatorów modalnych na powierzchni eksponuje się obowiązek podjęcia czynności, nałożony na ujętego jako rola 'dawca' osobowego albo instytucjonalnego członka przestrzeni administracyjno-prawnej, np.: **pracodawca jest obowiązany wydać pracownikowi świadectwo pracy**; **biorący do używania obowiązany jest zwrócić** użytkującemu rzecz; **zakład ubezpieczeń ma obowiązek doręczyć** ubezpieczającemu tekst ogólnych warunków ubezpieczenia; **przystępujący do aukcji lub przetargu powinien wpłacić** organizatorowi określoną sumę.

Jeśli w zdaniu normatywnym występuje operator modalny *móc* albo *mieć prawo*, w planie formalnym uwydatnia się prawo do realizacji działania, przysługujące wyrażonej w podmiocie osobie lub instytucji, np.: *mniszkom tylko* **Stolica Apostolska może udzielić indultu ekskluazyjnego**; **sąd może przyznać** najbliższym członkom zmarłego odszkodowanie; **każdy ma prawo składać** petycje, wnioski i skargi do organów władzy publicznej oraz do organizacji i instytucji społecznych.

Wyodrębniają się zdania normatywne, w których dawanie sprowadza się do przekazywania informacji. Konwers 'dawca' – 'biorca' podlega modyfikacji. W podmiocie na miejscu członu 'dawca' odtwarza się rolę 'nadawca', natomiast w pozycji dopełnienia zamiast członu 'biorca' jest

ujmowane znaczenie 'odbiorca'. Modyfikacja dokonuje się za sprawą wpisanej w określone wyrażenia predykatywne cechy 'informacja'³¹⁵. Oto wykaz tych wyrażen:

INFORMOWAĆ/POINFORMOWAĆ

- a) **M(os)** INFORMUJE/OM + POINFORMOWAĆ B o czymś: *Rzecznik Praw Obywatelskich corocznie informuje Sejm i Senat o swojej działalności oraz o stanie przestrzegania wolności i praw człowieka i obywatela* (art. 212 Konstytucji RP); *Przedsiębiorca prowadzący działalność gospodarczą w zakresie, o którym mowa w art. 110, informuje ministra do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego o zakresie i przedmiocie prowadzonej działalności w terminie trzydziestu dni od dnia rozpoczęcia tej działalności* (art. 110 pkt 1 p.a.p.p.); *W razie faktycznej zmiany stanu upoważniającego do obniżki zaliczek lub utraty możliwości do opodatkowania dochodów zgodnie z art. 6, podatnik jest zobowiązany poinformować o tym płatnika [...]* (art. 32 pkt 1c u.p.d.o.f.);
- b) **M(inst)** INFORMUJE/OM + INFORMOWAĆ B o czymś: *Bank informuje Prezesa Narodowego Banku Polskiego o zamierzonej emisji papierów wartościowych na 30 dni przed terminem emisji, wskazując warunki i wartość emisji* (art. 89 pkt 2 pr.bank.); *Bank Krajowy, o którym mowa w ust. 3, jest obowiązany informować Komisję Nadzoru Finansowego o każdej znaczącej transakcji w rozumieniu ustawy o nadzorze uzupełniającym z podmiotami, o których mowa w ust. 3, z wyłączeniem transakcji dotyczących zaangażowań w rozumieniu art. 71* (art. 141i pkt 4 pr.bank.).

POWIADAMIAĆ/POWIADOMIĆ

- a) **M(os)** OM + POWIADOMIĆ B o czymś: *Poręczający jest obowiązany niezwłocznie powiadomić sąd lub prokuratora o wiadomych mu poczynaniach oskarżonego, zmierzających do uchylecia się od obowiązku stawienia się na wezwanie lub do utrudniania w inny bezprawny sposób postępowania* (art. 273 § 2 k.p.k.);
- b) **M(inst)** OM + POWIADAMIAĆ/POWIADOMIĆ B o czymś: *Komisja Nadzoru Finansowego jest obowiązana niezwłocznie powiadamiać ministra właściwego do spraw finansów publicz-*

³¹⁵ Zob. uwagi Krążyńskiej o rolach semantycznych 'nadawca' i 'adresat': *Znaczenia gramatyczne...*, op. cit., s. 376, a także 362.

nych o zmianach [...] (art. 52 pkt 9 pr.c); Bank jest obowiązany niezwłocznie powiadomić, w sposób określony w umowie, osoby będące dłużnikami banku z tytułu zabezpieczenia kredytu, jeżeli kredytobiorca spóźnia się z jego spłatą (art. 76a pr. bank.).

PRZEKAZYWAĆ INFORMACJE

M(os) PRZEKAZUJE INFORMACJE C o czymś: *Przedsiębiorca przekazuje ministrowi do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego informacje dotyczące [...] (art. 110 pkt 2 p.a.p.p.).*

UDZIELAĆ INFORMACJI

M(inst) OM + UDZIELAĆ INFORMACJI C: *Banki, zewnętrzne instytucje oceny wiarygodności kredytowej oraz agencje kredytów eksportowych, z których ocen korzystają banki, są obowiązane udzielać Komisji Nadzoru Finansowego informacji niezbędnych do weryfikacji spełniania warunków korzystania z tych ocen (art. 128 pkt 5 pr.bank.).*

ZAWIADAMIAĆ/ZAWIADOMIĆ

- a) **M(os)** ZAWIADAMIA/OM+ ZAWIADAMIAĆ/ZAWIADOMIĆ B o czymś: *O przesłaniu wniosku o ukaranie oskarżyciel publiczny zawiadamia ujawnionego pokrzywdzonego [...] (art. 26 § 1 k.p.w.); O zastosowanej karze pracodawca zawiadamia pracownika na piśmie [...] (art. 110 k.p.); Strony oraz ich przedstawiciele mają obowiązek zawiadamiać sąd o każdej zmianie swojego zamieszkania, adresów do doręczeń lub siedziby (art. 70 § 1 p.p.s.a.); Inwestor jest obowiązany bezzwłocznie zawiadomić właściwy organ o zmianie: 1) kierownika budowy lub robót; 2) inspektora nadzoru inwestorskiego; 3) projektanta sprawującego nadzór autorski, podając, od kiedy nastąpiła zmiana (art. 44 pkt 1 pr.bud.); O zmianach, o których mowa w ust. 1, 2 i 4, podatnik jest obowiązany zawiadomić w formie pisemnej naczelnika urzędu skarbowego, najpóźniej w terminie siedmiu dni od powstania okoliczności powodujących zmiany (art. 36 pkt 7 u.z.p.d.o.f.); W razie zmiany miejsca wykonywania funkcji osoba duchowna jest zobowiązana w terminie siedmiu dni zawiadomić o tym naczelników urzędów skarbowych właściwych według dotychczasowego i nowego miejsca wykonywania funkcji oraz podać dane niezbędne do ustalenia wysokości ryczałtu według nowego miejsca wykonywania funkcji (art. 49 pkt 1 u.z.p.d.o.f.); O złożeniu przedmiotu świadczenia do depozytu sądowego dłużnik powinien*

niezwłocznie zawiadomić wierzyciela, chyba że zawiadomienie napotyka na trudne do przewyciężenia przeszkody (art. 468 § 1 k.c.); Korzystający powinien niezwłocznie zawiadomić finansującego o utracie rzeczy (art. 709 § 2 k.c.); Przewoźnik powinien zawiadomić niezwłocznie odbiorcę o nadejściu przesyłki do miejsca przeznaczenia (art. 784 k.c.).

- b) **M(inst) ZAWIADOMI/OM+ ZAWIADOMIC B** o czymś: *O wniesieniu odwołania organ administracji publicznej, który wydał decyzję, zawiadomi strony (art. 131 k.p.); Bank krajowy, którego oddział lub przedstawicielstwo zostało otwarte za granicą, jest obowiązany zawiadomić Komisję Nadzoru Finansowego o podjęciu i zaprzestaniu działalności przez oddział lub przedstawicielstwo (art. 140 pr.bank.); O zastosowaniu tymczasowego aresztowania sąd jest obowiązany bezzwłocznie zawiadomić osobę najbliższą dla oskarżonego [...] (art. 261 § 1 k.p.k.).*

Do wyrażenia predykatywnych mówiących o czynności informowania należą czasowniki i analityzmy werbo-nominalne. Czasowniki to: *informować/poinformować, powiadamiać/powiadomić i zawiadamiać/zawiadomić*. Analityzmy werbo-nominalne są dwa: *przekazywać informacje oraz udzielać informacji*.

Wyszczególnione wyrażenia mogą wystąpić w rozlicznych strukturach, niezależnie od przypisanej aktantowi w podmiocie cechy 'nadrzędność' albo 'podrzędność'. Tym, co zasługuje na uwagę, jest różny stopień nasycenia ustaw prawnych predykatywnymi wykładnikami informowania.

Najwyższą frekwencją odznacza się *zawiadamiać/zawiadomić*. W zdaniach, w których się pojawia, zmodyfikowane znaczenie 'nadawca' jest najczęściej odtwarzane za pośrednictwem określeń osób. Wśród nich przeważają rzeczownikowe *nomina agentis*, np.: *pracodawca zawiadamia pracownika; podatnik jest obowiązany zawiadomić naczelnika urzędu skarbowego; dłużnik powinien zawiadomić wierzyciela; przewoźnik powinien zawiadomić odbiorcę*. Inne wykładniki, m.in. formy imiesłowowe, występują sporadycznie: *korzystający powinien niezwłocznie zawiadomić finansującego*.

Instytucjonimy z wpisana w nie rolę 'nadawca' to głównie nazwy rozwijane konstrukcją względną: *organ administracji publicznej, który wydał decyzję, zawiadomi strony; bank krajowy, którego oddział*

lub przedstawicielstwo zostało otwarte za granicą, jest obowiązany zawiadomić Komisję Nadzoru Finansowego; sąd jest obowiązany bezzwłocznie zawiadomić osobę najbliższą dla oskarżonego.

Drugi częsty wykładnik informowania to *informować/poinformować*. W pozycji podmiotu – podobnie jak *zawiadamiać/zawiadomić* – otwiera on miejsce zarówno dla określeń osób, jak i nazw instytucji: **Rzecznik Praw Obywatelskich** corocznie informuje Sejm i Senat; **przedsiębiorca prowadzący działalność gospodarczą** informuje ministra do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego; **podatnik** jest zobowiązany poinformować płatnika; **bank** informuje Prezesa Narodowego Banku Polskiego; **Bank Krajowy, o którym mowa w ust. 3**, jest obowiązany informować Komisję Nadzoru Finansowego.

W analizowanych ustawach mniej liczną klasę tworzą zdania normatywne, w których skład wchodzi wyrażenia: *powiadamiać/powiadomić, przekazywać informacje i udzielić informacji*. To struktury, w których powierzchniowa realizacja zmodyfikowanego znaczenia ‘nadawca’ nie odbiega od sposobu jego ujmowania we wcześniej opisanych konstrukcjach. Jako językowe reprezentacje znaczenia ‘nadawca’ funkcjonują w nich nazwy osób i instytucji, np.: **poręczający jest obowiązany powiadomić sąd lub prokuratora; przedsiębiorca przekazuje ministrowi do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego informacje; Komisja Nadzoru Finansowego jest obowiązana powiadamiać ministra właściwego do spraw finansów publicznych; banki, zewnętrzne instytucje oceny wiarygodności kredytowej oraz agencje kredytów eksportowych są obowiązane udzielać Komisji Nadzoru Finansowego informacji.**

Omówione wykładniki zmodyfikowanej relacji konwersywnej częstokroć współwystępują z operatorem modalnym, z którym tworzą konstrukcję werbalną. Ze względu na częstość użycia wyodrębnia się operator *być obowiązany*. Rzadziej podaną funkcję pełnią inne wyrażenia: *być zobowiązany, mieć obowiązek i powinien*. Informują one o obowiązku podjęcia czynności przez ujawniającą się na powierzchni jako rola ‘nadawca’ określoną osobę, np.: **poręczający jest obowiązany powiadomić sąd lub prokuratora o wiadomych mu poczynaniach oskarżonego; osoba duchowna jest zobowiązana w zawiadomić o tym naczelników urzędów skarbowych; strony oraz ich przedstawiciele mają obowiązek zawiadamiać sąd o każdej zmianie; przewoźnik powinien zawiadomić odbiorcę o nadejściu przesyłki.**

2.1.2. 'Dawca' w pozycji dopełnienia lub przydawki

W pozycji podmiotu oprócz konwersywnego członu 'dawca' możliwe jest odtworzenie innych elementów planu semantycznego. Może się w niej uobecnić drugi człon konwersu, mianowicie 'biorca'. Czasami jest to także sens 'obiekt dawania'. Jeżeli wyszczególniona funkcja składniowa jest przewidziana dla powierzchniowego odpowiednika któregoś z dwóch wymienionych aktantów, to kategorialne znaczenie 'dawca' pokazuje się w dopełnieniu lub – raczej sporadycznie – w pozycji przydawki.

W porównaniu ze strukturami, w których znaczenie 'dawca' jest wpisane w podmiot, rejestr zdań normatywnych z tym znaczeniem, ujętym dopełnieniem bądź przydawką, nie jest obszerny. Specyfika analizowanych wypowiedzi polega na tym, że wchodzące w ich skład predykatywne wykładniki konwersywnej zależności są dwojakiego rodzaju. Pierwszy, bardzo nieliczny, stanowią czasowniki. Drugi rodzaj tworzą przyłączane przez *żądać/zażądać* rzeczowniki zdarzeniowe. Równie charakterystyczne są struktury pozbawione predykatywnego wykładnika relacji, które mimo jego braku ukazują konwers 'dawca' – 'biorca'.

Całość przedstawia się następująco:

OTRZYMAĆ

M OM + OTRZYMAĆ **od** + **D(inst)** *coś*: *Podobnie – zachowując jednak przepisy stawiające wymagania co do zdatności – [świeccy – R. Ł.] mogą otrzymać od kompetentnej władzy kościelnej zlecenie nauczania świętej nauki* (k. 229 § 3 CIC).

PRZYJMOWAĆ

M OM + PRZYJMOWAĆ **od** + **D(inst)** *coś*: *NBP może przyjmować od banków weksle do dyskonta i redyskonta* (art. 44 pkt 1 uNBP).

ZAŻĄDAĆ ZŁOŻENIA

M OM + ZAŻĄDAĆ **od** + **D(os)** ZŁOŻENIA *czegoś*: *W uzasadnionych przypadkach organ administracji publicznej może zażądać od strony złożenia zaliczki w określonej wysokości na pokrycie kosztów postępowania* (art. 262 § 2 k.p.a.).

ŻĄDAĆ PRZEDŁOŻENIA

M OM + ŻĄDAĆ **od** + **D** PRZEDŁOŻENIA *czegoś*: *Organ celny może żądać od strony postępowania [...] przedłożenia dokumentów*

zagranicznych zalegalizowanych przez właściwe organy polskie
(art. 86 pkt 2 pr.c.).

ŻĄDAĆ PRZEDSTAWIANIA

M OM + ŻĄDAĆ od + D(os) PRZEDSTAWIANIA czegoś: *Sąd opiekuńczy może żądać od opiekuna [...] przedstawiania dokumentów związanych z jej sprawowaniem* (art. 165 § 2 k.r.o.).

ŻĄDAĆ PRZEKAZANIA

M OM + ŻĄDAĆ od + D(os) PRZEKAZANIA czegoś: *Prezes Urzędu może żądać od kierownika zamawiającego niezwłoczne- go przekazania kopii dokumentów związanych z postępowaniem o udzielenie zamówienia potwierdzonych za zgodność z oryginałem przez kierownika zamawiającego* (art. 164 pkt 1 p.z.p.).

ŻĄDAĆ UDOSTĘPNIENIA

M OM + ŻĄDAĆ od + D(os) UDOSTĘPNIENIA czegoś: *Organy administracji architektoniczno-budowlanej i nadzoru budowlanego przy wykonywaniu zadań określonych przepisami prawa budowlanego mogą żądać od uczestników procesu budowlanego, właściciela lub zarządcy obiektu budowlanego, informacji lub udostępnienia dokumentów: 1) związanych z prowadzeniem robót, przekazywaniem obiektu budowlanego do użytkowania, utrzymaniem i użytkowaniem obiektu budowlanego [...]* (art. 81c pkt 1 pr.bud.).

ŻĄDAĆ WNIESIENIA

M OM + ŻĄDAĆ od + D(os) WNIESIENIA czegoś: *Zamawiający może żądać od wykonawców wniesienia wadium, w terminie przez niego określonym, nie później jednak niż przed upływem terminu otwarcia licytacji elektronicznej* (art. 76 pkt 3 p.z.p.).

ŻĄDAĆ WYDANIA

M OM + ŻĄDAĆ od + D(os) WYDANIA czegoś: *Wysyłający może żądać od przewoźnika wydania mu odpisu listu przewozowego albo innego poświadczenia przyjęcia przesyłki do przewozu* (art. 780 § 2 k.c.).

ŻĄDAĆ/ZAŻĄDAĆ ZWROTU

M OM + ŻĄDAĆ/ZAŻĄDAĆ od + kogoś ZWROTU czegoś: *Opiekun może żądać od pozostającego pod opieką zwrotu nakładów i wydatków związanych ze sprawowaniem opieki* (art. 163 § 1 k.r.o.); *Zbywca może zażądać od nabywcy zwrotu wydatków i nakładów poczynionych na spadek* (art. 1054 § 2 k.c.).

(MIEĆ PRAWO) DO OPIEKI

M OM + DO OPIEKI ze strony + D(inst): *Podczas pobytu za granicą obywatel polski ma prawo do opieki ze strony Rzeczypospolitej Polskiej* (art. 36 Konstytucji RP).

(MIEĆ PRAWO) DO POMOCY

M OM + DO POMOCY D(inst)/ze strony + D(inst): *Matka przed i po urodzeniu dziecka ma prawo do szczególnej pomocy władz publicznych, której zakres określa ustawa* (art. 71 pkt 2 Konstytucji RP); *Rodziny znajdujące się w trudnej sytuacji materialnej i społecznej, zwłaszcza wielodzietne i niepełne, mają prawo do pomocy ze strony władz publicznych* (art. 71 pkt 1 Konstytucji RP).

(MIEĆ PRAWO) DO OPIEKI I POMOCY

M OM + DO OPIEKI I POMOCY ze strony + D(inst): *Dziecko pozbawione opieki rodzicielskiej ma prawo do opieki i pomocy władz publicznych* (art. 72 pkt 2 Konstytucji RP).

PRZYŚLUGIWAĆ

coś PRZYŚLUGUJE C od + D(os): *W razie śmierci pracownika w czasie trwania stosunku pracy lub w czasie pobierania po jego rozwiązaniu zasiłku z tytułu niezdolności do pracy wskutek choroby rodzinie przysługuje od pracodawcy odprawa pośmiertna* (art. 93 § 1 k.p.); *Pracownikowi, który uległ wypadkowi przy pracy, przysługuje od pracodawcy odszkodowanie za utratę lub uszkodzenie [...]* (art. 237 § 2 k.p.).

SŁUŻYĆ

coś SŁUŻY C od + D(inst): [...] *stronie, która poniosła szkodę, służy odszkodowanie od organu, który wydał decyzję* (art. 287 p.p.s.a.).

Czasownikowe wykładniki konwersywnej zależności to *otrzymać* i *przyjmować*. Rzeczowniki zdarzeniowe są regularnymi derywatami, pochodzą od sygnalizujących konwers czasowników. Należą do nich: *złożenie, przedstawianie, przekazanie, udostępnienie, wniesienie, wydanie* i *zwrot*. W wyekscerpowanych zdaniach dla większości rzeczowników miejsce na niższym poziomie składniowym otwiera wyrażenie *ządać*. Rzadko jest to czasownik *zażądać*.

Zarówno w strukturach z czasownikiem *otrzymać* lub *przyjmować*, jak i w zdaniach zawierających rzeczowniki dewerbalne do konwersywnego znaczenia 'dawca' odsyła konstrukcja z przyimkiem *od + D*.

Współtworzący ją podrzędny człon imienny jest zwykle określeniem osoby, charakteryzującym ją przez czynność bądź cechę. Wśród określeń dominują *nomina agentis*, np.: *sąd opiekuńczy może żądać od opiekuna przedstawiania dokumentów*; *Prezes Urzędu może żądać od kierownika zamawiającego przekazania kopii dokumentów*; *zamawiający może żądać od wykonawców wniesienia wadium*; *wysyłający może żądać od przewoźnika wydania odpisu listu przewozowego*.

Niezbyt często znaczenie 'dawca' wyrażają nazwy o charakterze instytucjonalnym: *NBP może przyjmować od banków weksle*; [świeccy – R. Ł.] *mogą otrzymać od kompetentnej władzy kościelnej zlecenie*.

Konstrukcja *od + D* służy również przywoływaniu roli semantycznej 'dawca' w zdaniach konstytuowanych przez czasownik *przysługiwać* bądź *służyć*. Ich specyfika polega na tym, że są to struktury pozbawione predykatywnego wykładnika relacji konwersywnej: *przysługuje od pracodawcy odprawa pośmiertna*; *przysługuje od pracodawcy odszkodowanie*; *służy odszkodowanie od organu, który wydał decyzję*.

W pozostałych wypowiedzeniach z wyzerowanym wykładnikiem konwersywnej zależności rola 'dawca' została ujęta konstrukcją *ze strony + D*: *mieć prawo do opieki ze strony Rzeczypospolitej Polskiej*; *mieć prawo do pomocy ze strony władz publicznych*.

Czasami na rolę semantyczną 'dawca' wskazuje forma dopełniacza, bezpośrednio przyłączana przez znominalizowane wyrażenia z sensem 'obiekt dawania': *mieć prawo do szczególnej pomocy władz publicznych*; *mieć prawo do opieki i pomocy władz publicznych*.

W licznych zdaniach normatywnych występuje operator modalny *móc* albo *mieć prawo*, który wyraża prawo przysługujące instytucji bądź osobie ujętej w pozycji podmiotu jako rola 'biorca', np.: *NBP może przyjmować od banków weksle do dyskonta i redyskonta*; *wysyłający może żądać od przewoźnika wydania mu odpisu listu przewozowego*; *rodziny znajdujące się w trudnej sytuacji materialnej i społecznej mają prawo do pomocy ze strony władz publicznych*. Kwalifikacja normatywna w postaci obowiązku odnosząca się do drugiego osobowego lub instytucjonalnego członka zbiorowości, którego odtwarza się jako kategoriale znaczenie 'dawca', jest pozbawiona językowej reprezentacji.

2.1.3. Implikacja znaczenia 'dawca'. Nieujawnienie znaczenia 'biorca'

Do częstych należą zdania normatywne, w których brakuje powierzchniowego wykładnika jednego z członów konwersu. Powoduje to, że relacja 'dawca' – 'biorca' staje się nieczytelna albo całkowicie zanika.

Wykscerpowane wypowiedzenia, w których widać ograniczenia w formalizacji relacji, są niejednolite. Układają się w dwie klasy. Pierwszą tworzą zdania, które mimo że pozbawione językowej reprezentacji członu 'dawca', ukazują wpływ wybranych form werbalnych i predykatywów na jego zaistnienie. Drugą klasę stanowią struktury z nieodtworzonym członem 'biorca'. Na powierzchni występuje jeden aktant, osobowy lub instytucjonalny, który uobecnia się w pozycji podmiotu.

W skład konstrukcji zdaniowych wchodzi predykaty, które – uświadamia to analiza zamieszczona w paragrafie 2.1.1. – są również charakterystyczne dla wypowiedzeń z odtworzonym konwersem:

DOREĆZAC

coś DOREĆZA SIĘ C: *Pismo doręcza się adresatowi osobiście* (art. 132 § 1 k.p.k.); *Wyrok z uzasadnieniem doręcza się stronie i podmiotowi, o którym mowa w art. 416, które złożyły wniosek na podstawie art. 422* (art. 423 § 2 k.p.k.); *Wyrok zaoczny doręcza się z urzędu obwinionemu i jego obrońcy, jeżeli został ustanowiony* (art. 35 § 2 k.p.w.); *Decyzje doręcza się stronom na piśmie* (art. 109 § 1 k.p.a.); *Pisma doręcza się osobom fizycznym w ich mieszkaniu lub miejscu pracy* (art. 42 § 1 k.p.a.); *W sprawie wszczętej na skutek podania złożonego przez dwie lub więcej stron pisma doręcza się wszystkim stronom, chyba że w podaniu wskazały jedną jako upoważnioną do odbioru pisma* (art. 40 § 3 k.p.a.).

NADAWAĆ

M(os) NADAJE coś: *Prezydent Rzeczypospolitej nadaje ordery i odznaczenia* (art. 138 Konstytucji RP); „*Medal Komisji Edukacji Narodowej*” *nadaje minister właściwy do spraw oświaty i wychowania* (art. 51 pkt 2 uKN).

NAKLADAĆ/NAŁOŻYĆ KARĘ

a) **M(inst/os)** OM + NAKLADAĆ KARĘ czegoś: *W wypadkach wskazanych w kodeksie i na zasadach w nim określonych upoważniony*

organ postępowania przygotowawczego lub jego przedstawiciel może nakładać za wykroczenia skarbowe karę grzywny w drodze mandatu karnego (art. 117 § 3 k.k.s.);

- b) OM + NAŁOŻYĆ KARĘ na + D: [...] *można nałożyć na kierownika organu zobowiązanego do wyjaśnień karę pieniężną w wysokości do 10 000 złotych (art. 19 § 3 k.p.k.); [...] można nałożyć na dziekana właściwej rady karę pieniężną w wysokości 10 000 złotych (art. 20 § 1a k.p.k.).*

ODDAĆ

OM + ODDAĆ B w ręce + D: *Osobę ujętą należy niezwłocznie oddać w ręce Policji (art. 243 § 2 k.p.k.).*

POINFORMOWAĆ

- a) M OM + BYĆ POINFORMOWANY o czymś: *Redaktor naczelny powinien być w niezbędnych granicach poinformowany o sprawach związanych z tajemnicą zawodową dziennikarza (art. 16 pkt 3 p.p.);*
- b) OM + POINFORMOWAĆ B o czymś: *Zatrzymanego należy niezwłocznie poinformować o przyczynach zatrzymania i o przyśługujących mu uprawnieniach oraz wysłuchać go (art. 46 § 1 k.p.w.).*

POWIADAMIAĆ

POWIADAMIA SIĘ B o czymś: *O wszczęciu postępowania przeciwko żołnierzowi powiadamia się właściwego dowódcę jednostki wojskowej (art. 86 § 2 k.p.w.).*

PRZEKAZYWAĆ

coś PRZEKAZUJE SIĘ C: *Zażalenie przekazuje się niezwłocznie sądowi rejonowemu miejsca zamieszkania, który również niezwłocznie je rozpatruje (art. 47 § 2 k.p.w.).*

PRZYDZIELAĆ

M(inst) PRZYDZIELA coś: *Organ prowadzący szkołę przydziela w miarę możliwości potrzebny obszar gruntu, o ile grunty szkolne nie wystarczają na realizację uprawnienia określonego w ust. 1, jednak o powierzchni nie większej niż 0,25 ha (art. 56 pkt 2 uKN).*

PRYZNAWAĆ/PRYZNAĆ

- a) coś PRYZNAJE SIĘ C: *Nauczycielowi zatrudnionemu na podstawie mianowania [...] przyznaje się odprawę pieniężną (art. 28 pkt 1 uKN);*

- b) coś OM + BYĆ PRZYZNANE C: **Prawo pomocy może być przyznane stronie na jej wniosek złożony przed wszczęciem postępowania lub w toku postępowania** (art. 243 § 1 p.p.s.a.).

SKŁADAĆ/ZŁOŻYĆ

- a) M(os) OM + SKŁADAĆ/ZŁOŻYĆ coś: **Podejrzany i jego obrońca oraz pokrzywdzony i jego pełnomocnik mogą składać wnioski o dokonanie czynności śledztwa** (art. 315 § 1 k.p.k.); **Nauczyciel mianowany może złożyć wniosek o podjęcie postępowania kwalifikacyjnego w okresie 3 lat od dnia otrzymania pozytywnej oceny dorobku zawodowego za okres stażu** (art. 9d pkt 7 uKN);
- b) coś SKŁADA SIĘ do + D: **Skargi składa się do organów właściwych do ich rozpatrzenia** (art. 228 k.p.a.); **Wniosek składa się bezpośrednio do sądu** (art. 64 § 1 p.p.s.a.);
- c) coś OM + BYĆ SKŁADANE do + D: **Petycje, skargi i wnioski mogą być składane do organizacji i instytucji społecznych** (art. 221 § 2 k.p.a.).

UDZIELAĆ

M(inst) (nie) OM + UDZIELAĆ czegoś: **Bank nie może udzielać kredytu lub pożyczki pieniężnej na kupno bankowych papierów wartościowych emitowanych przez siebie** (art. 91 pr.bank.).

WNOSIĆ

- a) M(os) WNOSI coś: **Osoba przystępująca do egzaminu, o którym mowa w art. 80 ust. 1 pkt 7, wnosi opłatę egzaminacyjną** (art. 81 pkt 1 pr.c.);
- b) coś WNOSI SIĘ do + D: **Odwołanie wnosi się do sądu pracy w ciągu 7 dni od dnia doręczenia** (art. 264 § 1 k.p.); **Odwołanie wnosi się do Prezesa Urzędu w terminie 5 dni od dnia doręczenia rozstrzygnięcia protestu lub upływu terminu do rozstrzygnięcia protestu** (art. 184 pkt 2 p.z.p.).

WYDAWAĆ

- a) M(os) WYDAJE C coś: **Prezydent Rzeczypospolitej wydaje rozporządzenia i zarządzenia na zasadach określonych w art. 92 i art. 93** (art. 142 pkt 1 Konstytucji RP); **Minister kierujący działem administracji rządowej wydaje rozporządzenia** (art. 149 pkt 2 Konstytucji RP); **Prezes sądu wydaje pisemne zarządzenie o wyznaczeniu rozprawy głównej** (art. 350 § 1 k.p.k.); **Prezes NBP wydaje Dziennik Urzędowy Narodowego Banku Polskiego, w którym ogła-**

sza się: 1) akty organów NBP dotyczące funkcjonowania banków; 2) bilans oraz rachunek zysków i strat NBP (art. 54 pkt 1 uNBP); **Zaświadczenie, o którym mowa w ust. 1, wydaje kierownik urzędu stanu cywilnego miejsca zamieszkania osoby, której zaświadczenie dotyczy** (art. 71 pkt 2 p.a.s.c.); **Kartę motorowerową wydaje nieodpłatnie dyrektor gimnazjum, szkoły ponadgimnazjalnej lub szkoły ponadpodstawowej** (art. 97 pkt 2a p.r.d.);

- b) **M(inst) WYDAJE/WYDA** coś: *W toku postępowania organ administracji publicznej wydaje postanowienia* (art. 123 § 1 k.p.a.); **Komisje dyscyplinarne wydają orzeczenia po przeprowadzeniu rozprawy oraz po wysłuchaniu głosów rzecznika dyscyplinarnego i obwinionego lub jego obrońcy** (art. 80 pkt 2 uKN); **Jeżeli opiekun nie sprawuje należytej opieki, sąd opiekuńczy wyda odpowiednie zarządzenia** (art. 168 k.r.o.).

WYPŁACAĆ

- a) **M(os) WYPŁACA** coś: **Odprawy określone w ust. 1-2 a wypłaca dyrektor szkoły, który rozwiązał z nauczycielem zatrudnionym na podstawie mianowania stosunek pracy** (art. 28 pkt 3 uKN);
- b) coś WYPŁACANE JEST C: **Wynagrodzenie wypłacane jest nauczycielowi miesięcznie z góry w pierwszym dniu miesiąca** (art. 39 pkt 3 uKN).

WYSTĘPOWAĆ/WYSTĄPIĆ

- a) **M(os) OM + WYSTĄPIĆ** z czymś: **Obwiniony, jeżeli nie dotyczy go wnioski o skazanie, może po wezwaniu na rozprawę lub zawiadomieniu o jej terminie wystąpić z wnioskiem o skazanie w określony sposób bez przeprowadzania rozprawy** (art. 58 § 3 k.p.w.);
- b) **M(inst) WYSTĘPUJE** z czymś: **Z wnioskiem o wydanie zezwolenia na rozpoczęcie przez bank działalności występuje zarząd banku** (art. 36 pkt 2 pr.bank.).

ZAWIADAMIAĆ

- a) **ZAWIADAMIA SIĘ B** o czymś: **Uprawnionego do wzięcia udziału w czynności procesowej zawiadamia się o jej czasie i miejscu, chyba że ustawa stanowi inaczej** (art. 117 § 1 k.p.k.);
- b) **M OM + BYĆ ZAWIADOMIONA** o czymś: **Strona powinna być zawiadomiona o miejscu i terminie przeprowadzenia dowodu ze świadków, biegłych lub oględzin przynajmniej na siedem dni przed terminem** (art. 79 § 1 k.p.a.).

ZWRÓCIĆ

- a) coś OM + ZWRÓCIĆ C: **Pozbawioną znaczenia dla postępowania karnego korespondencję i przesyłki należy niezwłocznie zwrócić właściwym urzędom, instytucjom lub przedsiębiorstwom wymienionym w § 1** (art. 218 § 3 k.p.k.); [...] **nauczycielowi należy zwrócić zatrzymane koszty wynagrodzenia** (art. 84 pkt 5 uKN);
- b) coś ZWRACA SIĘ C: **Pismo nie przyjęte przez adresata zwraca się organowi wysyłającemu** (art. 136 § 2 k.p.k.).

Dla pierwszej grupy zdań, przypomnę, jest specyficzne, że 'biorca' to znaczenie gramatyczne każdorazowo ujmowane składnikiem w pozycji dopełnienia, natomiast rola 'dawca' nie ma powierzchniowego odpowiednika. Zdania o tyle się wyróżniają, że człon 'dawca' może być implikowany określoną formą czasownika lub predykatywnym modalnym. Podleganie przez niego implikacji sprawia, że konwers nie zanika, lecz jedynie traci na wyrazistości.

Spośród form czasownikowych najwyższą frekwencją odznacza się forma nieosobowa z zaimkiem *się*. Implikowane nią znaczenie kategoriale uwidacznia się jako aktant, który daje jakiś dokument: **pismo doręcza się adresatowi osobiście; wyrok z uzasadnieniem doręcza się stronie i podmiotowi; wyrok zaoczny doręcza się obwinionemu i jego obrońcy; decyzje doręcza się stronom; skargi składa się do organów właściwych do ich rozpatrzenia; wniosek składa się bezpośrednio do sądu, odwołanie wnosi się do sądu pracy; odwołanie wnosi się do Prezesa Urzędu; zażalenie przekazuje się sądowi rejonowemu miejsca zamieszkania; pismo nie przyjęte przez adresata zwraca się organowi wysyłającemu.**

Rzadziej obiektem dawania jest środek płatniczy, np.: **nauczycielowi zatrudnionemu na podstawie mianowania przyznaje się odprawę pieniężną.**

Nieosobową formą werbalną może być wyrażone również implikowane zmodyfikowane znaczenie konwersywne 'nadawca': **o wszczęciu postępowania przeciwko żołnierzowi powiadamia się właściwego dowódcę jednostki wojskowej; uprawnionego do wzięcia udziału w czynności procesowej zawiadamia się o jej czasie i miejscu.**

Oprócz wyszczególnionej formy werbalnej na rolę semantyczną 'dawca' wskazują czasowniki w formie biernej: *petycje, skargi i wnioski mogą być składane do organizacji i instytucji społecznych; wynagrodze-*

*nie **wypłacane jest** nauczycielowi; prawo pomocy może **być przyznane stronie**. Są wśród nich wyrażenia, które tak jak w wypadku form nieosobowych z zaimkiem *się*, wpływają na przekształcenie roli ‘dawca’ w znaczenie ‘nadawca’: *redaktor naczelny powinien **być poinformowany** o sprawach związanych z tajemnicą zawodową; strona powinna **być zawiadomiona** o miejscu i terminie przeprowadzenia dowodu.**

Ograniczenia w odtworzeniu roli ‘dawca’ biorą się także na skutek wprowadzenia do konstrukcji normatywnej predykatywu modalnego. Powierzchniowe nieujawnienie znaczenia gramatycznego stanowi następstwo tego, że predykatywy modalne konstytuują wyłącznie zdania bezpodmiotowe. Obecny w strukturze zdaniowej może on być uznany za wyrażenie, które implikuje człon konwersywny, bliżej określony w poprzedzającym kontekście.

Najczęściej stosowany predykatywy to *należy: osobę ujętą **należy niezwłocznie oddać w ręce Policji; korespondencję i przesyłki **należy niezwłocznie zwrócić właściwym urzędowi, instytucjom lub przedsiębiorstwom wymienionym w § 1; nauczycielowi **należy zwrócić zatrzymane koszty wynagrodzenia; zatrzymanego **należy niezwłocznie poinformować o przyczynach zatrzymania [...] i wysłuchać go.*********

Innym predykatywy, mniej częstym, jest *można: **można nałożyć na kierownika organu zobowiązanego do wyjaśnień karę pieniężną; **można nałożyć na dziekana właściwej rady karę pieniężną.*****

Drugą grupę wypowiedzeń tworzą zdania z nieujawnionym członem konwersywnym ‘biorca’. Na powierzchni uobecnia się tylko jedna – osobowa lub instytucjonalna – rola semantyczna, wyrażona w podmiocie.

W zdaniach predykatywy mają postać czasownikową: *nadawać, nakładać/nałożyć, przydzielać, składać/złożyć, udzielać, wnosić, wydawać, występować/wystąpić. Występuje jeden analizm: **nałożyć karę**. Pojawia się także wyrażenie *żądać/zażądać*, które przyłącza wykładnik czynności dawania w postaci rzeczownika dewerbalnego: *żądać udostępnienia, żądać zwrotu, zażądać złożenia.**

Wszystkie wyrażenia predykatywne otwierają miejsca dla dwóch członów konwersu. Wcześniejsza analiza dowiodła, że jeśli miejsca te są zajmowane przez wykładniki osobowych i/lub instytucjonalnych aktantów, w zdaniu normatywnym może dojść do zaistnienia relacji ‘dawca’ – ‘biorca’. Tymczasem w opisywanych strukturach konwersu

nie ma. O jego zaniku przesądza nieodtworzenie w dopełnieniu kategoryjnego znaczenia 'biorca'. Ponieważ na powierzchni nie doszło do zaistnienia konwersyjnego znaczenia 'biorca', w podmiocie zanika współtworzący konwers człon 'dawca'. Aktant, który przejawia się we wskazanej pozycji składniowej, to 'sprawca akcji': **upoważniony organ postępowania przygotowawczego lub jego przedstawiciel może nakładać za wykroczenia skarbowe karę grzywny; organ prowadzący szkołę przydziela w miarę możliwości potrzebny obszar gruntu; bank nie może udzielać kredytu lub pożyczki pieniężnej; z wnioskiem o wydanie zezwolenia na rozpoczęcie przez bank działalności występuje zarząd banku; nauczyciel mianowany może złożyć wniosek o podjęcie postępowania kwalifikacyjnego; odprawy określone w ust. 1-2 a wypłaca dyrektor szkoły; przysposobiony może żądać udostępnienia księgi stanu cywilnego; przewodniczący może zażądać złożenia takiego załącznika.**

2.2. 'Dawca' w grupie imiennej

2.2.1. 'Dawca' w członie konstytutywnym

W grupie imiennej analiza konwersu 'dawca' – 'biorca', podobnie jak układu 'dominujący' – 'podporządkowany', ogranicza się do fraz stanowiących efekt dwóch nominalizacji: adiektywizacji morfologicznej i syntaktycznej. Przy czym w porównaniu z grupami ukazującymi konwers 'dominujący' – 'podporządkowany' konstrukcje, w których uwidacznia się zależność 'dawca' – 'biorca', są mniej liczne. Z badanych ustaw zostały wynotowane grupy imienne ze zdaniem względnym.

Aby w członie konstytutywnym mogło zaistnieć kategoryjne znaczenie 'dawca', niezbędne jest rozpoznanie innych składników, współtworzących grupę imienną. Należą do nich: wyrażenie predykatywne będące powierzchniowym wykładnikiem czynności dawania oraz przyłączane przezeń podrzędniki, z których jeden odsyła do obiektu dawania, zaś drugi do opozycyjnego względem znaczenia 'dawca' członu konwersyjnego 'biorca'.

Z grupą imienną, w której występują wyszczególnione wyrażenia, mamy do czynienia bardzo rzadko. Można ją znaleźć jedynie wśród

fraz rozwijanych zdaniem względnym. W skład tego zdania wchodzi czasownik *udzielić*:

komisant, który bez upoważnienia komitenta udzielił osobie trzeciej kredytu lub zaliczki (art. 771 k.c.);

wierzyciele, którzy udzielili upadłemu kredytu (art. 472 pkt 3 p.u.n.).

Wskazując na konwersywną zależność, wymieniony czasownik otwiera w dopełnieniu miejsca dla dwóch form przypadku. Jedną jest forma celownika, drugą – forma biernika. W linearnie wcześniejszej formie celownika ujawnia się ‘biorca’: *udzielił osobie trzeciej; udzielili upadłemu*. Formą biernika przywołuje się obiekt, jaki daje aktant ujęty konstytutywnym *nomen*: *udzielił osobie trzeciej kredytu lub zaliczki; udzielili upadłemu kredytu*.

Za sprawą wszystkich wyodrębnionych składników konstrukcji względnej w członie konstytutywnym grupy imiennej dochodzi do przejawienia się konwersywnej roli semantycznej ‘dawca’: *komisant udzielił osobie trzeciej kredytu lub zaliczki; wierzyciele udzielili upadłemu kredytu*.

2.2.2. ‘Dawca’ w składniku zdania względnego

Nieliczne są frazy, w których znaczenie gramatyczne ‘dawca’ przywołuje się innym składnikiem aniżeli konstytutywne *nomen*.

1. Grupa imienna z wyrażeniem imiesłowowym:

OTRZYMUJĄCY

KN(os) OTRZYMUJĄCA na terytorium + D coś: *osoba otrzymująca na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej olej kontrybucyjny przewieziony drogą morską stosownie do postanowień art. 10 Protokołu z 2003 r., w ilości 150 tys. ton lub więcej* (art. 281d k.m.).

2. Grupy imienne ze zdaniem względnym:

ODEBRAĆ

M {która USIŁUJE ODEBRAĆ C(os) coś}: *osoba, która usiłuje bezprawnie, przemocą odebrać broń palną policjantowi lub in-*

nej osobie uprawnionej do posiadania broni palnej (art. 17 pkt 1 uP).

OTRZYMAĆ

M {który OTRZYMAŁ coś [IMŁ od + D(os)]}: *dlużnik, który otrzymał o przelewie pisemne zawiadomienie pochodzące od zbywcy* (art. 515 k.c.).

We frazie rozwijanej wyrażeniem imiesłowowym mamy do czynienia z konstrukcją z przyimkiem *na terytorium* + *D* (*na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej*). Można by tę konstrukcję uznać za wykładnik członu ‘dawca’, jednak pod wpływem współtworzącego ją lokalizującego przyimka wtórnego zamiast konwersywnej roli semantycznej ‘dawca’ dochodzi w niej do przejawienia się niekonwersywnego znaczenia gramatycznego ‘miejsce’.

W dwóch grupach ze zdaniem względnym znaczenie ‘dawca’ zostało ujęte składnikami tego zdania. W pierwszej frazie są to zajmujące pozycję dopełnienia bezpośrednie określenia konstrukcji werbalnej *usiłować odebrać*, występujące w formie celownika. Chodzi o rzeczownikowy derywat morfologiczny i wyrażenie *osoba* rozbudowywane imiesłowem biernym: *osoba, która usiłuje bezprawnie, przemocą odebrać broń palną policjantowi lub innej osobie uprawnionej do posiadania broni palnej*.

Inna jest następną grupą imienna: powierzchniowy odpowiednik znaczenia ‘dawca’ pojawia się na niższym poziomie strukturalnym konstrukcji względnej. To podrzędne określenie przyłączanego przez składnik w bierniku imiesłowu czynnego: *dlużnik, który otrzymał o przelewie pisemne zawiadomienie pochodzące od zbywcy*.

Występujące w zanalizowanych frazach predykaty *odebrać* i *otrzymać* przyczyniają się do ujęcia konwersu z perspektywy tworzącego go kategorialnego znaczenia ‘biorca’. Wykładniki tego znaczenia funkcjonują jako człony konstytutywne fraz: *osoba, która usiłuje bezprawnie, przemocą odebrać broń palną policjantowi lub innej osobie uprawnionej do posiadania broni palnej; dlużnik, który otrzymał o przelewie pisemne zawiadomienie pochodzące od zbywcy*.

2.2.3. Nieujawnienie znaczenia ‘biorca’. Implikacja znaczenia ‘dawca’

Z wyekscerpowanych grup imiennych wyodrębniają się konstrukcje pozbawione wykładnika opozycyjnego względem członu ‘dawca’ znaczenia ‘biorca’. Są to frazy rozwijane zarówno wyrażeniem imiesłowowym, jak i konstrukcją względną. W charakteryzowanych ustawach prawnych frazy z wyrażeniem imiesłowowym należą do nielicznych, częstsze są grupy rozbudowywane zdaniem względnym.

1. Grupy imienne z wyrażeniem imiesłowowym:

DORĘCZAJĄCY

DORĘCZAJĄCY: *doręczający* (art. 130 k.p.k.).

DAJĄCY

DAJĄCY coś: *dający zlecenie* (art. 734 § 1 k.c.).

INFORMUJĄCY

KN(os) INFORMUJĄCY: *osoba informująca* (art. 280 § 2 k.p.k.).

NADAJĄCY

KN(os) NADAJĄCY: *osoba nadająca* (art. 137 k.p.k.).

SKŁADAJĄCY

(KN(os)) SKŁADAJĄCY coś: *składający* (art. 66 § 1 k.c.); *składający ofertę* (art. 66 § 2 k.c.); *składający oświadczenie* (art. 84 § 2 k.c.); *składający pokwitowanie* (art. 853 § 2 k.c.); *osoba składająca poręczenie majątkowe* (art. 267 k.p.k.).

WYDAJĄCY

KN(inst) WYDAJĄCY: *organ wydający prawo jazdy* (art. 94 pkt 2 p.r.d.); *organ wydający homologację typu pojazdu* (art. 68a pkt 5 p.r.d.).

WYSYŁAJĄCY

KN(os) WYSYŁAJĄCY: *organ wysyłający* (art. 136 § 2 k.p.k.).

ZAWIADAMIAJĄCY

KN(os) ZAWIADAMIAJĄCY: *osoba zawiadamiająca* (art. 307 § 3 k.p.k.).

2. Grupy imienne z konstrukcją względną:

DAĆ

KN(os) {który DAĆ coś}: *strona, która go* [zadatek – R. Ł.] *dała* (art. 394 § 2 k.c.).

DOSTARCZYĆ

KN(os) {który DOSTARCZYĆ coś}: *osoba, która je* [dokumenty – R. Ł.] *dostarczyła* (art. 163 § 2 k.p.k.); *osoby, które dostarczyły informacji w ramach wywiadu środowiskowego* (art. 214 § 5 k.p.k.); *ten, kto materiału dostarczył* (art. 641 § 1 k.c.).

PRZEKAZYWAĆ/PRZEKAZAĆ

- a) **KN(os)** {który PRZEKAZYWAĆ coś}: *podmioty, które przekazują dane lub informacje do ewidencji* (art. 80e pkt 1 p.r.d.); *podmioty, które przekazują dane do ewidencji* (art. 100e pkt 1 p.r.d.);
- b) **KN(inst)** {który PRZEKAZYWAĆ coś}: *organ sądowy państwa wykonania nakazu, który przekazał osobę ściganą* (art. 607e § 3 ppkt 8 k.p.k.).

WNIEŚĆ

KN(os) {który WNIEŚĆ coś}: *osoba, która wniosła prośbę o ulaskawienie* (art. 560 § 3 k.p.k.); *strona, która wniosła skargę kasacyjną* (art. 203 p.p.s.a.); *pokrzywdzony, który przedtem wniósł oskarżenie prywatne* (art. 60 § 2 k.p.k.); *oskarżyciel prywatny, który pierwszy wniósł akt oskarżenia* (art. 497 § 3 k.p.k.); *oskarżyciel publiczny, który nie wnosi zażalenia* (art. 337 § 3 k.p.k.); *nauczyciel zatrudniony na podstawie mianowania, który wniósł podanie o przeniesienie do miejscowości, będącej miejscem stałego zamieszkania współmałżonka* (art. 70 pkt 1 uKN); *osoby, które wnoszą wkłady niepieniężne* (art. 311 § 1 ppkt 4 k.s.h.).

WYDAĆ

- a) **KN(os)** {który WYDAĆ coś}: *osoby, które orzeczenie wydały* (art. 115 § 1 k.p.k.); *przełożony, który wydał orzeczenie w pierwszej instancji* (art. 135k pkt 2 uP); *przełożony dyscyplinarny, który wydał prawomocne orzeczenie dyscyplinarne* (art. 135r pkt 6 uP);
- b) **KN(inst)** {który WYDAĆ coś}: *organ, który je* [dokumenty – R. Ł.] *wydał* (art. 98 pkt 4 p.r.d.); *organ, który wydał zezwolenie* (art. 494 § 5 k.s.h.); *organ, który wydał dokument stwierdzający uprawnienie* (art. 100b pkt 1 ppkt 9 p.r.d.); *organ, który go* [zatrzymany doku-

ment – R. Ł.] *wydał* (art. 132 pkt 3 p.r.d.); *sąd, który wydał wyrok nakazowy* (art. 506 § 1 k.p.k.); *sąd, który wydał wyrok w pierwszej instancji* (art. 561 § 1 k.p.k.); *sąd, który wydał to orzeczenie* (art. 251 § 2 k.p.k.); *sąd, który wydał zaskarżone orzeczenie* (art. 428 § 1 k.p.k.); *organ sądowy, który wydał nakaz europejski* (art. 607m § 2 k.p.k.).

ZAPŁACIĆ

KN(os) {który ZAPŁACIĆ coś}: *przewoźnik, który na podstawie swej solidarnej odpowiedzialności z konosamentu bezpośrednio zapłacił odszkodowanie* (art. 139 § 3 k.m.).

ZŁOŻYĆ

- a) **KN(os)** {który ZŁOŻYĆ coś}: *strona, która złożyła wniosek* (art. 315 § 2 k.p.k.); *wykonawcy, którzy złożyli wnioski* (art. 51 pkt 1a p.z.p.); *spadkobiercy, którzy nie złożyli w terminie żadnego oświadczenia* (art. 1016 k.c.); *osoba, która złożyła wniosek o sprostowanie* (art. 155 § 1 k.p.k.); *osoba, która złożyła poręczenie* (art. 274 k.p.k.); *osoba lub instytucja, która złożyła zawiadomienie o przestępstwie* (art. 306 § 3 k.p.k.); *osoba lub instytucja państwowa, samorządowa lub społeczna, która złożyła zawiadomienie o przestępstwie* (art. 305 § 4 k.p.k.);
- b) **KN(inst)** {który ZŁOŻYĆ coś}: *państwo, które złożyło wniosek o wydanie* (art. 604 § 2 ppkt 7 k.p.k.); *osoba lub instytucja, która złożyła zawiadomienie o przestępstwie* (art. 334 § 2 k.p.k.); *osoba lub instytucja państwowa, samorządowa lub społeczna, która złożyła zawiadomienie o przestępstwie* (art. 305 § 4 k.p.k.).

Dla grup po adiektywizacji morfologicznej charakterystyczne są imiesłowu: *doręczający, dający, informujący, nadający, składający, wydający, wysyłający i zawiadamiający*.

Wśród objętych opisem fraz są grupy jedno- i dwuskładnikowe. Grupę jednoskładnikową stanowi forma imiesłowu czynnego: *doręczający, składający*. Grupy dwuskładnikowe są złożone z członu konstytutywnego *osoba* i jego imiesłowowego określnika: *osoba informująca; osoba nadająca; osoba wysyłająca; osoba zawiadamiająca*. Do fraz dwuskładnikowych włącza się również grupy zbudowane z imiesłowu czynnego oraz konotowanego przez niego podrzędnika: *dający zlecenie; składający ofertę; składający oświadczenie; składający pokwitowanie*.

Analiza czterech ostatnich grup, a także fraz bardziej rozbudowanych pokazuje, że składnik podrzędny względem imiesłowu funkcjonuje jako wykładnik obiektu dawania. Jest nazwą określonego dokumentu: *dający zlecenie*; *składający ofertę*; *składający oświadczenie*; *składający pokwitowanie*; *osoba składająca poręczenie majątkowe*; *organ wydający prawo jazdy*; *organ wydający homologację typu pojazdu*.

Pozycja dla drugiego podrzędnika z przeciwstawiającą się aktantowi w członie konstytutywnym osobową bądź instytucjonalną rolę semantyczną 'biorca' jest wyzerowana w planie formalnym. Powierzchniowe nieujawnienie roli 'biorca' przesądza o zaniku w konstytutywnym *nomen* znaczenia konwersywnego 'dawca'. Zamiast niego pokazuje się rola semantyczna 'sprawca akcji'.

Frazy ze zdaniem względnym, w których wskutek nieodtworzenia znaczenia 'biorca' dochodzi do zaniku konwersu, są konstytuowane przez składnik z sensem 'osoba' lub 'instytucja'. Konstrukcje względne w większości służą bliższej charakterystyce osobowej roli semantycznej. Mniej przykładów dotyczy uobecniającej się w członie konstytutywnym roli instytucjonalnej.

Z wykładników osobowych najwyższą frekwencją odznacza się *osoba/osoby*: *osoba*, która złożyła poręczenie; *osoba*, która złożyła wniosek o sprostowanie; *osoby*, które wnoszą wkłady niepieniężne; *osoby*, które dostarczyły informacji w ramach wywiadu środowiskowego; *osoby*, które orzeczenie wydały. Rzadziej są to wyrażenia *podmioty* albo *strona*, np.: *podmioty*, które przekazują dane lub informacje do ewidencji; *podmioty*, które przekazują dane do ewidencji; *strona*, która złożyła wniosek; *strona*, która go [zadatek – R. Ł.] dała.

Do mniej licznych należą derywaty morfologiczne, którymi ujmuje się osobową rolę semantyczną przez czynność lub cechę, np.: *przewoźnik*, który [...] zapłacił odszkodowanie; *oskarżyciel prywatny*, który pierwszy wniósł akt oskarżenia; *spadkobiercy*, którzy nie złożyli w terminie żadnego oświadczenia; *pokrzywdzony*, który przedtem wniósł oskarżenie prywatne.

W grupach, w których członem konstytutywnym przywołuje się aktanta instytucjonalnego, funkcję tego członu pełnią m.in. wyrażenia: *organ* (*organ*, który wydał zezwolenie), *sąd* (*sąd*, który wydał wyrok nakazowy) i *instytucja* (*instytucja*, która złożyła zawiadomienie o przestępstwie).

Wchodzące w skład zdania względne predykaty informują o czynności dawania. Należą do nich: *dać*, *dostarczyć*, *przekazywać/przekazać*, *wnieść*, *wydać*, *zapłacić* i *złożyć*.

Specyfika zdań względnych z tymi czasownikami – powtórzę – polega na wyzerowaniu pozycji składniowej, przewidzianej dla językowego odpowiednika konwersywnego znaczenia 'biorca'. Wszystkie *verba* są o tyle osobliwe, że każdorazowo otwierają miejsce dla powierzchniowego wykładnika obiektu dawania. Przy czym wykazują niejednorodną łączliwość leksykalną.

Wydać i *złożyć* konotują wykładnik obiektu dawania w postaci nazwy dokumentu administracyjno-prawnego: *osoby, które **orzeczenie** wydały; organ, który wydał **dokument stwierdzający uprawnienie**; sąd, który wydał **wyrok nakazowy**; sąd, który wydał **wyrok** w pierwszej instancji; sąd, który wydał to **orzeczenie**; organ sądowy, który wydał **nakaz europejski**; strona, która złożyła **wniosek**; spadkobiercy, którzy nie złożyli w terminie żadnego **oświadczenia**; osoba, która złożyła **wniosek o sprostowanie**; osoba, która złożyła **poręczenie**; osoba lub instytucja państwowa, samorządowa lub społeczna, która złożyła **zawiadomienie o przestępstwie**.*

Dwa kolejne wyrażenia: *dać* i *zapłacić*, przyłączają nazwy środków pieniężnych: *strona, która **go** [zadatek – R. Ł.] dała; przewoźnik, który [...] zapłacił **odszkodowanie**.*

Innego typu są czasowniki *dostarczyć* i *przekazywać*. W przeciwieństwie do wyrażen *wydać* i *złożyć* cechują się fakultatywną łączliwością leksykalną. *Dostarczyć* otwiera miejsce dla zaimkowego odsyłacza do wcześniej użytej nazwy tekstu (*osoba, która **je** [dokumenty – R. Ł.] dostarczyła*), z kolei *przekazywać* dla określenia osoby (*organ sądowy państwa wykonania nakazu, który przekazał **osobę ściganą***). Ponadto dwa czasowniki konotują wyrażenie *informacje* albo *dane*: *osoby, które dostarczyły **informacji** w ramach wywiadu środowiskowego; podmioty, które przekazują **dane lub informacje** do ewidencji; podmioty, które przekazują **dane** do ewidencji.*

3. Powierzchniowa realizacja konwersu. Znaczenie gramatyczne 'biorca'

Niesymetryczność, cecha szczególnie znamienne dla konwersu 'dominujący' – 'podporządkowany', jest istotna nie tylko w opisie znaczenia gramatycznego 'dawca'. Można też o niej mówić w odniesieniu do opozycyjnej względem znaczenia 'dawca' roli 'biorca'.

W wyekscerpowanych konstrukcjach 'biorca' ujawnia się przede wszystkim jako podrzędny człon konwersywny. Bierze się to najczęściej z charakteru komunikowanych sytuacji prawnych, który wpływa na typ powiązań między uczestniczącymi w nich osobowymi i/lub instytucjonalnymi aktantami. W mniejszej liczbie wypowiedzeń znaczeniu gramatycznemu 'biorca' można przypisać cechę 'nadrzędność' ('władza'). W planie powierzchniowym odtwarza się je wówczas za pośrednictwem nazw instytucjonalnych i określeń osób w postaci morfologicznych derywatów odczasownikowych.

W zdaniach normatywnych z wpisaną w podmiot rolę 'biorca' – w przeciwieństwie do struktur, w których we wskazanej pozycji składniowej pokazuje się znaczenie 'dawca' – w mniejszym stopniu dostrzegalna jest korelacja między powierzchniowymi odpowiednikami znaczenia kategorialnego 'biorca' a predykatywnymi wykładnikami relacji konwersywnej. Przypomnę, że w strukturach scharakteryzowanych w paragrafie 2.1.1. wystąpienie w planie formalnym określonego reprezentanta znaczenia 'dawca' zależy od typu predykatywnego wykładnika konwersu. Istotne jest przy tym rozgraniczenie między odpowiednikami roli 'dawca' z cechą 'nadrzędność' a jej wykładnikami z cechą 'podrzędność'. Tak np. czasownik *wydawać/wydać* otwiera w podmiocie miejsce wyłącznie dla wyrażen, które odsyłają do osobowego lub instytucjonalnego aktanta z cechą 'nadrzędność', natomiast *składać/złożyć* konotuje w wymienionej pozycji składniowej formalne odpowiedniki tego samego aktanta z cechą 'podrzędność'. Tymczasem w wypadku roli semantycznej 'biorca' można mówić jedynie o korelacji wyrażen predykatywnych z wykładnikami nadrzędnego członu konwersywnego.

3.1. 'Biorca' w zdaniu normatywnym³¹⁶

3.1.1. 'Biorca' w pozycji podmiotu

W pozycji podmiotu występują określenia osób, a także nazwy organów instytucjonalnych. Dominują *nomina appellativa*, nazwy własne stanowią wyjątki.

Do określeń, które odnoszą się do osób, należą derywaty rzeczownikowe i formy imiesłowowe, służące charakterystyce roli semantycznej przez czynność bądź cechę (*opiekun, zbywca, świeccy, zamawiający, wysyłający*). Pojawiają się rzeczowniki rozwijane formą imiesłowu czynnego i biernego (*rodziny znajdujące się w trudnej sytuacji materialnej i społecznej; dziecko pozbawione opieki rodzicielskiej*). Izolowany przykład to nazwa sprawowanego urzędu, mianowicie Prezes Urzędu.

Określeniami instytucji są: *organ administracji publicznej, organ celny, organ administracji architektoniczno-budowlanej i nadzoru budowlanego, sąd opiekuńczy oraz NBP*.

Kontekst, w jakim dochodzi do zaistnienia badanego znaczenia gramatycznego, jest dość niejednolity. Decydują o tym: obecność wyrażenia predykatywnego w zdaniu normatywnym, brak tego wyrażenia, a także jego rodzaj. Przejdźmy do przykładów:

NBP może przyjmować od banków weksle do dyskonta i redyskonta (art. 44 pkt 1 uNBP);

W uzasadnionych przypadkach organ administracji publicznej może zażądać od strony złożenia zaliczki w określonej wysokości na pokrycie kosztów postępowania (art. 261 § 2 k.p.a.);

Dziecko pozbawione opieki rodzicielskiej ma prawo do opieki i pomocy władz publicznych (art. 72 pkt 2 Konstytucji RP).

W trzech konstrukcjach normatywnych jako językowe odpowiedniki znaczenia 'biorca' funkcjonują następujące składniki: *NBP, organ administracji publicznej, dziecko pozbawione opieki rodzicielskiej*.

³¹⁶ W poszczególnych paragrafach 3. części rozdziału analizuję te same zdania normatywne i grupy imienne, które zostały przywołane i opisane w 2. części, poświęconej roli semantycznej 'dawca'. Tym razem przyglądam się w konstrukcjach składniowych różnym typom wykładników znaczenia gramatycznego 'biorca', formom, które mogą implikować to znaczenie, oraz czynnikom uniemożliwiającym jego powierzchniowe ujawnienie.

Aby mogło się w nich przejawić znaczenie kategoriajne, niezbędne jest rozpoznanie treści niesionej przez predykatywny wykładnik konwersywnej zależności.

W pierwszym zdaniu idzie o czasownik *przyjmować*, który mówiąc o czynności 'branie', jednocześnie oddaje przypisaną aktantowi w podmiocie cechę 'aktywny'. Rola 'dawca' jako drugi uczestnik regulacji prawnej została odtworzona konstrukcją z przyimkiem *od + D*: *NBP może przyjmować od banków weksle do dyskonta i redyskonta*.

W drugim wypowiedzeniu operator modalny otwiera miejsce dla wyrażenia *zażądać*, które samo w sobie nie przesądza o ujawnieniu się konwersu: *organ administracji publicznej może zażądać od strony złożenia zaliczki w określonej wysokości na pokrycie kosztów postępowania*. Bardziej istotny jest przyłączany przez *zażądać* rzeczownik zdarzeniowy *złożenie*. Informując o czynności 'dawanie', odsyła on do wykonawcy tej czynności, innego aniżeli ujęty w podmiocie aktant. Chodzi o rolę 'dawca', również sformalizowaną konstrukcją *od + D* (*od strony*).

Trzecia struktura znacznie odbiega od omówionych zdań: *Dziecko pozbawione opieki rodzicielskiej ma prawo do opieki i pomocy władz publicznych*. Jest ona pozbawiona czasownikowego lub rzeczownikowego wykładnika, który bezpośrednio wskazywałby na czynność 'branie' albo 'dawanie'. Jak się okazuje, wyzerowanie w planie formalnym wykładnika którejs z wymienionych czynności w żaden sposób nie musi blokować realizacji konwersu 'dawca' – 'biorca'. Chcąc odnaleźć powierzchnią reprezentację członu, który przeciwstawia się roli w podmiocie, trzeba skupić uwagę na przyłączanych przez operator modalny *mieć prawo* znominalizowanych wyrażeniach i przyłączanych przez nie ich podrzędnych określnikach. Chodzi o wyrażenie współtworzące konstrukcję z przyimkiem: (*mieć prawo*) *do pomocy i opieki*, które odsyła do tego, co bierze aktant wpisany w podmiot. Na niższym poziomie składniowym przyłącza ono formę dopełniacza z rolą 'dawca' (*opieki i pomocy władz publicznych*). Wniosek zatem jest taki – powtórzę – że konwers 'dawca' – 'biorca' może się również ujawnić, jeśli na powierzchni nie ma predykatywnego wykładnika relacji.

W porównaniu z rolą semantyczną 'dawca' konwersywne znaczenie gramatyczne 'biorca' nie jest zbyt często ujmowane w pozycji podmiotu. Zaczerpnięte z ustaw prawnych konstrukcje to:

OTRZYMAĆ

M(os) OM + OTRZYMAĆ od + D coś: *Podobnie – zachowując jednak przepisy stawiające wymagania co do zdatności – [świeccy – R. Ł.] mogą otrzymać od kompetentnej władzy kościelnej zlecenie nauczania świętej nauki* (k. 229 § 3 CIC).

PRZYJMOWAĆ

M(inst) OM + PRZYJMOWAĆ od + D coś: *NBP może przyjmować od banków weksle do dyskonta i redyskonta* (art. 44 pkt 1 uNBP).

ZAŻĄDAĆ ZŁOŻENIA

M(inst) OM + ZAŻĄDAĆ od + D ZŁOŻENIA czegoś: *W uzasadnionych przypadkach organ administracji publicznej może zażądać od strony złożenia zaliczki w określonej wysokości na pokrycie kosztów postępowania* (art. 262 § 2 k.p.a.).

ŻĄDAĆ PRZEDŁOŻENIA

M(inst) OM + ŻĄDAĆ od + D PRZEDŁOŻENIA czegoś: *Organ celny może żądać od strony postępowania [...] przedłożenia dokumentów zagranicznych zalegalizowanych przez właściwe organy polskie* (art. 86 pkt 2 pr.c.).

ŻĄDAĆ PRZEDSTAWIANIA

M(inst) OM + ŻĄDAĆ od + D PRZEDSTAWIANIA czegoś: *Sąd opiekuńczy może żądać od opiekuna [...] przedstawiania dokumentów związanych z jej sprawowaniem* (art. 165 § 2 k.r.o.).

ŻĄDAĆ PRZEKAZANIA

M(os) OM + ŻĄDAĆ od + D PRZEKAZANIA czegoś: *Prezes Urzędu może żądać od kierownika zamawiającego niezwłocznego przekazania kopii dokumentów związanych z postępowaniem o udzielenie zamówienia potwierdzonych za zgodność z oryginałem przez kierownika zamawiającego* (art. 164 pkt 1 p.z.p.).

ŻĄDAĆ UDOSTĘPNIENIA

M(inst) OM + ŻĄDAĆ od + D UDOSTĘPNIENIA czegoś: *Organy administracji architektoniczno-budowlanej i nadzoru budowlanego przy wykonywaniu zadań określonych przepisami prawa budowlanego mogą żądać od uczestników procesu budowlanego, właściciela lub zarządcy obiektu budowlanego, informacji lub udostępnienia dokumentów: 1) związanych z prowadzeniem robót, przekazywaniem obiektu budowlanego do użytkowania, utrzymaniem i użytkowaniem obiektu budowlanego [...]* (art. 81c pkt 1 pr.bud.).

ŻĄDAĆ WNIESIENIA

M(os) OM + ŻĄDAĆ od + D WNIESIENIA czegoś: *Zamawiający może żądać od wykonawców wniesienia wadium, w terminie przez niego określonym, nie później jednak niż przed upływem terminu otwarcia licytacji elektronicznej* (art. 76 pkt 3 p.z.p.).

ŻĄDAĆ WYDANIA

M(os) OM + ŻĄDAĆ od + D WYDANIA czegoś: *Wysyłający może żądać od przewoźnika wydania mu odpisu listu przewozowego albo innego poświadczenia przyjęcia przesyłki do przewozu* (art. 780 § 2 k.c.).

ŻĄDAĆ/ZĄŻADAĆ ZWROTU

M(os) OM + ŻĄDAĆ/ZĄŻADAĆ od + D ZWROTU czegoś: *Opiekun może żądać od pozostającego pod opieką zwrotu nakładów i wydatków związanych ze sprawowaniem opieki* (art. 163 § 1 k.r.o.); *Zbywca może zażądać od nabywcy zwrotu wydatków i nakładów poczynionych na spadek* (art. 1054 § 2 k.c.).

(MIEĆ PRAWO) DO OPIEKI

M(os) OM + DO OPIEKI ze strony + D: *Podczas pobytu za granicą obywatel polski ma prawo do opieki ze strony Rzeczypospolitej Polskiej* (art. 36 Konstytucji RP).

(MIEĆ PRAWO) DO POMOCY

M(os) OM + DO POMOCY D/ze strony + D: *Matka przed i po urodzeniu dziecka ma prawo do szczególnej pomocy władz publicznych, której zakres określa ustawa* (art. 71 pkt 2 Konstytucji RP); *Rodziny znajdujące się w trudnej sytuacji materialnej i społecznej, zwłaszcza wielodzietne i niepełne, mają prawo do pomocy ze strony władz publicznych* (art. 71 pkt 1 Konstytucji RP).

(MIEĆ PRAWO) DO OPIEKI I POMOCY

M(os) OM + DO OPIEKI I POMOCY ze strony + D: *Dziecko pozabawione opieki rodzicielskiej ma prawo do opieki i pomocy władz publicznych* (art. 72 pkt 2 Konstytucji RP).

Wśród zdań normatywnych pod względem liczebnym dominują struktury z wyrażeniem *żądać/zażądać*, które konotuje rzeczownikowy wykładnik relacji konwersywnej (*zażądać złożenia; żądać przedłożenia; żądać przedstawiania; żądać przekazania; żądać udostępnienia; żądać wniesienia; żądać wydania; żądać/zażądać zwrotu*).

Są one charakterystyczne również dlatego, że pod wpływem czasownika *żądać/zażądać* członek wspólnoty administracyjno-prawnej odtworzony w roli 'biorca' przejawia się na powierzchni jako aktant z prawem do inicjowania poczynań uczestnika regulacji, którego formalizuje się jako przeciwstawną rolę 'dawca'³¹⁷. 'Biorca', jednocześnie 'inicjator', odznacza się cechą 'nadrzędność'. W planie formalnym ujęty najczęściej składnikiem w pozycji inicjalnej ma charakter instytucjonalny: **organ administracji publicznej może żądać od strony złożenia zaliczki; organ celny może żądać od strony postępowania przedłożenia dokumentów zagranicznych; sąd opiekuńczy może żądać od opiekuna przedstawiania dokumentów związanych z jej sprawowaniem; organy administracji architektoniczno-budowlanej i nadzoru budowlanego mogą żądać od uczestników procesu budowlanego, właściciela lub zarządcy obiektu budowlanego, informacji lub udostępnienia dokumentów.**

Jest też sygnalizowany wyrażeniami, które odsyłają do osób: **Prezes Urzędu może żądać od kierownika zamawiającego przekazania kopii dokumentów; zamawiający może żądać od wykonawców wniesienia wadium; wysyłający może żądać od przewoźnika wydania odpisu listu przewozowego; opiekun może żądać od pozostającego pod opieką zwrotu nakładów i wydatków; zbywca może żądać od nabywcy zwrotu wydatków i nakładów.**

W zdaniach pochodzących z *ustawy zasadniczej*, pozbawionych predykatywnego wykładnika relacji konwersywnej, prawa i wolności przysługują ujętym jako rola 'biorca' członkom wspólnoty administracyjno-prawnej o statusie podrzędnym³¹⁸. Wykładniki tej roli to określenia osób, m.in. frazy po adiektywizacji morfologicznej, np.: **rodziny znajdujące się w trudnej sytuacji materialnej i społecznej mają prawo do pomocy ze strony władz publicznych.** Występują też inne wyrażenia: **matka ma prawo do szczególnej pomocy władz publicznych; obywatel polski ma prawo do opieki ze strony Rzeczypospolitej Polskiej.**

Odrębny typ stanowi struktura ze słowem *otrzymać*: ma w niej miejsce nie powierzchniowa realizacja, lecz jedynie konotacja znaczenia

³¹⁷ Por. uwagi o roli 'dawca' – 'inicjator' w: 'Dawca' i 'biorca' we współczesnych..., op. cit., s. 179. Zob. też spostrzeżenia o aktancie, który inicjuje działanie innego uczestnika akcji, zamieszczone w drugim rozdziale niniejszego opracowania.

³¹⁸ Przykłady zostały wynotowane z II rozdziału *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, mówiącego o wolności, prawach i obowiązkach człowieka i obywatela.

gramatycznego 'biorca' w podmiocie: *Podobnie – zachowując jednak przepisy stawiające wymagania co do zdatości – [świeccy – R. Ł.] mogą otrzymać od kompetentnej władzy kościelnej zlecenie nauczania świętej nauki.*

Dla zanalizowanych konstrukcji charakterystyczne są dwa operatory normatywne: *móc* i *mieć prawo*. Wyrażają one, powtórzę, prawo przysługujące osobie lub instytucji, która została ujęta w pozycji podmiotu jako rola semantyczna 'biorca', np.: *zamawiający może żądać od wykonawców wniesienia wadium; organ administracji publicznej może zażądać od strony złożenia zaliczki; matka przed i po urodzeniu dziecka ma prawo do szczególnej pomocy władz publicznych; obywatel polski ma prawo do opieki ze strony Rzeczypospolitej Polskiej.*

Skorelowany z prawem obowiązek, dotyczący członka przestrzeni administracyjno-prawnej przywołanego w innym miejscu konstrukcji zdaniowej, nie ma formalnego odpowiednika.

3.1.2. 'Biorca' w pozycji dopełnienia lub przydawki

Z wcześniejszej analizy wynika, że jeśli przywołuje się rolę semantyczną 'dawca' wyrażeniem w pozycji podmiotu, to do opozycyjnego względem niej znaczenia gramatycznego 'biorca' odsyła składnik grupy werbalnej w pozycji dopełnienia. W porównaniu ze zdaniami normatywnymi, w których znaczenie 'biorca' uwidacznia się w podmiocie, struktury z wymienionym znaczeniem w dopełnieniu tworzą o wiele bardziej rozbudowaną klasę. Rozpatrywana rola semantyczna może być wyrażona także przez składnik podrzędny, który przyłączają wyrażenia przyimkowe: *na wniosek* i *na żądanie*. Składnik ten zajmuje pozycję przydawki.

Formalnymi wykładnikami badanego członu konwersywnego są określenia osób i nazwy instytucji. Wśród określeń osób przeważają dewerbalne derywaty rzeczownikowe, m.in.: *przewoźnik, pracownik, właściciel, zarządca obiektu, pracodawca, przedstawiciele właściwego organu, pracownica ciężarna, uczestnik konkursu, płatnik, organizator, nauczyciel, inwestor, funkcjonariusze innych organów*. Występują też formy imiesłowowe, np.: *ubezpieczający, składający, korzystający, używający*.

Oprócz wyszczególnionych językowych reprezentacji członu 'biorca' pojawiają się określenia typu *osoba* czy *strona*, które z uwagi na zbyt

ogólną treść są każdorazowo rozwijane, zazwyczaj konstrukcją względną, np.: *osoba, która nie spełnia warunku w ust. 1 pkt 2 lit. a i b; osoba fizyczna, prawna lub jednostka nie mająca osobowości prawnej*.

Nieliczne wśród wykładników rozpatrywanego znaczenia są nazwy piastowanych godności i sprawowanych urzędów: *Papież, dyrektor szkoły*.

Grupę instytucjonimów tworzą m.in.: *organizacje i instytucje społeczne, inne instytucje państwowe, samorządowe lub społeczne, kterycki instytut zakonny, kteryckie stowarzyszenie życia apostołskiego, sąd, właściwy organ, właściwy sąd dziennikarski, urząd skarbowy, banki, Policja, Sejm, Senat, Trybunał Konstytucyjny, Komisja Nadzoru Finansowego, Stolica Apostołska*. Mieści się w niej również wyrażenie *kompetentna władza*.

W wypadku nazw instytucjonalnych, podobnie jak wśród określeń osób, mamy do czynienia z wykładnikami znaczenia 'biorca' po nominalizacji. Wyróżniają się frazy ze zdaniem względnym, np.: *sąd pracy, o którym mowa w dziale dwunastym; urząd skarbowy, którym kieruje naczelnik urzędu skarbowego; organ, który wydał decyzję; organ, który nawiązał z nim [nauczycielem – R. Ł.] stosunek pracy*.

Dalsza analiza roli semantycznej 'biorca' oprócz uświadomienia wielości i różnorodności użytych w ustawach prawnych jej powierzchniowych wykładników, służy zobrazowaniu korelacji, jaka zachodzi między predykatywnymi wykładnikami konwersu a językowymi odpowiednikami aktanta z cechą 'nadrzędność':

DAĆ

M OM + DAĆ C(os) coś: *Wysyłający powinien dać przewoźnikowi wszelkie dokumenty potrzebne ze względu na przepisy celne, podatkowe i administracyjne* (art. 782 k.c.).

DOSTARCZAĆ/DOSTARCZYĆ

M OM + DOSTARCZAĆ/DOSTARCZYĆ C(os) coś: *Pracodawca jest obowiązany dostarczać pracownikowi środki ochrony indywidualnej, które spełniają wymagania dotyczące oceny zgodności określone w odrębnych przepisach* (art. 237 § 3 k.p.); *Pracodawca jest obowiązany dostarczyć pracownikowi nieodpłatnie odzież i obuwie robocze, spełniające wymagania określone w Polskich Normach [...]* (art. 237 § 1 k.p.); *Pracodawca jest obowiązany dostarczyć pracownikowi niezbędne środki ochrony indywidualnej*

zabezpieczające przed działaniem niebezpiecznych i szkodliwych dla zdrowia czynników występujących w środowisku pracy [...] (art. 237 § 1 k.p.).

DORĘCZYĆ

M OM + DORĘCZYĆ C(os) coś: *Przed zawarciem umowy ubezpieczenia zakład ubezpieczeń ma obowiązek doręczyć ubezpieczającemu tekst ogólnych warunków ubezpieczenia (art. 812 § 1 k.c.).*

KIEROWAĆ

M OM + KIEROWAĆ do + D(inst) coś: *Organy nadzoru budowlanego, w wyniku kontroli działania organów administracji architektoniczno-budowlanej, mogą kierować do właściwych organów zalecenia pokontrolne, z wyznaczeniem terminu ich wykonania (art. 94b pkt 2 pr.bud.).*

NADAĆ

- a) M OM + NADAĆ C(os) coś: *Prezes Rady Ministrów, na wniosek ministra właściwego do spraw wewnętrznych, złożony w porozumieniu z Ministrem Sprawiedliwości, może nadać, w drodze rozporządzenia, uprawnienia do nakładania grzywien w drodze mandatu karnego funkcjonariuszom innych organów [...] (art. 95 § 5 k.p.w.); Właściwy organ samorządu zawodowego może również nadać tytuł rzeczoznawcy osobie, która nie spełnia warunku w ust. 1 pkt 2 lit. a i b, ale posiada szczegółową wiedzę i doświadczenie w zakresie nieobjętym uprawnieniami budowlanymi (art. 15 pkt pr.bud.); Jeżeli oboje rodzice są nieznanymi, sąd opiekuńczy nadaje dziecku nazwisko (art. 89 § 3 k.r.o.); Nauczycielom spełniającym warunki, o których mowa w ust. 1, oraz nauczycielom zatrudnionym w trybie art. 9 a ust. 3 lub 4, w drodze decyzji administracyjnej, stopień awansu zawodowego nadaje: 1) nauczycielowi stażystę stopień nauczyciela kontraktowego – dyrektor szkoły (art. 9b pkt 4 uKN);*
- b) M OM + NADAĆ C(inst) coś: *Rada Ministrów może, w drodze rozporządzenia, nadać w sprawach o wykroczenia uprawnienia oskarżyciela publicznego także innym instytucjom państwowym, samorządowym lub społecznym, określając zakres spraw, w których w ramach swego działania mogą występować z wnioskiem o ukaranie za ujawnione przez siebie wykroczenia [...] (art. 17 § 4 k.p.w.).*

ODDAĆ

M (nie) OM + ODDAĆ C(os) czegoś: *Przechowawca nie może oddać rzeczy na przechowanie innej osobie, chyba że jest do tego zmuszony przez okoliczności* (art. 840 § 1 k.c.).

POWIERZYĆ

M (nie) OM + POWIERZYĆ C(inst) coś/czegoś: *Starosta nie może powierzyć gminom, w drodze porozumienia, sprawy z zakresu swojej właściwości jako organu administracji architektoniczno-budowlanej* (art. 82a pr.bud.); *Prokurator może powierzyć Policji przeprowadzenie śledztwa w całości lub w określonym zakresie albo dokonanie poszczególnych czynności śledztwa [...]* (art. 311 § 2 k.p.k.); *biskup diecezjalny, nie zaś administrator diecezji, może powierzyć parafię kłeryckiemu instytutowi zakonnemu lub kłeryckiemu stowarzyszeniu życia apostołskiego* (k. 520 § 1 CIC).

PRZEDKŁADAĆ/PRZEDŁOŻYĆ

M PRZEDKŁADA/OM + PRZEDŁOŻYĆ C(inst) coś: *Najwyższa Izba Kontroli przedkłada Sejmowi: 1) analizę wykonania budżetu państwa i założeń polityki pieniężnej; 2) opinię w przedmiocie absolutorium dla Rady Ministrów [...]* (art. 204 pkt 1 Konstytucji RP); *Rada Ministrów przedkłada Sejmowi najpóźniej na 3 miesiące przed rozpoczęciem roku budżetowego projekt ustawy budżetowej na rok następny* (art. 222 Konstytucji RP); *W czasie oraz w sposób określony we własnym prawie ekonomi i inni zarządcy mają obowiązek przedłożyć kompetentnej władzy sprawozdanie z wykonanego zarządu* (k. 636 § 2 CIC).

PRZEDSTAWIAĆ/PRZEDSTAWIĆ

- a) M OM + PRZEDSTAWIAĆ/PRZEDSTAWIĆ C(os) coś: *Biskup diecezjalny obowiązany jest co pięć lat przedstawiać Papieżowi sprawozdanie o stanie powierzonej sobie diecezji, według formy i w czasie określonym przez Stolicę Apostolską* (k. 399 § 1 CIC);
- b) M PRZEDSTAWIA/PRZEDSTAWI/OM + PRZEDSTAWIĆ C(inst) coś: *Prezes NBP w ciągu 5 miesięcy od zakończenia roku budżetowego przedstawia Sejmowi roczne sprawozdanie z działalności NBP* (art. 70 uNBP); *Najwyższa Izba Kontroli przedstawia Sejmowi coroczne sprawozdanie ze swej działalności* (art. 204 pkt 2 Konstytucji RP); *W okresie 2 lat od wejścia w życie Konstytucji Rada Ministrów przedstawi Sejmowi projekty ustaw niezbędnych*

do stosowania Konstytucji (art. 236 pkt 1 Konstytucji RP); [...] biskup diecezjalny, który uważa, że jego diecezja powinna otrzymać biskupa pomocniczego, powinien przedstawić Stolicy Apostolskiej listę przynajmniej trzech prezbiterów odpowiedniejszych na ten urząd (k. 377 & 4 CIC).

PRZEKAZYWAĆ/PRZEKAZAĆ

- a) M PRZEKAZUJE/OM + PRZEKAZAĆ C(os) coś: **Zamawiający przekazuje uczestnikowi konkursu regulamin konkursu w terminie 5 dni od dnia zgłoszenia wniosku o jego przekazanie (art. 116 pkt 3 p.z.p.); Inwestor, oddając do użytkowania obiekt budowlany, przekazuje właścicielowi lub zarządcy obiektu dokumentację budowy i dokumentację powykonawczą (art. 60 pr.bud.); W razie przeniesienia na inną osobę własności pojazdu zarejestrowanego dotychczasowy właściciel przekazuje nowemu właścicielowi dowód rejestracyjny i kartę pojazdu, jeżeli była wydana (art. 78 pkt 1 p.r.d.); Pracownik, który otrzymał skargę dotyczącą jego działalności, obowiązany jest przekazać ją niezwłocznie swojemu przełożonemu służbowemu (art. 87 k.p.);**
- b) M OM + PRZEKAZAĆ C(inst) coś: **[...] sąd lub prokurator może przekazać sprawę do rozpoznania jedynie właściwemu sądowi dziennikarskiemu (art. 54 p.p.).**

PRZYŚLUGIWAĆ

coś PRZYŚLUGUJE C(os) od + D: **W razie śmierci pracownika w czasie trwania stosunku pracy lub w czasie pobierania po jego rozwiązaniu zasiłku z tytułu niezdolności do pracy wskutek choroby rodzinie przysługuje od pracodawcy odprawa pośmiertna (art. 93 § 1 k.p.); Pracownikowi, który uległ wypadkowi przy pracy, przysługuje od pracodawcy odszkodowanie za utratę lub uszkodzenie [...] (art. 237 § 2 k.p.).**

PRZYZNAĆ

M PRZYZNA/OM + PRZYZNAĆ C(os) coś: **Organ państwowy, który ustanowił kuratora, przyzna mu na jego żądanie stosowne wynagrodzenie za sprawowanie kurateli (art. 179 § 1 k.r.o.); Sąd może ponadto przyznać najbliższym członkom zmarłego stosowne odszkodowanie, jeżeli wskutek jego śmierci nastąpiło znaczne pogorszenie ich sytuacji życiowej (art. 446 § 3 k.c.); Sąd opiekuńczy może ojcu przyznać władzę rodzicielską także po ustaleniu ojcostwa (art. 93 § 2 k.r.o.).**

SKŁADAĆ/ZŁOŻYĆ

- a) M OM + ZŁOŻYĆ C(os) coś: *Pracownik uprawniony do urlopu wychowawczego może złożyć pracodawcy wniosek o obniżenie jego wymiaru czasu pracy do wymiaru nie niższego niż połowa pełnego wymiaru czasu pracy w okresie, w którym mógłby korzystać z takiego urlopu (art. 186 k.p.); Cudzoziemiec zamierzający zawrzeć małżeństwo jest obowiązany złożyć kierownikowi urzędu stanu cywilnego dokument stwierdzający, że zgodnie z właściwym prawem może zawrzeć małżeństwo (art. 56 pkt 1 p.a.s.c.);*
- b) M OM + SKŁADAĆ/ZŁOŻYĆ C(inst)/do+D(inst)/w+Ms(inst) coś: *Podatnicy, którzy osiągają dochody z działów specjalnych produkcji rolnej, są obowiązani składać w terminie do dnia 30 listopada roku poprzedzającego rok podatkowy urzędowi skarbowemu deklaracje według wzoru o rodzajach i rozmiarach zamierzonej produkcji w roku następnym (art. 43 pkt 1 u.p.d.o.f.); Każdy ma prawo składać petycje, wnioski i skargi w interesie publicznym, własnym lub innej osoby za jej zgodą do organów władzy publicznej oraz do organizacji i instytucji społecznych w związku z wykonywanymi przez nie zadaniami zleconymi z zakresu administracji publicznej (art. 63 Konstytucji RP); Do dnia 31 stycznia roku następującego po roku podatkowym osoba duchowna jest obowiązana złożyć w urządzie skarbowym, którym kieruje naczelnik urzędu skarbowego, właściwą według miejsca wykonywania funkcji o charakterze duszpasterskim roczną deklarację według ustalonego wzoru [...] (art. 44 pkt 4 z.p.d.o.f.).*

SLUŻYĆ

coś SŁUŻY C(inst) od + D: [...] *stronie, która poniosła szkodę, służy odszkodowanie od organu, który wydał decyzję (art. 287 p.p.s.a.).*

UDOSTĘPNIAC/UDOSTĘPNIĆ

- a) M UDOSTĘPNIAC/OM + UDOSTĘPNIAC C(os) coś: *Pracodawca udostępnia pracownikom tekst przepisów dotyczących równego traktowania w zatrudnieniu w formie pisemnej informacji rozpowszechnionej na terenie zakładu pracy [...] (art. 94 k.p.); Właściciel lub zarządca obiektu budowlanego jest obowiązany udostępniać dokumenty, o których mowa w art. 64 ust. 3, przedstawicielom właściwego organu oraz innym jednostek organizacyjnych i orga-*

nów upoważnionych do kontroli utrzymania obiektów budowlanych we właściwym stanie technicznym oraz do kontroli przestrzegania przepisów obowiązujących w budownictwie (art. 65 pr.bud.);

- b) **M NA ŻĄDANIE + D(os) OM + UDOSTĘPNIĆ** coś: **Pracodawca, na żądanie pracownika, jest obowiązany udostępnić do wglądu dokumenty, na których podstawie zostało obliczone jego wynagrodzenie (art. 85 § 5 k.p.).**

UDZIELAĆ/UDZIELIĆ

- a) **M UDZIELA/OM + UDZIELAĆ (NA WNIOSEK + D(os)) C(os)** czegoś: **Nauczycielowi zatrudnionemu w pełnym wymiarze zajęć na czas określony, po przepracowaniu co najmniej 7 lat w szkole, dyrektor szkoły udziela urlopu dla poratowania zdrowia, w celu przeprowadzenia zaleconego leczenia, w wymiarze nieprzekraczającym jednorazowego roku, z zastrzeżeniem ust. 2 (art. 73 pkt 1 uKN); Po zamknięciu przewodu sądowego przewodniczący udziela głosu stronom oraz ich przedstawicielom (art. 162 § 1 k.k.s.); Pracodawca jest obowiązany udzielać pracownicy ciężarnej zwolnień od pracy na zalecone przez lekarza badania lekarskie przeprowadzane w związku z ciążą, jeżeli badania te nie mogą być przeprowadzone poza godzinami pracy (art. 185 § 2 k.p.); Najwyższy przełożony [...] może z ważnej przyczyny udzielić zakonnikowi profesowi ślubów wieczystych, indultu eksklustracyjnego (k. 686 § 1 CIC); Osobie fizycznej, prawnej lub jednostce nie mającej osobowości prawnej, o ile posiada zdolność prawną, które nie mają zdolności kredytowej, bank może udzielić kredytu [...] (art. 70 pkt 2 pr.bank.); Na pisemny wniosek pracownika pracodawca może udzielić mu urlopu bezpłatnego (art. 174 § 1 k.p.); W zamian za czas przepracowany w godzinach nadliczbowych pracodawca, na pisemny wniosek pracownika, może udzielić mu w tym samym wymiarze czasu wolnego od pracy (art. 151 § 1 k.p.);**
- b) **M OM + UDZIELAĆ/UDZIELIĆ C(inst)** czegoś: **NBP może udzielać bankom kredytu refinansowego w złotych w celu uzupełnienia ich zasobów pieniężnych (art. 42 pkt 1 uNBP); Mniszkom tylko Stolica Apostolska może udzielić indultu eksklustracyjnego (k. 686 § 2 CIC);**
- c) **M OM + UDZIELIĆ NA WNIOSEK + D(os)** czegoś: **Pracodawca jest obowiązany udzielić na żądanie pracownika i w terminie**

przez niego wskazanym **nie więcej niż 4 dni urlopu** w każdym roku kalendarzowym (art. 167 k.p.).

WNIEŚĆ

M OM + WNIEŚĆ **do + D(inst)** coś: **Pracownik może wnieść odwołanie od wypowiedzenia umowy do sądu pracy, o którym mowa w dziale dwunastym** (art. 44 k.p.); **Organ, o którym mowa w art. 325 d, może wnieść akt oskarżenia bezpośrednio do sądu, chyba że prokurator postanowi inaczej** (art. 331 § 2 k.p.k.).

WPLACIĆ

M OM + WPLACIĆ **C(os)** coś: **Podatnik uzyskujący dochód, o którym mowa w art. 24 ust. 5 pkt 7, jest obowiązany wpłacić płatnikowi kwotę należnego zryczałtowanego podatku dochodowego przed terminem określonym w art. 42 ust. 1** (art. 41 pkt 8 u.p.d.o.f.); **W warunkach aukcji lub przetargu można zastrzec, że przystępujący do aukcji lub przetargu powinien, pod rygorem niedopuszczenia do nich, wpłacić organizatorowi określoną sumę [...]** (art. 70 § 1 k.c.).

WYDAWAĆ/WYDAĆ

- a) M WYDAJE/OM + WYDAĆ **C(os)** coś: **Dyrektor szkoły [...]** **wydaje nauczycielowi skierowanie na badania kontrolne w celu stwierdzenia braku przeciwwskazań do pracy na określonym stanowisku** (art. 73 pkt 6 uKN); **[...] pracodawca jest obowiązany niezwłocznie wydać pracownikowi świadectwo pracy** (art. 97 § 1 k.p.); **Przedsiębiorca składowy jest obowiązany wydać składającemu pokwitowanie, które powinno wymieniać rodzaj, ilość, oznaczenie oraz sposób opakowania rzeczy [...]** (art. 853 § 2 k.c.); **Finansujący powinien wydać korzystającemu rzecz w takim stanie, w jakim znajdowała się ona w chwili wydania finansującemu przez zbywcę** (art. 709 § 1 k.c.); **Komisja kwalifikacyjna lub egzaminacyjna wydaje nauczycielowi zaświadczenie odpowiednio o akceptacji lub zdaniu egzaminu** (art. 9g pkt 9 uKN);
- b) M WYDAJE **C(inst)** coś: **W przypadku spełnienia przez instytucję finansową warunków, o których mowa w ust. 1, Komisja Nadzoru Finansowego wydaje tej instytucji zaświadczenie, że spełnia te wymogi** (art. 48h pkt 2a pr.bank.);
- c) M NA WNIOSEK + **D(os)** OM + WYDAĆ coś: **Po przekazaniu sądowi skargi sąd może na wniosek skarżącego wydać postano-**

wienie o wstrzymaniu wykonania w całości lub w części aktu lub czynności, o których mowa w § 1 [...] (art. 61 § 3 p.p.s.a.).

WYPŁACAĆ/WYPŁACIĆ

M WYPŁACA/OM + WYPŁACIĆ C(os) coś: *Pracownikowi używającemu własnej odzieży i obuwia roboczego, zgodnie z § 2, pracodawca wypłaca ekwiwalent pieniężny w wysokości uwzględniającej ich aktualne ceny (art. 237 § 4 k.p.); Nauczycielowi dyplomowanemu, który uzyskał tytuł honorowy profesora oświaty, organ prowadzący wypłaca jednorazową gratyfikację pieniężną w wysokości 6-miesięcznego ostatnio pobieranego wynagrodzenia zasadniczego (art. 31 uKN); Bank może wypłacić dłużnikowi lub osobie trzeciej, o których mowa w ust. 1, wynagrodzenie za okres korzystania z przyjętej kwoty (art. 102 pkt 3 pr.bank.).*

WYSTAWIAĆ

M NA ŻĄDANIE + D(os) WYSTAWIA C(os) coś: *Dyrektor szkoły, na żądanie nauczyciela, wystawia nauczycielowi legitymację służbową (art. 11a pkt 1 uKN).*

WYSTĘPOWAĆ/WYSTĄPIĆ

- a) M OM + WYSTĄPIĆ do + D(os) z czymś: *Pracownik może w ciągu 7 dni od otrzymania świadectwa pracy wystąpić z wnioskiem do pracodawcy o sprostowanie świadectwa (art. 97 § 2 k.p.);*
- b) M WYSTĘPUJE/OM + WYSTĄPIĆ do + D(inst) z czymś: *Z wnioskiem o udzielenie urlopu wychowawczego nauczyciel występuje do organu, który nawiązał z nim stosunek pracy (art. 67a pkt 1 uKN); Krajowa Rada Sądownictwa może wystąpić do Trybunału Konstytucyjnego z wnioskiem w sprawie zgodności z konstytucją aktów normatywnych w zakresie, w jakim dotyczą one niezależności sądów i niezawisłości sędziów (art. 186 pkt 2 Konstytucji RP).*

ZWRACAĆ/ZWRÓCIĆ

M ZWRACA/OM + ZWRÓCIĆ C(os) coś: *[...] właściwy organ zwraca bezzwłocznie inwestorowi dokumenty, o których mowa w ust. 1 pkt. 1, 4 i 5 (art. 57 pkt 8 pr.bud.); Jeżeli wskutek uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia nastąpiła śmierć poszkodowanego, zobowiązany do naprawienia szkody powinien zwrócić koszty leczenia i pogrzebu temu, kto je poniósł (art. 446 § 1 k.c.); Po zakończeniu użyczenia biorący do używania obowiązany jest zwrócić używającemu rzecz w stanie niepogorszonym (art. 718 § 1 k.c.).*

W konstrukcjach zdaniowych rola semantyczna 'biorca' ma charakter osobowy albo instytucjonalny. Struktury z aktantem osobowym należą do częstszych, wypowiedzenia z rolą instytucjonalną są nieliczne.

Miejsce dla składnika osobowego otwierają wyrażenia predykatywne: *dać* (*wysyłający powinien dać **przewoźnikowi** wszelkie dokumenty*); *dostarczać/dostarczyć* (*pracodawca jest obowiązany dostarczać **pracownikowi** środki ochrony indywidualnej*); *doręczyć* (*zakład ubezpieczeń ma obowiązek doręczyć **ubezpieczającemu** tekst*); *oddać* (*przechowawca nie może oddać rzeczy na przechowanie **innej osobie***); *przyznać* (*sąd opiekuńczy może **ojcu** przyznać władzę rodzicielską*); *udostępniać* (*pracodawca udostępnia **pracownikom** tekst przepisów*); *wpłacić* (*przystępujący do aukcji lub przetargu powinien wpłacić **organizatorowi** określoną sumę*); *wypłacać/wypłacić* (***nauczycielowi dyplomowanemu, który uzyskał tytuł honorowy profesora oświaty**, organ prowadzący wypłaca jednorazową gratyfikację pieniężną*); *wystawiać* (*dyrektor szkoły wystawia **nauczycielowi** legitymację służbową*) oraz *zwracać/zwrócić* (*biorący do używania obowiązany jest zwrócić **użyczającemu** rzecz*).

Składnik, który odsyła wyłącznie do aktanta instytucjonalnego, konotuje jeden czasownik – *wnieść* (*organ, o którym mowa w art. 325d, może wnieść akt oskarżenia bezpośrednio **do sądu***).

Pozostałe *verba* odznaczają się fakultatywną łączliwością, tzn. oprócz określenia osobowego przyłączają także wykładnik omawianej roli w postaci nazwy instytucji. Są to: *nadać*, *przedstawiać*, *przekazywać/przekazać*, *przysługiwać*, *składać/złożyć*, *udzielać*, *wydawać/wydać* oraz *występować/wystąpić*.

Wyrażenia z rolą konwersywną 'biorca' występują najczęściej w formie celownika, wymaganej przez następujące czasowniki: *dać* (*dać **przewoźnikowi***); *dostarczać/dostarczyć* (*dostarczać/dostarczyć **pracownikowi***); *doręczyć* (*doręczyć **ubezpieczającemu***); *nadać* (*nadać **dziecku***); (*nie*) *oddać* (*nie oddać **innej osobie***); *powierzyć* (*powierzyć **Policji***); *przedkładać/przedłożyć* (*przedkładać **Sejmowi**, przedłożyć **kompetentnej władzy***); *przedstawiać/przedstawić* (*przedstawić **Papieżowi**, przedstawić **Stolicy Apostolskiej***); *przekazywać/przekazać* (*przekazywać **uczestnikowi konkursu**, przekazać **swójemu przełożonemu służbowemu***); *przyznać* (*przyznać **najbliższemu członkowi zmarłego***); *składać/złożyć* (*składać **urzędowi skarbowemu**, złożyć **kierownikowi***

urzędu stanu cywilnego); udostępniać (udostępniać *pracownikom*); udzielać/udzielić (udzielać *bankom*, udzielić *mniszkom*); wpłacić (wpłacić *płatnikowi*); wydawać/wydać (wydawać *nauczycielowi*, wydać *tej instytucji*); wystawiać (wystawiać *nauczycielowi*); zwracać/zwrócić (zwracać *inwestorowi*, zwracać *temu, kto je* [koszty leczenia i pogrzebu – R. Ł.] *poniósł*).

Jeśli wyrażeniem w formie celownika jest zaimek, w zdaniu normatywnym można zaobserwować działanie systemu wewnątrztekstowych odniesień, mianowicie anaforę³¹⁹. Zaimkowy wykładnik kategorialnego znaczenia 'biorca' funkcjonuje wtedy jako odsyłacz do treści, jaką niesie przyłączany przez wyrażenie przyimkowe *na wniosek* składnik w dopełniaczu: *na pisemny wniosek **pracownika** pracodawca może udzielić **mu** urlopu bezpłatnego; pracodawca na pisemny wniosek **pracownika**, może udzielić **mu** w tym samym wymiarze czasu wolnego od pracy*.

Z systemem wewnątrztekstowych odniesień mamy do czynienia, co prawda rzadko, jeśli odsyłaczem do wcześniej wyrażonej treści jest rzeczownik: *dyrektor szkoły na żądanie **nauczyciela** wystawia **nauczycielowi** legitymację służbową*.

W ukazujących anaforę przykładach pod wpływem obecnych w nich wyrażen przyimkowych: *na wniosek* i *na żądanie*, znaczenie gramatyczne 'biorca' przejawia się jako aktant inicjujący działania osobowej roli w podmiocie.

Pojawiają się również zdania normatywne bez anafory, w których powierzchnią reprezentacją członu konwersywnego 'biorca' jest przyłączana przez wymienione wyrażenia forma imiesłowu lub rzeczownik, np.: *sąd może na wniosek **skarżącego** wydać postanowienie; pracodawca na żądanie **pracownika** jest obowiązany udostępnić do wglądu dokumenty*.

Wśród pozostałych wyrażen służących przywoływanu członu 'biorca' jest m.in. konstrukcja *do + D*. Każdorazowo konotują ją dwa czasowniki: *wnieść* (*organ, o którym mowa w art. 325d, może wnieść akt oskarżenia bezpośrednio **do sądu**; pracownik może wnieść odwołanie **do sądu pracy, o którym mowa w dziale dwunastym***) oraz *występować/wystąpić* (*z wnioskiem o udzielenie urlopu wychowawczego **nauczyciel***

³¹⁹ Wykorzystaną technikę anaforyczną określa się mianem *pronominalizacji* – Z. Topolińska, *Składnia grupy imiennej*, op. cit., s. 327.

występuje *do organu, który nawiązał z nim stosunek pracy*; Krajowa Rada Sądownictwa może wystąpić *do Trybunału Konstytucyjnego z wnioskiem*). Niekiedy miejsce dla wskazanego wykładnika otwiera słowo *składać*: *każdy ma prawo składać petycje, wnioski i skargi do organów władzy publicznej oraz do organizacji i instytucji społecznych*.

Inną konstrukcją jest *w + Ms*: *osoba duchowna jest obowiązana złożyć w urządzie skarbowym, którym kieruje naczelnik urzędu skarbowego, roczną deklarację*. Współtworzący ją lokalizujący przyimek w sprawie, że zamiast semantycznej roli konwersywnej ‘biorca’ pokazuje się w niej znaczenie gramatyczne ‘miejsce’.

Jak wynika z wcześniejszej analizy, w zdaniach z odtworzonym w dopełnieniu członem ‘biorca’ opozycyjny względem niego drugi człon konwersu uobecnia się w podmiocie, np.: *pracodawca jest obowiązany dostarczyć pracownikowi nieodpłatnie odzież i obuwie robocze; sąd lub prokurator może przekazać sprawę do rozpoznania jedynie właściwemu sądowi dziennikarskiemu; komisja kwalifikacyjna lub egzaminacyjna wydaje nauczycielowi zaświadczenie*.

Wyjątek stanowią struktury z wyrażeniem *przysługiwać* lub *służyć*. Ponieważ w pozycji podmiotu ujmuje się w nich to, co może być dawane, znaczenie ‘dawca’ zamiast w wymienionej pozycji składniowej przejawia się w konstrukcji *od + D*: *rodzinie przysuguje od pracodawcy odprawa pośmiertna; stronie, która poniosła szkodę, służy odszkodowanie od organu, który wydał decyzję*. Rozpatrywane wypowiedzenia są charakterystyczne również dlatego, że w przeciwieństwie do innych zdań obrazują układ konwersywny mimo braku w planie formalnym uwypuklającego go wyrażenia predykatywnego.

Kolejna istotna kwestia, związana z opisem znaczenia gramatycznego ‘biorca’ – podkreśliłam to wcześniej – dotyczy stopnia powiązania jego powierzchniowych odpowiedników z typem użytego w zdaniu normatywnym czasownika. Pojawiają się konstrukcje zdaniowe, w których doszło do skorelowania językowej reprezentacji badanego znaczenia i predykatywnego wykładnika relacji konwersywnej, przy czym należą one do nielicznych. To struktury z nadrzędną rolą semantyczną ‘biorca’, w których skład wchodzi czasowniki: *przedkładać/przedłożyć* (np.: *Najwyższa Izba Kontroli przedkłada Sejmowi analizę [...] i opinię; ekonomi i inni zarządcy mają obowiązek przedłożyć kompetentnej*

władzy sprawozdanie); *przedstawiać/przedstawić* (np.: *biskup diecezjalny obowiązany jest przedstawiać **Papieżowi** sprawozdanie; Prezes NBP przedstawia **Sejmowi** roczne sprawozdanie z działalności NBP*); *składać/złożyć* (np.: *cudzoziemiec zamierzający zawrzeć małżeństwo jest obowiązany złożyć **kierownikowi urzędu stanu cywilnego** dokument; podatnicy, którzy osiągają dochody z działów specjalnych produkcji rolnej, są obowiązani składać **urzędowi skarbowemu** deklaracje*); *wnieść* (np.: *pracownik może wnieść odwołanie od wypowiedzenia umowy **do sądu pracy, o którym mowa w dziale dwunastym***); *występować/wystąpić z wnioskiem* (np.: *z wnioskiem nauczyciel występuje **do organu, który nawiązał z nim stosunek pracy***).

W zbadanych wypowiedzeniach, była o tym mowa w paragrafie 2.1.1., do najczęściej stosowanych operatorów modalnych należą: wyrażenie *być obowiązany*, rzadziej *obowiązany być*, oraz czasownik *móc*. Inne, mniej częste operatory to: *powinien*, *mieć obowiązek* i *mieć prawo*. Są one o tyle szczególne, że pozwalają na bliższą charakterystykę (część z nich wyraża prawo, część obowiązek) nie tyle osoby czy instytucji, ujętej w dopełnieniu w roli semantycznej ‘biorca’, ile członka przestrzeni administracyjno-prawnej, który uobecnia się w podmiocie jako kategoriałne znaczenie ‘dawca’.

Na przywilej w postaci prawa, przysługujący osobie ujawnionej w pozycji dopełnienia, wskazują nieliczne struktury z czasownikiem *przysługiwać*: ***rodzinnie przysługuje** od pracodawcy odprawa pośmiertna; **pracownikowi, który uległ wypadkowi przy pracy, przysługuje** od pracodawcy odszkodowanie*. Podobnie może być postrzegane zdanie z wyrażeniem *służy prawo*: ***stronie, która poniosła szkodę, służy odszkodowanie** od organu, który wydał decyzję*.

W osobną klasę układają się zdania normatywne, w których w pozycji dopełnienia zamiast roli ‘biorca’ pokazuje się zmodyfikowane znaczenie konwersywne ‘odbiorca’. Są to struktury z wyrażeniami predykatywnymi mówiącymi o informowaniu:

INFORMOWAĆ/POINFORMOWAĆ

- a) M INFORMUJE/OM + POINFORMOWAĆ **B(os)** o czymś: ***Przedsiębiorca prowadzący działalność gospodarczą w zakresie, o którym mowa w art. 110, informuje ministra do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego o zakresie i przedmiocie prowadzonej działalności w terminie trzydziestu dni od dnia rozpoczęcia tej***

działalności (art. 110 pkt 1 p.p.s.a); **Bank informuje Prezesa Narodowego Banku Polskiego o zamierzonej emisji papierów wartościowych na 30 dni przed terminem emisji, wskazując warunki i wartość emisji** (art. 89 pkt 2 pr.bank.); *W razie faktycznej zmiany stanu upoważniającego do obniżki zaliczek lub utraty możliwości do opodatkowania dochodów zgodnie z art. 6, podatnik jest zobowiązany poinformować o tym płatnika [...]* (art. 32 pkt 1c u.p.d.o.f.);

b) M INFORMUJE/OM + POINFORMOWAĆ **B(inst)** o czymś: **Rzecznik Praw Obywatelskich corocznie informuje Sejm i Senat o swojej działalności oraz o stanie przestrzegania wolności i praw człowieka i obywatela** (art. 212 Konstytucji RP); **Bank Krajowy, o którym mowa w ust. 3, jest obowiązany informować Komisję Nadzoru Finansowego o każdej znaczącej transakcji w rozumieniu ustawy o nadzorze uzupełniającym z podmiotami, o których mowa w ust. 3, z wyłączeniem transakcji dotyczących zaangażowań w rozumieniu art. 71** (art. 141i pkt 4 pr.bank.).

POWIADAMIAĆ/POWIADOMIĆ

- a) M OM + POWIADAMIAĆ/POWIADOMIĆ **B(os)** o czymś: **Komisja Nadzoru Finansowego jest obowiązana niezwłocznie powiadamiać ministra właściwego do spraw finansów publicznych o zmianach [...]** (art. 52 pkt 9 pr.c.); **Poręczający jest obowiązany niezwłocznie powiadomić sąd lub prokuratora o wiadomych mu poczynaniach oskarżonego, zmierzających do uchylecia się od obowiązku stawienia się na wezwanie lub do utrudniania w inny bezprawny sposób postępowania** (art. 273 § 2 k.p.k.); **Bank jest obowiązany niezwłocznie powiadomić, w sposób określony w umowie, osoby będące dłużnikami banku z tytułu zabezpieczenia kredytu, jeżeli kredytobiorca spóźnia się z jego splatą** (art. 76a pr.bank.);
- b) M OM + POWIADOMIĆ **B(inst)** o czymś: **Poręczający jest obowiązany niezwłocznie powiadomić sąd lub prokuratora o wiadomych mu poczynaniach oskarżonego, zmierzających do uchylecia się od obowiązku stawienia się na wezwanie lub do utrudniania w inny bezprawny sposób postępowania** (art. 273 § 2 k.p.k.).

PRZEKAZYWAĆ INFORMACJE

M PRZEKAZUJE INFORMACJE **C(os)** o czymś: **Przedsiębiorca przekazuje ministrowi do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego informacje dotyczące [...]** (art. 110 pkt 2 p.p.s.a.).

UDZIELAĆ INFORMACJI

M OM + UDZIELAĆ INFORMACJI C(inst): *Banki, zewnętrzne instytucje oceny wiarygodności kredytowej oraz agencje kredytów eksportowych, z których ocen korzystają banki, są obowiązane udzielać Komisji Nadzoru Finansowego informacji niezbędnych do weryfikacji spełniania warunków korzystania z tych ocen (art. 128 pkt 5 pr.bank.).*

ZAWIADAMIAĆ/ZAWIADOMIĆ

- a) M ZAWIADAMIA/ZAWIADOMI/OM+ ZAWIADOMIĆ B(os) o czymś: *O zastosowanej karze pracodawca zawiadamia pracownika na piśmie [...] (art. 110 k.p.); O przesłaniu wniosku o ukaranie oskarżyciel publiczny zawiadamia ujawnionego pokrzywdzonego [...] (art. 26 § 1 k.p.w.); O wniesieniu odwołania organ administracji publicznej, który wydał decyzję, zawiadomi strony (art. 131 k.p.); O zastosowaniu tymczasowego aresztowania sąd jest obowiązany bezzwłocznie zawiadomić osobę najbliższą dla oskarżonego [...] (art. 261 § 1 k.p.k.); O zmianach, o których mowa w ust. 1, 2 i 4, podatnik jest obowiązany zawiadomić w formie pisemnej naczelnika urzędu skarbowego, najpóźniej w terminie siedmiu dni od powstania okoliczności powodujących zmiany (art. 36 pkt 7 u.z.p.d.o.f.); W razie zmiany miejsca wykonywania funkcji osoba duchowna jest zobowiązana w terminie siedmiu dni zawiadomić o tym naczelników urzędów skarbowych właściwych według dotychczasowego i nowego miejsca wykonywania funkcji oraz podać dane niezbędne do ustalenia wysokości ryczałtu według nowego miejsca wykonywania funkcji (art. 49 pkt 1 u.z.p.d.o.f.); O złożeniu przedmiotu świadczenia do depozytu sądowego dłużnik powinien niezwłocznie zawiadomić wierzyciela, chyba że zawiadomienie napotyka na trudne do przezwyciężenia przeszkody (art. 468 § 1 k.c.); Korzystający powinien niezwłocznie zawiadomić finansującego o utracie rzeczy (art. 709 § 2 k.c.); Przewoźnik powinien zawiadomić niezwłocznie odbiorcę o nadejściu przesyłki do miejsca przeznaczenia (art. 784 k.c.);*
- b) M OM+ ZAWIADAMIAĆ/ZAWIADOMIĆ B(inst) o czymś: *Strony oraz ich przedstawiciele mają obowiązek zawiadamiać sąd o każdej zmianie swojego zamieszkania, adresów do doręczeń lub siedziby (art. 70 § 1 p.p.s.a.); Inwestor jest obowiązany bezzwłocznie zawiadomić właściwy organ o zmianie: 1) kierownika budowy lub robót,*

2) inspektora nadzoru inwestorskiego, 3) projektanta sprawującego nadzór autorski, podając, od kiedy nastąpiła zmiana (art. 44 pkt 1 pr.bud.); **Bank krajowy, którego oddział lub przedstawicielstwo zostało otwarte za granicą, jest obowiązany zawiadomić Komisję Nadzoru Finansowego o podjęciu i zaprzestaniu działalności przez oddział lub przedstawicielstwo** (art. 140 pr.bank.).

Wyrażenia predykatywne, które wpływają na modyfikację konwersywnego znaczenia 'biorca', to zarówno czasowniki, jak i analityzmy werbo-nominalne: *informować/poinformować, powiadamiać/powiadomić, zawiadamiać/zawiadomić, przekazywać informacje oraz udzielać informacji*. Ze zmodyfikowaną rolą semantyczną 'odbiorca' mamy najczęściej do czynienia w zdaniach tworzonych lub współtworzonych przez czasownik *zawiadamiać/zawiadomić*.

W planie formalnym rola 'odbiorca' uobecnia się m.in. jako aktant wykonujący określoną czynność, np.: *o zastosowanej karze pracodawca zawiadamia **pracownika**; o złożeniu przedmiotu świadczenia dłużnik powinien niezwłocznie zawiadomić **wierzyciela**; przewoźnik powinien zawiadomić **odbiorcę** o nadejściu przesyłki; korzystający powinien zawiadomić **finansującego** o utracie rzeczy; o przesłaniu wniosku o ukaranie oskarżyciel publiczny zawiadamia ujawnionego **pokrzywdzonego***.

Może się także przejawiać jako partycypant, który sprawuje znaczący urząd, np.: *bank informuje **Prezesa Narodowego Banku Polskiego** o zamierzonej emisji; przedsiębiorca prowadzący działalność gospodarczą informuje **ministra do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego**; podatnik jest obowiązany zawiadomić **naczelnika urzędu skarbowego***.

Niejednokrotnie zmodyfikowany człón konwersywny ma wymiar instytucjonalny, m.in.: *strony oraz ich przedstawiciele mają obowiązek zawiadamiać **sąd** o każdej zmianie swojego zamieszkania; inwestor jest obowiązany zawiadomić **właściwy organ** o zmianie; Rzecznik Praw Obywatelskich informuje **Sejm i Senat** o swojej działalności; banki, zewnętrzne instytucje oceny wiarygodności kredytowej oraz agencje kredytów eksportowych, z których ocen korzystają banki, są obowiązane udzielać **Komisji Nadzoru Finansowego** informacji*.

Kwalifikacja normatywna, sygnalizowana przez występujące w badanych zdaniach operatory modalne (*być obowiązany, powinien, mieć obowiązek*), służy dokładniejszej charakterystyce osobowego

bądź instytucjonalnego członka wspólnoty, który został ujawniony na powierzchni jako zmodyfikowana rola semantyczna ‘nadawca’. Treść normatywna dotycząca osoby czy instytucji przywołanej jako znaczenie gramatyczne ‘odbiorca’ – idzie o szeroko rozumiane prawo – nie ma swojego językowego odpowiednika (por. paragraf 2.1.1.).

3.1.3. Nieujawnienie znaczenia ‘dawca’

Wśród wypowiedzeń, w których wskutek nieujawnienia znaczenia gramatycznego ‘dawca’ konwers nie może zaistnieć, są dwa rodzaje struktur. Pierwszy stanowią konstrukcje z wyrażeniem *żądać/zażądać*, które przyłącza predykatywny wykładnik relacji. Drugi rodzaj reprezentują zdania z wyrażeniem *mieć prawo* lub *przysługiwać*, pozbawione formalnego wykładnika konwersywnej zależności:

ZAŻADAĆ ZŁOŻENIA

M(os) OM + ZAŻADAĆ ZŁOŻENIA czegoś: *Gdy stronę zastępuje adwokat lub radca prawny, przewodniczący może zażądać złożenia takiego załącznika w wyznaczonym terminie* (art. 104 p.p.s.a.).

ŻADAĆ UDOSTĘPNIENIA

M(os) OM + ŻADAĆ UDOSTĘPNIENIA czegoś: *Przysposobiony po uzyskaniu pełnoletniości może żądać udostępnienia księgi stanu cywilnego w części dotyczącej dotychczasowego aktu urodzenia* (art. 49 pkt 2a k.r.o.).

ŻADAĆ ZWROTU

M(os) OM + ŻADAĆ ZWROTU czegoś: *Składający może w każdym czasie żądać zwrotu rzeczy oddanej na przechowanie* (art. 844 § 1 k.c.).

(MIEĆ PRAWO) DO UZYSKIWANIA INFORMACJI

M(os) MA PRAWO DO UZYSKIWANIA INFORMACJI o czymś: *Obywatel ma prawo do uzyskiwania informacji o działalności organów władzy publicznej oraz osób pełniących funkcje publiczne* (art. 61 pkt 1 Konstytucji RP).

(MIEĆ PRAWO) DO INFORMACJI

M(os) MA PRAWO DO INFORMACJI o czymś: *Każdy ma prawo do informacji o stanie i ochronie środowiska* (art. 74 pkt 3 Konstytucji RP).

(MIEĆ PRAWO) DO WYNAGRODZENIA/ODSZKODOWANIA

M(os) MA PRAWO DO WYNAGRODZENIA/ODSZKODOWANIA: *Pracownik ma prawo do godziwego wynagrodzenia* (art. 13 k.p.); *Pracownicy mają prawo do jednakowego wynagrodzenia za jednakową pracę lub pracę o jednakowej wartości* (art. 183c § 1 k.p.); *W okresie wypowiedzenia pracownik ma prawo do wynagrodzenia w wysokości przysługującej przed odwołaniem* (art. 70 § 2 k.p.); *Każdy bezprawnie pozbawiony wolności ma prawo do odszkodowania* (art. 41 pkt 5 Konstytucji RP).

PRZYSŁUGIWAĆ

coś PRZYSŁUGUJE **C(os):** *Pracownikowi, który nie pozostawał w związku z wyborem na urlopie bezpłatnym, przysługuje odprawa w wysokości jednomiesięcznego wynagrodzenia* (art. 75 k.p.); *Nauczycielowi zatrudnionemu na podstawie mianowania, z którym rozwiązano stosunek pracy z przyczyn określonych w ust. 1, przysługuje odprawa w wysokości sześciomiesięcznego wynagrodzenia zasadniczego* (art. 20 pkt 2 uKN); *Nauczycielowi, o którym mowa w ust. 1, posiadającemu kwalifikacje do zajmowania stanowiska nauczyciela, przysługuje nauczycielski dodatek mieszkaniowy* (art. 54 pkt 3 uKN); [...] *pracownikowi przysługuje ekwiwalent pieniężny* (art. 171 § 1 k.p.); [...] *pracownicy przysługują świadczenia określone w odrębnych przepisach* (art. 177 § 4 k.p.); *Członkom Rady przysługuje wynagrodzenie w wysokości równej wynagrodzeniu wiceprezesów NBP* (art. 14 pkt 3 uNBP).

W wypowiedzeniach zostało odtworzonych kilka elementów treściowych, które mogą być pomocne w rozpoznaniu konwersu. W zdaniach z czasownikiem *żądać/zażądać* chodzi o osobowego aktanta w pozycji podmiotu, przyłączany przez *żądać/zażądać* znominalizowany wykładnik relacji konwersywnej oraz konotowane przez ten wykładnik wyrażenie z sensem 'obiekt dawania': *przewodniczący może zażądać złożenia takiego załącznika; przysposobiony po uzyskaniu pełnoletniości może żądać udostępnienia księgi stanu cywilnego; składający może w każdym czasie żądać zwrotu rzeczy*.

W strukturach bez predykatywnego wykładnika konwersywnej zależności, poza jednym wyjątkiem, mamy do czynienia z odtworzoną osobową rolą semantyczną i obiektem nienazwanej czynności. Specyfika struktur polega na innym usytuowaniu powierzchniowych

odpowiedników osobowego aktanta i obiektu czynności. W zdaniach z operatorem *mieć prawo* rola osobowa uwidacznia się w podmiocie, natomiast do obiektu czynności, najczęściej w postaci środka pieniężnego, odsyła człon podrzędny konotowanej przez operator modalny konstrukcji *do + D*: **każdy ma prawo do informacji; pracownik ma prawo do godziwego wynagrodzenia; pracownicy mają prawo do jednakowego wynagrodzenia; każdy bezprawnie pozbawiony wolności ma prawo do odszkodowania.**

Ponieważ w wypowiedzeniach konstytuowanych przez *przysługiwać* w pozycji podmiotu przywołuje się obiekt czynności – jego wykładnikiem jest zazwyczaj znominalizowane określenie środka płatniczego – ujęty formą celownika osobowy aktant przejawia się w dopełnieniu, np.: **pracownikowi, który nie pozostawał w związku z wyborem na urlopie bezpłatnym, przysługuje odprawa w wysokości jednomiesięcznego wynagrodzenia; nauczycielowi, o którym mowa w ust. 1, posiadającemu kwalifikacje do zajmowania stanowiska nauczyciela, przysługuje nauczycielski dodatek mieszkaniowy; pracownikowi przysługuje ekwiwalent pieniężny.**

Jak była mowa wcześniej, nieobecność w planie powierzchniowym osobowego lub instytucjonalnego aktanta, opozycyjnego względem osobowej roli semantycznej, do której odtworzenia doszło w podmiocie bądź dopełnieniu, przesądza o zaniku relacji ‘dawca’ – ‘biorca’.

Omówione dwa rodzaje struktur są o tyle charakterystyczne, że w każdym z nich istnieją warunki do powierzchniowej realizacji znaczenia gramatycznego ‘dawca’, a tym samym do zaistnienia konwersu. W zdaniach z *żądać/zażądać*, a także z *przysługiwać* miejsce dla formalnego odpowiednika znaczenia ‘dawca’ otwierają wymienione czasowniki. Wyzerowanym wykładnikiem tego znaczenia jest konstrukcja *od + D*.

Konstrukcje normatywne z wyrażeniem *mieć prawo* różnią się od omówionych zdań. Aby można było w nich prześledzić warunki dla zaistnienia nieujawnionego znaczenia gramatycznego ‘dawca’, konieczne jest skoncentrowanie uwagi na właściwościach konotacyjnych znominalizowanych wyrażen, należących do niższego poziomu składniowego. Chodzi o przyłączane przez operator *mieć prawo* rzeczowniki odsłowne, które wchodzą w skład konstrukcji *do + D*: **obywatel ma prawo do uzyskiwania informacji; każdy ma prawo do informacji.**

Analiza pokazuje, że każde z wyszczególnionych wyrażeń dopuszcza powierzchniowe odtworzenie znaczenia ‘dawca’ (np.: *obywatel ma prawo do uzyskiwania informacji* [od kogoś/czegoś]; *każdy ma prawo do uzyskania informacji* [od kogoś/czegoś]).

3.2. ‘Biorca’ w grupie imiennej

3.2.1. ‘Biorca’ w członie konstytutywnym

W grupach imiennych stanowiących produkty adiektywizacji morfologicznej albo syntaktycznej rola konwersywna ‘biorca’ ujawnia się m.in. w członie konstytutywnym. Na jej zaistnienie wpływają następujące składniki: wyrażenie predykatywne w formie imiesłowowej lub osobowej oraz konotowane przez to wyrażenie podrzędniiki. Jeden z nich wyraża sens ‘obiekt dawania’, z kolei drugi przeciwstawiający się znaczeniu ‘biorca’ człon konwersywny ‘dawca’.

Frazy imienne z wymienionymi składnikami pojawiają się w aktach normatywnych, ale rzadko. Do wyekscerpowanych konstrukcji należą: jedna grupa imienna po adiektywizacji morfologicznej i dwie frazy po adiektywizacji syntaktycznej.

1. Grupa imienna z wyrażeniem imiesłowowym:

OTRZYMUJĄCY

KN(os) OTRZYMUJĄCA na terytorium + D coś: *osoba otrzymująca na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej olej kontrybucyjny przewieziony drogą morską stosownie do postanowień art. 10 Protokołu z 2003 r., w ilości 150 tys. ton lub więcej* (art. 281d k.m.).

2. Grupy imienne ze zdaniem względnym:

ODEBRAĆ

KN(os) {która USIŁUJE ODEBRAĆ C(os) coś}: *osoba, która usiłuje bezprawnie, przemocą odebrać broń palną policjantowi lub innej osobie uprawnionej do posiadania broni palnej* (art. 17 pkt 1 uP).

OTRZYMAĆ

KN(os) {który OTRZYMAŁ coś [IMŁ od + D(os)]}: **dłużnik, który otrzymał o przelewie pisemne zawiadomienie pochodzące od zbywcy** (art. 515 k.c.).

We frazie rozwijanej formą imiesłowową występują składniki: określenie osoby w funkcji członu konstytutywnego (*osoba*), predykatywny wykładnik relacji konwersywnej (*otrzymujący*) i forma biernika, odsyłająca do tego, co bierze ujęty konstytutywnym *nomen* aktant (*olej kontrybucyjny*). W skład frazy wchodzi również konstrukcja z przyimkiem wtórnym, którą można by potraktować jako wykładnik członu ‘dawca’ (*na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej*), przy czym za sprawą współtworzącego konstrukcję lokalizującego przyimka wtórnego *na terytorium* zamiast roli konwersywnej ‘dawca’ ujawnia się w niej niekonwersywne znaczenie gramatyczne ‘miejsce’.

W zdaniach względnych rozbudowujących grupy po nominalizacji pojawiają się czasownikowe wykładniki relacji konwersywnej: *odebrać* i *otrzywać*. Każdy z nich uwypukla analizowaną zależność, widzianą z perspektywy znaczenia wpisanego w człon konstytutywny, tzn.: ktoś, kto jest bliżej określony w zdaniu względnym, daje³²⁰ – *osoba usiłuje odebrać; dłużnik otrzymał*. Czasownik otwiera miejsce dla formy biernika, którą został ujęty obiekt czynności: *osoba usiłuje odebrać broń palną; dłużnik otrzymał pisemne zawiadomienie*.

W pierwszym przykładzie występuje forma celownika odsyłająca do opozycyjnej względem znaczenia w członie konstytutywnym roli semantycznej ‘dawca’: *osoba – usiłuje odebrać broń palną policjantowi lub innej osobie uprawnionej do noszenia broni palnej*.

W drugiej grupie z konstrukcją względną strukturalizacja roli ‘dawca’ przedstawia się inaczej: *dłużnik, który otrzymał o przelewie pisemne zawiadomienie pochodzące od zbywcy*. Na niższym poziomie zdania względnego funkcjonuje znominalizowane wyrażenie *zawiadomienie*. ‘Dawca’ ujawnia się w konstrukcji *od + D*, przyłączanej przez imiesłów, który stanowi bezpośrednie określenie wyrażenia *zawiadomienie*: *dłużnik – otrzymał pisemne zawiadomienie pochodzące od zbywcy*.

³²⁰ W tej sytuacji jest nieistotne, czy chce dać, czy też nie.

3.2.2. 'Biorca' w składniku zdania względnego

Grupy imienne, w których kategoriałne znaczenie 'biorca' przywołuje się innym składnikiem aniżeli konstytutywne *nomen*, należą do wyjątków. Są to frazy rozwijane konstrukcją względną:

komisant, który bez upoważnienia komitenta udzielił osobie trzeciej kredytu lub zaliczki (art. 771 k.c.);

wierzyciele, którzy udzielili upadłemu kredytu (art. 472 pkt 3 p.u.n.).

Jeśli w członie konstytutywnym uwidacznia się rola 'dawca', do znaczenia 'biorca' odsyłają składniki zdania względnego. Wykładnikami tego znaczenia są określenia osób w pozycji dopełnienia: *udzielił osobie trzeciej; udzielili upadłemu*.

3.2.3. Implikacja lub nieujawnienie znaczenia 'dawca'

Do liczniejszych grup po nominalizacji należą frazy, w których brakuje odrębnego wykładnika roli semantycznej, przeciwstawiającej się konwersywnemu znaczeniu 'biorca'. Są wśród nich zarówno grupy z wyrażeniem imiesłowowym, jak i konstrukcją względną.

1. Grupy z wyrażeniem imiesłowowym:

OTRZYMUJĄCY

K(os) OTRZYMUJĄCY coś: *podatnicy otrzymujący darowizny* (art.18 pkt 1f u.p.d.o.p.).

NABYWAJĄCY

K(inst) NABYWAJĄCY coś: *spółka publiczna nabywająca akcje w celu wypełnienia zobowiązań wynikających z instrumentów dłużnych zamiennych na akcje* (art. 362 § 1 ppkt 2a k.s.h.).

PRZEJMUJĄCY

K(os) PRZEJMUJĄCY coś: *osoba przejmująca dług* (art. 519 § 2 k.c.).

PRZYJMUJĄCY

K(inst) PRZYJMUJĄCY coś: *organ przyjmujący protest* (art. 64 § 3 k.m.).

UZYSKUJĄCY

K(os) UZYSKUJĄCY coś: *osoba uzyskująca dane* (art. 20c pkt 5 uP); *podatnik uzyskujący przychody* (art. 11 pkt 1 u.z.p.d.o.f.); *podatnik [...] uzyskujący wyłącznie dochody z tytułu działalności wykonywanej poza terytorium Rzeczypospolitej Polskiej* (art. 26b pkt 9a u.p.d.o.f.); *podatnik uzyskujący dochód, o którym mowa w art. 24 ust. 5 pkt 7* (art. 41 pkt 8 u.p.d.o.f.); *podatnicy uzyskujący w roku podatkowym przychody* (art. 25 pkt 2a u.p.d.o.p.).

2. Grupy ze zdaniem względnym:

DORĘCZYĆ

K(os) {któremu DORĘCZONO coś}: *oskarżony, któremu doręczono wezwanie* (art. 479 § 1 k.p.k.); *obwiniony, któremu doręczono wezwanie na rozprawę* (art. 71 § 4 k.p.w.).

NABYWAĆ/NABYĆ

- a) **K(os)** {którzy OM + NABYĆ coś}: *akcjonariusze, którzy mają nabyć akcje* (art. 418 § 2 k.s.h.);
- b) **K(inst)** {który NABYWAĆ coś}: *instytucja finansowa, która nabywa za wynagrodzeniem w pełni pokryte akcje na cudzy rachunek* (art. 362 § 1 ppkt 4 k.s.h.).

OTRZYMAĆ

- a) **K(os)** {który OTRZYMAĆ coś}: *pracownik, który otrzymał odpłatność* (art. 92 § 2 k.p.); *sprzedawca, który otrzymał cenę wyższą od ceny sztywnej* (art. 537 § 2 k.c.); *płatnicy, którzy otrzymali oświadczenie* (art. 25 pkt 12 u.p.d.o.f.); *współwłaściciel, który w wyniku zniesienia współwłasności, otrzymał gospodarstwo rolne* (art. 217 k.c.); *policejant, który nie otrzymał lokalu mieszkalnego na podstawie decyzji administracyjnej o przydziale* (art. 94 pkt 1 UP); *nauczyciel religii zatrudniony na podstawie mianowania, który otrzymał na podstawie odpowiednich przepisów skierowanie do innej szkoły* (art. 18 pkt 5 uKN); *wspólnik, który wbrew przepisom prawa lub postanowieniom spółki otrzymał wypłatę (odbiorca)* (art. 198 § 1 k.s.h.);
- b) **K(inst)** {który OTRZYMAĆ coś}: *organ, który otrzymał postanowienie* (art. 155 § 2 p.p.s.a.); *organ, który otrzymał wniosek* (art. 243 k.p.a.); *organ, który otrzymał skargę* (art. 231 k.p.a.);

POWIERZYĆ

- a) **K(os)** {któremu ZOSTAĆ POWIERZONYM coś}: *podmiot, któremu został powierzony pojazd* (art. 78a pkt 5 p.r.d.); *pracownik, któremu powierzono z obowiązkiem zwrotu albo do wyliczenia się pieniądze, papiery wartościowe* (art. 124 § 1 k.p.);
- b) **K(os)** {któremu POWIERZONO coś}: *nauczyciel, któremu powierzono stanowisko kierownicze* (art. 42 pkt 6 uKN).

PRZEJAĆ

K(os) {który PRZEJAĆ coś}: *wierzyciel hipoteczny, który przejął statek w posiadanie zgodnie z przepisami § 1-4* (art. 85 § 5 k.m.).

PRZEKAZAĆ

K(inst) {któremu ZOSTAĆ PRZEKAZANYM coś}: *sąd, któremu sprawa została przekazana* (art. 190 p.p.s.a.).

PRZYJAĆ

K(os) {któremu PRZYJAĆ coś}: *spadkobierca, który spadek przyjął* (art. 1051 k.c.); *spadkobierca, który przyjął spadek z dobrodziejstwem inwentarza* (art. 1032 § 1 k.c.); *wierzyciel, który przyjął świadczenie* (art. 378 k.c.).

PRYZNAĆ

- a) **K(os)** {któremu ZOSTAĆ PRYZNANYM coś}: *strona, której zostało przyznane prawo do pomocy* (art. 239 p.p.s.a.);
- b) **K(os)** {któremu PRYZNANO coś}: *pracownik, któremu przyznano odszkodowanie* (art. 51 § 2 k.p.).

SKIEROWAĆ

- a) **K(os)** {dla której BYĆ SKIEROWANYM coś}: *osoba, dla której pismo było skierowane* (art. 142 k.p.k.);
- b) **K(inst)** {do którego SKIEROWANO coś}: *sąd, do którego wniosek skierowano* (26 § 1 k.p.w.).

ZŁOŻYĆ

K(inst) {do którego ZŁOŻONO coś}: *organ, do którego wniosek złożono* (art. 127 k.p.k.).

UZYSKAĆ

K(os) {który UZYSKAĆ coś}: *nauczyciel, który w trakcie pracy zawodowej uzyskał wyższy poziom wykształcenia niż określony w akcie nadania stopnia awansu zawodowego* (art. 9f pkt 1 uKN); *nauczyciel dyplomowany, który uzyskał tytuł honorowy profesora oświaty* (art. 31 uKN); *nauczyciel, który uzyskał stopień nauczyciela*

kontraktowego w ciągu dwóch lat od dnia podjęcia pierwszej pracy zawodowej (art. 61 pkt 1 uKN); **osoba, która uzyskała stwierdzenie nabycia spadku** (art. 1025 § 2 k.c.); **osoby, które przed dniem wejścia w życie ustawy uzyskały uprawnienia budowlane lub stwierdzenie posiadania przygotowania zawodowego do pełnienia samodzielnych funkcji technicznych w budownictwie** (art. 104 pr.bud.).

WNIEŚĆ

K(inst) {do którego ZOSTAĆ WNIESIONYM coś}: **sąd, do którego został wniesiony pozew o uchylenie albo stwierdzenie nieważności uchwały** (art. 516 § 1 k.s.h.).

WYDAĆ

K(os) {któremu ZOSTAĆ WYDANYM coś}: **zastawnik, któremu rzecz została wydana** (art. 318 k.c.).

WYPŁACIĆ

K(os) {której WYPŁACONO coś}: **osoby, którym na podstawie dyspozycji wkładem na wypadek śmierci wypłacono kwoty z naruszeniem ust. 4** (art. 56 pkt 6 pr.bank.).

ZŁOŻYĆ

K(inst) {w którym ZOSTAĆ ZŁOŻONYM coś}: **sąd rejestrowy, w którym opinia biegłych została złożona** (art. 536 § 3 k.s.h.).

Fraz powstałych w drodze adiektywizacji morfologicznej jest mało. Konstytuuje je, poza dwoma wyjątkami, osobowy składnik nominalny. Mogą nim być wyrażenia: *osoba* (np.: *osoba przejmująca dług*); *pracownicy* (*pracownicy otrzymujący wynagrodzenie*); *podatnicy* (np.: *podatnicy uzyskujący w roku podatkowym przychody*).

W funkcji predykatywnych wykładników konwersywnej zależności występują imiesłowy: *otrzymujący, przejmujący i uzyskujący*³²¹. W grupie z instytucjonalnym członem konstytutywnym jest to *przyjmujący* (*organ przyjmujący protest*).

Wyrażenia imiesłowowe otwierają miejsce dla wykładnika obiektu brania w postaci środka pieniężnego, np.: *pracownicy otrzymujący*

³²¹ Wcześniej, pisząc o znaczeniach gramatycznych grup imiennych po nominalizacji, oprócz konwersów 'dominujący' – 'podporządkowany' i 'dawca' – 'biorca', wydzieliłam układ 'ten, który coś uzyskuje' – 'ten, który coś traci'. Grupy z wyrażeniem *uzyskujący*, a także frazy ze zdaniem względnym, zawierającym czasownik *uzyskiwać/uzyskać* – inaczej aniżeli w niniejszym opracowaniu – włączyłam do powierzchniowych wykładników tworzącego trzeci konwers znaczenia 'ten, który coś uzyskuje'; zob.: *Znaczenia gramatyczne znominalizowanych...*, op. cit., s. 281 i 285-286.

wynagrodzenie; podatnicy otrzymujący *darowizny*; osoba przejmująca *dług*; podatnicy uzyskujący *przychody*; podatnik uzyskujący *dochód*; spółka publiczna nabywająca *akcje*. Rzadziej konotują wykładnik innego obiektu: organ przyjmujący *protest*; osoba uzyskująca *dane*.

Żaden z imiesłowów nie przyłącza składnika z rolą semantyczną 'dawca'. To sprawia, że konwers 'dawca' – 'biorca' jest niewidoczny w planie formalnym.

Grupy imienne stanowiące efekt adiektywizacji syntaktycznej są o wiele liczniejsze. Układają się w dwie klasy. Pierwszą klasę reprezentują frazy, w których wskutek nieujawnienia członu 'dawca' układ konwersywny nie występuje. Czasowniki w zdaniu względnym: *otrzymać*, *przejąć*, *przyjąć* i *uzyskać*, otwierają miejsce dla wyrażenia z sensem 'obiekt', m.in.: *pracownik, który otrzymał odprawę*; *współwłaściciel, który otrzymał gospodarstwo rolne*; *osoba, która uzyskała stwierdzenie nabycia spadku*; *spadkobierca, który spadek przyjął*; *wierzyciel hipoteczny, który przejął statek w posiadanie*; *nauczyciel, który uzyskał stopień nauczyciela kontraktowego*.

Drugą klasę tworzą grupy, w których w obrębie zdania względnego dochodzi do implikacji roli semantycznej 'dawca'. To powoduje, że konwers 'dawca' – 'biorca' nie zanika, lecz staje się mniej czytelny. Implikacja roli, która przeciwstawia się znaczeniu wpisanemu w człon konstytutywny, dokonuje się za sprawą dwóch form gramatycznych przybieranych przez następujące czasowniki: *doręczyć*, *powierzyć*, *przekazać*, *przyznać*, *skierować*, *złożyć*, *wydać* oraz *wypłacić*. Dwie formy werbalne to: forma bierna i forma bezosobowa.

W omawianych przykładach formę bierną przyjmują wyrażenia: *powierzyć* (*podmiot, któremu został powierzony pojazd*; *pracownik, któremu zostały powierzone z obowiązkiem zwrotu albo do wyliczenia się pieniądze, papiery wartościowe*); *przekazać* (*sąd, któremu sprawa została przekazana*); *przyznać* (*strona, której zostało przyznane prawo do pomocy*); *skierować* (*osoba, dla której pismo było skierowane*); *wnieść* (*sąd, do którego został wniesiony pozew*); *wydać* (*zastawnik, któremu rzecz została wydana*); *złożyć* (*sąd rejestrowy, w którym opinia biegłych została złożona*).

W formie bezosobowej pojawiają się: *doręczyć* (*oskarżony, któremu doręczono wezwanie*); *obwiniony, któremu doręczono wezwanie na rozprawę*); *przyznać* (*pracownik, któremu przyznano odszkodowanie*);

*powierzyć (nauczyciel, któremu **powierzono** stanowisko kierownicze); złożyć (organ, do którego wniosek **złożono**); wypłacić (osoby, którym na podstawie dyspozycji wkładem na wypadek śmierci **wypłacono** kwoty).*

4. Podsumowanie

Liczne i niejednolite zdania normatywne oraz grupy imienne pozwalają na dokładną charakterystykę konwersu ‘dawca’ – ‘biorca’, a także na bliższe określenie jego specyfiki. Tworzące konwers role semantyczne, utożsamiane z wybranymi podmiotami przestrzeni administracyjno-prawnej, są osobowe lub instytucjonalne. W istniejące między nimi relacje wpisuje się hierarchiczność, warunkowana przez ustalone, ogólnie przyjęte reguły porządku społecznego. Wymieniona cecha rzutuje na nadrzędno-podrzedne usytuowanie dwóch opozycyjnych względem siebie członów konwersu.

Podstawowe założenie, które ukierunkowało opis relacji konwersywnej w dwóch konstrukcjach: zdaniu normatywnym i grupie imiennej – tak jak w wypadku układu ‘dominujący’ – ‘podporządkowany’ – stanowiła teza, iż aby w określonym miejscu planu formalnego mogło dojść do zaistnienia jednego członu konwersu, w jego innym miejscu konieczne jest ujawnienie się drugiego członu konwersywnego. Innymi słowy, jeśli w podmiocie pokazuje się znaczenie ‘dawca’, to przeciwstawiający mu się człon ‘biorca’ uobecnia się najczęściej w pozycji dopełnienia. I odwrotnie: ujęcie w pozycji podmiotu roli ‘biorca’ sprawia, że znaczenie ‘dawca’ jest sformalizowane w dopełnieniu.

Wniosek jest taki, że relacja konwersywna, zależnie od tego, jakie znaczenie gramatyczne przejawia się w podmiocie, może zostać odtworzona z dwóch różnych perspektyw. Ujęcie któregoś z członów konwersu składnikiem w pozycji podmiotu jest o tyle szczególne, że wiąże się z wyeksponowaniem tego członu. Z oglądu tekstów prawnych wynika, że w wymienionej pozycji składniowej najczęściej ujawnia się rola ‘dawca’, znaczenie ‘biorca’ przywołuje się zazwyczaj w dopełnieniu.

Jeśli mianownikiem ujmuje się rolę ‘dawca’, do znaczenia ‘biorca’ odsyłają forma celownika albo składniki konotowane przez przyimek *do* lub wyrażenia przyimkowe: *na wniosek* i *na żądanie*. Jeżeli mia-

ownik wskazuje na znaczenie 'biorca', 'dawca' ujawnia się w formie dopełniacza bądź składniku podrzędnym przyłączanym przez przyimek *od* lub *ze strony*.

Ze służących przywoływaniu roli 'biorca' wyrażen przyimkowych szczególnie charakterystyczne są: *na wniosek + D* i *na żądanie + D*. Funkcjonując w licznych strukturach, ukazują rolę semantyczną jako inicjatora działania, którego wykonawca to aktant wpisany w podmiot.

W sytuacji, gdy mamy do czynienia z konwersem w grupie imiennej po nominalizacji – chodzi wyłącznie o frazy ze zdaniem względnym – o jego ujęciu z dwóch różnych perspektyw przesądza typ znaczenia niesionego przez człon konstytutywny. Jeśli we wskazanym członie przejawia się rola 'dawca', do zaistnienia znaczenia 'biorca' dochodzi w jednym ze składników zdania względnego. W wypadku gdy konstytutywne *nomen* wyraża znaczenie gramatyczne 'biorca', składnik zdania względnego odsyła do roli semantycznej 'dawca'.

Powierzchniowe odpowiedniki omówionych znaczeń konwersywnych, tzn. wyrażenia zajmujące pozycję podmiotu, dopełnienia lub przydawki w zdaniu normatywnym, a także będące członem konstytutywnym frazy imiennej albo składnikiem rozwijającego ten człon zdania względnego, są ciekawe od strony leksykalnej. Analiza dowiodła, że całość stanowi dość rozbudowany i niejednorodny rejestr. Tworzą go nazwy własne i pospolite, przy czym większość to *appellativa*. W skład rejestru wchodzi z jednej strony określenia osób, zaś z drugiej nazwy instytucjonalne.

W zdaniu normatywnym wśród wykładników obydwu znaczeń gramatycznych przeważają określenia osobowe. Wyodrębniają się liczne rzeczowniki dewerbalne i mniej częste formy imiesłowowe, charakteryzujące człony konwersu przez czynność bądź cechę. Jako językowe reprezentacje roli 'dawca', rzadziej znaczenia 'biorca', pojawiają się również nazwy sprawowanych urzędów i piastowanych godności. Ponadto roli 'biorca' są przyporządkowane powierzchniowe odpowiedniki: *osoba*, *podmiot* czy *strona*, każdorazowo rozwijane określeniami. Duża liczba wyrażen, które odsyłają tak do osób, jak i organów instytucjonalnych, to produkty adiektywizacji morfologicznej albo syntaktycznej.

W grupie imiennej jako leksykalne wykładniki konwersywnych znaczeń gramatycznych funkcjonuje również szereg określeń osobowych. Z nielicznych nazw instytucjonalnych z uwagi na częstość użycia

wyróżniają się wyrażenia *organ* i *sąd*. Wśród określeń osobowych dominują rzeczownikowe derywaty odczasownikowe. Oprócz nich pojawiają się formy imiesłowowe. Do charakterystycznych należą także: *osoba*, *podmiot* i *strona*. Specyfika trzech wyrażen polega na tym, że jeśli odsyłają do aktanta ujętego konstytutywnym *nomen*, to, poza kilkoma wyjątkami, podlegają rozbudowywaniu.

W planie powierzchniowym oprócz wykładników ról semantycznych 'dawca' i 'biorca' ważną funkcję pełnią wyrażenia predykatywne, jednoznacznie wskazujące na zależność, jaka łączy dwa człony konwersu. Niektóre z nich, mianowicie: *informować/poinformować*, *powiadamiać/powiadomić* oraz *zawiadamiać/zawiadomić*, są o tyle szczególne, że przyczyniają się do modyfikacji konwersywnych znaczeń gramatycznych. Decydują o przejawieniu się zamiast znaczenia 'dawca' roli 'nadawca', zaś zamiast znaczenia 'biorca' – roli 'odbiorca'.

W konstrukcji normatywnej wyrażenia sygnalizujące zależność konwersywną konstytuują zdanie albo współtworzą je wraz z operatorami modalnymi. Są to czasowniki w formie osobowej lub bezokoliczniku (np.: *udostępnia*; *wydaje*; *może przyznać*; *ma prawo składać*; *mogą otrzymać*; *może przyjmować*). Niekiedy – idzie o struktury z widoczną w podmiocie rolą semantyczną 'biorca' – wyrażeniami, które sygnalizują relację konwersywną, są rzeczowniki zdarzeniowe konotowane na niższym poziomie składniowym przez wchodzący w skład konstrukcji werbalnej bezokolicznik (np.: *zażądać złożenia*; *żądać przedłożenia*; *żądać przedstawiania*; *żądać przekazania*).

Z opisu wypowiedzeń z ujętym w podmiocie członem 'biorca' wynika również, iż obecność na powierzchni predykatywnego wykładnika relacji konwersywnej nie musi być koniecznym warunkiem ujawnienia się konwersu. Tak np. w zdaniach bez tego wykładnika, które zawierają operator *mieć prawo*, dla rozpoznania konwersu istotne okazują się sensy należących do niższego poziomu składniowego wyrażen po nominalizacji i ich podrzędników.

W grupie imiennej po nominalizacji wykładniki relacji konwersywnej zależnie od typu adiektywnej formalizacji mogą być dwójakiego rodzaju. We frazach po adiektywizacji syntaktycznej mają postać czasowników tworzących zdanie względne. W grupach stanowiących produkty adiektywizacji morfologicznej wykładnikami konwersu są pochodzące od czasowników imiesłowu.

W konstrukcjach składniowych, poza wyjątkami w kształcie dwuskładnikowych fraz po nominalizacji, wyrażenia predykatywne otwierają prawostronnie miejsce dla podrzędników, które wskazują na 'obiekt dawania/brania'. Dzięki wykładnikom odsyłającym do różnych obiektów czynności możliwe jest uszczegółowienie, a tym samym wzbogacenie charakterystyki konwersywnych ról semantycznych. Dla ilustracji, w zdaniach normatywnych z ujętą w podmiocie rolą 'dawca' przejawia się ona się jako: 'ten, kto daje dokument administracyjno-prawny lub inny typ tekstu'; 'ten, kto daje środek pieniężny'; 'ten, kto daje jakąś inną rzecz materialną'; 'ten, kto daje coś niematerialnego'. Jeśli z kolei w pozycji podmiotu jest przywoływana rola 'biorca', to ujawnia się ona w trojakim wymiarze, tzn. jako: 'ten, kto bierze dokument administracyjno-prawny bądź inny tekst'; 'ten, kto bierze środek pieniężny' i 'ten, kto bierze coś niematerialnego'.

Zważywszy na hierarchiczność członów konwersu w poszczególnych klasach, które są zróżnicowane ze względu na obiekt czynności – chodzi głównie o przykłady z rolą 'dawca' – można mówić o korelacji wyrażen predykatywnych z wykładnikami osobowego lub instytucjonalnego aktanta w pozycji podmiotu. Uściślając, inne czasowniki pojawiają się w zdaniu normatywnym, jeśli roli 'dawca' jest przyporządkowana 'nadrzędność'; inne *verba* tworzą lub współtworzą to zdanie, jeśli rola 'dawca' wyróżnia się cechą 'podrzędność'. W wypadku członu konwersywnego 'biorca' powiązanie jego formalnego odpowiednika z predykatywnym wykładnikiem relacji konwersywnej występuje w mniejszej liczbie przykładów. Są to konstrukcje normatywne, w których rolę semantyczną 'biorca' cechuje 'nadrzędność'.

Oprócz zdań normatywnych i fraz imiennych, w których mamy do czynienia z powierzchniową realizacją układu 'dawca' – 'biorca', obszerną klasę stanowią struktury i grupy z konwersem mniej wyrazistym, a także formalnie nieujawnionym. Jej wielkość uwytkła się zwłaszcza w zestawieniu z grupami imiennymi, z których, jak dowiodła szczegółowa analiza, konwers ukazuje wyłącznie kilka fraz ze zdaniem względnym zawierającym wyrażenia: *udzielić, odebrać, otrzymać i przyjmować*.

Do konstrukcji z konwersem mniej wyrazistym należą zdania normatywne i grupy imienne z jednym członem konwersywnym, mającym powierzchniowy wykładnik, i drugim członem, pozbawionym takiego

wykładnika. Nieobecność w planie formalnym wyrażenia ze znaczeniem ‘dawca’ czy ‘biorca’ niekoniecznie musi oznaczać brak relacji konwersywnej. Liczny rejestr tworzą zarówno zdania normatywne, jak i grupy z konstrukcją względną, w których znaczenie konwersywne bez odrębnej językowej reprezentacji może podlegać implikacji. Dokonuje się ona za sprawą określonych form czasownikowych, wchodzących w skład zdania normatywnego lub rozwijających grupę z konstrukcją względną. Dla ustaw prawnych charakterystyczne są dwie formy werbalne: bierna i nieosobowa. Oprócz nich ważną funkcję pełnią wybrane predykatywy modalne, które blokując powierzchniowe odtworzenie członu konwersywnego, wskazują jednocześnie na jego istnienie w planie semantycznym.

Z rozważań wynika, że implikacji poddaje się jeden człon konwersywny, mianowicie znaczenie ‘dawca’. W zdaniu normatywnym odsyła do niego najczęściej forma nieosobowa z zaimkiem *się* (np.: *pismo doręcza się adresatowi; odwołanie wnosi się do sądu pracy*). Tę samą funkcję pełni forma bierna (np.: *petycje, skargi i wnioski mogą być składane do organizacji i instytucji społecznych; wynagrodzenie wypłacane jest nauczycielowi*). W wypowiedzeniach, w których jest mowa o przekazywaniu informacji, wymienione formy mogą wskazywać na zmodyfikowaną rolę ‘nadawca’ (*o wszczęciu postępowania przeciwko żołnierzowi powiadamia się właściwego dowódcę jednostki wojskowej; redaktor naczelny powinien być poinformowany o sprawach związanych z tajemnicą zawodową*). Konwersywny człon ‘dawca’ implikują również predykatywy: *należy* i *można* (np.: *osobę ujętą należy niezwłocznie oddać w ręce Policji; można nałożyć na dziekana właściwej rady karę pieniężną*).

W obrębie grup imiennych z implikacją roli ‘dawca’ mamy do czynienia we frazach, których człon konstytutywny ze znaczeniem ‘biorca’ rozbudowuje się konstrukcją względną. W zdaniach względnych, w przeciwieństwie do struktur normatywnych, najczęściej jest stosowana forma bierna (np.: *sąd, któremu sprawa została przekazana; zastawnik, któremu rzecz została wydana*). Forma bezosobowa, jeśli się pojawia, to rzadziej (np.: *obwiniony, któremu doręczono wezwanie na rozprawę; organ, do którego wniosek złożono*).

Inne przykłady to zdania normatywne i grupy imienne, w których skutek nieobecności któregoś z członów konwersywnej relacji w pla-

nie wyrażania – chodzi zarówno o brak jego leksykalnego wykładnika, jak i niepodleganie implikacji – można mówić o całkowitym zaniku konwersu. Zarysowaną sytuację obrazują struktury normatywne, wśród których, oprócz kilku przykładów z czasownikiem *przysługiwać*, dominują wypowiedzenia z semantyczną rolą osobową lub instytucjonalną, wpisaną w podmiot. Niesformalizowaną drugą rolę semantyczną zależnie od rodzaju zdania można uznać za nieodtworzony człón ‘dawca’ bądź ‘biorca’. Do grup imiennych z nieujawnionym konwersem należą frazy rozwijane wyrażeniem imiesłowowym albo konstrukcją względną.

Przeprowadzona analiza dowodzi, że aktantem silniej rządzonej i informacyjnie ważniejszej aniżeli druga rola osobowa czy instytucjonalna jest, poza wyjątkami, przywoływany na powierzchni ‘obiekt czynności’. Wyzerowanie powierzchniowego odpowiednika jednego z członów konwersu powoduje, że w pozycji podmiotu albo w członie konstytutywnym frazy imiennej dochodzi do zaistnienia niekonwersywnego znaczenia gramatycznego ‘sprawca akcji’.

Zakończenie

Prowadzone pod kątem językoznawczym rozważania zostały podporządkowane opisowi kategorii modalnej, jej formalnych wykładników i niesionych przez nie znaczeń, oraz zanalizowaniu osobowych i instytucjonalnych konwersywnych znaczeń gramatycznych. Podstawę przyjętej perspektywy badawczej stanowiły założenia modelu składniowego o podstawach semantycznych. Odwołano się również do wybranych ustaleń składni tradycyjnej i logiczno-formalnej. Analiza językoznawcza została wsparta odniesieniami do prawoznawczej siatki pojęciowej, wykorzystano w niej powstałe na gruncie prawa ujęcia zdania normatywnego, sytuacji prawnej, modalności i jej typów.

Za podstawowe jednostki opisu uznano wyekscerpowane z przepisów prawnych dwa rodzaje konstrukcji syntaktycznych: zdanie i grupę imienną. Ich szczegółowa charakterystyka uświadamia, jak istotną rolę w rozpoznaniu właściwych dla języka prawnego kategorii semantycznych odgrywa kontekst. W omówionych ustawach prawnych jest on niejednorodny, może wystąpić w różnej postaci. W wypadku znaczeń kategoriaalnych ma charakter językowy: tworzą go wyrażenia, które w zdaniu normatywnym lub w grupie imiennej stanowią najbliższe otoczenie powierzchniowego odpowiednika badanej roli semantycznej. W charakterystyce znaczeń modalnych sygnalizowanych przez operatory normatywne postępowanie językoznawcze ograniczające się do przesłedzenia otoczenia językowego tych operatorów jest niewystarczające. Aby omówienie było prawidłowe i wyczerpujące, ustalenia językoznawcze muszą zostać uzupełnione uwagami prawników, które powstałe w procesie wykładni wynikają z odniesienia do kontekstu systemowego, a nierzadko społeczno-politycznego.

Analiza językoznawcza aktów normatywnych pozwala na wychwytnie ich specyfiki, widocznej zwłaszcza w zestawieniu z tekstami innych odmian polszczyzny ogólnej. Specyfika ta uwypukla się, jeśli w centrum uwagi znajduje się m.in. modalność – kategoria, której opis ukierunkowuje szereg czynników, np.: postawa intencjonalna, funkcje przekazu czy też jego cechy gatunkowe. W jej charakterystyce szczególnego znaczenia nabiera także związana z kreowanym obrazem rzeczywistości tematyka.

W będących zbiorami przepisów ustawach, powtórzę, komunikowane są rozmaite sytuacje prawne (regulacje), z których na podstawie określonych reguł wykładni prawnicy wyinterpretowują normy prawne. Sytuacje prawne obejmują określone działanie, jego normatywną kwalifikację oraz uczestniczące w nim osoby bądź organy instytucjonalne. Jest w nie wpisana zależność *należność – powinność*, którą należy rozumieć następująco: to, co się komuś należy, ktoś inny powinien czynić. Z takiej perspektywy każdą regulację prawną współtworzy nie – jak to wynika z omówień tekstów innych odmian języka ogólnego – jedna relacja modalna, lecz dwie, a niekiedy więcej zależności, z których każda jest ukierunkowana na innego uczestnika regulacji. Skoro sygnalizowaną w zdaniu normatywnym regulację współtworzy kilka relacji modalnych, to tym samym w jego obrębie wyrażane są dwa znaczenia modalne albo więcej, przy czym tylko jedno z nich ma powierzchniowy wykładnik. Dzięki dokładnym badaniom możliwe jest ustalenie właściwych dla wyrażanej sytuacji prawnej znaczeń modalnych; z jednej strony znaczenia z językową reprezentacją i treści, mimo że wpisanej w regulację, pozbawionej formalnego odpowiednika.

Dopełniający analizę zdania normatywnego ogląd znaczeń gramatycznych daje możliwość zbadania charakterystycznych dla języka prawnego dwóch układów konwersywnych: ‘dominujący’ – ‘podporządkowany’ i ‘dawca’ – ‘biorca’. Pozwala na wyodrębnienie niesymetryczności wpisanej w zależności łączące osobowych i instytucjonalnych członków przestrzeni administracyjno-prawnej. Pokazuje również, w jakim stopniu cecha uwarunkowana zwłaszcza piastowaną godnością, pełnioną funkcją, wykonywanym zawodem bądź specyfiką określonej regulacji może przesądzać o zaistnieniu jednego konwersu czy też pośrednio rzutować na kształt innego konwersu.

Opis struktur normatywnych umożliwia wskazanie i nazwanie licznych i zróżnicowanych wyrażań, za których pośrednictwem w planie formalnym dochodzi do odtworzenia dwóch relacji konwersywnych. Uświadamia także przyczyny ich zatarcia i nieujawnienia. Objęcie obserwacją grup imiennych po nominalizacji jest o tyle ważne, że pozwala na wydobycie podobieństw i różnic związanych z ujęciem konwersów w dwóch konstrukcjach składniowych: zdaniu i grupie imiennej.

Rozważania językoznawcze polegają nie tylko na omówieniu charakterystycznych dla języka prawnego *kategorii semantycznych*. Wiążą

się również z wyodrębnieniem i określeniem ich *tekstowych eksponentów* – form, czy też inaczej, wykładników językowych.

Ponieważ przedmiotem opisu jest kategoria modalności, wśród form językowych ważne miejsce zajmują wyrażenia modalne. Obecne w tekstach, które służą ustalaniu porządku społecznego oraz regulowaniu stosunków, w jakie wstępują członkowie wspólnoty administracyjno-prawnej, pełnią one przede wszystkim funkcję środków nacechowanych dyrektywnie. Rozpatrywane w świetle konkretnej sytuacji prawnej, którą oprócz kwalifikacji normatywnej tworzą objęte nią zdarzenie oraz osobowe i instytucjonalne aktanty, ujawniają się jako wykładniki określonych treści: praw przysługujących osobowym bądź instytucjonalnym uczestnikom danej regulacji oraz obowiązków nałożonych na tych uczestników.

W zbadanych aktach normatywnych grupa wykładników modalnych jest dość skonwencjonalizowana, ograniczona do wybranych wyrażeń³²². Tworzą ją tzw. podstawowe jednostki modalne w postaci czasowników i predykatywów: *móc*, *mieć*, *powinien*, *winien*, *należy* oraz *trzeba*. Należą do niej również wyrażenia: *być obowiązany*, *obowiązany być*, *być zobowiązany*, *być uprawniony*, *mieć prawo*, *mieć obowiązek*, a także *mieć prawo i obowiązek* oraz *mieć obowiązek i prawo*. Są to ponadto: *przysługuje prawo* i *służy prawo*.

Mówiąc o wykładnikach modalnych, warto odnotować, że odznaczają się one niejednorodnym zakresem użycia. Z jednej strony wyróżniają się operatory o wysokiej frekwencji, występujące w każdej z badanych ustaw, np.: *móc*, *być obowiązany* czy *obowiązany być*, zaś z drugiej – *mieć prawo i obowiązek* oraz *mieć obowiązek i prawo*, które są charakterystyczne dla *Kodeksu Prawa Kanonicznego*. Oprócz dwóch wyrażeń we wskazanym dokumencie do często stosowanych należą predykatywy *należy* i *trzeba*. W świeckich ustawach tego typu wykładniki występują rzadziej.

Ze względu na sygnalizowaną treść normatywną wśród zbadanych operatorów przeważają wykładniki obowiązku: *być obowiązany*,

³²² Zob.: M. Wojtak, *Styl urzędowy*, op. cit., s. 150; D. Zdunkiewicz-Jedynak, *Styl urzędowy...*, op. cit., s. 163. O dyrektywności i jej powierzchniowych wykładnikach patrz również inne prace, np.: publikacje Malinowskiej i Kołodziejek; Libura A., *Struktura i właściwości...*, op. cit; Dytman A., „*Niech się święci 1 maja*” – *dyrektywny charakter instrukcji pierwszomajowych*, [w:] *Regulacyjna funkcja...*, op. cit., s. 64-69.

*obowiązany być, być zobowiązany, mieć obowiązek, mieć, powinien, winien, należy i trzeba*³²³. Jako językowe reprezentacje praw funkcjonują: *móc* i *mieć prawo*, a także: *przysługuje prawo* i *służy prawo*.

Dodatkowe informacje o wykładnikach modalnych przynosi szczegółowa analiza konwersywnych znaczeń gramatycznych, odzwierciedlająca niejednorodny zakres łączliwości operatorów normatywnych ze zróżnicowanymi semantycznie predykatywnymi wykładnikami relacji konwersywnej. Tak np. z opisu relacji ‘dominujący’ – ‘podporządkowany’ wynika, że jeśli w pozycji podmiotu przejawia się kategorialne znaczenie ‘dominujący’, natomiast w dopełnieniu opozycyjne względem niego znaczenie ‘podporządkowany’, to zakres użycia wyrażen modalnych jest niejednakowy. W wypadku predykatów, które sygnalizują obowiązek, nakaz, upoważnienie, pozwolenie bądź zakaz, na podkreślenie zasługuje ich łączliwość z operatorami normatywnymi, mówiącymi o prawach osobowych i instytucjonalnych członków przestrzeni administracyjno-prawnej. Najwyższą frekwencją odznacza się czasownik *móc*, np.: *móc nałożyć obowiązek; móc włożyć obowiązek; móc zobowiązać; móc polecić; móc zlecić; móc upoważnić; móc zezwolić; móc zwolnić z obowiązku; móc zabronić*. Stosuje się go również często, jeśli w zdaniu normatywnym występują predykaty wskazujące na inne przejawy władzy osoby bądź instytucji ujętej w podmiocie, m.in.: *móc delegować; móc nadać; móc skazać; móc skierować; móc powierzyć; móc przyznać; móc rozwiązać; móc wydać; móc wezwać*. *Móc* każdorazowo współtworzy konstrukcję werbalną ze słowem *ządać*, które wyraża intencję, jaka przyświeca działaniom osób albo instytucji odtworzonych jako człon konwersywny ‘dominujący’.

Warto dopowiedzieć, że ekspansywność czasownika *móc* ukazują także zdania z rolą ‘dominujący’ przywołaną, oprócz kilku przykładów, w dopełnieniu. Poza wyjątkami czasownik ten otwiera prawostronnie miejsce dla biernej formy werbalnej: *móc być nadanym; móc być odwołanym; móc być usuniętym; móc być zobowiązany*.

Operator modalny *móc* wykazuje mniejszą łączliwość z wyrażeniami informującymi o powoływaniu bądź odwoływaniu określonych osób lub organów instytucjonalnych, np.: *móc powołać; móc odwołać; móc tworzyć; móc ustanawiać; móc zawiesić w czynnościach*. W wypowied-

³²³ Podaję wszystkie wyrażenia niezależnie od frekwencji i zakresu użycia.

dzeniach, które pozwalają postrzegać osobowych lub instytucjonalnych uczestników regulacji jako kogoś, kto wspiera w działaniach innych uczestników, pojawia się sporadycznie (*móc wizytować*).

Obecne w zdaniach z relacją 'dominujący' – 'podporządkowany' inne wykładniki szeroko rozumianych praw należą do rzadszych. Jednym z nich jest *mieć prawo*: *mieć prawo* wydawać polecenia; *mieć prawo ustanawiać*.

Bardziej różnorodną klasę stanowią operatory modalne sygnalizujące obowiązek. Spośród nich wyodrębniają się: *obowiązany być* i *być obowiązany*, najczęstsze w strukturach, w których predykatywne wykładniki konwersu wskazują na wspieranie w działaniach określonych osób bądź instytucji, np.: *obowiązany być nieść pomoc*; *obowiązany być udzielać pomocy*; *obowiązany być wizytować*; *być obowiązany nieść pomoc*; *być obowiązany występować w obronie*.

Dwa wyrażenia współtworzą też konstrukcję werbalną wraz z predykatami mówiącymi o innych przejawach władzy, jaką ma osoba albo instytucja odtworzona w pozycji podmiotu: *być obowiązany udzielać*; *być obowiązany wydać*; *być obowiązany zwolnić*; *obowiązany być udzielić*.

Obowiązek może być sygnalizowany przez mniej częste w zdaniu normatywnym predykatywy: *powinien* (np.: *powinien mianować*; *powinien wybrać*; *powinien zatroszczyć się*; *powinien odwołać*; *powinien pouczyć*; *powinien udzielić*; *powinien wezwać*; *powinien zatrudnić*) oraz *winien* (np.: *winien ustanowić*; *winien troszczyć się*). Wyraża go również rzadziej stosowany czasownik *mieć*: *mieć czuwać*.

Różny zakres użycia wykładników modalnych obrazują struktury z konwersem 'dawca' – 'biorca'. Jeśli w podmiocie ujawnia się 'dawca', a pozycja dopełnienia bądź przydawki jest przewidziana dla drugiego członu konwersywnego, to wysoką frekwencją wyróżniają się wykładniki zarówno praw, jak i obowiązków. Pierwszy rodzaj wykładników reprezentuje mający najwyższą częstość użycia czasownik *móc*, np.: *móc kierować*; *móc nadać*; *móc oddać*; *móc powierzyć*; *móc przekazać*; *móc przyznać*; *móc złożyć*; *móc udzielić*; *móc wnieść*; *móc wydać*; *móc wypłacić*; *móc wystąpić z wnioskiem*. Rzadszym wyrażeniem jest *mieć prawo*: *mieć prawo składać*.

Do drugiego rodzaju należy *być obowiązany*, który w zdaniach z relacją 'dawca' – 'biorca' jest najczęściej stosowanym operatorem

normatywnym, m.in.: *być obowiązany* dostarczać; *być obowiązany* składać; *być obowiązany* udostępniać; *być obowiązany* udzielać; *być obowiązany* wpłacić; *być obowiązany* wydać. Rzadziej spotykane wyrażenie to *obowiązany być*, np.: *obowiązany być* przedstawiać; *obowiązany być* przekazać; *obowiązany być* zwrócić. W mniejszej grupie wypowiedzeń pojawia się predykatyw *powinien*: *powinien* dać; *powinien* przedstawić; *powinien* wpłacić; *powinien* wydać; *powinien* zwrócić. Sporadycznie używa się konstrukcji *mieć obowiązek*: *mieć obowiązek* doręczyć; *mieć obowiązek* przedłożyć.

Charakterystyczne są struktury, w których w pozycji podmiotu ujmuje się zmodyfikowane znaczenie konwersywne 'nadawca', a w dopełnieniu przeciwstawiającą mu się rolę semantyczną 'odbiorca'. Funkcję operatorów normatywnych pełnią w nich tylko wykładniki obowiązku, wśród których dominuje *być obowiązany*, np.: *być obowiązany* poinformować; *być obowiązany* powiadomić; *być obowiązany* udzielać informacji; *być obowiązany* zawiadomić. Mniej częste wyrażenia to: *być zobowiązany* (*być zobowiązany* poinformować; *być zobowiązany* zawiadomić) oraz *powinien* (*powinien* zawiadomić).

Z kolei wyłącznie z wykładnikami praw mamy do czynienia w zdaniach, w których w podmiocie występuje nie człon konwersywny 'dawca', lecz 'biorca'. Jako operator normatywny pojawia się wówczas głównie *móc*: *móc* otrzymać; *móc* przyjmować; *móc* zażądać złożenia; *móc* żądać przedłożenia; *móc* żądać przedstawiania; *móc* żądać przekazania; *móc* żądać wniesienia; *móc* żądać wydania; *móc* żądać zwrotu. Niekiedy jest to wyrażenie *mieć prawo*: *mieć prawo* do opieki; *mieć prawo* do pomocy.

Wykładniki modalne, jak wynika z rozważań, z przyłączanym prawostronnie wyrażeniem współtworzą konstrukcję werbalną, która zajmuje w wypowiedzeniu pozycję orzeczenia. Funkcjonowanie we wskazanej pozycji dwuskładnikowych, a nierzadko więcej niż dwuskładnikowych połączeń stanowi jeden z przejawów analityczności – tendencji, która w tym wypadku polega na rozłożeniu treści niesionej przez *verba* między dwa człony: pierwszy oprócz wskazywania na gramatyczne wartości werbalne przekazuje tzw. ogólną treść kategoriałną, natomiast drugi sygnalizuje konkretne znaczenie czynnościowe.

W zależności od operatora modalnego i jego własności konotacyjnych wyrażenie, dla którego otwiera on miejsce, może mieć różną postać. Najczęściej jest to predykat w formie bezokolicznika, przyłą-

czany przez *móc* (np.: *móc nakazać*; *móc polecić*; *móc upoważnić*; *móc zezwolić*; *móc zobowiązać*; *móc żądać*; *móc skierować*; *móc powierzyć*; *móc przyznać*); *mieć prawo* (*mieć prawo żądać*; *mieć prawo składać*; *mieć prawo dochodzić*); *powinien* (np.: *powinien odwozić*; *powinien pouczyć*; *powinien wezwać*; *powinien zwrócić*; *powinien zawiadomić*); *winien* (*winien domagać się*); *być obowiązany* (np.: *być obowiązany składać*; *być obowiązany zwolnić*; *być obowiązany wpłacić*; *być obowiązany wydać*; *być obowiązany zawiadomić*); *mieć obowiązek* (*mieć obowiązek przedłożyć*; *mieć obowiązek zawiadamiać*); *mieć* (*mieć wizytować*); *należy* (*należy zwrócić*; *należy zapoznawać*; *należy poinformować*) oraz *trzeba* (*trzeba zapoznać*).

Może to być także konstrukcja z przyimkiem, konotowana przez następujące operatory: *mieć prawo* (np.: *mieć prawo do wynagrodzenia*; *mieć prawo do przerwy*; *mieć prawo do równego traktowania*; *mieć prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia*); *być uprawnionym* (*być uprawnionym do korzystania*; *być uprawnionym do legitymowania uczestnika ruchu i wydawania mu poleceń*); *być zobowiązany* (*być zobowiązany do okazania*); *mieć prawo i obowiązek* (*mieć prawo i obowiązek uczestniczenia w soborze*).

Rzadziej przyłączanym składnikiem jest rzeczownik dewerbalny. Konotuje go operator *mieć obowiązek* oraz konstrukcje z wyrażeniem *prawo*: *mieć obowiązek* (*mieć obowiązek okazywania szacunku i posłuszeństwa*); *przysługuje prawo* (*przysługuje prawo zakładania szkół*) oraz *służy prawo* (*służy prawo udziału*; *służy prawo zwrócenia się*).

Nierzadko w sąsiedztwie operatora normatywnego – chodzi głównie o czasownik *móc* – pojawia się analityzm werbo-nominalny, np.: *móc przeprowadzać kontrolę*; *móc nałożyć obowiązek*; *móc włożyć obowiązek*; *móc zwolnić od obowiązku*; *obowiązany być udzielić wszelkich informacji*.

Analityzmy werbo-nominalne są również obecne w licznych zdaniach normatywnych pozbawionych operatora modalnego. To m.in.: *nieść pomoc*, *podlegać nadzorowi*, *przekazywać informacje*, *przeprowadzać kontrolę*, *sprawować kierownictwo*, *sprawować kontrolę*, *sprawować nadzór*, *sprawować opiekę*, *udzielić pomocy*, *udzielać informacji*, *udzielać zgody*, *wydawać skierowanie*, *wydawać uprawnienie*, *wydawać zarządzenie*, *wyrazić zgodę*, *występować w obronie*, *wykonywać nadzór*, *wymierzać karę*.

Dla wyekscerpowanych z ustaw prawnych konstrukcji składniowych znamienne jest nominalność, która wyraża się w wysokim stopniu nasycenia ich rzeczownikami, a także związana z nią tendencja do ograniczonego użycia WZ, zwłaszcza wielokrotnie złożonych, na rzecz rozwiniętych WP³²⁴. Trzeba odnotować, że objęte oglądem struktury w kształcie WZ należą do bardzo rzadkich.

Nominalny charakter stylu w dużym stopniu wypływa ze stosowania konstrukcji z przyimkiem, które obecne tak w grupie werbalnej, jak i imiennej, funkcjonują jako ekwiwalenty struktur opartych na *verbum finitum*. Ekspansja konstrukcji z przyimkiem, obok licznych konstrukcji werbalnych i werbo-nominalnych, stanowi kolejny przejaw tendencji analitycznej, tym razem związanej z semantyzacją wyrażen funkcyjnych.

W ustawach prawnych oprócz wyróżniających się znaczną frekwencją konstrukcji z przyimkami prostymi na podkreślenie zasługuje wysoka liczba rozbudowanych wyrażen przyimkowych. Niektóre z nich, będące składnikami grup imiennych, są współtworzone przez przyimki wtórne (np.: *w wyniku + D*; *na podstawie + D*; *z tytułu + D*; *z mocy + D*). Dla zdań normatywnych charakterystyczne są wyrażenia przyimkowe z rzeczownikami zdarzeniowymi, pozwalającymi postrzegać przywołaną podrzędnikiem w dopełniaczu rolę konwersywną jako aktanta, który wyróżnia się cechą 'nadrzędność' i/lub inicjuje działania innych osób bądź instytucji (np.: *na zarządzenie + D*, *na polecenie + D*, *pod kierownictwem + D*, *pod władzą + D*, *na wniosek + D*, *na żądanie + D*).

Nominalność uwidacznia się w nagromadzeniu rzeczowników, zwłaszcza odczasownikowych, które stanowią efekt imiennej formalizacji substancywnej³²⁵. Obecne w konstrukcjach z przyimkiem pełnią funkcję ich podrzędnika, np.: *móc upoważnić do załatwiania spraw*; *móc upoważnić do wykonywania niektórych czynności*; *móc zobowiązać do pozostawania poza normalnymi godzinami pracy*; *móc delegować do asystowania przy zawieraniu małżeństwa*; *móc delegować do samodzielnego pełnienia określonych czynności nadzorczych*; *móc wzywać do złożenia wyjaśnień lub zeznań*; *powinien wezwać do złożenia*

³²⁴ A. Wilkoń, *Typologia odmian językowych...*, op. cit., s. 60.

³²⁵ E. Jędrzejko, *Nominalizacje w systemie...*, op. cit., s. 28.

dokumentacji; mieć prawo do uzyskiwania informacji o działalności organów władzy publicznej; móc zezwolić na zawarcie małżeństwa; móc zezwolić na dokonywanie utrwałej obrazu i dźwięku; powinien pouczyć o skutkach niezgłoszenia wniosku; powinien zawiadomić o nadejściu przesyłki; móc złożyć wniosek o podjęcie postępowania kwalifikacyjnego; móc zwolnić od ponoszenia kosztów.

Rzeczowniki dewerbalne, często wtórnie stosowane jako nazwy obiektowe, występują także na niższych poziomach składniowych frazy werbalnej. Bezpośrednio konotowane przez składnik nadrzędny układają się w tzw. nominalizacje piętrowe³²⁶, np.: *móc polecić wprowadzenie zmian; móc nałożyć obowiązek podjęcia innej pracy; móc włożyć obowiązek zwrotu kosztów; móc zlecić dokonanie czynności dowodowych; móc nakazać utworzenie służby bhp; móc żądać złożenia zaliczki; móc żądać udzielenia pisemnych wyjaśnień; móc powierzyć wspólne sprawowanie opieki; móc żądać uzupełnienia zawiadomienia; móc wstrzymać wykonanie decyzji lub postanowienia; móc nakazać złożenie publicznego oświadczenia; powinien zwrócić koszty leczenia i pogrzebu.*

Nierzadko w rozbudowywaniu grupy werbalnej uczestniczą konotowane przez rzeczowniki formy imiesłowowe, zwłaszcza imiesłów bierny, np.: *pouczać o przysługującym uprawnieniu; obowiązany być udzielić wszelkich informacji dotyczących właściwości nawigacyjnych statku; być obowiązany powiadamiać o poczynaniach oskarżonego, zmierzających do uchylecia się od obowiązku stawienia się na wezwanie; móc wzywać do udziału w podejmowanych czynnościach; wzywać do sprostowania ogłoszenia opublikowanego w „Biuletynie Zamówień Publicznych”; móc żądać unieważnienia zawartej umowy; informować o zamierzonej emisji papierów wartościowych; zawiadomić o zastosowanej karze; należy zwrócić zatrzymane koszty wynagrodzenia; należy zwrócić pozbawioną znaczenia dla postępowania karnego korespondencję i przesyłki.*

Pod wpływem predykatów imiennych rozwijających grupę werbalną dochodzi do kondensacji treściowej, która polega na tym, że w planie formalnym przekazuje się ogólną informację o potencjalnych zdarzeniach. Osobowi i instytucjonalni uczestnicy zdarzeń oraz dodatkowe

³²⁶ Ibidem, s. 88.

okoliczności – możliwe do rozpoznania na podstawie wcześniejszego kontekstu, m.in.: przepisów, artykułów czy rozdziałów – nie podlegają strukturalizacji³²⁷.

Rzeczowniki, które w zdaniu normatywnym pełnią funkcję podmiotu, to oprócz nazw własnych przede wszystkim określenia osób w postaci morfologicznych derywatów odczasownikowych, m.in.: *opiekun, pracodawca, spadkodawca, właściciel, przewoźnik, pracownik, dłużnik, nauczyciel, zbywca, inwestor, zarządca obiektu budowlanego, właściciel, przedsiębiorca*. Mniej częste są formy imiesłowowe: *przewodniczący, zamawiający, wysyłający, finansujący*.

W wymienionej pozycji składniowej licznie występują grupy imienne będące produktami adiektywizacji morfologicznej lub adiektywizacji syntaktycznej. Ich rzeczownikowy człón konstytutywny zależnie od rodzaju formalizacji jest wówczas rozbudowywany wyrażeniem imiesłowowym bądź konstrukcją względną.

Charakterystyczny jest pierwszy rodzaj grup. Odtworzenie schematu konotacyjnego czasownika, stanowiącego podstawę imiesłowu, polega na tym, że formy czynna lub bierna na niższym poziomie składniowym wymagają swoich podrzędnych określników. Mogą one wystąpić m.in. w postaci nazw osób albo instytucji, np.: *osoba kierująca **pracownikami**; pracownicy opiekujący się **dzieckiem**; organ prowadzący **szkołę**; organy sprawujące nadzór **nad przedsiębiorstwami lub innymi jednostkami organizacyjnymi państwowymi albo samorządowymi**; osoba wskazana przez **oskarżonego**; jednostka wyznaczona przez **starostę**; kurator ustanowiony przez **sąd opiekuńczy**; nauczyciel upoważniony przez **organ prowadzący***.

W licznych grupach – frazach dwuskładnikowych rozbudowywanych formą bierną agens czynności wyrażonej imiesłowem jest nieujawniony³²⁸, m.in.: *osoba **podejrzana**; osoba **przesłuchiwana**; osoba*

³²⁷ Ibidem, s. 88-89. Jędrzejko wskazuje na kondensację treściową, charakteryzując działanie procesów nominalizacyjnych i ich następstwa w tekstach prasowych i artystycznych. O nominalizacji, która służy nie tylko kondensacji określonych treści, lecz także uruchamianiu dodatkowych skojarzeń, wywoływanych przez kontekst językowy, patrz też: eadem, *Składnia wobec przemian kulturowych i komunikacyjnych: innowacje i eksperymenty*, [w:] *Polszczyzna XX wieku*, pod red. S. Dubisza i S. Gajdy, Warszawa 2001, s. 129-130, a także s. 124-125.

³²⁸ Adiektywizacja morfologiczna niejednokrotnie pociąga za sobą ograniczenia w formalizacji wszystkich aktantów możliwych w wariacie zdaniowym. Stąd też

ścigana; osoba ubezpieczona; osoby wezwane; osoba wydana; osoba zobowiązana.

Imiesłów bierny i czynny częściej aniżeli określenie osoby czy instytucji konotują podrzędnik z sensem 'akcja' bądź 'obiekt', np.: *osoba dowodząca akcją ratowniczą; służby kierujące zabezpieczeniem imprezy; organ zarządzający ruchem na drogach; spadkobierca obowiązany do zapłaty zachowku; organ powołany do prowadzenia postępowania przygotowawczego; osoba upoważniona do załatwienia skargi; osoby uprawnione do otrzymania sumy ubezpieczenia; organizacja pracodawców uprawniona do zawarcia układu; spadkobierca zobowiązany do wykonania zapisu; osoba przekazana w wyniku wykonania nakazu; pracownik zatrudniony na podstawie powołania; nauczyciel zatrudniony na podstawie mianowania; osoby uprawnione na podstawie uchwały walnego zgromadzenia; zobowiązany z tytułu prawa pierwokupu; podatnik uzyskujący wyłącznie dochody z tytułu działalności wykonywanej poza terytorium Rzeczypospolitej Polskiej; spadkobierca powołany do spadku zarówno z mocy testamentu, jak i z mocy ustawy.*

W języku prawnym zdepersonalizowanemu ujmowaniu rozmaitych regulacji, dla którego właściwa jest perspektywa nie tyle podmiotowa, ile przedmiotowa³²⁹, służą nie tylko tworzące tzw. piętrowe skupienia rzeczowniki zdarzeniowe i ich połączenia z imiesłowami, lecz także określone konstrukcje i formy werbalne: konstrukcja syntaktyczna o strukturze *być/zostać* + imiesłów bierny, nieosobowa forma werbalna z zaimkiem *się* i bezosobnik³³⁰. W zanalizowanych dwóch typach konstrukcji składniowych wyodrębnione wyrażenia, uniemożliwiając powierzchniową realizację któregoś ze znaczeń gramatycznych, wpły-

jest przeciwstawiana adiektywizacji syntaktycznej, której produkt – konstrukcja względna „jest najbardziej uniwersalnym środkiem wzbogacenia treściowego grupy imiennej – niezależnym od istotnych dla przymiotników i imiesłowów ograniczeń morfologiczno-słotowórczych, czyli niezależnym od charakterystycznych dla danego języka możliwości reprezentacji określonych treści przez wyrażenia określonej klasy morfologicznej”; Z. Topolińska, *Składnia grupy imiennej*, op. cit., s. 344.

³²⁹ Zob. np.: M. Wojtak, *Styl urzędowy*, op. cit., s. 153; A. Wilkoń, *Typologia odmian językowych...*, op. cit., s. 58.

³³⁰ O wykładnikach decydujących o bezosobowym charakterze tekstów urzędowych patrz. m.in.: M. Wojtak, *Styl urzędowy*, op. cit., s. 152; D. Zdunkiewicz-Jedynak, *Styl urzędowy...*, op. cit., s. 165.

wają na zatarcie układu konwersywnego. Jednocześnie są one dość szczególne, gdyż mogą implikować osobową bądź instytucjonalną rolę semantyczną.

Konstrukcja *być/zostać* + imiesłów bierny jest charakterystyczna dla zdań normatywnych, w których implikowane znaczenie kategorialne to 'dominujący' (np.: *Nikt nie może być poddany eksperymentom naukowym, w tym medycznym, bez dobrowolnie wyrażonej zgody; Nikt nie może być zmuszany do uczestniczenia ani do nieuczestniczenia w praktykach religijnych; W celu polubownego załatwiania sporów o roszczenia pracowników ze stosunku pracy mogą być powoływane komisje pojednawcze; Egzaminator zobowiązany jest do: 1) rzetelnego i bezstronnego wykonywania powierzonych zadań*) albo człon drugiego konwersu – 'dawca', niekiedy zmodyfikowany (np.: *Petycje, skargi i wnioski mogą być składane do organizacji i instytucji społecznych; Wynagrodzenie wypłacane jest nauczycielowi miesięcznie z góry w pierwszym dniu miesiąca; Strona powinna być zawiadomiona o miejscu i terminie przeprowadzenia dowodu ze świadków, biegłych lub oględzin; Redaktor naczelny powinien być poinformowany o sprawach związanych z tajemnicą zawodową*).

W grupach imiennych ze wskazaną konstrukcją mamy do czynienia, jeżeli implikacji podlega pierwszy człon relacji 'dawca' – 'biorca'. Są to frazy po adiektywizacji syntaktycznej, w których konstrukcja *być/zostać* + imiesłów bierny występuje w zdaniu względnym, np.: *osoba, dla której pismo było skierowane; pracownik, któremu zostało przyznane odszkodowanie; strona, której zostało przyznane prawo do pomocy; sąd, do którego został wniesiony pozew; sąd, któremu sprawa została przekazana; zastawnik, któremu rzecz została wydana*.

Forma nieosobowa z zaimkiem *się* funkcjonuje w zdaniach normatywnych z relacją 'dawca' – 'biorca'. Pojawia się także w strukturach ze zmodyfikowanym konwersem. Implikowaną rolą semantyczną jest 'dawca', np.: *pisma doręcza się osobom fizycznym w ich mieszkaniu lub miejscu pracy; wyrok z uzasadnieniem doręcza się stronie i podmiotowi; wyrok zaoczny doręcza się obwinionemu i jego obrońcy; skargi składa się do organów właściwych do ich rozpatrzenia; wniosek składa się bezpośrednio do sądu; odwołanie wnosi się do sądu pracy; odwołanie wnosi się do Prezesa Urzędu; zażalenie przekazuje się niezwłocznie sądowi rejonowemu miejsca zamieszkania; pismo nie przyjęte przez*

adresata **zwraca się** organowi wysyłającemu; o wszczęciu postępowania przeciwko żołnierzowi **powiadamia się** właściwego dowódcę jednostki wojskowej; uprawnionego do wzięcia udziału w czynności procesowej **zawiadamia się** o jej czasie i miejscu.

Bezosobnik w wypadku konwersu ‘dominujący’ – ‘podporządkowany’ jest obecny w strukturach w kształcie WZ. Występując w postpozycyjnym zdaniu podrzędnym, odsyła do znaczenia gramatycznego ‘dominujący’, opozycyjnego względem roli semantycznej w podmiocie w linearnie wcześniejszym zdaniu głównym: *Oskarżony, który nie ma obrońcy z wyboru, może żądać, aby mu **wyznaczono** obrońcę z urzędu; Świadek może żądać, aby **przesłuchano** go na rozprawie z wyłączeniem jawności.*

W grupach imiennych z relacją ‘dawca’ – ‘biorca’ wykorzystuje się go jako składnik rozwijającej frazę imienną konstrukcji względnej, np.: *oskarżony, któremu **doreczono** wezwanie; obwiniony, któremu **doreczono** wezwanie na rozprawę; nauczyciel, któremu **powierzono** stanowisko kierownicze; **osoby**, którym na podstawie dyspozycji wkładem na wypadek śmierci **wyplacono** kwoty z naruszeniem ust. 4; sąd, do którego wniosek **skierowano**; organ, do którego wniosek **złożono**.*

Dla zanalizowanych konstrukcji składniowych znamieną jest standaryzacja, która uwidacznia się nie tylko w sposobie tworzenia wypowiedzi normatywnych, zwłaszcza w czerpaniu z nierozbudowanego rejestru wykładników modalnych i ich powtarzalności, czy też w użyciu form, które decydują o bezosobowym charakterze omawianych tekstów³³¹. Przejawia się ponadto w wykorzystaniu struktur bazujących na podobnym schemacie zdaniowym³³².

³³¹ M. Wojtak, *Styl urzędowy*, op. cit., s. 156. O standaryzacji czytaj też w innych, wyszczególnionych wcześniej opracowaniach, których autorzy analizują kwestie genologiczne i stylistyczne tekstów sfery administracyjno-prawnej.

³³² W dalszej części obejmuję uwagą wyłącznie konstrukcje zdaniowe. Wojtak, rozważając standaryzację tekstów urzędowych, podkreśla: „Schematyczność tekstów i ich fragmentów jest ściśle związana z powtarzalnością sytuacji. Powtarzalność różnych elementów językowych i tekstowych przyczynia się do nadania wypowiedziom urzędowym formy maksymalnie ujednocionej, dla wielu nudnej i «nieciekawej». Jednak szablonowość tekstów urzędowych jest przez samych prawników postrzegana jako cecha konieczna i naturalna, gdyż związana ściśle z wymogiem precyzji wysłowienia. Nieliczne przykłady uchylenia zasady schematyzmu formy wiążą się z chęcią przybliżenia prawa odbiorcom, którzy nie są prawnikami” – *Styl urzędo-*

Podobieństwo obejmuje pozycje składniowe, którymi ujmuje się dwie relacje konwersywne, oraz ich porządek linearny. Tak np. w wypadku wypowiedzeń – zarówno z konwersem ‘dominujący – ‘podporządkowany’, jak i ‘dawca’ – ‘biorca’ – liczną klasę stanowią zdania realizujące schemat: PDM – ORZ – DPŁ. Inicjalna pozycja linearna jest w nich przewidziana dla pierwszego członu każdej zależności, opozycyjna względem niego rola semantyczna ujawnia się w pozycji dopełnienia, np.: *Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej desygnuje Prezesa Rady Ministrów, który proponuje skład Rady Ministrów; Prezes NBP przewodniczy Radzie Polityki Pieniężnej i Zarządowi NBP; Sejm może powołać komisję śledczą; Komisja Nadzoru Finansowego może odwołać kuratora nadzorującego wykonywanie programu naprawczego przez bank; Sąd opiekuńczy może ustanowić jednego opiekuna.*

Jeżeli dochodzi do odtworzenia konwersu w strukturach bardziej rozbudowanych, dla składnika z kategoriałnym znaczeniem ‘dominujący’ lub ‘dawca’ może być przewidziana dalsza pozycja linearna. Jednocześnie zmienia się wtedy szyk wykładników znaczeń ‘podporządkowany’ i ‘biorca’, np.: *Na stanowisko wykładowców przedmiotów filozoficznych, teologicznych i prawnych biskup lub zainteresowani biskupi powinni mianować tylko tych, którzy odznaczają się cnotą, uzyskali doktorat lub licencjat; W razie potrzeby sąd może polecić biegłemu-komisarzowi wprowadzenie zmian do listy wierzytelności i planu podziału; Przed zawarciem umowy ubezpieczenia zakład ubezpieczeń ma obowiązek doręczyć ubezpieczającemu tekst ogólnych warunków ubezpieczenia; Po zakończeniu użyczenia biorący do używania obowiązany jest zwrócić użyczającemu rzecz w stanie niepogorszonym; O wniesieniu odwołania organ administracji publicznej, który wydał decyzję, zawiadomi strony.*

Zdarza się też tak, że w pierwszej pozycji linearnej uwypukla się rola semantyczna ‘podporządkowany’ lub ‘biorca’, np.: *Szkołą kieruje dyrektor; Redakcją kieruje redaktor; Świadka przesłuchuje prokurator, a także sąd; Mniszkom tylko Stolica Apostolska może udzielić indultu eksklaustracyjnego; Nauczycielowi dyplomowanemu, który uzyskał tytuł honorowy profesora oświaty, organ prowadzący wypłaca jedno-*

wy..., op. cit., s. 157. Zob. też np.: D. Zdunkiewicz-Jedynak, *Styl urzędowy...*, op. cit., s. 163-165; J. Bartmiński, S. Niebrzegowska-Bartmińska, *Tekst a wewnętrzne...*, op. cit., s. 119.

razową gratyfikację pieniężną; Nauczycielowi stażyście i nauczycielowi kontraktowemu odbywajacemu staż dyrektor szkoły przydziela opiekuna; Stronę działającą bez adwokata lub radcy prawnego sąd powinien pouczyć o skutkach niezgłoszenia wniosku w powyższym terminie; Członków instytutów zakonnych na prawie papieskim oraz ich domy biskup może wizytować jedynie w przypadkach przewidzianych przez prawo.

Z przedstawionych rozważań wynika, że różnice między językiem prawnym a urzędową odmianą polszczyzny nie są następstwem stosowania określonych wykładników językowych. Jeżeli one występują, wiążą się m.in. z ontologią odtwarzanego świata, przyjętą perspektywą jego ujęcia czy skorelowaną z tą perspektywą wizją fragmentu rzeczywistości. Mają charakter nie formalny, lecz semantyczny. Przyczyn odrębności między językami prawnym i urzędowym należałoby zatem upatrywać w doborze, a zwłaszcza zhierarchizowaniu właściwych dla tekstów dwóch odmian kategorii semantycznych.

Wykaz aktów normatywnych

- Konstytucja RP Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 z póź. zm.)
- k. c. ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. Nr 16, poz. 93 z póź. zm.)
- k.k. ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. Nr 88, poz. 553 z póź. zm.)
- k.k.s. ustawa z dnia 10 września 1999 r. – Kodeks karny skarbowy (Dz.U. Nr 83, poz. 930 z póź. zm.)
- k.m. ustawa z dnia 18 września 2001 r. – Kodeks morski (Dz.U. Nr 138, poz. 1545 z póź. zm.)
- k.p.a. ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. – Kodeks postępowania administracyjnego (Dz.U. z 1980 r., Nr 9, poz. 26 z póź. zm.)
- k.p.k. ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz. U. Nr 89, poz. 555 z póź. zm.)
- k.p.w. ustawa z dnia 20 maja 1971 r. – Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia (t.j. Dz.U. z 2013 r., poz. 395)
- k.p. ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy (Dz.U. Nr 24, poz. 141 z póź. zm.)
- CIC *Kodeks Prawa Kanonicznego* z dnia 25 stycznia 1983r. (promulgowany przez Jana Pawła II konstytucją apostolską *Sacrae disciplinae leges* z póź. zm.)
- k.r.o. ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. Nr 9, poz. 59 z póź. zm.)
- k.s.h. ustawa z dnia 15 września 2000 r. – Kodeks spółek handlowych (t.j. Dz.U. z 2013 r., poz. 1030)
- k.w. ustawa z dnia 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń (Dz.U. z 2013 r., poz. 482)
- pr. bank. ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. – Prawo bankowe (Dz.U. Nr 140, poz. 939 z póź. zm.)
- pr.bud. ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (Dz.U. z 2013 r., poz. 1409)
- pr.c. ustawa z dnia 19 marca 2004 r. – Prawo celne (Dz.U. Nr 68, poz. 622 z póź. zm.)
- pr.dew. ustawa z dnia 27 lipca 2002 r. – Prawo dewizowe (t.j. Dz.U. z 2012 r., poz. 826)

- p.a.s.c. ustawa z dnia 28 listopada 2014 r. – Prawo o aktach stanu cywilnego (Dz.U. poz. 1741 z póź. zm.)
- p.p.s.a. ustawa z dnia 30 sierpnia 2002 r. – Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi (t.j. Dz.U. z 2012 r., poz. 270)
- p.r.d. ustawa z dnia 20 czerwca 1997 r. – Prawo o ruchu drogowym (Dz.U. Nr 98, poz. 602 z póź. zm.)
- p.p. ustawa z dnia 26 stycznia 1984 r. – Prawo prasowe (Dz.U. Nr 5, poz. 24 z póź. zm.)
- p.a.p.p. ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (t.j. Dz.U. z 2015 r., poz. 233)
- p.u.n. ustawa z dnia 28 lutego 2003 r. – Prawo upadłościowe i naprawcze (Dz.U. z 2015 r., poz. 233)
- p.z.p. ustawa z dnia 29 stycznia 2004 r. – Prawo zamówień publicznych (t.j. Dz.U. z 2013 r., poz. 907 z póź. zm.)
- u.P ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji (Dz.U. Nr 30, poz. 179 z póź. zm.)
- u.r. ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości (Dz.U. Nr 121, poz. 591 z póź. zm.)
- p.w.pr.c. ustawa z dnia 19 marca 2004 r. – Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo celne (Dz.U. Nr 68, poz. 623)
- u.s.o. ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz.U. Nr 95, poz. 425 z póź. zm.)
- u.KN ustawa z dnia 26 stycznia 1984 r. – Karta Nauczyciela (t.j. Dz.U. z 2014 r., poz. 191)
- u.p.d.o. ustawa z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych (Dz.U. Nr 80, poz. 350 z póź. zm.)
- u.p.d.o.p. ustawa z dnia 15 lutego 1992 r. o podatku dochodowym od osób prawnych (t.j. Dz.U. z 2011 r., nr 74, poz. 397 z póź. zm.)
- u.z.p.d.o.f. ustawa z dnia 20 listopada 1998 r. o zryczałtowanym podatku dochodowym od niektórych przychodów osiąganych przez osoby fizyczne (Dz.U. Nr 144, poz. 930 z póź. zm.)
- p.w.k.r.o. ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Przepisy wprowadzające Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. Nr 9, poz. 60 z póź. zm.)
- u. NBP ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o Narodowym Banku Polskim (Dz.U. z 2013 r., poz. 908)

Bibliografia

- Alexy R., *Prawa podstawowe jako prawa podmiotowe* [w:] *Teoria praw podstawowych*, Warszawa 2010, s. 142-196.
- Andruszkiewicz M., *Wokół znaczenia w języku prawnym – z punktu widzenia strukturalizmu*, [w:] *Styl a semantyka*, pod red. I. Szczepankowskiej, Białystok 2008, s. 427- 442.
- Anusiewicz J., *Konstrukcje analityczne we współczesnym języku polskim*, Wrocław 1978.
- Apresjan J. D., *Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki języka*, przeł. Z. Kozłowska i A. Markowski, Wrocław 2000.
- Awdiejew A., *Klasyfikacja funkcji pragmatycznych*, „Polonica” IX, 1983, s. 53-87.
- Awdiejew A., *Pragmatyczne podstawy interpretacji wypowiedzi*, Kraków 1986.
- Bally Ch., *Składnia modalności eksplicytnej*, [w:] *Podmiot w języku i kulturze*, pod red. J. Bartmińskiego i B. Bonieckiej, Lublin 2008, s. 9-19.
- Bańko M., *Wykłady z polskiej fleksji*, Warszawa 2002.
- Bartmiński J., *Derywacja stylu*, [w:] *Współczesna polszczyzna. Wybór opracowań*, t. 2: *Warianty języka*, pod red. J. Bartmińskiego i J. Szadury, Lublin 2003, s. 59-70.
- Bartmiński J., *Odmiiany a style języka*, [w:] *Współczesna polszczyzna. Wybór opracowań*, t. 2: *Warianty języka*, pod red. J. Bartmińskiego i J. Szadury, Lublin 2003, s. 53-58.
- Bartmiński J., Bartmińska-Niebrzegowska S., *Tekst a wewnętrzne zróżnicowanie języka*, [w:] *Tekstologia*, Warszawa 2009, s. 76-176.
- Bartmiński J., Bartmińska-Niebrzegowska S., *Modalność wypowiedzi*, [w:] *Tekstologia*, Warszawa 2009, s. 170-176.
- Bartnicka B., *Konstrukcje o charakterze stanowiącym w „Zbiorze praw sądowych” Andrzeja Zamoyskiego*, „Poradnik Językowy” 1992, nr 3, s. 167-180.
- Bator A., *Język prawniczy wobec zmian w prawie*, „Studia Prawnicze” 1991, z. 1, s. 3-16.
- Bąkowski T., Bielski P., Kaszubowski K., Kokoszczyński M., Stelina J., Warylewski J., Wierczyński G., *Zasady techniki prawodawczej. Komentarz do rozporządzenia*, Warszawa 2003.
- Bellert I., *Niektóre postawy modalne w interpretacji semantycznej wypowiedzi*, [w:] *Sesja Naukowa Międzynarodowej Komisji Budowy Języków*

- Słowiańskich w Krakowie w dniach 3-5 grudnia 1969*, Wrocław 1971, s. 155-169.
- Błachut M., Gromski W., Kaczor J., *Technika prawodawcza*, Warszawa 2008.
- Bogusławski A., *O tzw. modalności zdaniowej*, [w:] *Sesja Naukowa Międzynarodowej Komisji Budowy Gramatycznej Języków Słowiańskich w Krakowie w dniach 3-5 grudnia 1969*, Wrocław 1971, s. 123-128.
- Bogusławski A., *O analizie semantycznej*, „*Studia Semiotyczne*” 1973, z. 4, s. 47-70.
- Bogusławski A., *Preliminaries for Semantic-Syntactic Description of Basic Predicative Expression with Special Reference to Polish Verbs*, [w:] *O predykacji*, Wrocław 1974, s. 39-57.
- Bogusławski A., *O negacji*, [w:] *Słownik i semantyka. Definicje semantyczne*, pod red. E. Janus, Wrocław 1975, s. 137-143.
- Boniecka B., *O pojęciu modalności (przegląd problemów badawczych)*, „*Język Polski*” 1976, LVI, s. 99-110.
- Boniecka B., *O zależności między modalnością pytania a jego aktualnym rozczłonkowaniem*, „*Poradnik Językowy*” 1979, nr 4, s. 161-171.
- Boniecka B., *Modalność a illokucja*, „*Przegląd Humanistyczny*” 1984, nr 11-12, s. 87-99.
- Boniecka B., *Składnia współczesnego języka polskiego*, Lublin 1998.
- Boniecka B., *Wykład o modalności*, „*Annales UMCS*” Sectio FF, Vol. XVII, Lublin 1999, s. 7-29.
- Boniecka B., Panasiuk J., *Przełamywanie paradygmatu gatunkowo-stylistycznego tekstu życiorysu*, [w:] *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. 1: *Mowy piękno wielorakie*, pod red. D. Ostaszewskiej, Katowice 2000, s. 47-73.
- Bralczyk J., *Hipotetyzująca postawa nadawcy jako składnik treści zdania*, „*Studia Semiotyczne*” 1977, VII, s. 173-184.
- Bralczyk J., *O leksykalnych wyznacznikach prawdziwościowej oceny sądów*, Katowice 1978.
- Breza T., *Nazwy obiektów i instytucji związanych z nowoczesną cywilizacją (chrematonimy)*, [w:] *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko, Warszawa-Kraków 1998, s. 343-361.
- Brodziak K., *O lingwistycznym statusie języka prawnego*, [w:] *Język – prawo – społeczeństwo*, pod red. E. Malinowskiej, Opole 2004, s. 61-75.
- Buttler D., *Uwagi o poprawności stylu urzędowego*, „*Poradnik Językowy*” 1968, nr 10, s. 467-475.
- Choduń A., Zieliński M., *Język dyskusji medialnej nad tworzeniem prawa*, [w:] *Język w mediach masowych*, pod red. J. Bralczyka i K. Mosiołek-Kłosińskiej, Warszawa 2000, s. 186-199.

- Choduń A., *Język prawny a język potoczny*, [w:] *Język – prawo – społeczeństwo*, pod red. E. Malinowskiej, Opole 2004, s. 77-86.
- Choduń A., *Słownictwo tekstów aktów prawnych w zasobie leksykalnym współczesnej polszczyzny*, Warszawa 2007.
- Choduń A., *Komunikatywność języka tekstów aktów prawnych*, „Przegląd Legislacyjny” 2007, nr 2, s. 90 -100.
- Choduń A., *Uwagi o komunikatywności tekstów aktów prawnych*, [w:] *Prawo i język*, pod red. A. Mróz, A. Niewiadomskiego, M. Pawelec, Warszawa 2009, s. 7-13.
- Choduń A., *Prawo a język urzędowy*, [w:] *Język w prawie, administracji i gospodarce*, pod red. K. Michalewskiego, Łódź 2010, s. 9-18.
- Choduń A., Zieliński M., *Język urzędowy a język urzędników. Precyzja, adekwatność, komunikatywność*, [w:] *I Kongres Języka Urzędowego*, Warszawa 2013, s. 66-74.
- Conte A. G., *Pentasesmia terminu 'norma'*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2010, LXXII, z. 1, s. 5-11.
- Cybulski M., *Polskie formy rozkazu i zakazu do połowy XVIII wieku*, [w:] *Regulacyjna funkcja tekstów*, pod red. K. Michalewskiego, Łódź 2000, s. 11-24.
- Czerwińska E., *Kultura języka urzędowego*, [w:] *I Kongres Języka Urzędowego*, Warszawa 2013, s. 146-158.
- Dejna K., *Ile mamy języków polskich?*, „Język Polski” 1980, LX, s. 30-43.
- Dejna K., *Język polski i jego odmiany*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego” 1987, XXXIII, s. 37-45.
- Dobrzyńska T., *Tekst. Próba syntezy*, Warszawa 1993.
- Dubisz S., *Komentarz stylistyczny do tekstu „Ustawy Rządowej z dnia Trzeciego Maja 1791 r.”*, [w:] *Epoka Konstytucji 3 Maja. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej w UW w dniu 3 maja 1983*, Warszawa 1983, s. 74-82.
- Duszek A., *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*, Warszawa 1998.
- Dytman A., *„Niech się święci 1 Maja” – dyrektywny charakter instrukcji pierwszomajowych*, [w:] *Regulacyjna funkcja tekstów*, pod red. K. Michalewskiego, Łódź 2000, s. 64-69.
- Encyklopedia języka polskiego*, pod red. S. Urbańczyka i M. Kucali, Wrocław 1999.
- Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, pod red. K. Polańskiego, Wrocław 1999.
- Furdal A., *Klasyfikacja odmian współczesnego języka polskiego*, Wrocław 1973.
- Gajda S., *Język administracyjno-prawny w perspektywie językoznawczej i prawniczej*, [w:] *Język – prawo – społeczeństwo*, pod red. E. Malinowskiej, Opole 2004, s. 19-31.

- Gałkowski A., *Chrematonimy w funkcji kulturowo-użytkowej. Onomastyczne studium porównawcze na materiale polskim, włoskim, francuskim*, Łódź 2008, s. 51-55 i s. 129-191.
- Gębka-Wolak M., *Wstępne uwagi o normie składniowej aktów prawnych*, [w:] *Kultura komunikacji językowej 3. Kultura języka w komunikacji zawodowej*, pod red. A. Piotrowicz, M. Witaszek-Samborskiej, K. Skibskiego, Poznań 2014, s. 25-37.
- Gębka-Wolak M., *O interpretacji tekstu prawnego (z uwzględnieniem koncepcji kontekstu kulturowego)*, [w:] *Kulturowe konteksty języka*, pod red. B. Afeltowicz i J. Ignatowicz-Skowrońskiej, Szczecin 2014, s. 93-106.
- Gizbert-Studnicki T., *Język prawny a język prawniczy*, „Zeszyty Naukowe UJ”, „Prace Prawnicze” 1972, t. 55, s. 219-233.
- Gizbert-Studnicki T., *Stwierdzenie jako akt mowy*, „Studia Filozoficzne” 1973, nr 3, s. 83-97.
- Gizbert-Studnicki T., *Wieloznaczność leksykalna w interpretacji prawniczej*, Kraków 1978.
- Gizbert-Studnicki T., *Czy istnieje język prawny*, „Państwo i Prawo” 1979, nr 3, s. 49-60.
- Gizbert-Studnicki T., *Znamiona czasownikowe w kodeksie karnym. Zagadnienie czasu gramatycznego i aspektu*, „Studia Prawnicze” 1982, z. 1-2, s. 101-116.
- Gizbert-Studnicki T., *Język prawny z perspektywy socjolingwistycznej*, Warszawa – Kraków 1986.
- Gizbert-Studnicki T., *Sytuacyjne uwarunkowania językowych właściwości tekstów prawnych*, [w:] *Język – prawo – społeczeństwo*, pod red. E. Malinowskiej, Opole 2004, s. 37-48.
- Godowska H., *Mieć z bezokolicznikiem, czyli okiełznać żywioł*, [w:] *Język – Teoria – Dydaktyka. Materiały VII Konferencji Młodych Językoznawców – Dydaktyków*, Trzemeśnia 2-4 VI 1982, Kielce 1986, s. 255-261.
- Godowska H., *Funkcja nakłaniająca a zdania deontyczne z **powinien**. Postawienie problemu*, [w:] *Prace z językoznawstwa ogólnego i kontrastywnego*, pod red. J. Sambor i R. Huszczy, Warszawa 1991, s. 35-48.
- Gołąb Z., *Próba klasyfikacji syntaktycznej czasowników polskich (na zasadzie konotacji)*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 1967, XXV, s. 1-43.
- Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, pod red. R. Grzegorzycowej, R. Laskowskiego i H. Wróbla, t. 1-2, Warszawa 1998.
- Grochala B., Łabieniec P., *Charakterystyka języka prawnego na tle polszczyzny ogólnej*, [w:] *Język w prawie, administracji i gospodarce*, pod red. K. Michalewskiego, Łódź 2010, s. 29-39.

- Grochowski M., *Środek czynności w strukturze zdania. Narzędzie, substancja, materiał*, Wrocław 1975.
- Grochowski M., *Pojęcie celu. Studia semantyczne*, Wrocław 1980.
- Grochowski M., *Składnia wyrażen polipredykatywnych (Zarys problematyki)*, [w:] *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, pod red. Z. Topolińskiej, Warszawa 1984, s. 213-299.
- Grochowski M., *Konwencje semantyczne a definiowanie wyrażen językowych*, Warszawa 1993.
- Grochowski M., *Wyrażenia funkcyjne. Studium leksykograficzne*, Kraków 1997.
- Grodziński E., *Znaczenie słowa w języku naturalnym*, Warszawa 1964.
- Grodziński E., *Wypowiedzi performatywne o doniosłości prawnej i guasi-prawnej*, [w:] *Zagadnienia socjo- i psycholingwistyki*, pod red. A. Schaffa, Wrocław 1980, s. 157-180.
- Grodziński E., *Wypowiedzi performatywne*, Wrocław 1980.
- Grzegorzczkova R., *O konstrukcjach z bezokolicznikiem przyczasownikowym w języku polskim*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 1967, XXV, s. 123-132.
- Grzegorzczkova R., *Czasowniki modalne jako wykładniki różnych postaw nadawcy*, [w:] *Otázky slovanské syntaxe III*, Brno 1973, s. 201-205.
- Grzegorzczkova R., *Funkcje semantyczne i składniowe polskich przysłówków*, Wrocław 1975.
- Grzegorzczkova R., *Językowe wykładniki intencji wypowiedzi*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 1989, XLII, s. 69-78.
- Grzegorzczkova R., *Problem funkcji języka i tekstu w świetle teorii aktów mowy*, [w:] *Funkcje języka i wypowiedzi. Język a kultura*, t. 4, Wrocław 1991, s. 11-28.
- Grzegorzczkova R., *Wykłady z polskiej składni*, Warszawa 1996.
- Grzegorzczkova R., *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*, Warszawa 2001.
- Grzelak J., *Komunikacja prawna – na przykładzie polskich konstytucji*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” XIII (XXXIII), Poznań 2006, s. 39-58.
- Grzelak J., *Konstytucja jako gatunek prawny*, „Prace Filologiczne” 2008, LIV, s. 153-166.
- Grzelak J., *Przepisy konstytucyjne w perspektywie stylistycznej*, „Język Polski” 2008, LXXXVIII, s. 135-143.
- Grzelak J., *Polski język prawa – w perspektywie glottodydaktycznej*, Poznań 2011 (<https://repozytorium.amu.edu.pl/jspui/bitstream/10593/352/1/Grzelak.pdf> [dostęp: 10.11.2014 r.]).

- Grzybowski S., *Wypowiedź normatywna oraz jej struktura formalna*, Kraków 1961.
- Habrajska G., *Wykładnia językowa aktów prawnych a standardy semantyczne (na przykładzie wybranych orzeczeń Trybunału Konstytucyjnego)*, [w:] *Regulacyjna funkcja tekstów*, pod red. K. Michalewskiego, Łódź 2000, s. 70-83.
- Hansen B., *Powstanie i rozwój wyrazów modalnych w języku polskim*, „Poradnik Językowy” 1998, nr 1-2, s. 25-42.
- Hałas B., *Płaszczyzna językowa w prawoznawstwie*, [w:] *Język – Teoria – Dydaktyka. Materiały z X Konferencji Językoznawców – Dydaktyków*, pod red. M. Preyznera, Kielce 1992, s. 193-197.
- Hałas B., *Terminologia języka prawnego*, Zielona Góra 1995.
- Heinz A., *System przypadkowy języka polskiego*, Kraków 1965.
- Holvoet A., *Aspekt a modalność w języku polskim na tle ogólnosłowiańskim*, Wrocław 1989.
- Iwin A. A., *Logika deontyczna a prawoznawstwo*, [w:] *Szkice z teorii prawa i szczegółowych nauk prawnych*, pod red. S. Wronkowskiej i M. Zielińskiego, Poznań 1990, s. 325-343.
- Jadacka H., *Kultura języka w pracy legislatora*, „Biuletyn Rady Legislacyjnej” 1995, nr 3, s. 204-214.
- Jadacka H., *O związkach gramatycznych między wyrazami w zdaniu*, „Biuletyn Rady Legislacyjnej” 1995, nr 4, s. 191-198.
- Jadacka H., *O kolejności wyrazów w zdaniu polskim*, „Biuletyn Rady Legislacyjnej” 1995, nr 5, s. 157-169.
- Jadacka H., *Od czego zależy zrozumiałość tekstu*, „Biuletyn Rady Legislacyjnej” 1995, nr 6, s. 190-196.
- Jadacka H., *O zdaniach za długich i za krótkich*, „Biuletyn Rady Legislacyjnej” 1996, nr 2, s. 166-175.
- Jadacka H., *Styl tekstów prawnych na tle innych odmian polszczyzny*, „Przegląd Legislacyjny” 1996, nr 2, s. 112-117.
- Jadacka H., *Wymierne i niewymierne koszty niejasności tekstów prawnych*, [w:] *Język – prawo – społeczeństwo*, pod red. E. Malinowskiej, Opole 2004, s. 151-156.
- Jadacka H., *Poradnik językowy dla prawników*, Warszawa 2006.
- Jędrzejko E., *Składnikowa analiza semantyczna podstawowych jednostek deontycznych **musieć**, **móc**, **powinien***, „Polonica” 1985, IX, s. 51-63.
- Jędrzejko E., *Semantyka i składnia polskich czasowników deontycznych*, Wrocław 1987.
- Jędrzejko E., *O tzw. wewnętrznej i zewnętrznej konieczności i jej podstawowych wykładnikach leksykalnych*, „Polonica” 1988, XIII, s. 17-27.

- Jędrzejko E., *Słownictwo tzw. analityczne w opisie leksykalnym (propozycja opisu i klasyfikacji)*, [w:] *Opisać słowa*, pod red. A. Markowskiego, Warszawa 1992, s. 50-61.
- Jędrzejko E., *Teoretyczne problemy nominalizacji. Przegląd ujęć i propozycji badawczych*, [w:] *Język a kultura*, t. 8, pod red. I. Nowakowskiej-Kempnej, Wrocław 1992, s. 209-221.
- Jędrzejko E., *Nominalizacje w systemie i w tekstach współczesnej polszczyzny*, Katowice 1993.
- Jędrzejko E., *Modalność – w języku i w tekstach: od gramatyki do stylistyki*, [w:] *Kategorie pragmatyczne w tekście literackim. Wstęp do stylistyki pragmatycznej*, pod red. E. Sławkowej, Cieszyn 2000, s. 113-155.
- Jędrzejko E., *Składnia wobec przemian kulturowych i komunikacyjnych: innowacje i eksperymenty*, [w:] *Polszczyzna XX wieku*, pod red. S. Dubisza i S. Gajdy, Warszawa 2001, s. 111-141.
- Jędrzejko E., *Modalność – kategoria opisowa stylistyki i tekstologii lingwistycznej*, „Poznańskie Spotkania Językoznawcze”, t. IX, pod red. Z. Krażyńskiej i Z. Zagórskiego, Poznań 2002, s. 57-67.
- Jędrzejko E., *Problemy predykcji peryfrastycznej. Konstrukcje, znaki, pojęcia*, Katowice 2002.
- Jędrzejko E., *Składnia, style, teksty. Składniowe aspekty zróżnicowania i przemian polszczyzny XX wieku*, Katowice 2005.
- Język polskiej legislacji, czyli zrozumiałość przekazu a stosowanie prawa. Materiały konferencyjne*, oprac. T. Tietajew-Różańska, Warszawa 2007.
- Język – prawo – społeczeństwo*, pod red. E. Malinowskiej, Opole 2004.
- Język w prawie, administracji i gospodarce*, pod red. K. Michalewskiego, Łódź 2010.
- Język w urzędach i w sądach*, pod red. M. T. Lizisowej, Kraków 2006.
- Język w urzędach i sądach II*, pod red. M. T. Lizisowej, Kraków 2008.
- Jodłowski S., *Istota, granice i formy językowe modalności*, [w:] *Studia nad częściami mowy*, Warszawa 1971, s. 115-146.
- Jodłowski S., *Podstawy polskiej składni*, Warszawa 1976.
- Jopek-Bosiacka A., *Relacja nadawca – odbiorca w polskim dyskursie prawnym i prawniczym w świetle pragmatyki komunikacyjnej*, [w:] *Język w komunikacji*, pod red. G. Habrajskiej, Łódź 2001, s. 82-97.
- Jopek-Bosiacka A., *Przekład prawny i sądowy*, Warszawa 2006.
- Jopek-Bosiacka A., *Modalność deontyczna w polskich i angielskich tekstach prawnych. Implikacje translatoryczne*, [w:] *Prawo, język, logika. Księga jubileuszowa Profesora Andrzeja Malinowskiego*, pod red. S. Lewandowskiego, H. Machińskiej i J. Petzla, Warszawa 2013, s. 93-108.

- Kaczmarek K., Matulewska A., Wiatrowski P., *Translacyjne aspekty wyrażania nakazu w polskich, angielskich i węgierskich aktach normatywnych*, „Scripta Neophilologica Posnaniensia” 2008, IX, s. 163-184.
- Kalinowski J., *Teoria zdań normatywnych*, „Studia Logica” 1953, 1, s. 113-146.
- Kalinowski J., *O znaczeniu logiki deontycznej dla filozofii prawa*, „Studia Prawnicze” 1985, z. 3-4, s. 87-99.
- Kalinowski J., *Logika prawnicza a logika deontyczna*, [w:] *Szkice z teorii prawa i szczegółowych nauk prawnych*, pod red. S. Wronkowskiej i M. Zielińskiego, Poznań 1990, s. 345-357.
- Karolak S., *Zagadnienia składni ogólnej*, Warszawa 1972.
- Karolak S., *Składnia wyrażen predykatywnych*, [w:] *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, pod red. Z. Topolińskiej, Warszawa 1984, s. 11-211.
- Karolak S., *Podstawowe struktury składniowe języka polskiego*, Warszawa 2002.
- Kempf Z., *Próba teorii przypadków*, Opole 1978.
- Kielar B., *W obronie języka prawnego jako rejestru języka naturalnego*, „Państwo i Prawo” 1979, nr 8-9, s. 172-173.
- Klemensiewicz Z., *Składnia opisowa współczesnej polszczyzny kulturalnej*, Kraków 1937.
- Klemensiewicz Z., *O różnych odmianach współczesnej polszczyzny*, Warszawa 1953.
- Klemensiewicz Z., *Historia języka polskiego*, Warszawa 1974.
- Kłopotowska A., *Meandry pracy unijnego tłumacza. Jak powstają polskie wersje tekstów urzędowych Unii Europejskiej?*, [w:] *I Kongres Języka Urzędowego*, Warszawa 2013, s. 124-145.
- Kołodziejek E., *E-urząd – język komunikacji internetowej wybranych instytucji państwowych*, [w:] *I Kongres Języka Urzędowego*, Warszawa 2013, s. 159-168.
- Kołodziejek E., *Kultura komunikacji urzędowej*, [w:] *Kultura komunikacji językowej 3. Kultura języka w komunikacji zawodowej*, pod red. A. Piotrowicz, M. Witaszek-Samborskiej, K. Skibskiego, Poznań 2014, s. 59-66.
- Koseska-Toszeva V., Mindak J., *O modalności jako kategorii pojęciowej*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 1984, XXII, s. 105-109.
- Koseska-Toszeva V., Maldžieva V., Penčev J., *Modalność. Problemy teoretyczne*, Warszawa 1996.
- Kość J., *Socjolingwistyczne aspekty komunikacji językowej w tekstach prawniczych*, „Socjolingwistyka” 1993, nr 12-13, s. 155-167.
- Krażyńska Z., *Orzeczenie wraz z dopełniającym otoczeniem w staropolskim zdaniu (na przykładzie wielkopolskich rot sądowych)*, Poznań 1986.

- Krażyńska Z., *Jeszcze o modalności*, [w:] *Materiały z konferencji PTPN dla uczczenia 11 listopada*, Poznań 1993, s. 29-35.
- Krażyńska Z., *Staropolskie konstrukcje z przyimkami. Część I*, Poznań 2000.
- Krażyńska Z., *Staropolskie konstrukcje z przyimkami. Część II*, Poznań 2001.
- Krażyńska Z., *Staropolskie konstrukcje z przyimkami. Część III*, Poznań 2004.
- Krażyńska Z., *Znaczenia gramatyczne staropolskich wyrażeń przyimkowych z imiennym członem osobowym*, [w:] *Rozprawy o historii języka polskiego*, pod red. S. Borawskiego, Zielona Góra 2005, s. 347-422.
- Krażyńska Z., *Staropolskie konstrukcje z przyimkami w świetle tak zwanych przyimków złożonych*, [w:] *Staropolszczyzna piękna i interesująca*, pod red. J. Cyran i E. Koniusz, Kielce 2006, s. 89-97.
- Krażyńska Z., *Staropolskie konstrukcje z przyimkami. Część IV*, Poznań 2010.
- Krażyńska Z., *Staropolskie konstrukcje z przyimkami. Część V*, Poznań 2012.
- Krupska-Perek A., Pawlak A., *O pewnym typie druku urzędowego*, [w:] *Regulacyjna funkcja tekstów*, pod red. K. Michalewskiego, Łódź 2000, s. 84-91.
- Kordela M., *Zasady prawa. Studium teoretycznoprawne*, Poznań 2012.
- Kurkowska H., Skorupka S., *Stylistyka polska. Zarys*, Warszawa 1959, s. 261-270.
- Kuryłowicz J., *Podstawowe struktury języka: grupa i zdanie*, [w:] *Problemy składni polskiej*, pod red. A. M. Lewickiego, Kraków 1950, s. 37-44.
- Kuryłowicz J., *Zdanie a czasownik*, [w:] *Problemy składni polskiej*, pod red. A. M. Lewickiego, Kraków 1950, s. 56-59.
- Labocha J., *Gramatyka polska. Składnia*, Kraków 1996.
- Lang W., Wróblewski J., Zawadzki S., *Zagadnienia teorii prawa*, Warszawa 1986.
- Libura A., *Struktura i właściwości tekstów wzywających do zapłaty*, [w:] *Regulacyjna funkcja tekstów*, pod red. K. Michalewskiego, Łódź 2000, s. 92-103.
- Lizisowa M. T., *Podstawowe terminy prawne w statutach staropolskich na tle słowiańskim. Studium porównawcze*, Kraków 1995.
- Lizisowa M. T., *Funkcja semantyczna kategorii fleksyjnych czasowników być, mieć, dać w staropolskich formułach prawnych*, „Studia Historycznojęzykowe” II, pod red. M. Kucały i W. R. Rzepki, Kraków 1996, s. 143-153.
- Lizisowa M. T., *Norma prawna jako wypowiedź ograniczona w tekście prawnym (na przykładzie materiału językowego staropolskiego)*, [w:] *Tekst.*

- Analizy i interpretacje*, pod red. J. Bartmińskiego i B. Bonieckiej, Lublin 1998, s. 267-281.
- Lizisowa M. T., *Model komunikacji językowej w konstytucjach Rzeczypospolitej (relacja nadawca – odbiorca)*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 2002, LVIII, s. 75-92.
- Lizisowa M. T., *Lingwistyczna analiza konieczności i możliwości w Statutach Kazimierza Wielkiego*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis” 7, „Studia Linguistica” 2, Kraków 2004, s. 239-251.
- Lizisowa M. T., *Polska tradycja stylistyczna tekstów prawnych*, [w:] *Język – prawo – społeczeństwo*, pod red. E. Malinowskiej, Opole 2004, s. 113-130.
- Lizisowa M. T., *Język prawny w obiegu społecznym*, [w:] *Polska polityka komunikacyjnojęzykowa wobec wyzwań XXI wieku*, pod red. S. Gajdy, A. Markowskiego i J. Porayskiego-Pomsty, Warszawa 2005, s. 177-196.
- Lizisowa M. T., *Funkcjonalna sprawność polszczyzny w pismach urzędowych*, [w:] *Język w urzędach i w sądach*, Kraków 2006, s. 19-25.
- Lizisowa M. T., *Wypowiedź prawna i jej dekodowanie*, [w:] *Język w urzędach i w sądach*, Kraków 2006, s. 53-63.
- Lizisowa M. T., *Tekst – kontekst – interpretacja. W poszukiwaniu semiotyczno-dyskursywnych wzorców konkretyzacji języka*, Kraków 2006.
- Lizisowa M. T., *Komunikowanie przekazu w modelach stosunków prawnych: (na przykładzie „Kodeksu pracy”)*, „Stylistyka” 2007, t. XVI, s. 341-349.
- Lizisowa M. T., *Semantyka a struktura tekstu prawnego*, [w:] *Styl a semantyka*, pod red. I. Szczepankowskiej, Białystok 2008, s. 381-400.
- Lizisowa M. T., „Czyn i osoba w akcie normatywnym, czyli co znaczy zwrot **ma prawo** w Konstytucji III Rzeczypospolitej”, „Investigationes Linguisticae” 2009, 17, s. 141-151. (http://www.staff.amu.edu.pl/~inveling/pdf/Lizisowa_17.pdf [dostęp: 10.11.2014 r.]).
- Lizisowa M. T., *Lingwistyczne aspekty konkretyzacji języka w pismach urzędowych*, [w:] *I Kongres Języka Urzędowego*, Warszawa 2013, s. 49-65.
- Lyons J., *Semantyka*, przeł. A. Weinsberg, Warszawa 1989.
- Łapa R., *O deontycznym znaczeniu konstrukcji z czasownikiem **musieć** i z predykatywnym **należy***, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” VIII (XXVIII), Poznań 2001, s. 73-85.
- Łapa R., *Predykatywne wyrażenie modalne **mieć** w prasie polskiej*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” V (XXV), Poznań 1998, s. 83-92.
- Łapa R., *Predykatywne wyrażenia modalne z bezokolicznikiem we współczesnej polskiej prasie*, Poznań 2003.

- Łapa R., *Przymyki wtórne w tekstach prawnych*, „Język Polski” 2006, LXXXVI, s. 358-366.
- Łapa R., *Znaczenia gramatyczne znominalizowanych grup imiennych we współczesnych tekstach prawnych*, „Język Polski” 2008, LXXXVIII, s. 280-288.
- Łapa R., *Relacja 'dominujący' – 'podporządkowany' we współczesnych tekstach prawnych*, [w:] *Kształtowanie się wzorów i wzorców językowych*, pod red. A. Piotrowicz, K. Skibskiego i M. Szczyszka, Poznań 2009, s. 247-254.
- Łapa R., *'Dominujący' i 'podporządkowany' w Kodeksie Prawa Kanonicznego*, [w:] *Język religijny dawniej i dziś (w kontekście teologicznym i kulturowym)*, t. 4, Materiały z konferencji Gniezno 22-24.09.2008 r., pod red. ks. P. Bortkiewicza, S. Mikołajczaka i M. Rybki, Poznań 2009, s. 337-345.
- Łapa R., *'Dawca' i 'biorca' we współczesnych tekstach prawnych*, [w:] „Białostockie Archiwum Językowe” 2009, nr 9, s. 171-185.
- Łapa R., *'Podporządkowany' w Kodeksie karnym*, „Kwartalnik Językoznawczy” 2010, 1, s. 1-15 (<http://www.kwartjez.amu.edu.pl> [dostęp: 10.11.2014 r.]).
- Łapa R., *Hierarchiczne układy w tekstach prawnych*, „Studia Językoznawcze” t. 10, Szczecin 2011, s. 135 - 143.
- Łapa R., *Grupa imienna w ustawach prawnych. Adresat normy*, [w:] „Cum reverentia, gratia, amicitia”... Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Bogdanowi Walczakowi, t. 2, pod red. J. Migdał i A. Piotrowskiej-Wojaczyk, Poznań 2013, s. 309-317.
- Łapa R., *Konstrukcje z przymkami w ustawach prawnych. Znaczenia gramatyczne*, „Roczniki Humanistyczne” 2013, LXI, z. 6: Językoznawstwo, s. 77-91.
- Łapa R., *Relacje modalne we współczesnych aktach normatywnych*, „Poznańskie Studia Polonistyczne”, Seria Językoznawcza XXI (XLI), z. 2, Poznań 2014, s. 41-51.
- Łapa R., *Modalność w Kodeksie Prawa Kanonicznego*, [w:] *Język religijny dawniej i dziś (w aspekcie teologicznym i kulturowym)* (w druku).
- Ługowska J., *Rola kontekstu w procesie kształtowania się kulturowych znaczeń tekstów folkloru*, [w:] *Tekst w kontekście*, pod red. T. Dobrzyńskiej, Wrocław 1990, s. 175-186.
- Majewska T., *Z historii polskiego stylu kancelaryjnego. Uwagi o składni*, „Poradnik Językowy” 1968, nr 6, s. 306-318.
- Malinowska E., *O poprawności tekstów urzędowych*, „Poradnik Językowy” 1989, nr 8-9.

- Malinowska E., *Dyrektywność tekstów urzędowych*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Opolskiego” 1994, z. XV, s. 29-34.
- Malinowska E., *Styl urzędowy*, [w:] *Przewodnik po stylistyce polskiej*, pod red. S. Gajdy, Opole 1995, s. 441-449.
- Malinowska E., *Urzędowe makroakty mowy*, „Stylistyka” 1996, V, s. 323-331.
- Malinowska E., *Wypowiedzi administracyjne i ich poprawność*, „Prace Filologiczne” 1999, LVI, s. 363-372.
- Malinowska E., *Język i styl regulaminów*, [w:] *Regulacyjna funkcja tekstów*, pod red. K. Michalewskiego, Łódź 2000, s. 104-110.
- Malinowska E., *O stałości i zmienności gatunków urzędowych*, [w:] *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. 1: *Mowy piękno wielorakie*, pod red. D. Ostaszewskiej, Katowice 2000, s. 88-95.
- Malinowska E., *Wypowiedzi administracyjne. Struktura i pragmatyka*, Opole 2001.
- Malinowska E., *Język administracyjny*, [w:] *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Język polski*, pod red. S. Gajdy, Opole 2001, s. 351-368.
- Malinowska E., *Polski dyskurs prawnoustrojowy na tle europejskiej kultury prawnej*, [w:] *Język polski w europejskiej przestrzeni kulturowo-językowej*, pod red. S. Gajdy, Opole 2008, s. 247-282.
- Malinowska E., *Semantyka nazw wartości konstytucyjnych*, [w:] *Styl a semantyka*, pod red. I. Szczepankowskiej, Białystok 2008, s. 401-420.
- Malinowska E., *Konstytucja jako gatunek tekstu prawnego*, Opole 2012.
- Malinowska E., *O zmianach modelu komunikacji urzędowej*, [w:] *I Kongres Języka Urzędowego*, Warszawa 2013, s. 75-83.
- Malinowski A., *Własności statystyczne języka prawnego na tle własności języka potocznego (Próba analizy na przykładzie tekstów prawnych dotyczących ochrony środowiska)*, „Państwo i Prawo” 1980, nr 9, s. 67-75.
- Malinowski A., *Redagowanie tekstu prawnego. Wybrane wskazania logiczno-językowe*, Warszawa 2006.
- Malinowski A., *Polski język prawny. Wybrane zagadnienia*, Warszawa 2006.
- Marcjanik M., *Czasowniki modalno-kauzatywne we współczesnej polszczyźnie*, Zielona Góra 1980.
- Matulewska A., *Lingua legis in translation*, Frankfurt am Main 2007.
- Matulewska A., *Deontic modality and modals in the language of contracts*, “Comparative Legilinguistics” 2010, 2, s. 75-92.
- Mayenowa M. R., *Poetyka teoretyczna. Zagadnienia języka*, Warszawa 1974.
- Michalewska M. T., *Język polskich protokołów woźnickich XVII wieku*, cz. 1, Warszawa – Kraków 1977.

- Michalewski K., *Analiza językowa tekstu prawniczego*, [w:] *Kultura komunikacji językowej 3. Kultura języka w komunikacji zawodowej*, pod red. A. Piotrowicz, M. Witaszek-Samborskiej, K. Skibskiego, Poznań 2014, s. 67-80.
- Mikołajczak S., *Składnia współczesnych ustaw sejmowych*, [w:] *Język a współczesne społeczeństwo polskie*, pod red. Z. Zagórskiego, Poznań 1994, s. 37-48.
- Mirowicz A., *Pojęcie modalności gramatycznej a kwestia partykuł*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 1956, XV, s. 81-92.
- Moroz A., *Granice błędu – norma językowa a teksty prawne*, [w:] *Kultura komunikacji językowej 3. Kultura języka w komunikacji zawodowej*, pod red. A. Piotrowicz, M. Witaszek-Samborskiej, K. Skibskiego, Poznań 2014, s. 93-107.
- Moroz A., *Lingwistyczne sposoby kształtowania kulturowego dystansu władzy na przykładzie tekstów prawnych*, [w:] *Kulturowe konteksty języka*, pod red. B. Afeltowicz i J. Ignatowicz-Skowrońskiej, Szczecin 2014, s. 211- 221.
- Mróz A., Niewiadomski A., Pawelec M., *Prawo i język*, Warszawa 2010.
- Najder Z., *Przejście od „jest” do „powinien”*, czyli jak działa gilotyna Hume’a, „Studia Semiotyczne” 1974, t. V, s. 85-93.
- Nowak J., *Modalność deontyczna w konstytucjach hiszpańskojęzycznych oraz w konstytucji Polski*, [w:] *Prawo i język*, pod red. A. Mróz, A. Niewiadomskiego i M. Pawelec, Warszawa 2009, s. 171-187.
- Nowak J., *Modalność deontyczna w języku prawa na przykładzie polskiego i hiszpańskiego kodeksu cywilnego*, Poznań 2011 (<https://repozytorium.amu.edu.pl/jspui/bitstream/10593/1002/1/Joanna%20Nowak.Praca%20doktorska.%20Modalno%C5%9B%C4%87%20deontyczna%20w%20j%C4%99zyku%20prawa...pdf> [dostęp: 10.11.2014 r.]).
- Nowak L., *Kilka uwag o postulatcie jasności i pojęciu analizy językowej*, „Studia Semiotyczne” 1970, t. I, s. 109-122.
- Nowak L., *Interpretacja prawnicza*, Warszawa 1973.
- Opalek K., *Z teorii dyrektyw i norm*, Warszawa 1974.
- Orłowska R., *O składni i stylu Kodeksu karnego (Ustawy z dnia 6 czerwca 1997)*, Lublin 1997, [w:] „Poznańskie Spotkania Językoznawcze”, t. IX, pod red. Z. Krążyńskiej i Z. Zagórskiego, Poznań 2002, s. 111-123.
- Orłowska R., *O języku poradników Zakładu Ubezpieczeń Społecznych*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” IX (XXIX), Poznań 2002, s. 119-130.
- Orzechowska A., *Predykatywy i ich miejsce w systemie fleksji werbalnej*, „Polonica” 1979, V, s. 75-107.

- Paduczewa E. V., *Wypowiedź i jej odniesienie do rzeczywistości. (Referencyjne aspekty znaczenia zaimków)*, przeł. Z. Kozłowska, Warszawa 1992.
- Palmer F. R., *Mood and modality*, Cambridge 1998.
- Patryas W., *Definiowanie pojęć prawnych*, Poznań 1997.
- Pawelec R., *Zrozumiałość i poprawność składniowa tekstów prawnych a problem nominalizacji*, [w:] *Współczesny język prawny i prawniczy*, pod red. A. Niewiadomskiego, Warszawa 2007, s. 67-75.
- Pawelec R., *O poprawności językowej i zrozumiałości tekstów prawnych i prawniczych*, [w:] *Język polskiej legislacji, czyli zrozumiałość przekazu a stosowanie prawa*. Materiały z konferencji zorganizowanej przez Komisję Kultury i Środków Przekazu oraz Komisję Ustawodawczą Senatu RP, Warszawa 2007, s. 65-70.
- Pawelec R., *Poprawność w związkach zgody, rządu i przynależności; Szyk wyrazów i skróty składniowe; Budowa zdania złożonego i problemy stylistyki*, [w:] *Zarys metodyki pracy legislatora*, pod red. A. Malinowskiego, Warszawa 2009, s. 371-425.
- Pawelec R., *Jaki powinien być język urzędowy*, [w:] *I Kongres Języka Urzędowego*, Warszawa 2013, s. 34-48.
- Paveau M. A., Sarfati G. E., *Kierunki formalistyczne: od deskrytywizmu do generatywizmu*, [w:] *Wielkie teorie językoznawcze. Od językoznawstwa historyczno-porównawczego do pragmatyki*, Kraków 2009, s. 166-194.
- Pekáríková K., *Modalność tekstów prawnych*, [w:] *Język w prawie, administracji i gospodarce*, pod red. K. Michalewskiego, Łódź 2010, s. 67-74.
- Petzel J., *Język prawny w świetle lingwistycznej teorii rejestru językowego*, „*Studia Iuridica*” 2006, t. 45, s. 153-163.
- Pieńkoś J., *Podstawy jurslingwistyki. Język w prawie – Prawo w języku*, Warszawa 1999.
- Piernikarski C., *Cechy dystynktywne modalności*, [w:] *Otázky slovanské syntaxe IV*, cz. 2, Brno 1979, s. 17-25.
- Piętkowa R., *Gatunki stylu urzędowego – wzorce i realizacja*, [w:] *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. 1: *Mowy piękno wielorakie*, pod red. D. Ostaszewskiej, Katowice 2000, s. 96-108.
- Pisarkowa K., *Pragmatyczne spojrzenie na akt mowy*, „*Polonica*” 1976, II, s. 265-279.
- Płeszka K., Gizbert-Studnicki T., *Dwa ujęcia wykładni prawa. Próba konfrontacji*, „*Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z Nauk Politycznych*” 1984, 20, DCLXXVII, s. 17-27.
- Polański K., *Rodzaje zdań a zagadnienia tzw. modalności na przykładzie języka górnołużyckiego*, „*Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*” 1969, VIII, s. 281-288.

- Pruszyński M., *Jasność, zrozumiałość i językowa poprawność prawa jako warunek jego zgodności*, [w:] *Język polskiej legislacji, czyli zrozumiałość przekazu a stosowanie prawa*. Materiały z konferencji zorganizowanej przez Komisję Kultury i Środków Przekazu oraz Komisję Ustawodawczą Senatu RP, Warszawa 2007, s. 32-38.
- Przewodnik po stylistyce polskiej, pod red. S. Gajdy, Opole 1995.
- Redelbach A., Wronkowska S., Ziemiński Z., *Zarys teorii państwa i prawa*, Warszawa 1994.
- Rittel S. J., *Język prawny w przestrzeni politycznej. Język polityczny w przestrzeni prawnej. Propozycja metodologiczna*, [w:] *Język w urzędach i w sądach*, pod red. M. T. Lizisowej, Kraków 2006, s. 165-183.
- Roszko R., *Wykładowi modalności imperceptywnej w języku polskim i litewskim*, Warszawa 1993.
- Rytel D., *Leksykalne środki wyrażania modalności w języku polskim i czeskim*, Wrocław 1982.
- Rzeszutko M., *Rozprawa sądowa w świetle lingwistyki tekstu*, Lublin 2003.
- Saloni Z., Świdziński M., *Składnia współczesnego języka polskiego*, Warszawa 1985.
- Saloni Z., *Wstęp do koniugacji polskiej*, Olsztyn 2000.
- Sarkowicz R., *Poziomowa interpretacja tekstu prawnego*, Kraków 1995.
- Sarkowicz R., *Koherencja tekstu prawnego w świetle koncepcji poziomej interpretacji tekstu prawnego*, [w:] *Język – prawo – społeczeństwo*, pod red. E. Malinowskiej, Opole 2004, s. 49-60.
- Searle J. R., *Jak wywieść „powinien” z „jest”, „Etyka”* 1980, t. 16, s. 163-177.
- Sierociuk J., *Regionalizmy tekstów prawniczych XVII wieku*, [w:] *Polszczyzna regionalna w okresie renesansu i baroku*, pod red. H. Wiśniewskiej i Cz. Kosyła, Wrocław – Łódź 1984, s. 83-90.
- Siuciak M., *Przejawy dyskursu publicznego w dawnych tekstach prawnych*, „Język Polski” 2011, CI, s. 50-57.
- Skubalanka T., *Spoleczne uwarunkowania stylów językowych*, „Socjolingwistyka” 1970, 2, s. 29-61.
- Skubalanka T., *Założenia analizy stylistycznej*, [w:] *Problemy metodologiczne współczesnego literaturoznawstwa*, pod red. H. Markiewicza i J. Sławińskiego, Kraków 1976, s. 250-273.
- Skubalanka T., *Historyczna stylistyka języka polskiego*, Wrocław 1984, s. 181-187.
- Skubalanka T., *Podstawy analizy stylistycznej. Rozważania o metodzie*, Lublin 2002.
- Smolak M., *Morfologiczne funkcje pojęć prawnych*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1997, z. 2, s. 139-145.

- Svoboda K., *Modálnost a souvetí*, [w:] *Sesja Naukowa Międzynarodowej Komisji Budowy Gramatycznej Języków Słowiańskich w Krakowie 3-5 grudnia 1969*, Wrocław 1971, s. 129-133.
- Szczepankowska I., *Perspektywy badań nad językiem prawnym*, „Poradnik Językowy” 1999, nr 5-6, s. 11-17.
- Szczepankowska I., *Język prawny I Rzeczypospolitej w „Zbiorze praw sądowych” Andrzeja Zamoyskiego*, cz. 1: *Pojęcia prawne*, Białystok 2004.
- Szczepankowska I., *Język prawny I Rzeczypospolitej w „Zbiorze praw sądowych” Andrzeja Zamoyskiego*, cz. 2: *Wypowiedzi normatywne*, Białystok 2004.
- Szczepankowska I., *Akty obrazu słownej – problem językoznawczej i prawniczej interpretacji wypowiedzi*, [w:] *Język – prawo – społeczeństwo*, pod red. E. Malinowskiej, Opole 2004, s. 87-100.
- Szczepankowska I., *Prawodawczy akt mowy – konwencja stylistyczna i ewolucja wypowiedzi w języku polskim*, „Stil” 2007, nr 6, s. 77-88.
- Szczepankowska I., *Wpływ intencji perswazyjnej nadawcy na styl dawnej i współczesnej wypowiedzi prawodawczej w języku polskim*, [w:] *Styl a semantyka*, Białystok 2008, s. 411-426.
- Szczepankowska I., *O modalności i negacji w wypowiedziach dyrektywnych – logiczne i pragmatyczne aspekty analizy semantycznej*, [w:] *Język w urzędach i sądach II*, pod red. M. T. Liziowej, Kraków 2008, s. 19-29.
- Szkudlarek E., *Tekst wzorcowy podania a jego realizacje*, [w:] *Regulacyjna funkcja tekstów*, pod red. K. Michalewskiego, Łódź 2000, s. 109-119.
- Szydło M., *Wolność prawnie chroniona jako modalność prawna* (<http://www.wuwr.com.pl/online-texts/download/17.html> [dostęp: 20.12.2014 r.]).
- Taszycki W., *Język Kodeksów Świętosława z Wojcieszyna (1449) i Macieja z Różana (1450)*, „Lingua Posnaniensia” 1972, 16, s. 7-23.
- Tokarski R., *Znaczenie słowa i jego modyfikacje w tekście*, Lublin 1987.
- Tomecka-Mirek A., *O języku ustaw prawnych. Las w ujęciu ustawowym, słownikowym i potocznym*, [w:] *Regulacyjna funkcja tekstów*, pod red. K. Michalewskiego, Łódź 2000, s. 120-126.
- Topolińska Z., *Miejsce konstrukcji z czasownikiem mieć w polskim systemie werbalnym*, „Slavia Orientalis” 1968, XVII, s. 427-431.
- Topolińska Z., *Mechanizmy nominalizacji we współczesnej polszczyźnie*, „Studia Gramatyczne” 1977, t. 1, s. 175-220.
- Topolińska Z., *Składnia grupy imiennej*, [w:] *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, Warszawa 1984, s. 301-384.
- Torczyńska-Jarecka M., *Język prawny a społeczna wizja rzeczywistości*, [w:] *Teksty kultury. Oblicza komunikacji XXI wieku*, t. 2, pod red. J. Mazura i M. Rzeszutko-Iwan, Lublin 2006, s. 79-91.

- Urbańczyk S., *Rozwój języka narodowego. Pojęcia i terminologia*, [w:] *Z dziejów powstania języków narodowych i literackich*, Warszawa 1956, s. 9-36.
- Walczak B., *Tekst Konstytucji Trzeciej Rzeczypospolitej w świetle współczesnej normy językowej i stylistycznej*, „Prace Filologiczne” 2001, XLVI, s. 629-636.
- Walczyńska J., *O stylistyce tekstów normatywnych (na podstawie ustawy o zasadach ewidencji i identyfikacji podatków)*, [w:] *Regulacyjna funkcja tekstów*, pod red. K. Michalewskiego, Łódź 2000, s. 127-130.
- Wierzbicka A., *Kategoria semantyczna „ramy modalnej”*, [w:] *Sesja Naukowa Międzynarodowej Komisji Budowy Gramatycznej Języków Słowiańskich w Krakowie 3-5 grudnia 1969*, Wrocław 1971, s. 179-183.
- Wierzbicka A., *Akty mowy*, [w:] *Semantyka i struktura tekstu*, pod red. R. M. Mayenowej, Wrocław 1973, s. 201-219.
- Wierzbicka A., *Genry mowy*, [w:] *Tekst i zdanie*, pod red. T. Dobrzyńskiej i E. Janus, Wrocław 1983, s. 126-137.
- Wierzbicka A., *Semantyka. Jednostki elementarne i uniwersalne*, przeł. A. Głaz, K. Korzyk i R. Tokarski, Lublin 2010.
- Witosz B., *Pragmatyczny wymiar tekstu*, [w:] *Tekst. Problemy teoretyczne*, pod red. J. Bartmińskiego i B. Bonieckiej, Lublin 1998, s. 197-210.
- Wilkoń A., *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*, Katowice 2000.
- Wilkoń A., *Kategoria modalności*, [w:] *Spójność i struktura tekstu. Wstęp do lingwistyki tekstu*, Kraków 2002, s. 44-50.
- Wojtak M., *Elementy stylu urzędowego w Ortylach magdeburskich*, „Język Polski” 1988, IV-V, s. 221-230.
- Wojtak M., *Styl urzędowy*, [w:] *Współczesny język polski*, pod red. J. Bartmińskiego, Wrocław 1993, s. 147-162.
- Wojtak M., *Teksty w tekście – o pewnym typie relacji intertekstualnych (na przykładzie Ortyli magdeburskich)*, [w:] *Tekst. Analizy i interpretacje*, pod red. J. Bartmińskiego i B. Bonieckiej, Lublin 1998, s. 84-97.
- Wojtak M., *W kręgu stylistycznych paradoksów – uwagi o stylu tekstów użytkowych* (<http://www.rastko.rs/cms/files/books/49c94bcd185c> [dostęp: 10.04.2015 r.]).
- Wojtak M., *Gatunki prasowe*, Lublin 2004.
- Wojtak M., *Gatunkowe zróżnicowanie korespondencji biurowej*, [w:] *Teksty kultury. Oblicza komunikacji XXI wieku*, t. 2, pod red. J. Mazura i M. Rzeszutko-Iwan, Lublin 2006, s. 93-105.
- Woźniak E., *Dziedzictwo staropolskie czy spuścizna zaborów – o składni języka urzędowego*, „Poradnik Językowy” 2014, nr 5, s. 43-53.
- Wronkowska S., *Analiza pojęcia prawa podmiotowego*, Poznań 1973.

- Wronkowska S., *Postulat jasności prawa i niektóre metody jego realizacji*, „Państwo i Prawo” 1976, nr 10, s. 19-33.
- Wronkowska S., Ziemiński Z., *Zarys teorii prawa*, Poznań 2001.
- Wronkowska S., *Podstawowe pojęcia prawa i prawoznawstwa*, Poznań 2002.
- Wronkowska S., *O cechach języka tekstów prawnych*, [w:] *Język polskiej legislacji, czyli zrozumiałość przekazu a stosowanie prawa*. Materiały z konferencji zorganizowanej przez Komisję Kultury i Środków Przekazu oraz Komisję Ustawodawczą Senatu RP, Warszawa 2007, s. 15-25.
- Wróbel H., *Składnia imiesłowów czynnych we współczesnej polszczyźnie*, Katowice 1975.
- Wróbel H., *O modalności*, „Język Polski” 1991, LXXI, s. 260-270.
- Wróblewski B., *Język prawny i prawniczy*, Kraków 1948.
- Wróblewski J., *Zagadnienia teorii wykładni prawa ludowego*, Warszawa 1959.
- Wróblewski J., *Pragmatyczna jasność prawa*, „Państwo i Prawo” 1988, nr 4, 1988, s. 3-13.
- Współczesny język polski*, pod red. J. Bartmińskiego, Wrocław 1993.
- Wyderka B., *O składni kilku śląskich zabytków piśmiennictwa kancelaryjnego z XVIII wieku*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 1990, XXVI, s. 83-98.
- Wyderka B., *Język polski w śląskich dokumentach kancelaryjnych z XVIII wieku. Elementy struktury i pragmatyki tekstu*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” XXVII, 1991, s. 89-100.
- Wyrwas K., *Wzorzec gatunkowy skargi i jego realizacja (na przykładzie tekstów literackich oraz skarg do instytucji)*, [w:] *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. 1: *Mowy piękno wielorakie*, pod red. D. Ostaszewskiej, Katowice 2000, s. 119-135.
- Wyrwas K., *Skarga jako gatunek mowy*, Katowice 2001.
- von Wright G. H., *Deontic Logic*, „Mind” 1951, 60, s. 1-15.
- von Wright G. H., *Norm and action. A logical enquiry*, London 1963.
- Zagórski Z., *Kilka uwag dotyczących teorii tekstu (lingwistyki tekstu)*, [w:] *Viro Doctissimo Optimo Merito. Prace ofiarowane Profesorowi Zenonowi Sobierajskiemu w 80. Rocznicę urodzin*, Poznań 1999, s. 53-65.
- Zajda A., *Staropolska terminologia prawnicza (do 1500 roku)*, Kraków 1990.
- Zajda A., *Studia z historii polskiego słownictwa prawniczego i frazeologii*, Kraków 2001.
- Zaron Z., *Ze studiów nad składnią i semantyką czasownika*, Wrocław 1980.
- Zarys metodyki pracy legislatora*, pod red. A. Malinowskiego, Warszawa 2009.

- Zdunkiewicz-Jedynak D., *Styl urzędowy i jego gatunki*, [w:] *Wykłady ze stylistyki*, Warszawa 2008, s. 162-170.
- Zieliński M., *Interpretacja jako proces dekodowania tekstu prawnego*, Poznań 1972.
- Zieliński M., *Języki prawne i prawnicze*, [w:] *Polszczyzna 2000. Orędzie o stanie języka na przełomie tysiącleci*, pod red. W. Pisarka, Kraków 1999, s. 50-74.
- Zieliński M., Zgółka T., *Perswazja w języku prawnym i prawniczym*, [w:] *Język w perswazji publicznej*, pod red. K. Mosiołek-Kłosińskiej i T. Zgółki, Poznań 2003, s. 182-189.
- Zieliński M., *Wykładnia prawa. Zasady. Reguły. Wskazówki*, Warszawa 2008.
- Zieliński M., *Język prawny, język administracyjny, język urzędowy*, [w:] *Język – prawo – społeczeństwo*, pod red. E. Malinowskiej, Opole 2004, s. 9-18.
- Zieliński M., *Wiedza o tekstach prawnych jako warunek ich rozumienia*, [w:] *Język polskiej legislacji, czyli zrozumiałość przekazu a stosowanie prawa*. Materiały z konferencji zorganizowanej przez Komisję Kultury i Środków Przekazu oraz Komisję Ustawodawczą Senatu RP, Warszawa 2007, s. 26-30.
- Zieliński M., *Osiemnaście mitów w myśleniu o wykładni prawa*, „Palestra” 2011, nr 3-4, s. 20-31.
- Zieliński M., *Mitów w myśleniu o wykładni prawa ciąg dalszy*, [w:] *Prawo, język, media*, pod red. A. Mróz, A. Niewiadomskiego, M. Pawelec, Warszawa 2011, s. 117-126.
- Zieliński M., Zirk-Sadowski M., *Klasyfikacyjność i derywacyjność w integrowaniu polskich teorii wykładni prawa*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2011, z. 2, 2011, s. 99-111.
- Ziemia Z., *O paradoksach logiki deontycznej*, „Państwo i Prawo” 1968, nr 1, 1968, s. 45-56.
- Ziemia Z., *Logika deontyczna jako formalizacja rozumowań normatywnych*, Warszawa 1969.
- Ziemiński Z., *Przepis prawny a norma prawna*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1960, z. 1, s. 104-110.
- Ziemiński Z., *Podstawowe problemy stosunku twierdzeń, wypowiedzi oceniających i norm w prawoznawstwie*, „Studia Prawnicze” 1970, z. 25, s. 3-23.
- Ziemiński Z., *Le langage du droit et le langage juridique*, „Archives de Philosophie du Droit” 1974, 19, s. 25-31.
- Ziemiński Z., *Uwagi o redagowaniu norm*, „Studia Filozoficzne” 1985, nr 2-3, s. 105-116.

- Ziemiński Z., Zieliński M., *Dyrektywy i sposób ich wypowiedania*, Warszawa 1992.
- Ziemiński Z., *Logika praktyczna*, wyd. 26, Poznań 2011.
- Zirk-Sadowski M., *Rozumienie ocen w języku prawnym*, Łódź 1984.
- Żmigrodzka B., *Testament jako gatunek tekstu*, Katowice 1997.
- Żmigrodzki P., *Właściwości składniowe analitycznych konstrukcji werbo-
-nominalnych w języku polskim*, Katowice 2000.

Summary

Legal Language in the Light of Linguistic Analysis. Selected Syntactic Issues

This thesis deals with the legal language and concerns the contemporary normative acts in the form of statutes. These 34 documents, except for the *Canon Law*, are secular in nature. The major normative act of the constitutional law, with a supreme legal force and a special scope of regulation, is the *Constitution of the Republic of Poland* dating back to 1997. The remaining statutes mainly pertain to the criminal, administrative, civil and financial law. Most of them have the form of codes of law and statutes (bills, acts) whose titles contain the word *law*.

Referring to theoretical postulations of the description of style, the author assumes that the use of specific forms, especially morphological, syntactic, lexical and semantic ones, in the legal language serves to create a vision of the world which vision constitutes an administrative and legal sphere, people and institutions as well as various relations between individual members functioning in this sphere. A reconstruction of a fragment of reality, consisting in a recognition of a semantic value of forms, thus leads to an identification and naming of semantic categories which are proper for the language in question.

This thesis primarily focuses on semantic categories that are largely connected with the administrative and legal sphere in question. The author's research goals are to: a) analyse a modal category which contributes to the normative nature of legal texts, which analysis serves to describe participants of a specific legal regulation as entities vested with a right or encumbered with an obligation; b) describe the meaning of grammatical forms that depict participants of legal regulations so as to reveal i) the diversity of semantic roles (grammatical meanings) attributed to people and/or institutions as well as ii) the wealth and diversity of superficial equivalents of individual roles; c) identify unique features of the texts in question, which features make it possible to juxtapose the legal language with the official variant of the contemporary Polish language.

This linguistic analysis is conducted in terms of syntax and based on the syntactic model with semantic rudiments. The author draws on works of researchers who developed and improved this model: George Lakoff, Charles Fillmore, James McCawley, Jerrold Katz, Jerry Fodor and others. The author also refers to traditional syntax and formal-logical syntax, especially to assumptions of 1) separation of syntactic groups (nominal and verbal) in an utterance, and 2) distinction of syntactic positions occupied by individual components of the utterance. In her research, the author draws on findings of the Polish jurisprudence regarding 1) the essence of the legal provision and its reference to a norm of behaviour and a legal norm, 2) a definition of a normative sentence and 3) description of modality and its internal classifications.

The starting point in this research is a regulatory portion of the statutes, i.e. legal regulations. In their realm, the basic units of description are two types of syntactic structures: a sentence and a nominal group. In the case of a sentence, we exclusively deal with normative sentences, whose characterization is justified by the fact that the normative sentence is the part of a legal regulation which is the most essential and the richest in terms of content. Such a sentence informs not only about a particular action and also about its normative qualification as well as people and/or institutions participating in the event in question. Nominal groups taken into consideration in this thesis are products of two normalizing processes: morphological adjectivization and syntactic adjectivization. A juxtaposition of the above-mentioned groups with normative sentences makes it possible to identify similarities and differences between them, connected with a superficial identification of personal or institutional semantic roles.

This detailed analysis shows that a crucial part in the recognition of semantic categories proper for the legal language is played by context. In the statutes in question, context is not uniform and it may take various forms. In the case of grammatical meanings arranged in converses, context is linguistic in nature: it is formed by expressions which - in a normative sentence or a nominal group - constitute the nearest surroundings of a superficial equivalent of the semantic role in question. In a description of modal meanings signalled by normative operators, the linguistic procedure limited to the tracking of a linguistic environment of these operators is insufficient. In order to come up with a correct and

exhaustive analysis, our linguistic study must be supplemented with comments from lawyers. Being effects of the process of interpretation, such comments result from a reference to a systemic context and, frequently, a social and political context.

The linguistic analysis of these normative acts makes it possible to identify their specificity, visible especially in juxtaposition with texts belonging to other variants of the general Polish language. This unique nature becomes even more prominent if, for instance, modality is taken into consideration. Modality is a category whose description is oriented towards a number of factors, e.g. intentional approach, functions of the message or its genre features. The subject matter of the normative act, connected with the picture of reality being created, also acquires special significance in the characterization of modality.

Statutes, being collections of rules, communicate various legal situations (regulations) out of which legal norms are construed by lawyers on the basis of specific principles of interpretation. Legal situations encompass a specific action, its normative qualification and institutional organs participating in this action. An inherent part of legal situations is a relation of *duty – obligation*, which should be understood as “what is due to somebody, someone else should do”. From this perspective, each legal regulation is co-created not by a single modal relation - as it follows from analyses of texts of other variants of general language - but two or sometimes more modal relations each of which is oriented towards a different participant of the regulation. If the regulation indicated in a normative sentence is co-created by several modal relations, then therefore within the sentence two or more modal meanings are expressed but only one of them has a superficial marker. Thanks to a comprehensive research it is possible to determine modal meanings which are proper for the legal situation being expressed; on the one hand, meanings with a linguistic representation as well as content devoid of a formal equivalent yet placed in the regulation.

Examination of personal and institutional semantic roles as part of an analysis of the normative sentence makes it possible to study two converse systems which are typical for the legal language: ‘dominant’ – ‘subordinate’ and ‘giver’ – ‘taker’. We can identify non-symmetry occurring in relations between personal and institutional members of the administrative and legal sphere. Such a study also shows a degree to

which a feature (dependent especially on a person's position, function, profession or on a unique nature of a specific regulation) may determine the existence of one converse or indirectly influence the shape of any other converse.

Description of converse grammatical meanings becomes richer thanks to an analysis of multicomponent nominal groups after nominalization. If a nominal phrase is more complex, it is more likely to reproduce a converse system in it. Simultaneously it is then possible to compare methods of superficial implementation of components of the converse in the nominal group and the normative sentence.

The analysis of the two types of syntactic structures makes it possible not only to identify and name numerous and diverse expressions by means of which the 'dominant' – 'subordinate' and 'giver' – 'taker' relations are revealed in the formal plan. Such an examination makes us aware of the existence of factors causing that, under their influence, two converse relations may be not very distinctive. The above-mentioned analysis helps us distinguish linguistic forms thanks to which one converse segment is subject to implication. In addition, this study serves to identify - in the sentences and nominal phrases being analysed - examples in which, frequently despite favourable conditions, a converse may not reveal itself on the surface at all.

The author finishes her thesis with a conclusion that differences between the legal language and the official variant of the Polish language are not a consequence of the use of specific linguistic markers. If they occur, they are connected, for instance, with ontology of the world being reproduced, the assumed perspective of its description or a vision of a fragment of reality, co-related with this perspective. They are not formal but semantic in nature. The causes of the fact that the legal and the official varieties of language are so different should therefore be sought in the selection and especially in the hierarchic arrangement of the two text-related variants of semantic categories.

Translated by Piotr Szufliński